

2010 FEBR 15

55983
93/99 FI H79
2010/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXVIII. évfolyam • 1. szám
2010. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelenik
az
Oktatási és Kulturális
Minisztérium
a
Nemzeti Kulturális Alap
a
Magyar Nemzeti Múzeum
és a
Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus
támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
ETO-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

†Adamovits Sándor irodalomtörténész,
Marosvásárhely

Baksa Brigitta néprajztanár, Kóka

Bencze Géza dr. muzeológus, Dunakeszi
Csorba Csaba dr. ny. főiskolai docens, Szolnok
Fodor András (1929–1997) költő, író, műfordító
Budapest

Forróné Virág Zsuzsa tanár, Esztergom

Földi József dr. közgazdász, Budapest

Fülöp László dr. főiskolai tanár, Kaposvár

Halász Ferenc, az Alcsúti Arborétum vezetője, Alcsút

Hárs József helytörténész, Sopron

Holczer Mónika diák, Szekszárd

Horsa Istvánné helytörténész, Komárom

Klaudi Zsófia diák, Szilágysomlyó

Kerekes Barnabás, az Anyanyelvápolók
Szövetségének társelnöke, Budapest

Kerékgyártó Mihály dr. ny. műszaki oktató, Ózd

Kovács Adrienn levéltáros, Pécs

Lichtneckert András főlevéltáros, Veszprém

Malik Vivien diák, Eger

Matyikó Sebestyén József múzeumigazgató, Siófok

Mészáros Eszter diák, Eger

Mezey László Miklós szerkesztő, Budapest

Molnár Péter történész-muzeológus, Budapest

M. Pázmány Kata művelődésszervező, Budapest

Munkácsi Katalin Fruzsina egyetemi hallgató,
Debrecen

Pelyhe Zsolt diák, Eger

Raj Rozália, a Vajdasági Magyar Folklorközpont
vezetője, Szabadka

Rákosi Tímea Boglárka diák, Szilágysomlyó

Schattmann Dorka diák, Szekszárd

S. Dr. Laczkovics Emőke néprajzkutató, Veszprém

Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest

Simon Stella diák, Eger

Szabó István tanár, Sarkad

Szecsko Károly dr. ny. levéltáros, Eger

Tímea Boglárka diák, Szilágysomlyó

Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc

Zika Klára szerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón hóvirág látható
az Alcsúti Arborétumból (Kiss Róbert felvétele)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Az enyedi Bethlen kép története (<i>†Adamovits Sándor</i>).....	3
Fülep Lajos világa – Fodor András naplójából.....	5

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Apáczai Csere János</i> : Az iskolák fölöttébb szükségese voltáról, és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól.....	9
Van remény! (<i>Kerekes Barnabás</i>).....	12

EMLÉKHELYEK

Báthory András emlékhelyei Lengyelországban (<i>Udvarhelyi Nándor</i>).....	15
Az ország legnagyobb hóvirágmezzeje (<i>Halász Ferenc</i>).....	18

HAGYOMÁNY

Jászárokszállás és a Csörsz-árok (<i>Dr. Földi József</i>).....	23
Johann Karl Schuster üvegesmester feljegyzései Sopronról a XIX századból (<i>Hárs József</i>).....	31
„Sarkad bölcse”, Osváth Imre (<i>Szabó István</i>).....	40

TERMÉS

A csejteji vár foglya – Báthory Erzsébet (<i>M. Pázmány Kata</i>).....	43
Fejér megye etnikai és vallási viszonyai a XVIII. századi országos források tükrében (<i>Kovács Adrienn</i>).....	46
A cseszneki vár cigányainak szabadalomlevelei (<i>Dr. Fülöp László</i>).....	55
Egyházközség – község – közbirtokosság – hegyközség 1848 előtt a Balaton-felvidéken (<i>Lichtneckert András</i>).....	58
Ki volt Zágoni Debreczeni János? (<i>Szecső Károly</i>).....	65
Magyarország forgalmi pénzei 1892–1914 között (<i>Molnár Péter</i>).....	67
Kalotaszeg iskolái Trianon után (<i>Sebestyén Kálmán</i>).....	74

ZSENGE TERMÉS

Szilágyosmlyó történelmi emlékei (<i>Klaudi Zsófia–Rákosi Timea Boglárka</i>).....	77
Családfakutatás a gyakorlatban (<i>Schattmann Dorka</i>).....	78
Családom története (<i>Holczer Mónika</i>).....	80
Család, házasság, genetika (<i>Munkácsi Katalin Fruzsina</i>).....	81
Bitskey Aladár, az egrí úszósport büszkesége (<i>Mészáros Eszter, Pelyhe Zsolt, Simon Stella, Malik Vivien</i>).....	83

KRÓNKA

A XIII. Országos Kiadványszerkesztői Konferencia (<i>Forróné Virág Zsuzsa</i>).....	86
Múlt a jelenben. A X. Vajdasági Magyar Tájházak Konferencia (<i>Raj Rozália</i>).....	88
„Komáromi Dunamalom kereke”. Malmok, molnárok Komáromban és környékén (<i>Horsa Istvánné</i>).....	89
A „szakállas farkas” emléke Putnokon (<i>Kerekgyártó Mihály</i>).....	91
Imolay dr. Lenkey István Pro-Gömör-díja (<i>Kerekgyártó Mihály</i>).....	91

In memoriam

Tüskés Tibor (1930–2009) (<i>Matyikó Sebestyén József</i>)	92
Kovács Béla (1932–2009) (<i>Szecső Károly</i>)	93
Csiffáry Tamás (1958–2010)	95

KÖNYVESPOLC

Partiumi Füzetek (<i>Mezey László Miklós</i>)	96
A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai (<i>Csorba Csaba</i>)	98
Krizsán András–Somogyi Győző: A Balaton-felvidék tájba simuló népi építésze (<i>S. Dr. Laczkovics Emőke</i>)	100
Skultéty Csaba: Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában (<i>Zika Klára</i>)	102
Kiss Erika: A Fecske-malom története, 1882–2009 (<i>Bencze Géza</i>)	103
Kisida Erzsébet: Felvidéki harangszó. Kincsesládikánk. (<i>Csorba Csaba</i>)	104
Borzák Endre: Juhászok, betyárok, garabonciások (<i>Baksa Brigitta</i>)	105
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	107

A HONISMERETI SZÖVETSÉG az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2008. évi állampolgársági adó 1%-ából **56 834 forint támogatást kapott**. A szövetség elnöksége és szerkesztőbizottsága megköszöni a támogatást, s azt, hogy egyetértve céljainkkal és törekvéseinkkel, felajánlásával segítette munkánkat. Az összeget az **ifjúsági honismereti rendezvények (Ifjúsági Honismereti Akadémia, Iskola és honismeret tanácskozás, vetélkedők) szervezéséhez, valamint a Honismeret folyóirat** megjelenetéséhez használtuk fel.

Kérjük, aki továbbra is egyetért a Honismereti Szövetség célkitűzéseivel, a hazaszeretet elmélyítése, a hagyomány éltetése érdekében végzett munkánkkal, programjainkkal, folyóiratunk megjelenítésével, **2009. évi adója 1%-ának felajánlásakor szíveskedjék Honismereti Szövetségünket** megjelölni.

ADÓSZÁMUNK: 19624947-1-41

Segítő támogatását nagyra értékeljük és hálás szívvel köszönjük!

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbéget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (flopy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsek. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

ÉVFORDULÓK

Az enyedi Bethlen-kép története

„Együtt küzdöttél az egész hazával,
Eccettel kezded és szívedben lánggal,
És hogy csodálják késő unokák:
Megfestetted korod arcképcsarnokát.”
(Reviczky Gyula)

Barabás Miklós a háromszéki Márkosfalván született 1810. február 10-én szegény, többgyermekes református székely családban. Szülei korán elváltak, az anya gyermekével Dálnokra ment szüleihez. A kis Miklóst szinte csodagyermeknek is tekinthetjük, mert már háromévesen iskolába adták. „Olyan kis legény voltam még akkor – írja visszaemlékezéseiben –, hogy télben, ha hó esett, ölébe vett a nagyatyám bérese s úgy vitt az iskolába. Hatéves koromban már a latin declinációkat és conjugációkat jól tudtam, értettem a négyféle számadást.” Az ilyen tehetséges gyermeknek kollégiumban a helye, dönt a családi tanács, s mivel nagybátyja az enyedi kollégiumban tanult, Miklóst 1816 őszén elvitték Enyedre. Az itt töltött években sok nélkülözésben volt része, de mindenről megfedlekedett, ha rajzolhatott. Közben édesanyja másodszor is férjhez ment, de a gyermek az új házasságban nem volt kíváncsi. Ha az iskolai évek vége volt, nagypapjához ment, ahol még a legtűrhetőbb volt a helyzete.

Enyeden kezdett komolyabban rajzolni, előbb csak diáktársait örökíti meg. 1827-ben Katona Zsigmond főkörmányszéki tanácsos Nagyenyeden járt. Összehívatta a kollégiumi *professorokat* és kérdezősködött, volna-e olyan diák, aki zenében vagy rajzban tehetséges? Hegedűs Sámuel tanár kihívta Barabás Miklóst, aki bemutatta munkáit, és ezt követően a főkörmányszéki tanácsos úr arra buzdította, hogy tehetségét fejlessze, és esetleg külföldön jobban értékelik munkáját. Másnap Miklós emlékezetből lerajzolta a tanácsos urat. Művét megmutatta Vizi István nevelőnek, majd Hegedűs Sámuel elküldte a rajzot Kolozsvárra Katona Zsigmondnak, aki megmutatta vendégeinek a jól sikerült portrét, hozzátéve, hogy az az enyedi kisdíák csak egyetlen egyszer látta őt, akkor is csak gyertyafénynél. Ezen mindenki elcsodálkozott. Történetesen Gaál István, Miklós nagybátyja is jelen volt, aki eldicsekedte, hogy a kép szerzője rokona. Katona Zsigmond azt tanácsolta, hogy a tehetséges diák Nagyszebenben töltsen egy nyarat, ahol sokat tanulhat. A hírt Gaál levélben közölte Miklóssal.

Eközben Nagyenyeden a megyegyűlésen, amelyen a tógás diákok is részt vettek, Miklós jól szemügyre vette a főispánt, báró Kemény Simon urat, akit másnap le is rajzolt. Hegedűs tanár úr átadta a főispán úrnak a rajzot. A főispán édesanyjától Miklós tíz pengő forintot kapott. Ebből jutott egy elegáns városias ruhára is.

Életútja ezután már nagyon változatos. Vakációban Nagyszebenbe ment, ahol Neuhauser rajztanár kezdte el csiszolni a drágakövet, azaz tanítani. Innen rövidesen Kolozsvárra ment, ahol egy *Gentiluomo* nevű, éppen ott tanító olasz festő lett a mestere s tőle tanulta el az olajfestékek keverését. Tulajdonképpen autodidakta módon fejlesztette ki tehetségét mind az arcképfestés, a miniaturák és a litográfiák területén. Hogy mégis tovább képezze magát, 1829-ben a bécsi akadémián folytatta tanulmányait, melynek tanítási elveivel nem értett egyet, de megfigyelhette az arckép- és életképfestészet jellemző vonásait, amit a későbbiekben felhasznált. Megtanulta hogyan kell előnyösen beállítani a modellt, hogyan kell kiemelni az arc és az alak kellemes, szép tulajdonságait, az eleven, nyugodt, derűs arckifejezést.

1831-ben Bukarestbe hívták festeni, ahol sok megrendelést kapott. A megszálló orosz sereg vezéreit, a román előkelőségeket festette le, és közkedvelt arcképfestővé vált. Az itt szerzett honoráriumokból tudta fedezni egyéves olaszországi tanulmányútjának költségeit. Itt nagy hatást gyakorolt rá a színek gazdagsága, pompázatosága.

1835-től aztán Budapesten élt és alkotott élete végéig. Megfestette a kor valamennyi nagyságát, amivel felbecsülhetetlen értékű dokumentációt teremtett. Csak a leghíresebbeket említjük: Kossuth Lajos, Széchenyi István, Teleki László, Batthyány Lajos, Petőfi Sándor. Bekapcsolódott az „Aurora” körbe, barátságot kötött Szemere Miklóssal, Vörösmarty Mihállyal, Bajza Józseffel. Az Akadémia levelező tagjává választották, melyben nagy szerepe volt pártfogójának, Széchenyi Istvánnak. Arcképein kívül nagyméretű képeket is festett, de jóval kevesebbet, ezek közül a legismertebbek: *A Lánchíd alapkövetétele, A menyasszony hazatérése.*

A szülőföld, Erdély és legfőképpen Nagyenyed kitörölhetetlen emlékeket hagyott életében. 1889-ben térhetett volna vissza Nagyenyedre, a főépület avatására. A tiszteletbeli meghívottak között szerepelt, nemcsak híres vendiakként, hanem őt kérték fel a díszteremben elhelyezendő Bethlen Gábor-kép megfestésére is. Sajnos az idős művész nem vehetett részt az ünnepélyen, az alábbi sorokkal válaszol a meghívóra: *„Az ev. ref. Bethlen Főiskola Tek. Előljáróságának az iskola új épülete felavatási ünnepélyére, igénytelen személyem meghívásával nagyon megtisztelve érzem magamat. De fájdalmas érzéssel kell kijelentem, hogy: bármennyire kívánnám is N. Enyedet – hol ötven éve lesz ősszel, hogy utolszor voltam – látni, hol nem mondhatom, gondtalan, mert nagyon is gondteljes, hol keserű, hol savanyú, de azért néha kellemes ifjúságomat töltöttem, nem tudom az erre szükséges időt kiszakítani [...]”* Ellenben a legnagyobb szívességgel vállalkozik a Bethlen-kép megfestésére, melynek elkészültéről és postázásáról május 21-ei levelében értesíti a kollégiumot: *„Van szerencsém jelenteni, hogy Bethlen Gábor fejedelem arcképét ma délelőtt mint gyorsfuvart a vasútra adtam; mikor levelem megérkezik, azt hiszem, hogy akkor a kép is már ott lesz, így május 23-tól kedve 8 nap idő marad a kép felállítására; igyekeztem a lehető legjobbat készíteni, remélem, ki fogja elégíteni az érdeklődőket.”*

Az enyedi Bethlen Kollégium híres könyvtárának első termében, a Nagy Fejedelem életnagyságú képe tekint le a belépőre. Barabás Miklós csodaszép, híres festménye, ami valamikor az őt megillető helyen, az alma mater dísztermében állt – központi helyen – több mint százötven évig, szemben a précesre (diák istentisztelet) vagy iskolai ünnepekre összegyűlt diáksággal. Innen üzte el a kommunista uralom. Az akkor történekről, e sorok írója, idős kortársak elbeszéléséből értesült.

A mindenkit felkavaró esemény úgy kezdődött, hogy az újonnan megválasztott rajoni párttitkár elindult megismerni és átvenni birodalmát. A kollégiumban is mindent látni akart, pincétől a padlásig s közben hallgatta a két igazgató (gimnázium és tanítóképző) magyarázatát. A díszterembe érve, szeme azonnal megakadt a Bethlen Gábor festményen: – Ki az az öreg szakállas ott a képen? – kérdezte ingerülten. – Az iskolaalapító Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, akit az iskola híres volt diákja Barabás Miklós festőművész örökített meg – volt a büszke válasz. S akkor robbant a bomba. A magából kikelt „elsőtitkár elvtárs” ordibálni kezdett: Hogy merészelnék még ma is ilyenfajta király vagy fejedelem képét itt tartani a diákság előtt? Tudják mekkora bűnt követnek el velük szemben? Na, ide figyeljenek igazgatók, én egy óra múlva visszajövök s ha a kép még mindig itt lesz, akkor maguk mind a ketten repülnek! Megértették? S ezzel dühösen elrobogott kíséretével.

A felmérhetetlen értékű festmény (állítólag egy amerikai múzeum félmillió dollárt ígért érte) egy súlyos tölgyfakeregetben volt, amit egy óra alatt még kibontani sem lehetett volna. A sürgősen behívott két rajztanár (mindketten jónevű festők) is tanácstalanul állt a lehetetlen helyzet előtt. Tudták, hogy „elvtárs” nem tréfál, máshol is beváltotta hasonló ígérését. Ilyen előzmények után senki sem mert felelősséget vállalni, így kénytelenek voltak (még leírni is borzalmas) a vásznat *kivágni* a keretből.

A festmény éveikig összegöngyölve állt, majd az említett egyszerű keretben a könyvtárba került. Ma is ott látható.

A díszterembe – a kép helyébe – Románia akkori címere került!

1877-ben ünnepelték meg, zajos külsőségek között, Barabás Miklós ötvenéves művészi jubileumát, aki még ezután is hosszú időn keresztül festett, fiatalos lendülettel. 1898. február 12-én távozott az élők sorából, a magyar művészettörténet XIX. századi nagy arcképfestője, akinek emlékét tisztelettel és szeretettel őrizzük.

Adamovits Sándor

Fülep Lajos világa – Fodor András naplójából¹

(Előhang)

A Fülep Lajosban testesült szokatlan emberi jelenés akkor érintett meg először, amikor beköltözésekor, 1947 őszén az Eötvös-kollégium földszinti folyosóján, a kijelölt lakása elé sorakoztatott, számolhatatlanul sok faláda mellett megpillantottam bricsesz nadrágos, elszánt komótosággal lépkedő, ódivatúan eredeti alakját.

Később derült ki, hogy Fülep Lajost, Ady egyik felfedezőjét, barátját, Cézanne és Nietzsche jelentőségének egyik első hazai felismerőjét, *A Szellem* című filozófiai folyóirat Lukács György melletti társszerkesztőjét, a „magyar művészet” helyretevőjét, a két világháború közti népi mozgalom egyik fő inspirátorát, a Horthy-korszak idején dunántúli falvakban, belső emigrációban (húsz éven át Zengővárkonyban) élt református papot, az 1919-ben kinevezett, majd a fehér kurzus kezdetekor katedrójától megfosztott, s csak 1946-ban rehabilitált egyetemi tanárt Keresztury Dezső hívta meg a budai kollégium diákjai közé, hogy az ifjúság körében az angol kollégiumokban meghonosított tutor, szellemi mindenes legyen. (...)

Sors és választás szerint lettem Fülep Lajos tanítványa, de a hozzákapcsolódás növekvő fontosságának megértéséhez az Eötvös-kollégium végromlását is oda kell képzelni drámai háttérként.

Őt magát utólagos memoár helyett a vele töltött idő folyamából kiragadott naplójegyzetekkel vélem leginkább megeleveníthetőnek.

Szabad-e ezt tenni olyan emberrel, ki szinte irtozott a személyes motívumok előtergetésétől? A feleletet mégis tőle magától idézhetem. Közülünk való tanítványának mondta: „– Ha valaki egyszer a nyilvánosság elé lépett, akár írásban, akár cselekedetekben, akkor ettől elválaszthatatlanul vállalta azt is, hogy írnak róla, megítélik.” (...)

Fülep Lajos kérdező tanító, a szókratészi módszert bőszen vállaló életstílusához mégis illik a naponkénti számadás. Személyisége átható erejét, eleven lendületét azok érezhették igazán, akik írásain túl szavai, gesztusai áramában is megmerítkezettek.

A professzor megkülönböztetően becsülte hozzásegődött tanítványait, akik az Eötvös-kollégiumból a Széher útra is elkísérték őt. Ha velük volt, bizalmas telefonálóknak is csak így felelt: „Nem vagyok egyedül.”

A tanú jogán, huszonhárom év dokumentumainak birtokában, elsősorban e tanítványi közösség nevében szeretnék Fülepről vallást tenni, (...) Az egymás mellé válogatott szövegrészeket tetemes mennyiségük ellenére alig tíz százaléka csupán az 1947–1970 közt készült főljegyzéseknek. A közreadás elsősorban azokhoz a személyekhez igazodik, akik iránt Fülep a találkozás igényéig hatóan érdeklődött. Az események tömkelegéből is főként olyan történeteket igyekeztem kiragadni, amelyekkel jelentőségteljes kérdésre: „– Mi újság?”, naponként, hetenként, havonként felelhettünk.

¹ Részletek *Fodor András: Ezer este Fülep Lajossal.* c. könyvből. Magvető. Bp. 1986.

1949. IX. 16.

Vacsora előtt a társalgóban hallgatom a Rajk-tárgyalást. Fájdalmas dolog, hogy valaki ennyire embertelenül, a védekezés halvány látszatát se mutatva, mindent magára vállaljon. S micsoda pártzsargonban beszél! Az őt meg legelőször, amikor legelőször, amikor trockistának állítja be saját magát. Honnét tudja ilyen szabatosan a meghatározást, hiszen mi is csak az ügy után értesültünk róla. Annyira sűrűn mondja a „trockizmust”, hogy az elnök is megelegeli. Az ügyész különben csak adagol: vigyáz, hogy minden vádpont sorra kerüljön. Egy ízben kérdi Rajkot, mit ért „trockizmus” alatt. Mint amikor a betanított kisgyereket produkáltatják a vendégek előtt. A kisfiú szépen felel. Ijesztő szépen! „... minden forradalmi munkásmozgalmat bomlasztó tevékenység ...”

Hát az én emberismeretem, józanságom ezt nem veszi be. Látom, a többiek is fásultak, érdektelenek. Otthagynom a közvetítést.

Fülep nem jön vacsorázni, de üzen értem. Fáradt. Panaszodik egészségi állapotára. Igazuk volt a görögöknek: fiatalon kell meghalni. – Nem is akartam tovább élni, mint hetven évig, de ilyenformán nem tudom, azt is hogy várom ki. – Na, mi újság? – A Kollégiumról? Azt már hallottam. Megszűnik. A részleteket azonban nem ismeri még. Csodálkozva, de inkább napirendre térő fanyar mosollyal fogadja beszámolómat. – Mindez csak arra mutat, hogy közeledik a háború. Most már nincs értelme az intézkedéseknek, ez már csak olyan kapkodás. Én is keresem az új lakást, csak hol találok, majd ha innét igen menni kell? Ezzel a kétséggel s lázas meleg kézfogással búcsúzik.

Fölmegek a szobámba, s nézem a szomszéd ház világos ablakait. Onnét is áthallatszik a Rajk-tárgyalás közvetítése. Most beszél a jugoszlávokkal való összeesküvésről. De mintha csak vádakat olvasna rá saját fejére. Oly hibátlan, ideológiailag minden problémára kitérő a beszéd, a lehető legvonalasabb szeminárium szöveg.

– Hisz nem másért van ez az egész komédia, mint hogy a jugoszláv konfliktust elmérgesítsék vele – jegyezte meg keserűen Fülep. (...)

1950. I. 27.

Az általános helyzetről beszélünk először, aztán Adyra terelődik a szó. Zseniálisan éles eszű ember volt – mondja –, azért is kellett kábítania magát, mert aki olyan élesen látta a környező világot, mint ő (olvassuk el prózai írásait!), az nem tehetett mást. Verseit is többnyire italtól stimulálva írta. Érdeklődésünkre elmondja, hogy alacsony termetű volt. Csenevész lábú. Gín

Nem szeretett gyalog, csak gumirádleren járni. Ám robusztusnak látszott, mert nagy mellkasú volt. Fizikuma étért is tudott olyan sokáig ellenállni. Más ember 24 órát se bírt volna ki olyan életmóddal.

Babitsra terelem a szót. Szeretettel szól róla, de küllemét ugyancsak illuziórontóan írja le. Kellemetlen, éles hangú, alacsony, félretiptort sarkú, rojtos nadrágú ember volt. És Móricz? Rendetlen, de igen kellemes jelenség. – Járt a vásárokra, mindent jegyzett, és ott vett magának nadrágot öt pengőért. (...)

1950. VI. 19.

Ma Barcsayhoz megyünk. Róla az a monda járja, hogy régi erdélyi fejedelmi család sarja. Ha kopasz fejére, szakállas arcába nézek, elhiszem. Ilyen koponyája csak neki van Budapesten.

Nagyon egyszerű, erőteljes ember, mint a képei. Szigorú, nem oldott, akár a vonalai. Először nagy, 4 méteres rajzát mutatja. Hat női alakot ábrázol. Micsoda súly, erő van egy-egy lábikrában, a kontyos fejekben! „Apró keménykontyú ángyom rézhomloka fénybe clikkan”, jutnak eszembe József Attila sorai. Az egyik figura fara vonalában szinte elementáris nőiséget érzek.

Udvariaskodás nélkül, de készségesen hordja elénk a rajzait. Ezek a grafikák talán még zártabbak, mint amiket két év előtti kiállításán láttam. Színes olajképei megejtően mélyek, tiszták, többnyire az üvegfestményekre emlékeztetnek. Az utolsó 6-8 képre azt mondja, ezeket legutóbb, egy hónap alatt csinálta. Ezek a legszebbek, ebben megegyezünk. Fülep szerint az eddigi törekvések klasszikus letisztulása szemlélhető bennük: csoportok, alakok, lábak harmóniája, derekak, mellék formai feszültsége mögött izgalmas, sajtóságos kolorit. Az egyik házfalás részlet áttört színeivel érzékelteti a levegőt is, amit különben sohasem látni a Mester képein.

Hosszasan üldögélünk a művekkel szembesülve, közben Fülep és Barcsay közt megindul a beszélgetés. Mindketten melegen emlegetik Lyka Károlyt. Barcsay sűrűn látogatja is a derék aggastyánt, Fülep is készül hozzá. Barcsay kicsit élénkebbé válik, de semmi céltudatos hatáskeresés sincs a viselkedésében.

désében. Beszél a szemináriumról, ahol Medgyessyvel együtt szokott mélyen hallgatni. – Medgyessy egész végig így ül! – mutatja. (Karba fonja a kezét, s konokan leszegi az állát.) Medgyessyt tartja legnagyobb szobrásunknak. Ebben is megegyezünk.

Elmenőben Fülel kér, hogy voltunk megalégedve. Nagyon. – Tudják, milyen festő ezt? Egy középkorból itt maradt szerzetes miniátor, aszkéta művész. Van ebben valami, kétségtelenül. Ez bátorítja fel Kuruczot, hogy az autóbuszon már bizonygatni kezdi: – Barcsay mögött nincs közösség, és ez ma az egyetlen tisztességes művészi magatartás. A népies irodalom épp ezért fenét sem ér, belekeverik a szociográfiát az irodalomba – gyalázat! Elfehéredve, hátát az autóbusz oldalának döntve, laposra húzott szájjal csak úgy sziszeg ránk Kurucz. Enyhén szólva marhaságokat mond, csupán a hév hiteles, amivel érveit kisüvíti magából.

Ismeretem Fülelrel a vitát. Röviden és velősen közli: Kuruczot meggyőzni meddő fáradozás, konok, fafejű ember. – Azt, hogy Barcsaynak hol van a közössége, majd én elmondom maguknak, ha akarják. (...)

Amikor már hazafelé megyünk, beszélni kezd Fülel arról is. Hol van Barcsay közössége. – Ez az én történelemfilozófiámnak egyik legfontosabb része – mondja előre.

– Én a kort nem úgy tekintem, mint tekinti például Lukács György, aki Goethe és koráról szólva arról a hetven évről ír, amennyit Goethe élt? Pedig hát Goethében nem csak az a hetven év van, hanem évszázadok. Vagy hogy megvilágítsam egy magukhoz közelebbi tereumon: Bartók! Bartók zenéjének éltető része a népzene. A kortárs közösség produktuma volt az a népzene, amit fölhasznált? Nem, hiszen azok a népdalok évszázadok, sőt évezredek termése. Ott kezdődik Bartók közössége, abban a valamikoriban, és minden igazi művész kora visszanyúl a múltba a közös izlésű, eredendő fogékony közösséghez, hiszen ha ez nem így volna, ketten egy műre nem mondhatnánk azt, hogy szép. Így megvan és meglesz Barcsay közössége is, épp azért, mert nemesak a kortársi korra támaszkodik. (...)

X. 9.

A nap igazi fontos eseménye: Fülel akadémiai székfoglalója, amelyre a szeminárium elbliccelése árán is elmegyünk.

Eleinte kevés a nép, de mi majd megszaporitjuk. Basch integet, látom Sárközinéket is. Az utolsó padokat foglaljuk el.

Az Öreg kissé szerényen, paposan megy ki az asztalhoz, bejelenteni a címet, mint Isten ígését: „A magyar művészettörténelem föladata.” Alapos bevezetés után hamar kimondja a lényegét: nincs magyar művészettörténelem, a föladata tehát, hogy legyen. Az irodalomtörténetnek már 1854-ben kézikönyve van a költészetéről. „Az irodalom történelmének volt miért, miből s mivégre megszületnie, a művészetnek nem volt.” Ötletesen, erős fogalmi összefüggésekkel beszél F. Körölnéze közben látom, hogy a terem szinte teljesen megtelt. Most jött be Barcsay.

Jegyzem az előadást, de bizonyára megjelenik majd nyomtatásban. Hozzánk legszemélyesebben akkor szól, amikor a magyar művészettörténet kiszélesítésének elvét részletezi. A nagy stílusok népiesednek, nem elég csak a jáki templomról beszélni, hiszen épp a kis falusi (Balaton környéki, alföldi) templomok igazítanak bennünket útb igazán (hiszen ezeket inkább magyarok is építették). Az empire például a magyar kúriákban nemzeti stílussá akklimatizálódott. Nem elég tudnunk, mit csináltak a Maulbertschek, hanem azt is: mit csinált a nép. Meg kell szünnie a művészettörténet és etnográfia huzakodásának a falusi művészetek fölött.

Nekünk nincsen Brunelleschink, Michelangelónk, Rembrandtunk, de ahelyett hogy Hildebrandtot, Donnereket próbálunk hiábavalóan magyarítani, tanuljuk meg, hogy nagy művészi korokban a nagy stílus általánossága is nagy érték. A mi öklömnyi egregyi templomocskánk átfórmál, fölemel, s magával együtt remekművé tesz egy egész vidéket... Ilyesmire tanítson meg bennünket a magyar művészettörténet. (...)

XII. 8.

(...) Ülünk be még valahová egy pohár sörre. Hárman megyünk férfiak, az Andrassy úti volt Wagner étterembe.

Mindjárt szóba kerül a Bach-féle korál, majd a zsoltárok. De szépek is a református zsoltárok! Kérdem, ő melyiket szereti különösen. – Először is a kilencvenediket, aztán az ötvenediket, az elsőt, a huszonharmadikat, a harmincharmadikat, a harmincötödiket („Perelj, Uram, perelőimmel!”), a negyven-

kettediket meg a hetvenhetediket. (Ez utóbbit én is nagyon szeretem.) De érzékenyebb területre léptem, semhogy egyhamar elmehessünk róla. Egyáltalán nem lep meg, amikor professzorunk egyszerre csak énekelni kezdi a zsoltárt. Vele tartok.

A söntésben sűrű-forog a pincér, korszók kocognak, zajlik a szokásos élet, és mi a sarokban, mit sem törődve a környezettel, zsoltárt éneklünk. Ritkán láttam meglett férfit ilyen meghatódottan. Hosszú, szép formájú ujjait a halántékához illesztve, kicsit bizonytalankodó, föl-fölerősödő, remegő hangján megkapó odaadással elevenül látomással, zenévé: „Hogy a babiloni vizeknél ültünk”, a „Nosza istenfélő szent hívek”, „Az Úr énnéem őriző pásztorom...” Gyerekkoromban érzem magam újra. Lehet, hogy Kaposmérőben fújtam utoljára: „a nagy bűnnek és bánatnak miatta hegedűnket függesztettük fűzfákra”, de csalhatatlan ösztönnel megtalálom az egymás utáni hangokat, szavakat. S ahogy Jósának, a „katholikus igazhitűnek” megjeleníti Fülep, falusi templomokban hogyan éneklük a Tebenned bízunk-at, szinte hallom, látom, amint belepirulnak az éneklők, ahogy hatalmasan szárnyal a követelő óhajtás, mintha netán ezt mondaná: „Uram téged tartottunk hajlékunkban!”

A vékony keretű szemüveg alól tisztán, de melegen pillant ránk az öregember kék szeme. A dús bajusz körüli érzékeny mosoly, a szabadon szárnyaló kéz az eddig még nem ismert, eddigieknél is gazdagabb, nyíltabb embert mutatja. Nem törődik az idővel, hogy már ¼ 12-re (!) jár, csak ül, ül közöttük a nyersfa asztal mellett, mint aki tudja, hogy visszahozhatatlan percek ezek.

– S ezt akarják kiirtani! Ez nekik nem kultúra! – Mintha csak külső rendező szervezné, mozgalmi induló zaja szűrődik be az utcáról. – Ez is zene!

Még kint a járdán is eldúdoljuk a hetvenhetedik zsoltárt: „Az Istenhez az én szómat, emelém kiáltásomat...” Eszembe jutnak a mérei, reggeli könyörgések, amikor az orgona mellett állva előénekesként „súgtam” az igazgató úrnak. Talán naponta énekeltek ezt, s mindig szívesen. A „Mint a szép híves patakra.” szépségét is mintha szavankint izlelném, miközben együtt éneklek a fejfel magasabb férfival a nedves, néptelen aszfalton.

– Amikor még a népnek ez volt az anyanyelve! Mert volt. Amikor még énekeltek otthon kenyérdagasztás mellett, mulatságokon... Az igenis kultúra volt.

1954. V. 14.

Vidéki tanárokról kerül szó, Nagybecskerekéről, ottani atyafiságról. Ismét kijelenti, hogy számára a rokonai kapcsolat nem jelent semmit. Nem érzi.

Gyönyörűen dalolnak a fülemülék, rigók a kertben. No, éppen jókor. Pompás leírást hallunk a madarak magaviseletéről. Kacagtatóan beszél a csuszkáról, erről a mulatságos madárról, mely mindig kiejti szájából a tökmagot, mert a fatörzsön rögvest lefele fordul. A tövisszűrő gébics tuskére húzó szenvedélyéről is hallunk kellőképpen kárhözható kommentárt. A papagájok természetrajzával fejeződik be a madárlélektani okítás. Eulenburg hercegnő Lolo papagájának csodálatos utánzóképesége volt. Egy Hertha nevű énekesnőt valósággal tönkretett azzal, ahogy éneklését utánozta.

Hűvös az idő, de a Fülep csiholta meleg tart egész hazáig.

Tóbiás Áron interjút készít Fülep Lajossal, 1955.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

*Apáczai Csere János:*¹

Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól

Nemes és nemzeti Polgármester úr, mély belátású Tanácsosok, tiszteletes Lelkipásztorok, ékes szavú Prédikátorok, igen jeles és tudós Iskolamesterek, bölcs Kurátorok, kedves Ifjúság és Te, hallgatók és nézők kedves koszorúja!²

Bizony bölcs és sok ember egybehangzó véleménye szerint nagyon is helyes volt annak a tudósnak az elhatározása – bárki lett légyen is az –, aki majdnem ugyanilyen alkalommal, mikor minden rendű és rangú közönség feltűnően nagy számban gyűlt össze mindenfelől, hogy beszédét nagy tapsal fogadja, a szószekekre lépve mindenkinek meglepetésére csak ennyit mondott: *ember!* Majd, anélkül hogy valamit hozzátett volna, lelépett a szószekekről.

Mivel ezen mindnyájan fölöttébb csodálkoztak, másnap feltűnően ékes beszédben elmondta, mi volt tetteinek az oka. Azt hiszem, meg akarta mutatni, és szemléletesen a hallgatók emlékezetébe akarta vésni a tanulságot: az *emberi* önvizsgálódást annyira szem előtt kell tartanunk mindnyájunknak, hogy szó-nok nélkül is találjunk elég okot, amiért ebben a halandó és esendő életben állandó elmélkedés és folytonos szemlélődés közben mennél siralmasabb hangon egyre csak saját sorsunkat sirassuk.

Különbön pedig, ha e jeles tudós eme híressé vált tettét akarnám utánozni, *iskolát* mondanék, és ezzel feloszlatnám a gyűlést. Mert az iskolára olyan nagy szükség van, és olyan sokféle a haszon, mely az iskolából származik, hogy vaknak, sőt érzéketlennek kell lennie annak, aki ezt magától föl nem fogja, be nem látja. De boldog Isten! Amilyen nagy az iskolának a szükségessége, amilyen sokféle a haszna, olyan nagy, ha ugyan nem sokkal nagyobb a nyomorúsága a magyaroknál, olyan nagy a megvetés és – hogy a gyűlölet szót ne használjam – az ellenszenv iránta. Számítva jóakarató érdeklődésekre, hallgatóim, mind a két kérdést szeretném elöttetek néhány durva ecsetvonással felvázolni. Ezért ismételtlen kérlek benneteket, ajándékozatok meg figyelmetekkel!

Az iskola, hallgatóim – hogy a meghatározáson kezdjem, amint azt minden rendes értekezésben tenni illik –, tanítók és tanulók rendezett társulása, akik az emberi életkörülmények szempontjából hasznos és szükséges ismereteket tanítanak és tanulnak. E társulás – mivel tagjainak nagyon is eltérő volta miatt nem lehet egyöntetű – az iskolaügyek szakértőinek gondos megfontoláson alapuló megszervezése szerint feloszlik alsó, közép- és felső iskolákra. Mégpedig úgy, hogy az alsó iskolák népiskolák, melyekben tudniillik leginkább az anyanyelven való olvasást, helyes beszédet és írást tanítják a vallás elemeivel együtt. Ezért ezeket anyanyelvi iskoláknak is hívjuk. A középiskolák viszont főleg három tantárgynak, tí. a latin és görög grammatikának, a retorikának és logikának, továbbá a katekizmusnak és az er-

¹ 350 évvel ezelőtt halt meg Apáczai Csere János (1625–1659), a jeles filozófiai és pedagógiai író, a hazai tudomány és nevelésügy úttörője. Az évforduló alkalmából közöljük híres előadásának részleteit. A kihagyásokat zárójelbe tett három pont jelzi. A közlés alapjául szolgáló szöveg: *Apáczai Csere János: Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól. Gondolkodó Magyarok. Szerkesztette: Szigethy Gábor. Neumann Kht., Bp., 2003. (A Szerk.)*

² Apáczai Jánosnak, a teológia doktorának és professzorának beszéde. Tartotta, midőn az újonnan felépült kolozsvári kollégium igazgatását Erdély fenséges fejedelmének megbízásából átvette, 1656. november 20-án, az első akadémiai előadótérben.

kölcstannak tanítása által a felső iskolák felé egyengetik az utat, és megszokott nevük triviális. Végül a felső iskolák minden tudományágban előadásokat és gyakorlatokat nyújtanak törvény szerint mindenkinek, és pedig ingyen. Ezeket akadémiaiknak és egyetemeknek hívjuk abban az esetben, ha a tanítók különleges hatalommal vannak felruházva, hogy a négy fakultáson tudományos fokozatokat és címeket adjanak. Különben csak a gimnázium, főiskola vagy kollégium elnevezés illeti meg őket.

Hogy a népiskolák mennyire hasznosak, és milyen nagyszükség van rájuk, az nagyon is világos és magától értetődő mindenki előtt, aki a bennük folyó, előbb vázolt munkát szem előtt tartja: teljesen és tökéletesen azonban csak az értheti meg a dolgot, aki gondosan fontolóra veszi: valamely politikai közösségben akár vezető, akár alárendelt szerep betöltésére csak olyan emberek lehetnek alkalmasak, akik már kisgyermek korukban, mindjárt az anyatejtől való elválasztás után megszokták, hogy az engedelmesség tejét szívják, alárendelve a kormánypálcát tartó király (ti. az iskolamester) törvényeinek. Ez tette – Xenophón tanúsága szerint – a spártai államot a többi görög államnál boldogabbá. Arra vonatkozóan viszont, hogy már gyermekkortól kezdve mekkora haszna van az emberekkel való gyakori szóbeli érintkezésnek, bizonyosságul szolgálnak azok a szerencsétlen teremtések, akik annak tudatában, hogy másokkal beszélni nem tudnak, kerülnek minden társaságot. Így tesznek tanúságot arról, hogy közelebb állnak a beszélni nem tudó okatlan állatokhoz, mint az igazi emberekhez, akiket csupán gondolkodó és beszélő képességük különböztet meg az állatoktól. Márpedig a beszéd helyes kiejtésének és írásának tanítása az iskolákban folyik.

De boldog Isten! Milyen csodálatos dolog az az írás és az írás olvasása! Milyen csodálatos, hogy ezeknek a vonalacskáknak különböző alakjai majd a gyönyörnek, majd a fájdalomnak, majd a szeretetnek, majd a gyűlöletnek, majd a békének, majd a háborúnak, majd a csendnek, majd a viharnek képzeletit és fogalmait keltik fel lelkünkben. [...] Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy anyanyelvi iskolák nélkül, melyek a gyermekeket már zsenge korukban olvasásra és írásra tanítják, a kereszténység szükségképpen szabados gondolkodássá és istentagadássá fajul. [...]

Ideje hát, hogy felébredj, te álmos, te mámoros, te hályogos szemű magyar nép! Végre, végre ébredj fel az álomkórból, leheld ki magadból Bakkhoszt, kinek folyton áldozol, oszlasd el gyógyírral szemeid homályát! Nézd, szemléld, vizsgálj, milyen forrásból ered tömérdek nyomorúságod, melynek súlya alatt görnyedsz. Drága gyermekeid, hazánk reményei már bölcsőjüktől fogva a tudatlanság feneketlen örvényébe merülnek, és így felnőtt korukban sem látják meg soha a világosságot, sem saját javukat, sem a haza javát. Még egyszer mondom hát, serkenj fel, és állíts alsó iskolákat! Gondolj a híres rabbinus szavaira: „Aki gyermekkorában tanul, mihez hasonlít? Új papirosra írt tintához. Aki öregkorában tanul, mihez hasonlít? Régi, megkopott papirosra írt tintához.”

Igen nagy tehát, mint látjátok, mély belátású hallgatóim, az alsó iskolák haszna, a szükségességük pedig éppen a legnagyobb. És mégis, ha a kultúra magasabbra nem tör, s nem nő át a triviális iskola kezei közé, akkor ezekből az iskolákból aligha árad majd érezhető módon bármely népre is olyan műveltség, amely másokénál előbbre való volna.

A triviális iskolák szükségességét és hasznosságát – melyekben ti. elsősorban latin és görög grammatikát, retorikát és dialektikát tanítanak – olyannyira figyelmetekbe ajánlották mindig, hallgatóim, hogy a nagy nyomorúság ellenére népünknek már eddig is igen sok ilyen iskolája van. Ezért egyáltalán senki sem tartja szükségesnek közlünk, hogy erről is bizonyítékokat halmozzunk egymásra. De hogy megsarkantyúzzam a jól futó lovat is, és kimutassam, hogy a triviális iskolák népszerűségének alapos

oka van, csak arra az egy dologra hívom fel a figyelmeteket, hogy az ilyen iskolákban készítjük azon eszközöket, melyek által az Ádámban elvesztett adományokat visszaszerezhetjük, már amennyire ez hálható és esendő életünkben lehetséges: azokat az eszközöket, melyek által felderülhet a bölcsesség régi fénye, és lassanként újra felemelkedhetünk arra a méltóságra, amelyből egykor kicsöppentünk. Mert ha ismerjük a latin és görög nyelvet, akkor behatolhatunk a bölcsesség nagy mestereinek fáradságot igénylő műveibe. Gyönyörűséggel szemlélhetjük az igazságnak hol itt, hol ott felbukkanó építményeit és mindazokat a nagyszerű dolgokat, amelyeket a tudományokról érzékelés, tapasztalás, megfigyelés és indukció alapján írtak és az utókorra hagytak. Mindezt Prométheusz égből lopott tüzeinek, ti. a logikának segítségével meg is vizsgálhatjuk, és hasznunkra fordíthatjuk. Ha pedig nem akarjuk, hogy olyanok legyünk, mintha csak magunknak születtünk volna (vagyis éppen ellenkezői annak, amit Platon is, meg emberi természetünk is kíván), és ha a retorikát is méltán nevezik az ékesszólás művészetének, akkor hallgatóinkat prózában is, versben is meg tudjuk győzni igazunkról. Hiszen: *Ékes szavú szónok ha védi, nincs oly ügy / Mit bárki ellen nem lehetne védeni* – mondja Hippolitoszában Euripidész. Hozzájárul ehhez még egy szempont. Mindazok ti., akik a triviális iskolát el nem végezték, ha magasabb fokú tanulmányokra, a felső iskolák és akadémiák előadásaira bocsátjuk is őket, sohasem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Hiszen ott mindent latin és görög nyelven tárgyalnak a logika világosságánál.

Ha pedig a triviális iskolát végzett tanulók nem mehetnek tovább, olyanok lesznek, mint a repkény, mely egy darabon felkúszik a fára, de ha a faágak, amelyek tartják, nem nyúlnak tovább, akkor saját súlyánál fogva visszahajlik a földre. Ez a mi számunkra a legnagyobb szerencsétlenség. Mert igaz, hogy középiskoláink – már olyanok, amilyenek – mindig szép számmal voltak; de mivel jól szervezett felsőfokú iskolát – melyben minden isteni és emberi dologgal foglalkozó tudományt nyilvánosan előadnának és tanítanának; melyben a triviumot dicséretes eredménnyel végzett tanulókat évenként tisztességgel előre vinnék – mostanáig jóformán egyet sem állítottunk, ezért triviális iskoláinknak eddig jóformán semmi vagy csak nagyon kevés hasznát láthattuk. Habozás nélkül állapítom ezt meg, még akkor is, ha valaki néhány mai intézményünkre hivatkoznék velem szemben. Hiszen ezekben többnyire nem adnak mást elő, mint teológiát és logikát a latin nyelvel együtt; csak ritkán fizikát, metafizikát és görög nyelvet; jóformán soha keleti nyelveket: a hébert, kaldeust, rabbinikust; és soha matematikai tudományokat, amilyen az aritmetika, geometria, asztronómia, optika; soha gyakorlati filozófiát, ti. etikát, ökonómiát, politikát és jogtudományt; soha orvostudományt; és soha nem adnak elő történelmet sem, és szónoklattan sem úgy, ahogy azt kellene. Ha nem lennének érzéketlenek, mint a vas, mindezeknek a tárgyakkal nyilvánvaló szükségessége és haszna (amelyről röviden beszéltem már más alkalommal) arra indíthatott volna már eddig is bennünket, hogy akadémiákat vagy legalább a meglévőknél sokkal színvonalasabb kollégiumokat és főiskolákat állítsunk fel és tartsunk fenn. De fájdalom, ugyan hányan akadnak köztünk, hallgatóim, akik ha az akadémiát másutt hasznosnak tartják is, saját maguk számára is szükségesnek vallanak? Nem így van talán? [...] Egyébként nem akad olyan ügyefogyott, aki tagadni merné, hogy miként a múltban is az iskolából kerültek ki legkiválóbb tudósaink, legékeesebb szavú szónokaink, legélesebb elméjű hitvitázóink – mindmegannyian a látható egyház legszilárdabb oszlopai –, éppúgy onnan kerülnek ki a mi időnkben is. Ez pedig világosan kitűnik akár a Teremtés könyve 4. fejezetének utolsó verséből is, melyet az iskolák alapításának tekinthetünk: „Akkor kezdték segítségül hívni az Úrnak nevét!” [...]

Viszont igen nagy tudatlanságra vallana az a hiedelem is, hogy a felsőfokú iskolák csak az egyház felvirágoztatására szolgáltatják a széles tudományos műveltséggel rendelkezők seregét. Ez persze nekünk önmagában is bőven elegendő kellene hogy legyen szükségességük bizonyítására, hiszen ellenségeink nagyszámú és tekintélyes csatarendje vesz körül bennünket most is, de így lesz ez a jövőben is. Sokak számára azonban meggyőzőbb lehet a másik szempont, hogy ti. egyedül ezek az iskolák állíthatják az állam kormányrúdjához a legkiválóbb állami vezetőembereket, legigazságosabb bírakat és a legbölcsőbb tisztviselőket, akik alkalmasak az állam igazgatására és kormányzására. Hogy ez mily nagy jelentőségű dolog, Fülöp tanítja egyik levelében, melyet fiáról, Sándorról írt Arisztotelészhez: „Az isteneknek nagy hálaival tartozom, hogy fiam született, nem anyyra a születése miatt, mint inkább azért, hogy a te korodban született. Remélem, ha te neveled és tanítod, méltó lesz mind hozzám, mind az államügyek átvételére.” [...]

Napnál világosabb tehát, hogy a főiskolák az alapjai mind az államnak, mind az egyháznak. Mindkettő csak akkor virágozhat, ha a főiskolák erősödnek és virágoznak. Ebből látjuk, hogy alapos megfontolás alapján állítja Platon: az állam ügyei akkor fognak igazán jól menni, ha majd a filozófusok uralkodnak benne, és az uralkodók filozófiával foglalkoznak. Ezért van az, hogy a kínai nép, mely egyébként barbár, és távol áll az igaz Isten mindenféle ismeretétől, az uralkodói méltóságra csak a legna-

gyobb bölcseit tartja méltónak, s csak olyan embert emel a királyi székbe, akit joggal üdvözölhet a bölcsék között is fejedelemnek, noha bölcsői nagy számban vannak, és igen éleselműjük. [...] A kínaiakat ez a dicséretes szokásuk az állam szerencsés kormányzása tekintetében a földkerekség minden nemzete előtt bámulatra méltóvá tette. Hát ugyan a belga népet, melynek szárazon és tengeren oly nagy a hatalma, mi segítette a túrhetetlen spanyol iga lerázására? Mi adta vissza neki szabadságát? Állítom, hogy az akadémiák! És mi tartja folytonosan virágzó életerőben? Az akadémiák és főiskolák! És itt bizony mindig azt tartottam a legcsodálatosabbnak, hogy ahány akadémiájuk csak van, mind a spanyol háború alatt keletkezett. Felismerték ugyanis, hogy csak úgy verhetik vissza az ellenség támadásait, csak úgy törhetik meg kegyetlen erőszakosságát, és csak úgy állíthatják vissza a békét, ha a tanácsatyák gyülekezete a jogi karon és más karokon végzett babérkoszorús doktorokból áll. Ezeknek székeit nálunk békében és háborúban gyakran csupa műveletlen, semmihez sem értő ember foglalja el, emberi bábok inkább, semmint eszes emberek. [...]

És – hogy röviden megmondjam, ami a nyelvem van – honnan van annyi nagyon rosszul intézett közügy? Onnan, hogy nincs nekünk, magyaroknak egyetlenegy akadémiánk sem, s így nincs hely, ahol tanítsuk és egyben sürgetőleg hangoztassuk az erkölcsstant, mely megfékezi a bűnöket: az ökonomiát, mely igazgatja a családok életét; az orvostudományt, mely megőrzi az egészséget; a matematikát, mely városokat, utcákat, templomokat, palotákat és tornyokat emel; végül a filozófiát, mely gyökere minden tudománynak és mesterségnek. Nem is említem az ékesszólást és a történettudományt, sem a logikát, metafizikát, földrajzot, asztronómiát, optikát, zenét és kozmográfiát, melyeket összesítve filozófia néven foglalunk össze. Ennek alapos ismeretéhez senki el nem juthat, ha a felsorolt tudományágakban előbb becsületesen nem képezte magát.

Ha tehát ennyi szükséges támasztól vagyunk megfosztva (hogy ne is említsem a könyvek és nyomdák égető hiányát), merészelhetjük-e várni dolgaink szerencsés kibontakozását, várni a tudományos ismeretek fénylő világosságát? Bizony, előbb érinthetné ujjával akárki a csillagokat, előbb csalhatná le varázsénekével az égről a holdat, előbb vezethetné az óceán vizét egy kis árokba, előbb mozdíthatná ki helyéből Arkhimédésszel a földet, mintsem a művészet és tudomány buzgó és lankadatlan művelése nélkül igazán művelté tehetné nemzetét. Mert milyen szerepe van a testben a szemnek, hallgatóim, olyan szerepe van egy országban az akadémiának vagy főiskolának. És milyen szerepe van az emberben az észnek, olyan szerepe van bármely országban a tudósoknak. Szem nélkül a test a megtestesült sötétség: ész nélkül az ember oktalan állat. Így bizony rászolgálunk arra, hogy a körülöttünk lakó nemzetek úgy beszéljenek rólunk, mint a legértelmeletlenebb és legtudatlanabb, ostoba és renyhe emberekről, akik már csecsemőkorunktól kezdve állati butaságra vagyunk kárhozhatóak. Akadémiák, csak akadémiák vagy legalábbis főiskolák menthetnek meg bennünket e gyalázattól, s nem erőltlen szóbeszéd, nem hívságos elgondolások, nem a vak érzelem, amely mindig szerfölött hízeleg önmagának. Teljesen elvesszünk, ha még idejében észre nem vesszük magunkat. Mert – mint a Példabeszédek bölcsé hirdeti (11:14) – „*ahol nincs vezetés, elvesz a nép*”.

Van remény!

A magyarság jövőjéért aggódók sokszor okkal kérdezik: félrevezetett, lusta, önző, felszínességre hajlamos, hagyományos értékeinket nem tisztelő, de káros szenvedélyeknek egyre nagyobb számban hódoló fiataljaink merre viszik tovább majd ezt az országot?

Sok-sok kedvezőtlen jelenséget tapasztalva magam is gyakran elgondolkodom, miben reménykedhetünk? Aztán hamar elkergetem a sötét gondolatokat, s meggyőzőm magam: amíg olyan fiatalokkal dogozhatom együtt, mint akiket az Anyanyelvápolók Szövetsége Ifjúsági Tagozatának tagjaiként megismertem, amíg olyan remek növendékeket taníthatok, mint jelenlegi iskolámban, a Baár–Madas Református Gimnáziumban, addig nem szabad kétségbe esni, addig van remény!

Félő, hogy a kedves olvasók tekintélyes része semmit sem tud szervezetünkről, nem haszontalan tehát, ha néhány sorban bemutatkozunk.

1989 áprilisában az Anyanyelvápolók Szövetségének alakuló közgyűlésén mindössze három tizenéves vett részt, ők is csak azért, hogy segítsenek szétosztani az egyes napirendi pontokhoz szükséges papírlapokat. Aztán annyira megtetszett nekik mindaz, amit ott tapasztaltak, hogy ők is beléptek a fris-

sen alakult civil szervezetbe. Az azt követő években egyesületünk elnökségi ülésein a tagfelvételtkor feltűnt: milyen szép számban csatlakoznak hozzánk fiatalok, s amikor 1992 szeptemberében áttekintettük a nyilvántartást, szembeötlő volt, hogy tagjainknak kb. egynegyede a tizenévesek közül kerül ki. Ez a tény adta az ötletet: érdemes volna szorgalmazni helyi csoportok, iskolai anyanyelvűpoló közösségek megalakítását, majd ezekből létrehozni egy ifjúsági tagozatot. 1992 decemberében Budapesten a Radnai Béla Közgazdasági Szakközépiskolában kb. 60 taggal meg is szerveződött az első „sejt”, az ASZ Radnai Tagozata. Az első csoportoska aztán felhívással fordult az akkor már mintegy másfél évtizede működő Beszélni nehéz! körkörös: (ki-ki egyénileg – vagy a szakkör mint közösség) csatlakozzanak az Anyanyelvűpolók Szövetségéhez. S örömminkre egyre-másra érkeztek a jelzések az ország minden tájáról, sőt a határon túlról is: megalakultunk. Az elmúlt évek során kb. 60 helyi csoport szerveződött; s ami még jobb hír: ezek nem kérészerű, hetekig-hónapokig működő majd megszűnő közösségek, hanem – személyi összetételükben természetesen ugyan néhány évenként változó – folyamatosan tevékenykedő körök. A csoportok száma az utóbbi időben alig változott, mert – bár minden évben alakul egy-két új anyanyelvűpoló közösség – ugyanolyan számban meg is szűnnek, vezetőjük nyugdíjba vonulása vagy egyéb okok miatt. Azt azért örömmel állapíthatjuk meg, hogy az ASZ jelenlegi taglétszámának kb. 60%-a az Ifjúsági Tagozatnak is tagja!

Az első perctől kulcskérdésnek tartottuk az irányító testület ügyét. Az nem volt kétséges, hogy kell egy ifjúsági vezetőség, amely összekötőként, kovászként, az ötletek „forgalmazójaként”, a fiatalok képviselőjeként dolgozik, s abban is reménykedtünk: a legügyesebb, a legrátermettebb fiatalok előbb-utóbb az ASZ elnökségi tagjainak utánpótlását is jelenthetik. Csak hát balul fogtunk (fogtam) a dologhoz. Egy nagyon becsületes, nagyon igazságos rendszert álmodtam meg, amelyben minden iskolatípusból lett volna vezetőségi tag. Vagyis: fővárosi és vidéki általános iskolásoknak, a középfokú iskolák mindenik típusa képviselőinek, a különböző egyetemek, főiskolák hallgatóinak részvételével jött volna létre az irányító testület, s már előre örültem annak, hogy ezek a fiatalok a saját iskolatípusukból majd százával toborozzák az új szövetségi tagokat. Egy év sem kellett hozzá, hogy belássam: az elképzelt rendszer működésképtelen. A „művi úton” létrehozott efféle testületeknek csak ez lehet a sorsuk; az alulról építkező, a „természetes kiválasztódást” elfogadó, előnyben részesítő módszer lehet csak üdvözítő. Jórészt ez a felismerés hozta létre később azokat a munkaformákat, amelyek hasznosnak bizonyultak. Ami az ifjúsági vezetőséget illeti: a különféle rendezvényeken remek fiatalok sokaságára találtunk az elmúlt közel 18 évben, olyanokra, akik az anyanyelv ügye iránt elkötelezettek, végtelenül tisztességesek, áldozatkészek, világos értékrendszert képviselnek, ugyanakkor jellemző rájuk az ötletgazdagság, a vidámság, a humor is – egy szóval: kiváló emberek.

Az elmúlt csaknem húsz évben többször is változott az ifjúsági vezetőség összetétele. Az „alapító anyák-apak” többsége ma már valóban édesanya, édesapa, de a vezérkarban megfordultak jelentős hányada vélhetőleg ügyünk elkötelezettje marad akkor is, ha szervezetileg már nem tartoznak hozzánk.

S most rendezvényeinkről:

1. Jó másfél évtized óta szeptemberben tartjuk (tan)évnnyitó tanácskozásunkat. Erre a helyi csoportok vezetőjét és (közösségenként) 3-5 képviselőjét hívjuk meg. Feladatunk a nyári táborok értékelése, a tanév anyanyelvi rendezvényesorának, azaz a naptárnak az összeállítása; a találkozóra meghívjuk az ASZ egyik elnökségi tagját, aki rövid (15–30 perces) előadást tart (az utóbbi években vendégünk volt pl. Deme László, Szakonyi Károly, Wacha Imre, Matula Ágnes, Bánffy György, Maróti István, Bordi András); a csoportok képviselői hozzászólásukban mindenféle kérdésről beszélhetnek, a témát illetően nincs semmiféle megkötés. Mivel évnnyitó rendezvényünket igyekszünk a Péchy Blanka művészeti szünetéhez napjához (szeptember 21.) legközelebb eső szombatra szervezni, a nap programját a Fiemei úti sarkterben zárjuk, ott a mozgalomalapító siremlékénél rövid megemlékezést tartunk.

2. Immár 1993 óta novemberben rendezzük meg az országos ifjúsági anyanyelvi parlamentet. Egy rövid műsort követően hagyományosan Deme László professzor úrnak, az ASZ alapító társelnökének köszöntője nyitja meg a hivatalos programot, ezt követően a résztvevők tájékoztatót hallgatnak meg az előző parlament óta történekről, majd a felszólalások következnek; ezután – ha szükséges – a küldöttek az új vezetőségi tagokat megválasztják, végül szavaznak a következő novemberig érvényben lévő programról.

3. A tavasz állandó eseménye a helyi csoportok találkozója. Különlegessége, hogy minden évben más-más település anyanyelvűpoló közössége a vendéglátónk. A helyiek bemutatkozása, szakmai tanácskozás és a település nevezetességeinek megtekintése jelenti az eseménysor gerincét. Ennek révén már a fél országot bejártuk.

4. Éppen 15 éve annak, hogy Agárdon megtartottuk az első kétnapos, „ötvoábbbképző” tanácskozást. Májusban, a középiskolai írásbeli érettségi vizsgákat követően az ifjúsági vezetőségnek egy csoportja (6–12 fő) találkozik 12–14 helyi közösség két-két képviselőjével. Kb. 30–35-en vesznek részt az együttléten; szombaton délután a fiatalok találkoznak az ASZ egyik elnökségi tagjával, aki beszél saját életéről, pályafutásáról, értékrendjéről, az anyanyelvhez és az anyanyelvi mozgalmakhoz fűződő viszonyáról. Este – egymás jobb megismerését megkönnyítendő – anyanyelvi játékokat játszunk. A vasárnap program szekciótűlésekkel kezdődik: a vezetőségi tagok a nyári eseményeket készítik elő, a csoportok küldöttei előadást hallgatnak meg az ASZ történetéről, szervezeti életéről, az ifjúsági tagozatról. Majd plenáris ülésen tapasztalatcsere, „ötletbörze” zárja a tanácskozást. Kezdetben 13 éven át Agárdon vagy Gárdonyban, az utóbbi két évben Tiszakécskén gyűltünk össze.

5. 1993 óta minden év augusztusában megtartjuk ifjúsági anyanyelvi táborunkat. Célja a vezetőség összekovácsolása, közösséggé alakítása; a helyi anyanyelvápoló körökben kiemelkedő munkát végzők jutalmazása; tapasztalatok, ötletek átadása, a résztvevőknek hasznosítható ismeretek nyújtása, a táborozók beszéd- és magatartás-kultúrája színvonalának javítása; s mindezt lehetőleg élményszerűen. Dél-élőttönként előadások, délutánonként kirándulások, esténként játékos foglalkozások jelentik a program gerincét. Állandó, vagy gyakori előadók: Bánffy György, Deme László, Grétsy László, Maróti István, Wacha Imre, Fábián Szenczi Ibolya, Karsainé Horváth Klára, Kovács Dániel, Bordi András és az ifjúsági vezetőség 5-6 tagja. A kirándulásokon kívül akadályverseny, filmvetítés, Ki mit tud?, anyanyelvi vetélkedők, táncbáz stb. színesíti a programot. Az ASZ berkeiben csak „csongrádi tábornak” nevezett rendezvény az első 14 évben valóban Csongrádon volt, az ottani viszonyok megváltozása miatt az utóbbi években Győr, Vác, illetve Balassagyarmat fogadott bennünket.

A többről már csak felsorolászerűen: fentebb csak a hagyományos országos rendezvényekről szóltam, már megemlíteni se tudom az (ifjúsági) regionális, megyei, városi, iskolai rendezvények sorát; 1995 óta évenként mellékletünk jelenik meg az Édes Anyanyelvünk folyóiratban; kétféle kitűzőnk valamelyikét több ezren viselik az országban; 20 pontból álló munkaprogram-javaslatot állítottunk össze a szerveződő anyanyelvi csoportok számára; az ASZ honlapját egyik vezetőségi tagunk gondozza, az évek óta zajló internetes anyanyelvi játékot vezetőségi tagjaink indították el és vezetik; az egyesület tagnyilvántartását fiatal vezetőink kezelik; az évente ötször megjelenő illetménylap postázását is ők készítik elő; a tagtoborzáson kívül számonként kb. 400 példány eladásáról gondoskodnak; összeállítottak egy 30 pontból álló javaslatsort azok számára, akik befejezték iskolai tanulmányaikat, s nem tudják, egyedül mitévők legyenek; 20 év óta fiataljaink látják el a legfontosabb rendezői feladatokat az ASZ közgyűlésein, és még hosszasan sorolhatnám. Látványos eredmény és elismerés, hogy 2004-ben – akkor még egyetemistaként – Benkő Péter bekerült az ASZ elnökségébe; 2008 decemberében a legutóbbi tisztújító közgyűlésen Orosz Tamás is elnökségi tag lett, sőt az ASZ titkára; s ifjúsági vezetőink közül az egyesület irányító testületébe jutott Brézai Zoltán, Hidi László, Raizer György és Terjéki Tamás is.

A csüggedőknek, a hazánk közállapota, erkölcsi, gazdasági szintjének mélysége miatt okkal aggódóknak mondom-írom: ha tiszta tekintetű, tiszta arcú, tiszta lelkű fiataljainkra nézek, okkal-joggal reménykedhetem, mert *van remény!* Kissé óvatosabban: *remény (még) van!*

Kerekes Barnabás

EMLÉKHELYEK

Báthory András emlékhelyei Lengyelországban

Székelyföldön Felcsík, Gyergyó és a Gyimesek vidékén élénken él a népi tudatban Báthory András bíboros, a rövid ideig uralkodó erdélyi fejedelem alakja. 410 évvel ezelőtti meggyilkolása, majd a Csíkszentdomokost sújtó pápai büntetés jellegzetes mondanivalót alakított ki a tragikus sorsú, szent életű személy köré. Báthory András halála napján és helyén minden évben emlékbúcsút tartottak, és ez a hagyomány a mai napig megmaradt. Engesztelő, vezeklő zarándoklatok ezek, a falu egykori „bűne” miatt.

Báthory Andrásra emlékezve 2009 nyarán erdélyi zarándokok látogattak el az észak-lengyelországi Mazuri-tavak vidékén fekvő egykori warmiai püspökség több városába, és emlékművet avattak tiszteletére. Lengyelországban a mai napig szívesen emlékeznek a bíborosra, az olsztyni magyar-lengyel baráti társaság az ő nevét vette fel. De hogyan került Báthory erre a távoli vidékre?

Báthory András 1562 végén vagy 1563 elején született, az 1563 januárjában elhunyt idősebb Báthory András és Majláth Margit hatodik gyermekeként. (Születésének pontos idejét nem ismerjük, azt korábban 1566-ra tették.) Boldizsár bátyjával valószínűleg iskolás korukig anyjuknál és annak második férjénél nevelődtek. Báthory István – miután 1576-ban lengyel királlyá választották – királyi udvarában igyekezett minél több erdélyi nemes ifjút összegyűjteni. Utódlási szándékkal a családjából is maga mellé akart venni valakit, így került 1578-ban Báthory András nagybátyja udvarába. A jó képességű, csendes, visszahúzódó, a könyvek és a tudományok iránt érdeklődő fiatalembert a király környezetében lévő jezsuiták egyházi pályára javasolták, ezért hamarosan Pultusk jezsuita iskolájába került. A Narow folyó partján fekvő Pultusk Varsótól északra, mintegy 60 kilométerre található.

Pultuskban András nem a jezsuiták kollégiumában lakott, hanem 15–20 tanuló társával külön házat bérelt, a király által biztosított pénzügyi keretből. Környezetét gondosan kiválasztott, elsősorban protestáns erdélyi nemes ifjak alkották, akik itt katolizáltak. Nagy hangsúlyt fektetett a nyelvtanulásra, megtanult latinul, olaszul, lengyelül és németül is. A tanulmányokban sokkal gyorsabban haladt, mint azt remélték, a pápai nunciussal rendszeresen látogatta, és mindig dicsérte szorgalmát, előmenetelét, lelki fejlődését. A király törekedett arra, hogy András értékes, gazdag könyvtárral rendelkezzen, ezért rendszeresen vásároltatott neki könyveket, amik egységes puha bőrkötést kaptak, táblájukat a sárkányfogas Báthory címer és az Andreas Báthory név díszítette. András rendszeres kapcsolatban állt nagybátyjával, az ünnepeken és fontosabb országos eseményeken heteket töltött a királyi udvarban, így benne élt a politika forgatagában is.

A király a tanítatás kezdetén még maga sem tudta eldönteni, egyházi vagy világi pályára állítsa unokaöccsét, de a nunciussal egyeztetve végül is egy jól felépített egyházi pálya mellett döntött. Báthory András 1581-ben az ország északi részén lévő warmiai püspökség kanonikája lett, majd két évvel később a miechówi kolostor préposti címét is megkapta. Warmiára azért esett a választás, mert ott ígért a közeljövőben megüresedő püspöki hely.

A warmiai püspökség Lengyelország északi részén feküdt, szinte teljesen elszigetelve a lengyel területektől, a porosz hercegség ölelte körül, de keskeny kijárata volt a Balti-tengerre. A Német Lovagrendtől az 1466 évi torunói békével került vissza Lengyelországhoz. A tizenhét lengyel püspökség rangsorában a nyolcadik helyet foglalta el, de a warmiai püspökök egyben királyválasztó püspökök is voltak, így politikai súlyuk jelentős volt. Lakossága túlnyomó többségben német ajkú volt, a püspök egyben a porosz rendek feje is volt egy személyben. Emiatt általában porosz vagy német születésűnek kellett lennie a püspöknek. Székhelye Helsingberg (Lidzbark Warmiński) városa volt, ahol a XV. század második felében egy középkori várból átalakított palotában rendezték be a püspöki rezidenciát.

A király 1583 őszén Rómába küldte Báthory Andrást, egyrészt el kellett érnie bíborossá váló kinevezését, másrészt a török ellenes szövetség kérdésében kellett tárgyalnia a pápával. XIII. Gergely pápára igen jó benyomást tett az ifjú Báthory. A nyolc hónapos római tartózkodás teljes sikerrel zárult, megadta Andrásnak a warmiai koadjutor püspöki és bíborosi kinevezést, s ajándékokkal elhalmozva bocsátotta haza.

Krakkóba való hazaérkezése valóságos diadalút volt, a legelölkelőbb vendégeknek kijáró fényes fogadtatásban részesült. Rövidesen azonban véget vetett az ünneplésnek, és a Krakkó közelében fekvő miechówi kolostorba, prépostságának székhelyére költözött. Itt kézbe vette a kolostor ügyeit, megszilárdította a fegyelmet, szabályzatot írt a szerzeteseknek. A kolostor templomát átépíttette, új oltárt készíttetett, és látványos ünnepi szertartásokat vezetett be, amelyeket Rómában látott. A kolostorban is sokan látogatták, nemesek és egyházi személyek nagyra értékelték tevékenységét. Közben folytatta teológiai tanulmányait.

1585 nyarán Warmiába indult, hogy beiktassák tisztségébe. Útba ejtette Varsót és Pułtuskot, tanulóéveinek helyszínét. Helsingborgban (Lidzbark Warmiński) letette az esküt és fogadta a porosz rendek hódolátát. Majd körbejárta egyházmegyéjét és az északi városokat. Felkereste a braunsbergi (Braniewo) jezsuita kollégiumot, majd Danzig (Gdansk, régi magyar nevén Dancka), Elbląg, Malbork, Frombork városai fogadták. Báthory István hamarosan ismét Rómába küldte őt követként, hogy megszerezze az új pápa támogatását az orosz és török elleni hadjáratához, s egyúttal a krakkói püspökké való kinevezését is elindítsák. A küldetés vége felé érkezett a hír Báthory István 1586. decemberi váratlan haláláról. András elvesztette jövedelmét, támogatóját, s ez anyagilag is súlyosan érintette, ezután önállóan, kisebb jövedelemből kellett rendeznie életét.

Megindult a harc a trón utódlásáért, melyre a Báthoryak, a Habsburgok és a svéd Wasa dinasztia aspirált. Egy ideig Báthory Andrásnak is komoly esélye volt, hogy nagybátyja örökébe lépjen. A Habsburg-párt hívei azonban fegyveresen dúlták fel a miechówi prépostságot, a warmiai rendeket pedig Báthory ellen lázították. Így kiesett a komoly jelöltek közül, a Báthory család végül nem is őt jelölte, hanem Zsigmondot. Az 1587. augusztusi királyválasztó gyűlésen a svéd jelöltet, Wasa Zsigmondot választották meg uralkodónak. Bár az új lengyel király és a pápa is támogatta volna Báthory András krakkói püspökké való kinevezését, ezt a Habsburg-pártnak sikerült megakadályoznia.

Báthory 1589-ben megörökölte Warmia püspöki székét, ahol igen aktívan kezdte meg munkáját. Első püspöki tevékenységei között átalakította, korszerűsítette a helsingbergi négy saroktornyos, vöröstéglás püspöki várkastélyt. Felépíttette az első emeleti folyosó alatti részén lévő gótikus oszlopú, bordás boltozatú fogadótermet (ma Báthory teremnek nevezik), márványbetétekkel, freskókkal díszítve. Kialakított egy zenetermet, ahol helyet kapott értékes hangszergyűjteménye. A palota falait festményei díszítették. Ezt a képgyűjteményt később a harmincéves háborúban a svédek hadizsákmányként elhurcolták. Az első emeleten jobbra van a nagy lovagterem, ahol körben a warmiai püspökök képei és címerrei sorakoznak. Közöttük felfedezhetjük Báthory András arcképét, címerét és a sárkányfogas Báthory címet is.

Szívesen tartózkodott Wartenburgban (Barczewo) is, ahol helyreállította a romokban lévő templomot, a régi kolostort, és ferences szerzeteseket telepített oda. A Szent András templomhoz reneszánsz kápolnát is épített. Annyira szerette ezt a helyet, hogy itt képzelte el végső nyughelyét is, ezért a templomban elkészíttette saját és Boldizsár bátyja síremlékét. A reneszánsz márvány ikersíremlék 1598-ra készült el. A felső rész fölkejtében terdelő főpapot, az alsó részen fekvő helyzetű lovagot faragott ki a Gdanskban élő németalföldi Willem van der Blocke mester. A fehér márványból faragott díszítőelemek kiemelkednek a sötét márvány háttérből. Az emlékmű felső részén a bíboros címere látható. A késő reneszánsz manierista síremlék az egyik legszebb magyar vonatkozású műalkotás a történelmi Magyarország határain túl. A templomban többek közt Árpád-házi Szent Erzsébet és Kapisztrán Szent János festett portréjával díszített stallumok is találhatóak. A nyolcvanas évek közepén kapta vissza a lengyel katolikus egyház a templomot, ami rendkívül rossz állapotban volt. A Báthory kápolna tetőzete beázott, ennek kijavitása magyar segítséggel történt meg.

Braunsberg (Braniewo, régi magyar nevén Bransberga) a warmiai püspökök korábbi székhelye volt. A Német Lovagrenddel vívott háborúkban pusztult el a püspöki rezidencia, s helyette építtették fel a helsingbergi várszerű püspöki székhelyet. Báthory nagy hangsúlyt fektetett a braunsbergi jezsuita kollégium fejlesztésére, az volt a terve, hogy azt kibővíti, és egyetemi rangra emelteti. 1592-ben ennek szellemében kezdték meg a filozófia és teológia oktatását. Nem rajta múlt, hogy a kollégiumból végül nem lett egyetem. Ekkoriban megszaporodott az itt tanuló magyarok száma. Erdélyből 1588-ban hatalmas

harcok miatt kitiltották a jezsuitákat, s a növendékek egy részét a bíboros vette védőszárnyai alá. Sokan tanultak Báthory költségen, közülük talán a legjelentősebb Háportoni Forró Pál volt, aki később Bethlen Gábor történetírója lett. Az 1588/89-es tanévben a 23 diák közül 13 volt magyar. Balassi Bálint 1590 végén, 1591 elején több hetet vagy hónapot töltött itt, félrevonultan, elcsendesedve.

Báthory András igen művelt reneszánsz főpap volt, udvara mindig tele volt művészekkel, tudósokkal, katonákkal, akik különböző országokból érkeztek. Több erdélyi nemes ifjú is szolgált Helsbergben, s Báthory meghívására járt itt Balassi Bálint is. A bíboros püspök udvara vette át azt a szerepet, melyet korábban Báthory István királyi udvara töltött be. Gyakran vendégeskedett itt az elhunyt király két bizalmi embere, Wesselényi Ferenc és Berzeviczy Márton is.

Híres könyvgyűjtő volt. Könyvtárát még a király adományai alapozták meg, de római utazása során már több ládányi könyvet vásárolt. Egy magyar kortársának sem volt az övénél nagyobb, értékesebb könyvgyűjteménye. Gondosan figyelte a ritkaságok megszerzésére. Elsősorban teológiai, jogi, történeti és földrajzi munkákat, a görög, római és a reneszánsz írókat olvasta. Ez a könyvtár halála után szétszóródott. A magyar, német, olasz nyelvű könyveket elvitték belőle, megmaradt latin könyveit 1608-ban elárverezték, amiről mintegy négyszáz címet tartalmazó leltár tanúskodik, ebből képet nyerhetünk a gyűjtemény egykori gazdagságáról.

Báthory András csaknem 10 évet töltött a helsbergi püspöki rezidenciában, de erdélyi ügyekben többször is hazalátogatott. 1599 februárjában, titokban indult útnak Erdélybe, hogy Báthory Zsigmond-tól átvegye az erdélyi fejedelmi címet. A két Báthory megállapodása értelmében március 28-án Andrást az erdélyi rendek fejedelmüké választották. A 15 éves háború idején nem volt könnyű dolga, mégis sikerült elfogadtatni magát a török, a lengyel és a moldvai uralkodókkal. Rudolf császár viszont kezdetől fogva rossz szemmel nézte Báthory törekvéseit, és megbuktatására törekedett. Felbízta Mihály havasalföldi vajdát, aki betört Erdélybe, és október 28-án a sellenberki csatában a székelyek segítségével legyőzte a fejedelmet. A székelyeket azzal sikerült megnyernie a moldvai vajdának, hogy megígérte nekik régi kiváltságaik helyreállítását.

A menekülő fejedelmet felbérelt székelyek ölték meg november első napjaiban, Csíkszentdomokos határában, a Pásztorbükk-havasán. Levágtott fejét elvitték Mihály vajdának. A történetíró Szamosközy István a tragikus sorsú fejedelem iránt érzett mély együttérzéssel írta le az utolsó órákat és a gyilkosság körülményeit. Így méltatta: *„Egyébként mérsékletes volt, igazságos és méltányosság őrzője, könnyen hívő s cseppet sem gyanakvó. Ezek az erényei vagy az erényhez közel álló tulajdonságai voltak vesztésének okozói, mert a lélek szelidsége és a derékség magábanvéve nem ad biztonságot, mindig a fegyverek erejével kell támogatni. A gonoszság és a cselszövés gyakran erősebb, mint a semmi másra, csak önmagára támaszkodó igazságosság.”*

A püspök hamvai nem kerültek vissza Lengyelországba, a barczewoi síremlék tehát üresen maradt. Báthory Andrást a gyulafehérvári székesegyházban temették el, Fráter György szarkofágja mellé. A nép ajkán terjedő mondaszövegek szinte kivétel nélkül szent emberként említik a fejedelmet, akinek halála helyszínén számos esoda történt. A gyilkosság miatt a pápa száz éves bójttal sújtotta a falut, és tíz évig nem lehetett helyi papjuk. Csíkszentdomokos lakosai a bíboros halála évfordulóján minden évben önként vállalt vezeklésként, engesztelő körmenetet rendeznek, fel a Pásztorbükkre. Később fakápolnát építettek, majd keresztet állítottak a helyszínen. Még a csíksomlyói búcsújárás is e történelmi bűn vezekléseként fogták fel a falu lakói.

Ez az engesztelő zárandoklat 2009 júliusában Lengyelország északi részéig vezetett, Boros Károly felcsiki főesperes vezetésével. Az erdélyi látogatók felkeresték a barczewoi ferences templomot, Lidzbark Warmiński püspöki várat és a püspökség határán lévő Baldy templomát, ahol egykor fogadták a Warmiába érkező püspököket. Ebben a templomban lengyel főpapokkal közösen koncelebrált ünnepi szentmisén emlékeztek a zárandokok, akik földet és forrásvizet vittek Pásztorbükkéről. Az ünnepi szertartás főcelebránsa Jozef Glemp bíboros volt, akit éppen harminc évvel ezelőtt szenteltek fel warmiai püspökké. Emlékkövet is állítottak Báthory András bíboros tiszteletére. Az ünnepséget a csíkszentdomokosi és balánbányai néptáncgyűttesek műsora tette emlékezetessé, akik Báthory András legendáját vitték színpadra. Remélhetőleg ez az utazás nem egyszeri esemény lesz, és Báthory András bíboros lengyelországi emlékhelyei zárandokhelyként szolgálnak a jövőben is.

Udvarhelyi Nándor

Az ország legnagyobb hóvirágmezeje

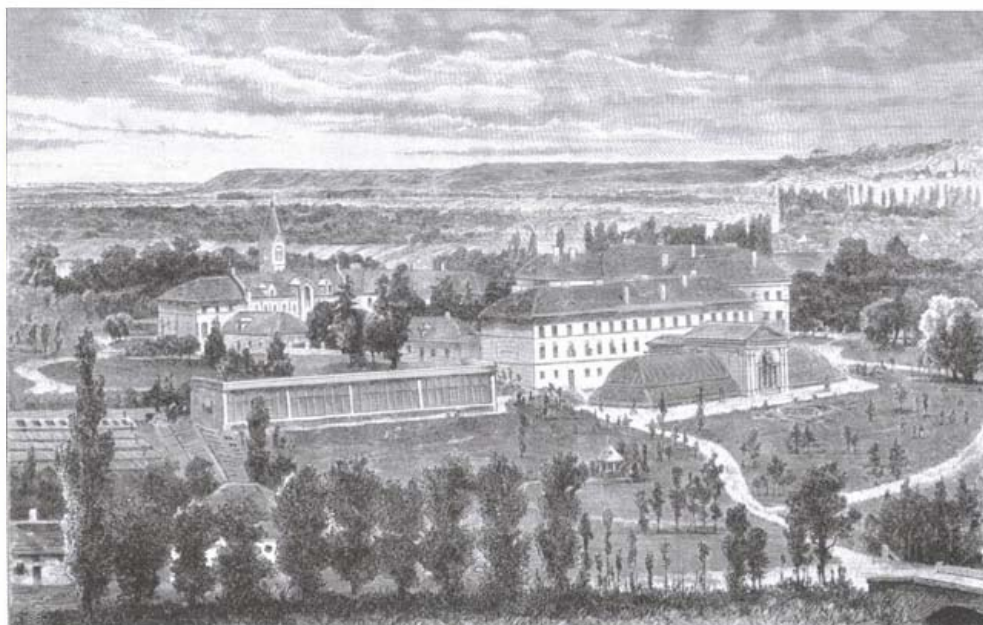
Az Alcsúti Arborétum Magyarország talán legeredetibb angolparkja, Fejér megyében, Budapesttől és Székesfehérvártól alig 40 km-re található, az M1-es és M7-es autópályák közt elnyúló csodálatos Váli-völgyben, a 811-es főút mellett Alcsútdoboz határában.

Alcsút története a történelem előtti időkre nyúlik vissza. Az őskor emberének megtelepedése óta folyamatosan lakott. Erről tanúskodnak a földből előkerült kőszerszámok és agyag-edények a község területéről, valamint a határban lévő bronz-kori földvár maradványa. A római-korból feliratos kövek maradtak ránk, az első írásos emlékek pedig az Árpád-házi királyok idejéből valók. A községet ekkor a fehérvári keresztesek birtokolják, majd Mátyás király a Pálos szerzetesrendnek adományozza. A török időkben a lakosság a nagy megpróbáltatások elől elmenekül, a község elnéptelenedik. 1786-ban II. József rendeletében a szerzetesrendeket feloszlatja, birtokukat a vallásalaphoz csatolja. 1818 után Habsburg birtok, ez időben alakul ki a kilenc pusztát magába foglaló mintagazdaság, központjában a kastélykert. 1944 után az elhagyott birtokot az állam veszi kezelésbe. 1951-ben egyesítik Alcsútot Vértesdobozzal és így keletkezett az új községnev, Alcsútdoboz.

A község ma is magán viseli az egykori uradalom létének nyomait, az egykori majorságokból lovászati telep, wellness klub, golfpálya és üdülõpark létesült és a kastélykertből az Arborétum. Létrejött József nádor (1776–1847) nevéhez fűződik. Ő az ország nádora az első Habsburg, aki Magyarországon letelepedve birtokot szerez. Az ő leszármazottait nevezzük a Habsburgok magyar ágának.

A 40 hektáros park 1820-as években elkezdődött telepítése József nádor nevéhez fűződik, aki alcsúti birtokán – Pollack Mihály tervei alapján – felépíttette Magyarország egyik legnagyobb klasszicista kastélyát és a schönbrunni kertépítõmesterrel – Tost Károlyval – megtervezette az ország egyik első tájképi kertjét, angolparkját, ahol a kertépítészet a táj természetes formáit utánozza. Birtokán kilenc pusztá kiépítésével mezõgazdálkodásra és állattenyésztésre rendezkedett be. 1841-ben az akkor itt gazdasági gyakor mokoskodó Vajda János költõ már így vélekedik a gazdaságról: „...Egész Európában a legelső, addig sehol utol nem ért tökélyû mintagazdaság... a gazdasági szakképzettség gyakorlati iskolája...”

A kastélykert a nádor, majd fia kertépítõ szenvedélyének és sikeres honosítási kísérleteinek köszönhetõen az egyik legpompásabb hazai arborétummá fejlõdött.

Az egykori kastély pálmaházzal

A kastély homlokzata ma (Halász Ferenc felvétele)

Hazánk gyűjteményes kertjei közti jelentőségét az itt megkezdett növényhonosítási kísérleteknek köszönheti a park. József főherceg egy máig fennmaradt, 1891. XII. 18. keltezésű írásában „*Az Alesúti kertben honosított fák és cserjék leltára*” címmel hagyta ránk sok éves tapasztalatát, s a több mint 600 fát és cserjét felsoroló listáját megfigyeléseivel, megjegyzéseivel.

Rendkívüli költséggel sok egzotikus fát telepítettek, amelyek azelőtt az országban ismeretlenek voltak, ezért is nevezték az alesúti kertet a hazai növényhonosítás mekkájának. Ez időben került be a ma már közismert és nagyban elterjedt fák nagy tömege, így a fehér akácfa, a törökmogyoró, a vasfa, a tulipánfa, a vérbükk, a kanadai nyár, a juharok és a szilek különböző fajtái, vagy a kor divatfái, az azóta hatalmas méretűvé nőtt platánok. Bár a platánt nem József nádor hozta be az országba, elterjesztésében mindenképpen nagy az érdeme. Innen Alesútról származnak a Városligeti és a Margit-szigeti és az egykori Andrássy úti platánok. Ekkor ültették a szomszédos Csaplári-erdőbe az első, hazánk legidősebb libanoni cédrusát, amely ma 31 m magas és 406 cm törzskörméretű. Rendkívül érdekes az Észak-Amerikai származású óriás tuja (*Thuja plicata*), amelynek földre hajló oldalágai legyökeresednek és ezt követően új növényként kezdenek viselkedni anélkül, hogy megszűnne kapcsolatuk az anyafával. Napjainkban már huszonnégy fává erősödött sarj veszi körül ligetszerűen a 350 centiméter törzskörméretű anyafát. A park minden zuga a tulajdonos és családjának emlékét őrzi. A szokásoknak megfelelően az öreg nádor minden jelentős családi eseményt egy, vagy több fa ültetésével tett emlékeztetéssé, s a kert egyes részeit a család tagjairól nevezte el. Ezek az elnevezések a mai napig megmaradtak, mint *István-halom*, *Mária-Henrietta-berek*, *Klotild-sziget* vagy *Hermína-sziget*.

Jókai Mór írja 1885-ben a Vasárnapi Újságban: „...Az alesúti kert már régóta híres az országban mint anyatelepe valamennyi díszkertnek, ahonnan egzotikus fáinkat szerezzük. Csak hogy amiket mi arasszal mérhető fehér és veres levelű bokrocskákat ápolgatunk, azok ott terebélyes óriások...”

1867-ben a nádor fia, József főherceg vette át a birtok irányítását, s nagy lelkesedéssel, szakértelemmel, sőt tudományos alapossgal látott munkához, s ehhez a legkiválóbb szakembereket hívta segítségül. Stornó Ferenc kapott megbízást a kastély gazdasági épületrészének kápolnává való átalakítására. Művészi módon, neoromán stílusban alakította ki az „Alesúti Udvari Kápolnát”. 1907-ig a falubeliek is ide jártak templomba, mielőtt felépült a községi római katolikus templom. *Napjainkban a kápolna esküvői szertartásoknak, keresztelőknek ad helyet, valamint rendszeresek a komolyzenei hangversenyek és szavalóestek.*

Ybl Miklóssal a kastély renoválásán túlmenően gyönyörű üvegházat építtetett, melynek teletető része a föld alá süllyesztett. A bevágásból kikérülő földből lankás dombokat alakítanak ki, amit rózsákkal és fenyőkkel ültettek be. A parknak ezt a részét azóta is Jámbor-halomnak hívják, Jámbor Vilmos főkerész tiszteletére.

Bár két természetes vízfolyás, az Acsai- és a Váli-víz a kerten keresztül folyik, a víz pótlására az artézi vizek feltárásának első számú hazai mérnökének, Zsigmondy Vilmosnak irányításával artézi kutatkat fúratott és elkészítette az igényesebb növények számára nélkülözhetetlen öntözőrendszert. A 126 méter mélyről feltörő víz a szökőkutat és a tórendszert is ellátta. A sziklakert mellett foglalt forrás egy japán ketrészlet vizét szolgálta, amely 1920 után a csörgedezővel (Kárpátikum) egészült ki. Jelképesen mutatta be az egész Duna-völgyét, a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig, kihangsúlyozva a Kárpát-medencét a Trianonban elszakított részekkel.

Jámbor Vilmos főkertész közreműködésével megépítették az alpinétumot, benne mélyúttal és szurdokkal, amit alhavas, felvidéki és kárpáti növényekkel ültettek be, sőt az állattartó házakban a magas hegységek állatait is, többek közt medvét, saskeselyűt tartottak. A tóban hatyúk úszkáltak, míg a park fái között pávak éltek. A tó szigetei mind kiesek, mocsárgesztenyével, égerekkel, zelnicével beültetve, míg a vízben fehér, sárga és rózsaszín tündérrózsák díszlettek. A tó egyik szigete egy valódi kegyhely. Elrendezése kolostorkert elrendezésű, melynek középső objektuma, a Lourdes-i barlang, megkerülhető. A zártságot a cserjék koszorúja és körülötte a víz adja.

A park élete a gyermekkerttel egészült ki, melynek része a tornakert, a kaszkád az oroszlános kúttal és a babaház. A tornakert főleg a fiúk, míg a babaház a lányok játszóhelye volt. Nevezhetnénk ezt a helyet az óvodák ősi formájának is. Valószínűleg ez adhatta az ötletet, hogy Klotild főhercegnő 1882-ben a község gyermekei részére is óvodát alapított.

1880-ban már az új főhercegi kertész Zednik Pál ültetett újabb fenyőféléket, lucfenyőt, erdcifenyőt, kaukázusi és balzsam jegenyefenyőt, japáncédrust, virginiai borókát és egyebeket – tovább gazdagítva ezzel a nemzetközi hírű kastélypark kitűnő növényanyagát.

A parkba belépő vendég már messziről megpillanthatta a nyiladékon át a festői nagy díszletek között a kisebb magaslaton álló kastély oszlopos timpanonját, amire az egész park együttese volt komponálva. A kastély felől sugár irányú rétek (vue-k) biztosították a szabad kilátást a már akkor óriásira nőtt fák közt. A park útjain hintóút vezetett a kastélyhoz, mintegy bemutatva a park előbb felsorolt szépségeit. Nem csoda, hogy a kortársak oly elragadtatva említik írásaikban az Alcsúti Parkot.

A történelem viharai nem kímélték az Arborétumot sem. A háború, ami sok szenvedést és rombolást okoz, nemcsak az embereket, hanem környezetünket, erkölcsünket, értékeinket is megviseli, nyomai hosszú időn keresztül – legtöbbször visszafordíthatatlanul – megmaradnak. 1944 végén a kastély ismeretlen körülmények között leégett, majd 1948 után elbontásra került.

1952 óta a park védett. Jelenleg műemlék- és természetvédelmi oltalom alatt áll. Mára a park, ha nem is régi fényét mutatja, összességében a monumentalitást érzékelteti. Idős fák nagy sokasága, melyek közül a legöregebbek 190 évesek, de a két óriás platán 250-300 év körüli. Gyűjteménye ma is jelentős. Az Alcsúti Arborétum tagja a Magyar Arborétumok és Botanikuskeretek Országos Szövetségének (www.mabotkertek.hu), amely szakmai segítséget nyújt, és szakértői tevékenységet végez, képviseli a botanikus kerteket, arborétumokat a hazai és nemzetközi fórumokon, valamint a BGCI (www.bgci.org) nemzetközi szervezetnek, amely a világ botanikuskereteinek megőrzésén munkálkodik.

Fontos kirándulóhely, oktatási és bemutatási feladatokat is ellát. Madárvilága jelentős, de legnagyobb értéke tervezőjének az a szellemi alkotása, amit a jelenben megvalósulva látunk. Egy olyan képzőművészeti alkotás, amelynek tárgya maga a természet és anyaga az élő növény.

Az Arborétum egész évben várja a természetet szerető és tisztelő látogatóit, hiszen minden évszaknak megvan a maga szépsége, ami jellegzetes arcot kölcsönöz a parknak. Az év során egy-egy felejthetetlen rendezvény is színesíti a látnivalók palettáját.

Márciusban – amikor minden újjászületik – megkezdődik a tavaszi faültetés. Ekkor nyílik lehetőség az év során viharkárt szenvedett növények pótlására, valamint a gyűjteménybővítésre. József nádor minden jelentékenyebb családbi eseményt egy vagy több fa elültetésével jelölt meg. Eme szép hagyományt keltettük életre, s lehetőséget nyújtunk minden természetszerető arborétumbarátnak, hogy fát ültessen az Arborétumban, gazdagítva ezzel a botanikai gyűjteményt is. A park élő példa arra, hogy a kezdeményezésnek van értelme, s méltó hagyatékunk lehet utódainknak. Az elültetett fák emberöltőkön át hordozzák ültetőjük emlékét.

A tavaszi idő beálltával színes virágszőnyeg borítja a hatalmas fák alatti ligeteket. A téltemető (Eranthis hyemalis) sárga mezeje évről évre egyre több helyen uralja a tavaszi látványt. Előbújik a máj-

virág (Hepatica), a hunyor több fajtája (Helleborus purpurascens; orientalis; odorus), a pettyegetett tödű, valamint a több ezer tö odvas keltike.

A tóparton magasodó platánok alatt megjelennek a kankalinok és miközben méhek zsongásától hangosak a sárgavirágú húsos som bokrok, a szurdokban és a fenyők alatti sűrű borostyánlevelek közül elődugják fejüket a meténgék kékeslila virágai.

Április végére a teraszt lassan teljesen elfoglaló babérmeggy hófehér virágözönével várja a kutatóház vendégeit.

Évről-évre megrendezésre kerül a több hónapon átívelő káplnakoncert sorozat. Neves művészek előadásai töltik meg a kápolnát komolyzenével, élőszóval.

Júniusban újra kivirágzik a park, kibontják szirmaikat a színpompás tavirózsák, és a jészámenbokrok illata lengi be a parkot. Amikor a mocsári gesztenye fehér kupolaként borítja be a tavon lévő parányi szigetet, a valamikori kastélyudvar a Völgy-vidék népi iparművészeinek pavilonjainak ad otthont, miközben a környék művészeti egyesületeinek táncbemutatójában gyönyörködhet az ide látogató.

Szentiván-éj környékén egyedülálló látványban lehet része azoknak, akik alkonyatkor látogatnak el pár órára az Arborétumba. Ezernyi fénylő zöldlámpásként repkednek a szentjánosbogarak, s a rajzás ideje alatt – a honlapunkon is feltüntetett időpontban este fél kilenctől – vezetett, csoportos éjszakai sétát indítunk.

Amikor már a strand vize is elviselhetetlen a nyári melegben, a park árnyas fái alatt órákon át hallgatható a folyamatos békakoncert és tücsökgzene.

Minden év augusztus 20-án Szent István napi ökumenikus istentisztelet és ünnepi megemlékezés színhelye az Arborétum kápolnája.

Szeptember első hetében rendezzük meg támogatói hangversenyünket mindazon zene iránt fogékony arborétumbarátnak, aki támogatni szeretné az Alcsúti Arborétumot, hiszen a bevétel teljes összegét a park fenntartására fordítjuk.

Iskolások, rajzsakkörösök, festő- és fotóművészek előszeretettel látogatnak el az őszi Arborétumba.

Októberben szemet gyönyörködtető szinkavalkád fogad mindenkit. Amint a vegetációs időszaknak vége ismét új fák érkeznek a parkba, s támogatóiknak köszönhetően részévé válnak hazánk egyik legjelentősebb gyűjteményének.

Sok év után először 2007 óta télen is látogatható az Arborétum. Az első hó (ha a kellemesen hideg szélszélcsendes idő engedi) fehér paplannal takarja be a fákat, bokrokat és réteket.

Advent első két hetében igény szerint több „tanfolyamot” is indítunk azoknak – elsősorban háziasszonyoknak –, akik szeretnének megismerkedni a mézeskalácskészítés rejtelmeivel és szívesen betekintenek a hagyományokat tisztelő karácsonyi készülődésbe. A részletes programajánlat honlapunkon megtalálható.

Karácsonykor, valamint újév előestéjén az Arborétum zárva van.

Ha a januári fagyok kellően tartósak, akkor a gyerekek legnagyobb öröme – természetesen felnőtt felügyelete mellett – a befagyott tavon lehet korcsolyázni. Egy nagy séta és egy kis intenzív mozgás után jólesik mindenkinek egy bőgre forró tea a tóparton.

Amikor már mindenkinek elege van a „szintelen”, borongós, csipős télből, megereszkedik az idő, megcsurrannak a jégsapok és az egyre erősebb napsütés hívogató sugaraira a hó alól kidugják fejüket a tavasz első hírdői.

Magyarország legnagyobb egybefüggő mediterrán hóvirágmezeje több mint két hektáron virágba borul az Alcsúti Arborétumban. Hét hóvirágfaj huszonegy fajtája az ország különböző tájairól vonzza ide a látogatókat. A *Galanthus* nemzetség földrajzi előfordulását és származást a jégkorszakok változása és időbeli eloszlása befolyásolta. A jégkorszak kialakulásának kedvezett a kontinensek vándorlása. A kontinensek egy része az egyenlítő körül helyezkedett el, így a hősugárzás visszaverődése maximálissá vált, míg a sarkok közelében lévő kontinensek a vastag jégtakaró kialakulásának kedvezett. A jégárak kiterjedése kilenc alkalommal következett be, közöttük hosszabb interglaciálisokkal. A glaciálisok alatt az évi középhőmérséklet 8–10 °C-kal volt alacsonyabb és az örök hó határa 1200 méterrel volt alacsonyabban a mainál.

Hóvirágmező az Alcsúti Arborétumban (Kolláth Ferenc felvétele)

A *Galanthus* nemzetség őseinek csoportja az eljegesedés hatására húzódott le délre, a Földközi-tenger partjára, és keletre a Kaukázus, Fekete-tenger partjára és Kis-Ázsiától egészen Iránig. A hóvirágok közül legrégebbinek a *Galanthus nivalis*-t tartják, amely areájában a *Leucojum* nemzetség előfordulási területével határos.

A *Galanthus* nemzetség Európa déli részén honos, az északi területeken (Hollandia, Belgium, Nagy-Britannia, Skandinávia) nem honos, csak betelepített és meghonosodott növény. Napjainkban használatos nevét Benkő József (1740–1814) botanikusnak köszönheti, ő nevezte el a *Galanthus*-t hóvirágnak.

Az Alcsúti Arborétumban az ország legnagyobb egybefüggő mediterrán hóvirágmezeje várja hófehér virágszönyegével a kirándulni vágyókat. A több mint 2 hektáron elterülő virágözön egyedülálló látvány, és időjárástól függően február közepétől március közepéig csodálható meg.

Az Alcsúti Arborétum az év minden napján (nem viharos, kirándulóidőben) nyitva tart reggel 10 órától napnyugtáig.

Az aktuális programokról további információt talál a www.alcsutiarboretum.hu honlapon.

Halász Ferenc

Alcsúti Arborétum

HAGYOMÁNY

Jászárokszállás és a Csörsz árok¹

Árokszálláson mindig azt az árkot tekintjük és nevezzük Csörsz árkának, amely végighúzódik településünkön és annak határán, függetlenül attól, hogy Csörsz árok máshol is van. A monda alapján sokan úgy vélekednek, hogy az egyik árok két végpontján van Árokszállás valamint Ároktő. Egy másik árok Gödöllőtől vezet a Jászágón keresztül a Tiszáig. Az biztos, hogy Árokszállás (Erdőárka, Csörszárka, Erdőmelléki szállás, Áruk melléki szállás, Nagyárok stb.) elválaszthatatlanul kapcsolódik a Csörsz árkához.

Ez az árok – úgy tűnik – része egy árokrendszernek, melynek teljes hosszát mintegy 1600 kilométerre becsülik. Az árokrendszer az egész Kárpát-medencét behálózza, és több vonulata is van. Általában három fővonulatot szoktak említeni, az északit, amelynek része a mi Csörsz árkunk, majd ettől délebbre a Kisárok vonulata, és délen húzódik a harmadik fő vonulat. Ennél azonban lényegesen boyolultabb az árokrendszer, mert a fő vonulatokból mellékágak indulnak különböző irányba. Mégis, erős leegyszerűsítésnek tűnik ez a hármass besorolás, mert még nem történt meg a teljes árokrendszer feltérképezése. Nézzük, mit mondanak erről a források!

Pesty Frigyes Helynévtárában írja Árokszállásról: „A város határában van [...] a Csörsz árok egy 2–3 öl szélességű és némely helyen 3 öl magasságú árok mely Borsod megyei Ároktő helységénél a Tisza partján kezdődvén végig jön Heves megyén a Jászágóra Árokszállás várossa közepén és határán Csány alatt végződik. – Ennek eredetéről ásatásáról hiteles irat nincs, hanem hagyomány szerint Csörsz (Eörs) vezír ásatta volna, mint mai elnevezése is mutatja. A hagyomány szerint Csány (Chan)on öletett volna meg az ásató vezír, innen vette volna Csány nevezetét.” „A Kis árok mely a Nagykunságban eredvén a Jászágón keresztül jöven, Árokszállás határát választja el Berénytől és szinte Csány körül végződik, ennek eredetéről semmit sem tudni, hanem véleményem szerint a két árok köze Eörs vezír birtoka lévén, határait ezekkel kerítette, ezt pedig onnan magyarázom hogy a Kis Árok is Tisza Eörs táján kezdődik és Csányig terjed – a Csörsz (sic!) árok is Tisza Eörsel átellenes Ároktőtől kezdve szinte Tarna-Eörs mellett Csánynál végződik.”²

Palugyay Imre a Jász-Kún Kerületek, Külső Szolnok Vármegye leírásából idézek: „A jászföldet még két nevezetes árok: a Csörsz-árka és Kis-Árok hasítgatják keresztül, melyek hihetőleg az avarok sánczolásai valának; az első Borsod vármegyében kebelezett Ároktő helységnél kezdődve Heves vármegyén át Füzes-Abony, Dormánd, Erdő-telek, Kál, Atány, Bód, Zsadány s Árokszállás határain keresztül Heves vármegyei Csány helységig vonúl el, hol mint a néprege hiszi, magyar őszvezér Kund fia, Csörsz Chánnak, sírja létezik.” Árokszállás „Nevét »Csörsz árka«-nak nevezett azon ároktól, mely a városon már betemetve keresztül vezet, kölcsönözte.”³

Clementis Móric jász térképén 1855-ben feltüntette a Csörsz árkát. Ahol az árok Árokszállástól nyugatra másodszer keresztezte a Tekerő patakot, ott egy nagy köhid volt, és innen tovább, az árok töltésén halad az Árokszállástól Csány felé vezető pesti út. Árkunkat Horváth Péter a következőképpen írta le 1801-ben: Ároktő-Füzesabony-Dormánd-Erdőtelek-Kál-Atány-Bod-Zsadány, majd Árokszálláson át Csánynak, ahol abban a halomban vesznek el nyomai, amelyet a monda szerint Csörsz khagán hanyagott.⁴

¹ Részlet a szerző hosszabb tanulmányából. (Szerk.)

² Pesty Frigyes Helynévtárából I. Jászkunság. Katona József Megyei Könyvtár és a Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár. Kecskemét-Szolnok 1978.

³ Palugyay Imre: Jász-Kún Kerületek. Heckenast Gusztáv. Pest 1854. 63–64. old.

⁴ Horváth Péter: Értekezés a kúnoknak, és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotokról, Pest 1823.

A Jászság két legnagyobb élővize a Zagyva és a Tarna. A Tarna *Fodor Ferenc* szerint⁵ eredetileg Tarnabodnál keresztelte a Csörsz árkát. Miután Zsadány megépítette a „vidék gátját”, részben a Csörsz árokba terelte a Tarnát, s a Benéig ebben futott a Csörsz-Tarna torkolatáig. Egy nagy mocsár volt az egész terület Zsadánytól Dósaig. Az ún. Kisárok vonulata Ágó-Dósa–Apáti irányban húzódott. Ez az árok Pesttől északra a Dunánál kezdődik, majd Gödöllőn, Turán, Jászfényszarun, Jászdózsán és Jászapátin át Heves megyébe nyúlik. A Nagyárok határrészünk – szerintem – a Kisárok párjaként kapta nevét. Ne felejtszünk el a másik, a Nagyárokotól keletre fekvő határrészünkről, Gyarokpartról sem, amely, mint földrajzi név szintén összefügghet az árokrendszerrel.

Az árok maradványai hosszú időn keresztül jól láthatóak voltak, azonban a XIX. században az ipari méretekben megindult talajrendezések és folyószabályozások nyomán mára csak kis szakaszok ismerhetők fel. A nyomvonalak kikerülték a laza, homokos talajú területeket (ilyen helyeken ugyanis hamar betemetődhetek volna), ahol pedig vizes, ingoványos területre futottak, ott építéstükkor a maitól valószínűleg eltérőek voltak a talaj- és terepviszonyok. Nekünk, árokszállásainak szerencsénk van, mert még ma is láthatók a Csörsz árka egyes szakaszai, sőt olyan helyell is dicsekedhetünk (dicsekedhetnénk!), ahol teljes épségben megmaradt a Csörszárók egyik vonulata.

Az árok és Jászárokszállás nevének összefonódását mutatják földrajzi neveink is. „*Csörszárók dülő: A Csányi út mellett fekszik. Nevét az árokról kapta. 1808: Tsörszárók. Kiváló mezősegi vályogtalaja van. Itt voltak a Szabó tanyák.*”⁶ A Csörszárók dülő másik neve Nagyárok dülő,⁷ mivel Árokszálláson a Csörszárók és a Nagyárok egymás szinonimái. Nagyároknak ugyanakkor egy egész határrész is nevezünk, ahol nagyon sok árokszálási tanyágazda élt, általában népes családjával. A Csörszárók dülő és a Külső-Csongorád dülő határán a Csörsz árka medrében folyik egy szakaszon a Szarvagy patak. A kartográfiai Vállalat 1990-ben kiadott térképén egész hosszan jelölik a Csörsz árkát a Szarvagy pataktól keletre a Szárki dülőben. A térkép a Csörsz árok dülőben a Szarvagy patak és a Tóсор dülő között szintén jelöli az árok egy megmaradt szakaszát. Az egykori árok töltésén halad továbbá pár száz métert az Ágói út, ahogy Árokszálláson átjövünk a vasúti átjárón, a Nagyárki vagy más néven Csányi földút előtt.

Fodor Ferenc azt írja, hogy a Gyöngyös patak (más néven Gyöngyösi nagypatak) Árokszállás és Visznek közötti patakmedre Magyarország legrégebb élővíz csatornája. Korát 1500 évre becsüli. Patakunknak ez a szakasza ugyanis megegyezik a Csörsz árka egykori szakaszával, ugyanis a patak a Csörsz árka medrében folyik a két település között. Fodor megjegyzi, hogy az egyébként máshol kanyargó Gyöngyös, feltűnően egyenes mederben folyik a Csörsz árokban. A Gyöngyös patak Árokszállás délkeleti sarkánál elhagyja természetes medrét, mert elkapja a Csörsz árka, kelet felé vezet, úgy, hogy abból csak Visznek keleti oldalán tud kitörni. A patak ezen a szakaszon a déli partot alámossa, mert délnek kellene tartania, de a Csörsz árok miatt nem tudja természetes irányát tartani. A viszneki vizimalom gátja alatt szintén az árok közel eredeti méretei láthatók: három méter mély és hét méter széles. Fodor hozzáteszi, hogy eredetileg három méternél mélyebb lehetett az árok. A patak Visznek keleti végénél derékszögű kanyarodással tör ki az árokból és hirtelen délnek veszi folyásirányát.⁸

Ígaza van Fodor Ferencnek abban is, hogy ugyan sokféle van Csörsz árok a Kárpát-medencében, de az talán sehol sem jutott olyan közel a nép lelkéhez, mint a Jászság nagy történelmi öntudatú népénél. Csörsz mondáink többsége szerint az Ároktőnél kezdődő árok a csányi határban, egy dombban végződik. A csányi és nagyárki öregek még pontosan tudták az azóta eltűnt, vélhetően mesterséges dombnak a helyét. A közelmúltban abban a szerencsében volt részem, hogy Balázs László, Csány község jegyzője megmutatta a Csány és Atkár közötti út jobb oldalától keletre lévő egykori domb helyét.

Mit hagyományoztak ránk a mondák?

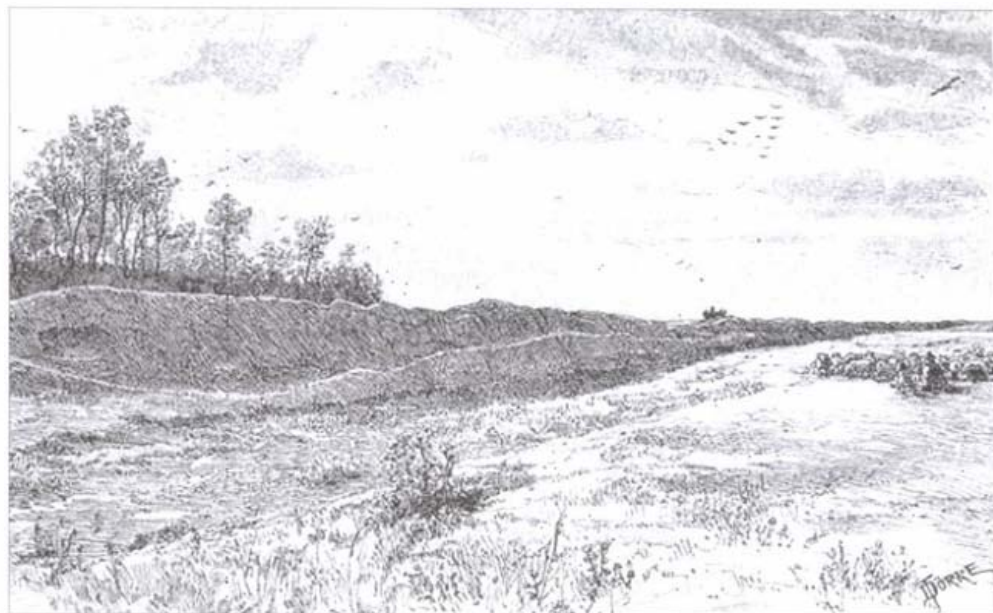
Az árok rejtélye régtől foglalkoztatta a térség lakosságát, számos monda is keletkezett a Csörsz árka születéséről. A főleg a elterjedt magyar népmonda a és egy Rád nevű királyhoz köti az árok építését, nevét pedig *Csörsz avar király* nevéhez, akit a hajózható csatornának épülő árok mellett sújtott halálra a villám, mások szerint az ároképítők bosszúja okozta halálát. Egy változat szerint Csörsz királyfi menyasszonya csak vízi úton volt hajlandó vőlegényéhez utazni, s ezért kellett az árkot kiásni. A legtöbb

⁵ *Fodor Ferenc: A Jászság életrajza.* Bp. 1942. 32–33. old.

⁶ *André Erzsébet: Jászárokszállás nagyközség határának és belterületének földrajzi nevei.* Szakdolgozat, Jászberény 1973.

⁷ *Farkas Ferenc: Szolnok megye földrajzi nevei I.* Tanítóképző Főiskola. Jászberény 1986. 27. old.

⁸ *Fodor Ferenc i.m. 46–47. old.*

Csörsz-árka Dörre Tivadartól (In: Arcanum, OMM)

Csörsz monda azonban Csörsz és Délibáb beteljesületlen szerelméről szól, és nem az ara, hanem annak apja eszelte ki a teljesíthetetlen feltételt. Ez a ravasz király a mondákban általában Rád longobárd király, aki Csörsz, avar királyt hívta segítségül a németek elleni háborúba. A kérést Csörsz teljesítette, de az volt a kikötése, hogy győzelem esetén Rád lányát, Délibábot (vagy Delibábot, Deliblátot) feleségül kapja. Csörsz segítsége hatékony volt, de a ravasz és álnok Rád kifundálta, hogy csak vízi úton viheti el országába a királylányt. Csörsz mindenkit az árokásásra kényszerített, köztük egy Jáko nevű lantost is elhajtott a gyermekágyas felesége mellől. A kis Dósa immár felnőttként az árok partján rátalált ősz öreg apjára, Jákóra, és bosszúból csákányával agyonütötte az éppen arra lovagló Csörsz királyt. Egy másik változatban, melyet Tompa Mihály dolgozott fel, nem szerepel sem Jáko, sem Dósa, Csörsz pedig vilámcsapástól hal meg.

Csörsz és Délibáb szerelmét Kandra Kabos így idézte fel: „Azonban legszebb e síkságnak a nyári tengersé, a selyemfőnyel hullámzó délibáb, mely minden fényesebb napon el-elönti a rónaságot, mintha folyvást fenn akarná tartani egykori ősenek, a valaha itt hullámzott igazi tengernek az emlékezetét, vagy mintha igazat akarna adni a népregének, mely a délibábot tündérnek személyesíti, ki, mint csodaszép királyleány, jegyese volt az itt uralkodott Csörsz avar királynak. Ez az egybekelés előtt sírba szállt; de a tündér holta után sem szűnt meg őt szeretni. Szereti még ma is; de a sírját nem tudja; azt jár keresni e vidékre.”⁹

Ezt a szép regét így szólaltatja meg Tompa:

„Nézzétek Délibábot!
Verőfényes napon,
Meg-megjelen remegve
A sík határokon.
Az alföldnek vidékin
Tűnő szárnyon lebeg,

Csörsz nyughelyét keresve
És nem találva meg.
S kesergvén most is, a kit
Hajdan könyezve várt:
Elönti könnyözönnel
Körül a láthatárt.”¹⁰

Ez a népmonda a Csörsz-árok eredetéről már több száz évvel ezelőtt közszájon foroghatott, hiszen Székely István és Heltai Gáspár is ismerte. A monda rendkívül népszerű és elterjedt Árokszálláson. Aki itt született, az szinte az anyatejjel szívta magába a Csörsz árka történetét, akárcsak a Lehel kürtjét.

⁹ Kandra Kabos: Magyar mythologia. Eger 1897.

¹⁰ Tompa Mihály: Csörsz árka Válogatott művei. Szépirodalmi Kiadó. Budapest 1961.

Hogy ez mennyire igaz, tanúsítja a közelmúltban elhunyt Faragó Jánosné, Anci néni, Árokszállás néprajzgyűjtőjének munkája, melynek során számos, élő változatát örököltette meg a Csörsz árok mondájának. Ebből szemléltetésül bemutatok egy változatot, amit apósától, idősebb Faragó Jánostól hallott és jegyzett le 1948-ban.

„Valamikor régen ezen a vidéken két fejedelem élt. Csörsz és Rád volt a nevük. Rád fejedelmet egyszer megtámadta az ellenség. Segítségül hívta hát Csörszöt. Azt ígérte neki, hogy ha legyőzik az ellenséget, a zsákmányon megosztzkodnak. Csörsz részt is vett a csatában a maga vitézeivel. Sikeresen le is győzték az ellenséget, aki maradék csapatával futott, amerre látott. A győzelem után Rád osztozkodni akart, de Csörsz azt mondta, hogy ő a zsákmány fejében nem kér mást, csak Rád szép lányát, Délibábot. Rád ebbe csak úgy egyezett bele, ha Csörsz vízen viszi el menyasszonyát. Csörsz elfogadta a feltételt, így a zsákmány teljesen Rádé lett. Csörsz minden emberét annak a Nagy-árokknak az ásásához rendelte, amelyik összekötötte volna a Tiszát a Dunával, hogy a szépséges Délibábot, a menyasszonyát csakugyan vízen vigye haza. Mivel az ároknak szélesnek, mélynek, hosszúnak kellett lenni, Csörsz nemcsak a vitézeit, hanem minden épkezláb emberét kiharancsoltatta az árok ásásához. Nem volt kegyelem senkinek. Így Jákó nevű igrécét is elhurcolták a fegyveres vitézek, pedig a felesége éppen gyereket várt. Kegyetlenül elhurcolták mégis. Az idő telt, múlt, annyira, hogy Jákó fia, Dósa már felcseperedett. Többször kérdezette az anyját:

– Hát nekem nem vót apám?

– Dehogy nem vót, fiam. Vót bizony, de a kegyetlen Csörsz elhajtatta a nagy árok ásásához. Nézd a lantja azóta is itt van a szögön. A gazdája meg sehun sincs!

Dósa nézegette a lantot, majd később arra kérte az anyját, hogy vegye le neki a szögörl. Levette. Odaadta a fiának. Majd fonás közben egy nótát dudorászott, melyet Dósa fajinul kipengetett a lanton. Évek teltek, múltak. Dósa megerősödött. Mindég az járt a fejében, hogy de jó lenne, ha egyszer a tulajdon apját megláthatná, hogy milyen, miféle. Egyszer fel is kerekedett. Vallán tarisznya, kezében az apja lantja, amit esténként megpengetett ott, ahun szállást kért. Így érkezett el, arra a helyre, ahol az árkot ásták az elgyötört emberek. Rákezdett arra a nótára, melyet anyjától hallott. Erre egy sovány, megfáradt ember odament hozzá. Erről ismertek egymásra. Az elkeseredett Dósa megátkozta Csörszöt. Dósa átka megfogta Csörszöt. Még azon az éjjel nagy istenitélet idő lett. Mégis dolgoztatni akarta az embereket Csörsz. Lóháton ülve korbáccsal hajtotta őket a munkára. Egy villám agyonűjtötte, úgy, hogy holtan esett le a lóru. Az emberek mindegyike egy lapát földet vetett rá. Így lett a Nagyárok végén a csányi nagy domb. Ezt én is láttam.”

Kóczián Gyula árokszállási jegyző, a Jászárokszállás múltjáról írt munkájában is ismertette a Csörsz mondát, majd a végén hozzáfűzi, hogy: „A Csörsz árkot ásók megmentőjének neve ma is fennáll Jákóhalmán és Dósa elnevezésében.”¹¹ Jákó és Dósa szerepeltetése a mondában – szerintem – utólagos betoldás, és inkább fordítva áll a dolog, azaz a két szóban forgó település már réges-régen fennállt, mikor nevüket megismerésük beépítették a regébe. Hasonló tartalommal közöl Szabó László is a Jász-ság című művében¹² egy Csörsz mondát (szintén árokszállási gyűjtés), mely a következőképpen végződik: „Az apa árkot mondott Csörsz vezére. Csörszöt még azon az éjjelen villám sújtotta agyon. A nagy árok ásása félbeszakadt Csány alatt. Itt temették el Csörsz vezért. Minden munkás egy szakajtó földet vitt a sírjára. Így keletkezett a csányi domb, amit én is láttam, mert Nagyárkon születtem. Mondják azt is, Csörszöt Jákó ütte agyon. Mikor agyonütötte Csörszöt, az emberek abbahagyták az árok ásását, és az árok mellé telepedtek. Azért nevezik Árokszállásnak a falunkat. Meg az is lehet, hogy azért sok itt a kubicos, hogy tőlük származunk.”

Abban minden változat megegyezik, hogy Csörsznek nem sikerül végigvinni a tervet, az árok ásása valahol (általában Csánynál) megszakad. Ennek oka minden mondában Csörsz váratlan, tragikus halála. A Lipták Gábor által feldolgozott, A megátkozott árok címet viselő mondában az éj és a vihar leple alatt longobárd katonák ölték meg Csörszöt, az avarok királyát.¹³

A mondák változatai abban megegyeznek, hogy az ároknak nem védelmi funkciót szántak, hanem hajózható csatornát akartak kiásni. E néprégében megörökített eseményeknek az általunk ismert történelemben azért annyi alapja van, hogy Kr. u. 568-ban Alboin longobárd király a gepida király, Kunimund ellen az avarok kánját, Bajánt megnyeri segítségül, majd az egyesült longobárd–avar hadak

¹¹ Kóczián Gyula: Jász-Árokszállás multja és jelene. Jászberény, Brünauer Könyvnyomda 1896. 12–14. old.

¹² Szabó László: Jász-ság. Gondolat, Budapest 1982.

¹³ Lipták Gábor: Délibáb. Alföldi regék, mondák, történetek. Móra, Budapest 1966. 5–30. old.

a gepidákat tönkrevették. A nagy csatában Kunimund király is elesett, leányát pedig, a szép Rosemundot Alboin Itáliába fogolyként magával vitte. További érdekesség, hogy a VIII. század elején Gisulf longobard királynak volt egy Radoald nevű fia.

A mondák szerint az árok ásása Ároktónél kezdődött, és a csányi határban végződött. Ebben a kérdésben igazat szólhatnak a mondák, hiszen Ároktó neve azt örökítette meg, hogy az árokrendszer egyik szakasza ott kezdődött, mivel ott volt az árok töve. Jászsági mondáinkban szó sincs ördögöl, meg óriásokról, gigászokról, hanem egyértelműen Csörsz vezér (fejedelem, királyfi, király) személyéhez kötődik az árok létesítése. Abban is megegyezik minden változat, hogy Csörsz vágya nem teljesült, hirtelen, tragikus halála miatt. A második világháború előtt az elemi iskolai olvasókönyvekben is szerepelt a Csörsz monda, lényegében a Tompa Mihály által megénekelt rege nyomán.

Mikor és kik hozhatták létre az árokrendszert?

A „magyar nagyfal” keletkezése egyike a számtalan kérdésnek a jászok, a Jászság történetével kapcsolatban. Keletkezés helyett azonban helyesebbnek tűnik létrehozást írni, és mérnöki és kétkézi emberi munkáról beszélni, mert az árok, pontosabban az árokrendszer erre utal. Bár számos vélemény ismeretes, száz százalékos biztonsággal senki sem tudja megnevezni az árkot (árkokat) létrehozó népet. Az árokrendszer készítésének időpontját sem ismerjük. A kutatók többsége minimum 1700 évesnek tartja a Csörsz-árkot, biztos, hogy a honfoglaló magyarság már itt találta.

Az egyik leginkább elfogadott nézet szerint a IV. század második felében római mérnökök irányításával a szarmaták hozták létre a védőrendszert. A témával foglalkozók többsége később is hasonlóképpen foglal állást, de újabban az a vélemény került előtérbe, hogy 324 és 337 között, Constantinus római császár idejében épült az árok-, illetve sáncrendszer. Különös azonban, hogy a rómaiak sehol másutt nem alakítottak ki ilyen árok- és sáncrendszert. Miért pont olyan területen hozták volna létre a nagy tudású római mérnökök ezt a rendszert, amely terület soha nem tartozott teljes egészében birodalmukhoz?

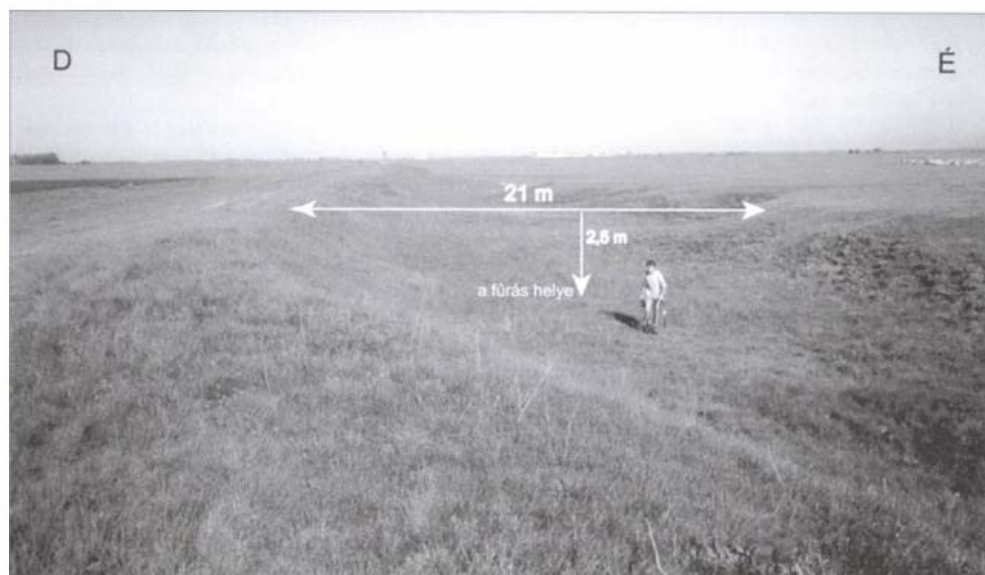
A Sajó–Hernád hordalékkúpot 1996–1998 között geológusok vizsgálták. Az Észak-Alföld legjelentősebben süllyedő területe a Bodrogekőz, a Jászság és a Sajó völgy kijárati területe, ahol 15–30 méter mély az üledék réteg. Fúrásokat végeztek és gerendamaradványokat találtak a Csörsz árokban. Szerintük a szarmaták segítségével kiépített többsoros sáncrendszer körülkerítette az Alföldet, elővédként óvta Pannóniát a külső támadásoktól.¹⁴ A Sajó–Hernád hordalékkúpot kelet–nyugati irányban átszelő árkok vízenyős területeket kötötték össze, kiépítésük a könnyebben járható szárazulatokon volt nagy fontosságú, máshol a mocsárvidékek kellő természetes védelmet nyújtottak. Az árkok mélysége 3–5 m volt, szélességük elérte a 20 m-t, a kitermelt földet pedig hegyes karókkal megtűzdelt sáncként halmozták fel a védendő oldalon. Ahol lehetőség nyílt rá, ott mesterséges elárasztással vizet vezettek az árokba, ami gondozás híján később annak gyors feltöltődését okozhatta. Az árkok többsége napjainkra feltöltődött, a látható árkok mélysége sem éri el az eredeti értéket. A száraz árkok ma délen (Ároktótól nyugatra) 4 km hosszan a felszínen is követhetően futnak, északon, az Igrici és Nemesbikk közötti 5 km-es szakasz már jobbra csak feltárásokban mutatható ki.

Mi lehet az igazság az árok körül?

Nem lettünk sokkal okosabbak a töméntelen mennyiségű, egymásnak sokszor homlokegyenest elmentmondó elméletektől, pusztá vélekedésektől, de még a tárgyi, vagy egyéb „bizonyítékokkal” alátámasztott, tudományos alapossággal és szakértelemmel kidolgozott álláspontoktól sem. A legfontosabb kérdés, hogy mikor és milyen céllal hozták létre az árokrendszert? Ezek után azt kell tisztázni, hogy hadászati, katonai, politikai szempontok alapján védműnek készült-e a Csörsz árok, vagy pedig egy olyan társadalom, olyan emberi közösség alkotása, amelyik ismerte a természeti törvényeket, és azok működését figyelembe véve létrehozott egy talaj- és folyóvíz-szabályozó rendszert.

Mivel a témával foglalkozók többsége a harcászati védmű mellett tette le a garast, először ezt a kérdést kell körüljárni. Itt azonban nem kerülhetjük meg azt a problémát, hogy nem egyszerűen árokrendszerről beszélnek a kutatók, hanem árok- és sáncrendszerről. Eddig jobbra csak az árkokkal foglalkoztunk, és nem figyeltünk a sáncokra, pedig ez nagyon érdekes kérdés, hiszen a Délvidéken és az Al-Dunánál tulajdonképpen nem is ároknak nevezik ezeket a létesítményeket, hanem sáncoknak, sőt általában római sáncoknak. *Rómer Flóris* viszont azt írta 1866-ban, hogy a Csörsz árkot nem szabad egy kalap

¹⁴ *Gábris Gyula*: Holocén. Pannon Enciklopédia – Magyarország földje. Kertek. Bp. 2000. 134–137. old.

A Csörsz árok Ároktőtől nyugatra húzódó szakasza (Gábris Gyula: A Sajó–Hernád hordalékkúp geomorfológiai problémái. Egyetemi doktori értekezés, kézirat, Budapest, 68. 1970.)

alá venni a római sáncokkal, mert a Csörsz árok nagyobb. Csak Gödöllő és Mogyoród között 37 átjárója van, Erdőteleknél meg 21.

A sáncokkal teljes zűrzavar van a témával egymásnak homlokegyenest ellentmondóan foglalkozó írásokban. Számos forrás szerint az árokból kihányt föld a Duna-Tisza közén és Székelyföldön is mindenütt a Duna felé, illetve a nyugati oldalon lett felhalmozva. Így vélekedik *Gyárfás István* is.¹⁵ Fodor viszont a védelmi cél mellett tör lándzsát. Azt írja, hogy a déli oldalon volt a töltés, ami a Csörsz és a Kisárok közötti területet védte.¹⁶ Az északi országrészben három árok is húzódik. Ezek lényegében nyugat-keleti irányúak, de mindhárom ároknak vannak északi-déli irányú kiszögellései, nyúlványai, úgy, hogy a mai Jászföldet, a folyóvizekkel együtt teljesen közrefogják. A földhányások azonban mindig az árkok Jászság felőli oldalán vannak. Ez azért is különös, mert többen azon a nézeten vannak, hogy a magasított töltések mindig kifelé, a támadók felőli oldalán helyezkednek el. Ezek szerint az árok készítői saját maguk ellen magasították volna az egyik oldalon a töltést, emeltek sáncokat a saját maguk elleni védelemre. Az sem világos, hogyha egyszer alapvetően nyugat-keleti irányúak az árkok, akkor hogy lehet a nyugati oldalra hányni a kiásott földet?!

Nézzük meg a kérdés másik oldalát is, lássuk, mi a helyzet az árok és a víz kapcsolatával. *Tóth József* rendkívüli földműnek nevezi az Alföld peremén végighúzó árkot, amit a Duna-Tisza közén Csörsz árknak neveznek, a Tiszántúlon pedig Ördögároknak. Szerinte téves az árok elnevezés, mert a kiásott földet töltésnek halmozták fel az árok mellett. Ez egy olyan árok-sáncrendszer, amelynél „a gát a völgyoldalon, az árok a hegyoldalon van.”¹⁷ Az árok hosszát 500 km-re teszi. Ez hozzávetőlegesen 5 millió köbméteres földmunkát jelentett annak idején! A római–szarmata együttműködéssel történt elkészítést találgatásnak nevezi. A tervezést és az építést semmilyen forrás nem említi! A szájhagyományban fennmaradt Csörsz király és Délibáb tündérmeséje nem segít a történéseken. Szerinte semmilyen nyoma nincs annak, hogy védmű lett volna. „A lovas nomádoknak egy ilyen árok és egy ilyen sánc nem jelentett volna lényeges akadályt. Ezt a rendszert nem kóborló népek, hanem egy letelepedett nép hozta létre a történelem előtti időkben. Az építés után ezer évekig élvezték az árkok használatát. Ez a rendszer ma is működik.”¹⁸ „A sáncok ugyanis árvízkor visszaduzzasztják a nagy vízhozamokat a középhegység-

¹⁵ *Gyárfás István*: A jászok története I.-Kecskemét 1870. 563. old.

¹⁶ *Fodor* i.m. 50. old.

¹⁷ *Tóth József*: Ősi épített tájak a Kárpát-medencében. Frig Kiadó. Bp. 2007. 70. old.

¹⁸ *Tóth József* i.m. 72. old.

gekből kilépő folyókon, az árok pedig szétvezetik a vizet a tájon. Megtörik az árhullámok erejét, csökkentik a csúcsvízszinteket, a dinamikát, mérséklék az ártéri építmények terhelését, majd maradék nélkül visszavezetik a szétfolyt vizet a folyókba. Ez a rendszer biztosította a lehető legkisebb vízszintingadozást, a nagy, párolgó vízfelületek pedig páradús mikroklímát teremtettek. „Egyazon rendszer részei voltak, az üzemelő fokokkal. Mindezt úgy valósították meg, hogy nem korlátozták a folyót, nem végeztek felesleges munkákat, és nem vártak többet a környezettől, mint amennyit adni tudott, és kizárólag a szükségletüket vették ki. Mindezt a maga módján, erőlködés nélkül. Zseniális rendszer!”¹⁹

Nem végső érvként idézem Illyés Gyulát, aki szintén megemlíti Szerelem című versében a híres-nevezetes Csörsz árkát, de a művész, a zseni érzékeny lelkével megérezhette, hogy nem védműről, hanem a vízzel összefüggő létesítményről van szó a Csörsz árok esetében: „Habzó új Csörsz-árkán / Erjedő vidékek”-ről ír.

Számtalan vélemény van, és még az is lehet, hogy mindegyik igaz, mert az árokrendszer egyszerre, vagy az adott helyzettől függően lehetett vízszintszabályozó, öntözőcsatorna, védelmi vonal, szárazföldi és vízi közlekedési útvonál. Számomra az a leginkább elfogadható és legésszerűbb magyarázat, hogy az árokrendszer eredetileg vízműként épült, majd később egy részét védműnek, gyeplőnek, határjelzőnek, töltését pedig útként is használhatták.

Mi a teendő?

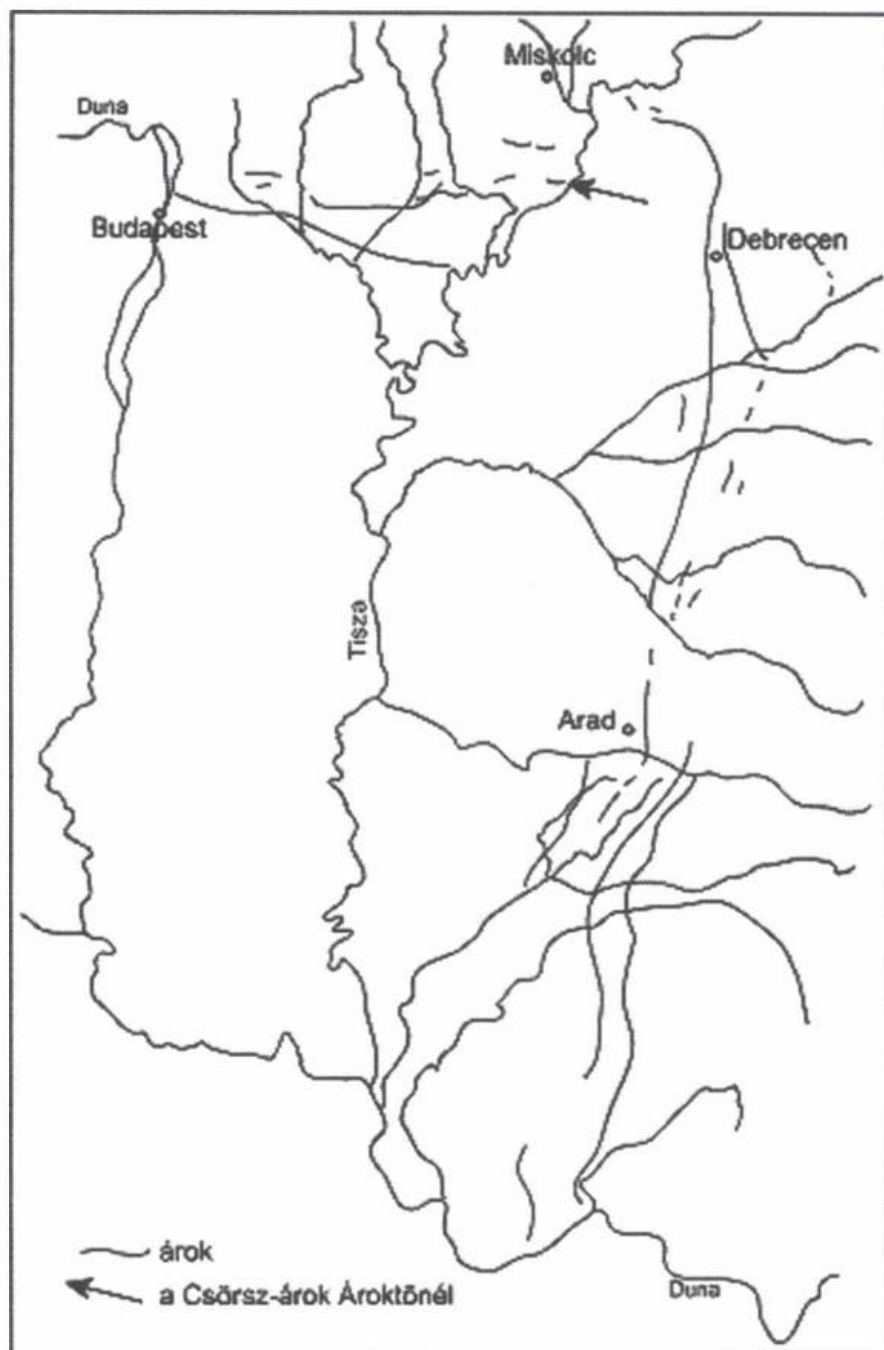
Árokszállás elsősorban a Csörsz árkáról híres, nevét is innen kapta. Tudjuk, hogy amit mi Csörsz árkának hívunk, az valójában nem egy árok, hanem hatalmas árokrendszer, illetve annak egy része, szakasza. Ez a gigantikus árokrendszer csak a kínai nagyfalhoz, a piramisokhoz és a Nazca fennsík ábráihoz mérhető, mint emberi teljesítmény. Az árokrendszer egyik, méghozzá a leghíresebb része – hála Tompa Mihálynak – a miénk, árokszállásiké. Ez a településünket keresztelő árok, ami Ároktő és Csány között húzódik, – a termálvizet leszámítva – Árokszállás legrégebb és legjelentősebb kince, ami azonban egyáltalán nincs kihasználva. Erre írta a közelmúltban elhunyt *Kunszabó Ferenc*: Tőprengés a jázskor eredetéről című cikkében,²⁰ a következőket: „*vehetném a kínai forrásokat, hol mind a hunok, mind az avarok bőven szerepelnek, s innen már csak egy könnyed és szinte észrevétlen lépés volna párhuzamot vonni a Kínai Fal és a Kárpát-medencei árokrendszer között, mikhez hasonló típusú és méretű, jelenlegi tudomásunk szerint a világon sincs...*”, *Ha ez a védműrendszer Európa bármely más pontján lenne, az ottani történészek könyvtárra menő irodalmat hoztak volna össze róla, a régészek minden ízében feltárták volna, miközben a társadalom a nagy részét helyreállítja, és az idegenforgalmi irodák évente bel- és külföldi turisták millióit viszik oda. De ebben az esetben a magyar történészek, régészek, építészek is bőven foglalkoznának vele, a fordítók lelkesen ültetnék át magyarra a róla szóló vaskos értekezéseket, magazinjaink riportsorozatokban ismertetnék, s a televízió vagy megvásárolná az ilyen tárgyú ismertető filmeket, vagy maga küldené ki stábjait – vagyis ebben az esetben minden magyar emberfia részletes és gondos képet kapna arról, hogy X vagy Z országban milyen magas fokra jutott a civilizáció, már évezredekkel ezelőtt.*”

Az árok népszerűsítésével – szerintem – fejleszthetnénk Árokszállás idegenforgalmát. Évente meg lehetne rendezni a Csörsz árok menti települések találkozóját, amin Ároktőtől Csányig vennének részt az érintett települések. A találkozó során tudományos konferenciát is lehetne rendezni a Csörsz árkáról, meg vetélkedőt az árokmenti települések között, például abban a tekintetben, hogy melyik település színjátászoí tudják a legjobban előadni a Csörsz árok mondáját. Szavalóversenyt is lehetne rendezni, melyik település képviselője tudja legszababban elszavalni Tompa Mihály regéjét, de természetesen más, idevonatkozó irodalmi alkotást is elő lehetne adni. Bízom benne, hogy összefogással sikerülhet olyan hagyományteremtő rendezvényt összehozni, amely egyrészt anyagi előnyöket teremtene a helyi vállalkozóknak, másrészt erősítené az árokszállási polgárok kötődését lakóhelyükhöz.

Sajnálatos, hogy Árokszálláson meghiúsult (bízom benne, hogy csak egyelőre) a Csörsz-szobor felállítására vonatkozó elképzelés. A Csörsz kultusszal ugyanis növelhetnénk városunk egyéni jellegét, vonzerejét, mint például Koppenhága a sellővel, vagy Brüsszel a pisilő kisfiúval, Prága Svejkkal vagy doktor Fausttal, a románok Drakulával, a svájciak Tell Vilmoossal, az angolok Robin Hooddal, Sherlock Holmes-sal és így tovább. Csörsz vezér nevét jelenleg csak egy viszonylag kis utca és egy civil egyesület, a „Csörsz vezér Galamb, Díszmadár és Kisállattenyésztők Egyesülete” viseli. A második világhá-

¹⁹ *Tóth József* i.m. 73. old.

²⁰ *Életünk* 1979. 4. 290-295. old.

A Csörsz-árok futása az Alföld peremén és elhelyezkedése a Sajó–Hernád hordalékkúpon (Garam & Patay & Soproni [1983] nyomán

(Gábris Gyula: A Sajó–Hernád hordalékkúp geomorfológiai problémái. Egyetemi doktori értekezés, kézirat, Budapest, 68. 1970.)

ború előtt még volt egy Csörsz Vezér Szállónk. Az 1905-ben épült, egyemeletes szálloda a Fötéren, Árokszállás legfrekvenciáltabb helyén működött. Hat vendégszobával, az emeleten báliateremmel, a földszinten a Nagyfogadóval tökéletesen megfelelt a kor igényeinek, az abban az időszakban elvárható színvonalnak. Az egykor szebb napokat látott épület ma is ott áll a Fötéren, és arra vár, hogy újra régi fényében ragyoghasson.

Mielőbb védetté kellene nyilvánítani a Csörsz árok meglévő szakaszait Nagyárkon, az ágói út kanyarulata előtt és a Gyöngyös patak Visznek alatti kanyarulatánál. Mezőkeresztesen például már 1951-ben védetté nyilvánították a Csörsz ároknak a települést érintő szakaszát. Gödöllőn a város és Valkó közötti Csörsz árok szakasz széles körben történő megismertetését tervezik figyelemfelkeltéssel, előadásokkal, kiállításokkal, esetleg történelmi játékokkal. „A köztudatba való bevonása azért fontos, mert a gödöllőiiek többsége sem ismeri a gödöllő–valkói szakaszt, így jelentős történelmi emlék merül feledésbe.”²¹ Szintén a világhálón találtam a következő hírt: „Az Országjáró Alapítvány támogatásával Csörsz-liget kialakítása, a mondabeli Csörsz király által ásott Csörsz árok emlékhelyé avatása az Ároktői Helységpártoló Egyesület működésével jött létre. 1999. augusztus 21-én avatták fel a Csörsz-ligetben a rózsalugast, amelyen a felfuttatott kétszínű rózsza Csörsz királyt és Délibábot (Rád király leányát) jelképezi.”

*„Az ároknak tövénél
Ároktő most is áll
Borsodban, a Tiszának
Füzepte partinál.
S a hely, hol véget ére,
Néptől megszállva lőn,
Épülvén Árokszállás
Az áldott sík mezőn.”*

Tompa Mihály csodaszép regéjének utolsó négy sorát Jászvidék című városi lapunk mottójává kellene tenni, minden szám címlapján szerepeltetni kellene.

Ezekkel a gondolatokkal, ötletekkel természetesen nem merítettem ki a lehetőségek tárházát. Bizom benne, hogy a város vezetése, a civil szervezetek, a vállalkozók és Árokszállás minden lakosa felismeri az eddig kiaknázatlan lehetőséget, és összefogással sikerül településünk javára hasznosítani ezt a régimúltból öröklött hagyott kincset, a Csörsz árkát.

Földi József

Johann Karl Schuster üvegesmester feljegyzései Sopronról a XIX. századból

Vaskos kötetbe foglalt német kézirat hever, félig-meddig elfeledve, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában. Az üvegesmester fia a Magyar Nemzeti Múzeumnak adta el 1896-ban. Ott vette kezébe Csatka Endre, a soproni helytörténetírás meghatározó személyisége, s adott hírt róla újságcikkben, 1923-ban. Pukánszky Béla már mai helyén foglalkozott vele. Értékelése a Deutsch-Ungarische Heimatblätterben jelent meg 1932-ben. Létezésének bizonyossága hozzám a Soproni Szemle 1957-beli közleménye révén jutott el. Ennek szerzője Juhász né Hajdu Helga, aki külön felhívta a figyelmet a krónikaszerű részek értékeire. Itt-ott a margókon található színes ceruzavonalak jelzik, hogy lehetett még egy-két, számomra névtelen érdeklődő is az évtizedek folyamán. Ez a megállapításom azonban nem az eredeti alapján fogalmazódott meg bennem, hanem a 2008 végén tulajdonomba került, 7 CD terjedelmű, digitális fotómásolat levétítésekor.

Mi lehetett ennek az érdektelenségnek az oka? Kétféle tudok elképzelni: az egyik a külső. Az írás „götbetűs”, méghozzá meglehetősen csúnya és apró, több toldással, sorok közé, vagy a ceruzával meghúzott kereten kívülre, margóra szorulva. A másik: Gamauf Teofilnak a híres, tudós lelkesnek árnýé-

²¹ Harkányiné Székely Zsuzsanna–Benő Dávid–Prunner Andrea–Katona Andrea: A Csörsz-árok térinformatikai feldolgozása, 2. oлд. (2008. február 03. Internet)

kában igen sok a soproni evangélikusokra vonatkozó anyag. Ha már valaki ennek veselkedik neki, inkább válassza Gamaufnak Sopronban, az evangélikus levéltárban rendelkezésére álló eredeti gyűjtését (ezt tette például Payr Sándor 1917-ben megjelent munkájához).

Műfaji meghatározásként a „krónikánál” jobb a „feljegyzések” fogalma. Már csak azért is, mert – végigtanulmányozva az anyagot –, nem végleges szöveggel, inkább összegyűjtött, egy később elkészítendő krónika alapjául szolgáló irásokkal állunk szemben. Azt hiszem, erre a legjobb bizonyíték, hogy nincs eredeti oldalszámozása, a két-két oldalt tartalmazó fóliókon lévő egyetlen szám a vásárlótól ered. Nem részletezem, hogy ez ténylegesen hány papírlapot jelent és ezek mérete mekkora és hány üres közülük, hány halvány fénykép van rajtuk stb. Ez a mondat már önmagában is bizonyítja az előbbi megálgapításom megalapozottságát.

Több soproni krónika forog a kutatók kezén, mint például Geiger Márton kosárfonóé, a szőlőművelő Bruckner családé, vagy Michel János sekrestyés, egyúttal tanító kézirata. A nyomtatásban is megjelenettről nem beszélve. Ezek a szerzők a régmúltat meg nem nevezett krónikákból másolták be a sajátjukba. Ezt tette általában Schuster is. Van azonban egy érdekes kivétel: a Fertő keletkezéséről és Boldogasszony alapításáról szóló rege. Itt amatőr néprajzosként mutatkozik be. Idézem (fordításomban):

„(Nagyon szépen kérem, szabadjon kiigazítanom a rendelkezésemre álló krónikát, mert már a rómaiak idejéből szó van itt bizonyos Lacus Peisórról. Hogy az nem a nagyjából ekkora Hanság lenne-e, az más kérdés.) Száraz, józan szavakkal akarom kifejtetni a hagyományból, vagy a nép ajkán élő regéből, és így akarom elmondani azt, amit élőszóban megtudtam meglelt korú halásztól, agg csőszöktől, serény, cserfes, ladikos fehérnépektől, éltes, bőbeszédű asszonyásgóktól. És szedtem össze még sok egyéb szóbeszédből.”¹

Hosszú lenne idézni magát a regét (meg fog jelenni a Soproni Füzetekben), most csak annyit, hogy Gilétsz herceg áruhában járja falvait, s beleszeret egy jobbáglányba. Kénytelen elvenni feleségül, holott már házas. Rövid mézeshetek után királya háborúba hívja. Míg távol van, a mindenről értesült hercegnő törvényt ül vetélytársnője és annak boszorkány hírébe kevert anyja felett. Ez utóbbi átka megfogja: a virágzó falvakat elönti a dagadó víz, s a kivégzett nők koporsói úsznak a tetején. A pápától bűnbocsánatot kapott herceg, még mindig háborgó lelkiismeretének megnyugtatására, templomot emeltet az áldozatoknak, s ezzel megalapítja Frauenkirchent. Továbbra is nyitott a kérdés, hogy a bűcsújárhely magyarul miért Boldogasszony. De ez már az én gondom.

Ez is jelzi, hogy a Kőszegen született Johann Karl Schuster (1801. augusztus 8–1868. február 5.) elsősorban német, s csak királya révén magyar. És sopronivá lett, már a helybeli ágostai hitvallású evangélikus gyülekezethez tartozása miatt is. Fiával együtt a kétszáz tagot számláló konventbe igen, de az onnan választott presbitériumba már nem került be. Továbbra is maradtak Schusterek Kőszegen, az alig öt német mérföldre lévő kisebb szabad királyi városban. Johann Karl apja, testvére és annak fia is ott gyakorolta az üveges ipart.

A feljegyzések írója 1818-ban szabadult fel, majd miután minden szükséges feltételnek megfelelt – beleértve a vándoréveket és a mesteremek elkészítését – 1827-ben bevették mesterként maguk közé a soproniak. Ádáz kenyérharc helyett ügyesen kihasználta szerencséjét: átvette biztosan két nemzedékre visszamenően soproni családból származó atyjafiának, Lieberth Sámuel (1759–1835) üvegesmesternek megbízási körét és üzletét (felesége Schuster-lány, élt 1766–1841). A törődött öreg éppen segéd nélkül maradt, s nem tudta ellátni a városi munkákból rá eső részt sem. A fiatalember beköltözött a Várkerület belső övéen omladozó Lieberth-tulajdonba, ott alapított családot (a szintén kőszegi Gamauf Teofil adta össze a kőszegi kötődésű Kummert Terézszel 1830-ban), majd szorgalmas munkával olyan anyagi helyzetbe került, hogy a város egyik legjobb építészével 1860-ra kétemeletes, négylakásos házat terveztetett és építtetett a régi helyén (ma Várkerület 74.). A bizonyos társadalmi rangot elért mester fia már fiókülletet is nyithatott, s az iparkamara területén sem csengett ismeretlenül a neve. Dióhéjban ennyi kívánczozott ide, mielőtt még a mester arcképét, magyarrá fordított idézeteken keresztül, megrajzolnám.

Kezdem egy szómagyarázattal.

Időről-időre felmerül a kérdés, mit is jelent a Löver szó. Fabricius Endre, apja latin nyelvű családi krónikáját 1844-ben magyarította. Ebben magától értetődően említ nagyapja „Löver nevű gesztenye erdejét”, melyben 1772-ben faházacsakát épített. Schuster már nem biztos a fogalomban, s magyarázatként az alábbi szöveg német eredetijét kéziratainak elején talált üres helyre másolja be:

¹ A kézirat jelzete: Fol. Germ. 1124. 419. f., az idézet a 22. fóliószámról. A közleményt Schuster Sage-nak határozza meg, amely regének és mondának egyaránt fordítható.

„A Sopronban gyümölcsöskert jelölésére használatos szónak, a Lebernek az értelméről. Hornegek és néhány más felnémet író többször nevez egy bizonyos dombfélét, magaslatot Lebernek, amely értelmezés egyes felnémet területeken (tehát Ausztriában, Bajorországban, a hienzek között is) elterjedt. Béla király Magyarországon a Morva túlszárnyán egy határdombra lépett föl, és onnan akarta látni a viszályt lezáró békét. Ausztriában a dülő- és határköveket ma is Leber- vagy Lebersteinnek nevezik. Tehát nem szabad Lewernek, pláne Löwernek mondani vagy írni.”² De azért csak úgy mondták.

Azian 1934-ben lett ebből a Löwerből Lövér, mert egy erőszakos újságíró keresztülvitte, hogy a város közelében volt és királyi nyilasok lakta Luer falu feltehető kiejtése szerint azt Lövéreknél kell nevezni. Ma már önkormányzati hivatalos szinten megint Löver (löverek), de széltiltásban az elferdített Lövért használják.

Lépjünk a falakon belülré. Schuster kritikával figyeli a faszindelyek kicserélésének lassúságát (az első krónikaszerű feljegyzések egyike): [1827 júniusában] „...köröztetett Magisztrátusunk egy iratot, amelyben minden háztulajdonos felszólított, hogy házát, amennyiben lehetséges, cseréppel fedje be, mert eléggé belátható a számos tűzi veszedelem közepette, hogy a cseréptető jótétemény. Különösen érvényes ez a felszólítás a Belvárosra, mivel az, keskeny utcáival, nem képes egyetlen cseréptetőt sem felmutatni. És ha arra netán egy sorscsapás sújtana le, védtelenül elveszne. A Külváros a nagy, 1808-as tűzvész után eléggé el van látva cseréptetővel és ez által nem tud olyan könnyen veszélyessé válni, mint Anno 1808-ban.”³

A közvilágításban érdekelték az üvegesmesterek. Nem sokat tudtak azonban segíteni, mert nem volt tömeggyártásra lehetőségük, vagyis üveghutájuk.⁴ „1827. Ez évben a mi Erdemes Tanácsunk a Városvezetőség pluszbevételeiből felszereltette az utcai világítást. Mégpedig a Belvárosét, az egész Várkerületét és a fő utvonalat a Bécsi kaputól a Pócsi kapuig. Ehhez az ezekben az utcákban fekvő házaknak a lámpatestek beszerzéséért fizetniük kellett. A városi pénztár azonban egyszer s mindenkorra magára vállalta a világítást. A fennmaradó utcák a régi laternákkal lesznek megvilágítva. [Utólag hozzáírva:] 1862-ben ez az olajvilágítás, 118 db Artand-égőre és 68 db kis lámpára, 8,000 forintba került, bécsi értékben.”⁵

A feljegyzésekből kiderül, hogy Schustert a kórusok különösen érdekelték, valószínűleg tagja volt a későbbi Dalfügér nevű evangélikus egyházi indíttatású egyetnek.⁶

„1829. Itt Sopronban létrejött a Zeneegyesület. Ennek a szép egyetnek a szerzője Tóth József úr volt. Ehhez rögvest csatlakozott minden uraság, tiszték, és helybeli tekintélyes polgárok. És hozzájárultak erejükhez képest. Az első zeneigazgató Kurzweil Ferenc volt, ebben az időben a Szent Mihály városi plébániatemplom kórusának vezetője és a Szent György is, a Dómkáptalanban. És úgy tűnik, ez az első zeneegylet Magyarhonban.”⁷

Az utcák kikövezése nagy szencziáció. Hiányzik a közlésből egy szó, a más városok alatt a közeli osztrák városokat kell érteni: „1830. Június hónapban polgármesterünknek, Wagner Xavér Ferencnek az intézkedésére a Várkerületet faragott kövekkel kövezték ki és járdát raktak le, mint más városokban. Ilyen szépítéssel, a legutóbbi országgyűlés óta Pozsony kivételével, Magyarországon egyetlen város sem rendelkezik. Pesten még csak most kezdenek hozzá. ehhez hasonló járdák fektetésével, a fő utvonalakon.”⁸

A fejlődés azonban nem zavartalan. Esztendő múltával már az aggodalom az úr. Hiába remélik, az országot végig pusztító kolerajárvány Sopront sem kerüli el. „1831 júliusában Sopronban is kitört az úgynevezett kolera járvány. Számos rendszabályt léptettek életbe itt is, a további biztonság érdekében

² A 21. főlíószámú oldal utáni számozatlan oldalon.

³ A 182. főlíószámú oldalon. A nagy hármastűzvesztről van szó. Lásd a Honismeret 2008/5. számát.

⁴ A Sopronban néhány évig működött üveghutáról és az egész kérdéstről lásd Hárs József: Johann Karl Schuster üvegesről és feljegyzéseiről a XIX. század Sopronából c., a Győr–Moson–Sopron megyei Szülőföldünk 2009. évi pályázatán I. díjas munkát.

⁵ A 182. főlíószámú oldalon.

⁶ A nagy tömegeket mozgató, 1863-ban rendezett, az országban első dalos találkozóóról személyes hangú beszámolót ír. A közeljövőben olvashatjuk majd a VÁRhely c. soproni folyóiratban.

⁷ A 186. főlíószámú oldalon. Tóth József Esterházy hercegnél jogászként tevékenykedett, különben bariton. A helyörténet inkább Kurzweilt véli alapítónak.

⁸ Az idézet a 180. főlíószámú oldal utáni számozatlan oldalon.

egész Magyarországon, és egyáltalán az egész Osztrák Monarchiában. Hogy senkit, még a legközelebbi helységbe se engedjenek be egészségügyi útlevelel nélkül.

Ennél fogva a polgárságnak itt át kellett vennie az őrseget és minden utazót és gyalogost az útlevelel-ért igazoltatnia kell. A fő útvonalon állnak a falusi esküdek, a mellékutakon torlaszok. A főútra kell menniük, akiknek közlekedniük kell. Nálunk a városban idegenek számára csak a Pócsi és a Bécsi kapu van nyitva, ahol egy írodista ül a passzusok megtekintése végett. Minden kereskedés zárva, minden ipar szünetelteti működését, és ezért a kenyér nagyon drága és a fél zsír 1 forint 12 krajcár. Hogyan fog ez végződni? A jó Isten sem tudja. Ha nem lett volna olyan jó termésű évünk, elképzelhető, hogy az embernek éhen kell vesznie." ⁹

A betegségek és az élelemhiány mellé sorakozik fel a XIX. század másik nagy veszedelme, a tűz. A következő beszámoló annyira életszerű, hogy lejegyzőjének tevékenyen részt kellett vennie a mentésben. Nem is tehetett másként. A tűzrendészeti szabályzat minden iparosnak kijelölte ebben a helyét.

Az egész leírás:¹⁰ „1834. Október másodiká nekünk, soproniaknak a nagy szerencsétlenségek napja volt. Ugyanis heves viharban tüzet fogott az Ógabona téren, a Hátulsó utcánál Proszwimmer polgár és kovácsmester háza. A mellette lévő tűzoltószertárból odahoztak egy fecskendőt, amely azonban csődöt mondott, mert a vihartól felkorbácsolt tűz az embereket földre teperte. Csak óriási fáradtsággal és életveszéllyel küzdve tudták egyáltalán megmenteni a fecskendőt. Különben hagyni kellett volna, hogy nyílt téren elhamvadjon. Villámhoz hasonló sebességgel terjedt szét a tűz a Hátulsó utca mindkét oldalán, egészen azokig a házakig, amelyek alig néhány éve már leégtek és most cseréppel voltak fedve. Ám a többi ház mégis a legnagyobb veszedelemnek volt kitéve, mert a lángoló faszindelyek az erős szélben esőként repültek feléjük.

A tó oldalán egészen a gróf Pejacevich-házig terjedt a tűz, s bár ez a szélessége és a cserépteteje miatt feltartóztatta a lángokat, mégis a túloldali házakat erősen szemmel kellett tartani és folyton-folyvást vízzel locsolni, ha meg akarták azokat őrizni.

A további házakat, egészen a Pócsi kapuig erősen próbára tették az égő faszindelyek, [Az oldal vége, kezdődik a 193. fólió.] s mindig a legnagyobb veszélynek voltak kitéve. Mivel nem az egész város, hanem a Belváros volt érintett a szerencsétlenségben, mindenki ezekbe az utcákba és a Belvárosba sietett, amely ugyanannyira fogott veszélyben, mivel a láng a borzalmas vihar miatt mint a flagelláns, csapkodott hol jobbra, hol balra. Mindenki oda özőnlött, hogy a tűz tovaharapódzásától megvédi. És mivel a sistergő lángok rettenetes hősege az embert a tűz közeléből elűzte, ezért csak a cseréptetőkre hagyatkozhatott, hogy ezek mögül, mint védőfalak mögül a többi tetőt meg tudja védeni. És az emberek a távol eső házakat próbálták megmenteni, és ilyen körülmények közepette a tűznél magánál nagyon kevesen maradtak. Végül is elkezdett égni a Kaszinó. A tető magas, az ember kevés, lehetetlen volt a tüzet megállítani. A nagy mennyezet, mint minden teremnél, egy vázon függött, tehát természetesen lángot kellett fognia. Ezt előre látva, az emberek megpróbálták kimenteni a teremből a tükröket és csillárokat, lent a kávéházból a biliárdokat és más felszerelést kihordani, de kicsoda borzalmas, előre nem látható balsors idézte elő a következőt! Miután a tetőszék alighogy leégett, ledőltek a homlokzatra állított alakok, amelyek vasrudak segítségével voltak a tetőszékekkel összekötve, tehát a Figurák lezuhantak a tetőszék ellenében, idebenn a mennyezetre és áttörték a terem mennyezetét és a terem födémét, le a kávéházban a földszintre. Szörnyű robajjal és mindent összetörték a padlózatig. Csak a pince maradt meg. Minden akadály és a meglazult deszkák adtak tápot a lángoknak. Az ajtókon, ablakokon keresztül a huzat élesztette a lángokat, amelyek most először fenyegették a legnagyobb veszedelemmel a Belvárost.

Az összeomlás miatti rémület sikolya alig halkult el, mindenki hozzálátott a cselekvéshez, az omladékok eltávolítani, a tüzet valamenyire elfojtani. Ez meglehetősen sikerült is nekünk, annak ellenére, hogy a Kaszinó még három nap múlva is tovább izzott belülről, sőt a lángok is fel-felcsaptak ismét, ahogy megint egy-egy szoba vagy helyiség beszakadt. Sajnos azonban a nagy baj csak ezután támadt. Mert mindenki emlékezett rá, hogy az összedőléskor még többen foglalkoztak a tükrök mentésével és a csillárok levágásával. Az ember töpreng, és bár mindjárt akadt téves nyom, de már a rá virradó napon, miután néhányan nem tértek haza, akiket dolgozni láttak, akkor vált szörnyű bizonyossággá, kik feküdnek a törmelék alá temetve. Az erre következő napon embereket rendeltek be kézi és kocsis robotra, hogy a törmeléket elhordják. Ekkor találtak rá először egy tetemre, aki – néhány ismertető jegy alapján – egy

⁹ A 187. fóliószámú oldal utáni számozatlan oldalon.

¹⁰ A 191. fóliószámú oldal utáni számozatlan oldalon lent kezdődik és a 193. fóliószámú oldal utáni számozatlan oldal közepén végződik. Közben egy uniformisos kép és annak üres hátlapja.

80 éves aggastyán volt, név szerint Fruchstuck Mátyás, aki még muskétásként szolgált. Utána Seidl Jakab úrra, aki az árvaszéken hivataloszolga volt, 27. életévében. Egy már élő és egy várható gyermek apja. Aztán az ifjú Trogmeyer Tóbiás úr, polgár és szücsmester, szépreményű férfit, nőtlen és jó édesanyjának támasza. Utána a 24 éves lakatossegéd, Goldmann József. – Majd egy asztalossegéd, Haberler József, 3 gyermek apja. Előbbi kettőt csak abból lehetett felismerni, hogy az elsőnek éppen csak a háromujjú keze maradt meg. (Fejet egyiknél sem lehetett látni.) És egy fekete frakk egyik szárnya, amelyen feküdt. Trogmeyer úr volt az egyetlen, akinek megmaradt a feje, valószínű, hogy csak megfulladt, és egy idő múlva, amikor a tűz belekapott, elszenesedett. Bár az egész fej felismerhetetlen volt, de egy darabja a [a 193. főlíó vége] zöld rövid kabátkájának, mert azon feküdt, megmaradt és a ráesett törmelék miatt néhány ruhadarabja is. Az elsőket mindjárt a következő napon eltemették, több ezren kísérték őket a katolikus temetőbe. Az utóbbiaknak még fekvé kellett maradniuk, mert többeket hiányoltak még, vagy talán ki akarták puhatolni, ki volt a halott. Erre másodnapjára találtak még egy tetemet, egészen a föld színén, amely nagyon kevésbé, csak az egyik lábán sérült a tüztől. Ez valamikor molnárinas volt, legutóbb citerákat készített, név szerint E. Kamp György, 24 éves és szintén apja néhány gyereknek. – Ez a három utolsó, hétfőn, október 13-án délelőtt 10 óraker egyszerűen került a földre. Három sajnálatos állapotban három koporsóban, egymás mögött, ez mindenkit megrendítő látvány volt.

Néhány kezét, némelyiket épen, találtak még és csontokat is temettek el, mindenker egy éppen elföldelt tetem mellé, az evangélikus temetőben, a másik három koporsóhoz, amelyeket elföldeltek. A hetedik, akit még megtaláltak, egy ismeretlen volt. Isten ajándékozta meg ezeket mind az örök békével. Továbbá azonban védjen meg minket az ehhez hasonló szerencsétlenségektől.”

Évek múlva ismét a fejlődésről készülhetett beszámoló:

„1841. Útjaink szépítése és elegyengetése városban és városon kívül erősen folytatódik és az Ikvahídtól a Mária-oszlopig az úttest magasságából 4 lábnyit levesznek. Szintügy minden mellékutcában nemcsak járdát építenek, hanem az úttestet is szintbe hozzák. A vízfolyókat, amelyek eddig az út közepén futottak, elhúzzák mind a két oldalra és a folyóvizet földalatti csatornák segítségével vezetik el.”¹¹

Schusternek a régi házban, 1842-ben – bár lassúbb volt akkoriban az életritmus – még aligha volt ideje a ráérős nézelődésre. De azt a csodát, amelyben annak az évnek júliusában, 8-án az egész városnak része volt, ő sem hagyta ki. Sőt. A szövegből megítélhetően, a lehető leghamarabb, megörökítés céljából papírra vetette. Még címet is adott neki. [...] „1842. július 8-án. A látható napfogycokozás. Minden szem ég felé állt be, s mindenki fekete üveggel szerelte föl magát, és így joggal nézhetett a napba. Pontosan megfigyelhető volt, amint apránként a kerekesség kisebbedett, a fekete folt mindig nagyobb lett. A tárgyak sárgás fényt kaptak, a távoli horizont homályossá és ködössé vált, az árnyékok meghosszabbodtak és hegyesszögű formát vettek föl. Fecskék repdestek nyugtalanul és csivitelve a fészük körül. Ez a sötétség nálunk reggel hatkor állt be, 7-kor vált teljessé, méghozzá besötétítette a környéket abban a pillanatban úgy, hogy az ember kénytelen volt minden boltozatos helyiségben világosságot gyújtani. Mivel ez éppen egy pénteki napon történt, lévén, hogy egyik hetivásárunkra esett, azért ez a színjáték komikusan látványosnak látszott. A nappal pillanatok alatt éjszakává változott és minden forgalomnak abban a percben meg kellett állnia a városban csakúgy, mint a városon kívül, a marhavásárterén. Számos ökor és ló vadult meg, s alig lehetett azokat megbaboláznai. A galambok riadatan csapongtak köröskörül, mintha kergették volna azokat. Valamennyi veréb a fákra, a szállására repült. Közben a hűvösség egyre fokozódott. Borzongás futott végig a testen. A nap már kifli formájúvá vált, és a levegőég szürke lett, de azért egyes távoli tárgyak a hegyeken felismerhetők voltak, ami az egész természetben nagyon közelített a varázslatoshoz. Am egyre keskenyebb lett a naptányér és most aztán végképp kiterjedt az egész környékre a sötétség. Fényszegény, világossárga szín borította be a holdat s vetett félelmetes reflexet a bámészkodók arcára. Mély sötétség volt, a felhők feketés-szürkék és a hegyeken tűzvörös rétegek, mint tűzfészek fölélő füst. [Az oldal vége.] A látvány tele fennköltséggel, a szemlélői mégis megfélemlítette és a hűvösség különösen érzékelhetővé vált. Hideg volt a jelen ennek a reggelnek a perceiben, amikor csupán egy keskeny aranycsík, a Nap volt látható. Jó nekünk, hogy a sötétség csak rövid ideig tartott. Az öröm kiáltásával és a szemekben könnyel üdvözölhattuk, mint ezúttal, az első fénysugarat, amely eltünteti a sötétséget és hideget és fénylőn, s tisztán hull a földre. Most jóleső érzést kellett, hogy a föld a legkülönbözőbb árnyalatokat, a szürkére festett felhők pedig barátiaságos kék színt öltöttek föl. Nem maradt semmi a fekete éjből, amely nem emberbarát, de egy kellemes virradat sem,

¹¹ A 198. főlíószámú oldal utáni számozatlan oldalon.

amely nyugalmat, vagy új életet hirdet. Talán egy barlang borzongató félhomálya, vagy egy nyomasztó pincé, vagy a barátságatlan sötétség, a zivatar morajlása fogadható el kevésbé, mint a hangtalanság és hamuszín ég és föld ez alatt a három perc alatt. A teljes sötétség alatt szabad szemmel is látható volt egy csillag, amelynek fénye a nap első sugarára ismét elhalványult. Olyan élmény volt ez, amelyet talán két emberöltő sem fog újra átélni." Érdekes kiegészítés, egyben megerősítés: Szauer Ágoston írja Egy múlt századi teljes napfogyatkozás című cikkében¹², hogy Magyarország északnyugati részéből kora reggel volt teljes a napfogyatkozás. Petőfi mint pápai kollégiumi diák figyelte Jókaival és Orlay Petrich Somával. Utóbbi leírása szerint a költő – figyelmeztetés ellenére – szabad szemmel nézte a fogyatkozást, amiért majdnem bele is vakult. Ha igaz, különösen a bal szeme sínylette meg a konokságot.

Különben a kisváros szürke hétköznapjai akkor élénkültek fel, ha az uralkodóház valamelyik tagja keresztülutazott rajta: „1847. október 2. István ő császári felsége, a jövődő nádor utazott itt át. Tiszteletére két szép diadalívet állítottak fel, egyet a Pócsi kapunál, ahol bekocsizott, a másodikat a Bécsi kapunál. A Piac tér összes ablakát és bent a városban az Előkapunál, egészen a Széchényi gróf házáig, ahol a főispáni adminisztrátor, Rohontzy úr lakott, az érdeemes Magisztrátus parancsára szőnyegekkel és kis nemzeti zászlókkal kellett ellátni, fehér, zöld és piros színben. A Várostoronyra sok nagy és kis zászló volt kítűzve a fenti színekkel. Minden egyenruhás polgárnak, az összes céhnek zászlai alatt a Pócsi kapu előtt kellett két sorban felállnia, egészen be a városba. Megérkezését a bástyáról ágyúlövésekkel jelezték. Bár 16 ágyúlovést kellett volna teljesíteni, sajnos azonban a második lövésnél az ágyú magától elsült és négy munkást ledobott a bástyáról. Egyikőjük karját tépte le, amely a Promenádon át az utcára repült. A munkás azonnal meghalt, a többiek súlyosan megsérültek. A holtan maradt neve Lichtl Mihály, itteni nőtlen polgárfü.

Különös, hogy ahova a jó főherceg eljutott és egy városon keresztül hajtattott, mindenütt történt valami szerencsétlenség. – Itt is ez volt a második eset. 80 esztendeje, amikor Mária Terézia keresztülutazott, egy embert a bástyáról lelőttek.”¹³

Diadalívekről a következő években nem esik szó. A mester mint jó megfigyelő, számos érdekességgel szolgál az 1848-as soproni eseményekről a többi forráshoz képest is, de ezek helyett most csak arra villantsunk pillanatképet, amiről rendszeresen el szoktunk feledkezni. A másik oldalról. A számunkra oly dicsőséges tavaszi hadjárat a másik oldalon harcolóknak, vagy velünk egyet nem értőknek fejtelten menekülés volt. Schuster a már 1848. december 16-tól megszállás alatt élő soproni így látta ezt 1849-ben:

„Április 27. A fővezérség Székesfehérvárról ide, Sopronba helyeztetett át, a keleti vidékek nagy zavargásai miatt. A magyarok egyre jobban nyomultak fel a mi vidékünkre. Úgy lehet, hogy egyre nagyobb a bizonytalanság. Egyházi és világi uraságoknak el kellett onnan menekülniük és Ausztriába települni. Még itt Sopronban is a májusi vásárt nem lehetett megtartani. Jött föl keletről sok-sok tiszt számos ezredtől, még tábornokok is voltak itt, rendetlen összevisszaságban, még több mint negyven szekér sebesültekkel és betegekkel, sok ló kocsiival, mindenféle ezredtől és hoztak magukkal rengeteg felszerelést. Ezek az Anger-réten táboroztak le, néhány napig itt maradtak, aztán április 26-ára Bécs felé elmaszíroztak. A császár Ollmützből visszahívta a vezénylő marsallt, Windisch-Grätzet. Welden tábornokot, aki eddig Bécsben katonai és polgári kormányzó volt, Magyarországra küldték mint főparancsnokot, Windisch-Grätz helyére.”¹⁴

Terjedelmi okokból nem idézek a forradalom és szabadságharc Schusternál olvasható leírásaiból, a nemzetőrségről, a Sopronban is táborozott oroszokról, a beszállásolások keserveiről stb., stb. Egy valakit mégsem hagyhatok ki. A Legnagyobb Magyar soproni és megyei kapcsolatai közismertek voltak már Schuster idejében is. A harc leverése utáni évek sem homályosították el a németajkú iparosban Széchényi iránti tiszteletét. Annak ellenére, hogy a magyarok nála mindvégig Rebellen (lázadók). Rövid az idézet, de bizonyít:

„1860. április 11. Széchényi István gróf, Magyarhon csillaga, nincs többé. A temetés délután négy óraker történt Nagycenken, a családi kriptában. Nagy tömeg kocsizott le Sopronból és sokakat hozott el a vonat Pestről is, és az ország más helyeiből is, akik tanúi voltak a fennkölt gyászszertartásnak.”¹⁵

¹² A Meteor 1990/5. számában megjelent cikk internetes változata.

¹³ A 206. főlíráson.

¹⁴ A 214. főlíráson.

Gondolkodása, érdeklődése nem állt meg egyes személyeknél és egy-két lapszámnál, amely a császárvárosból eljutott hozzá. A következő idézet bizonyítja arra, többek között, hogy Schuster távolabbi lapokhoz is hozzájutott:

*„A szellemes Münchner Punch-ból [Müncheni Punchból]:
A napóleoni özönvíz nemzék a Szent Szövetséget
A Szent Szövetség nemzék az általános európai reakciót
Az általános európai reakció nemzék a metternichi rendszert
A metternichi rendszer nemzék a hivatali körforgást
A hivatali körforgás nemzék a rendőuralmat
A rendőuralom nemzék Karl Bääder határozatait
Karl Bääder határozatai nemzék a rosszkedvet és a politikai éretlenséget
A rosszkedv és a politikai éretlenség nemzék a forradalmat
A forradalom nemzék a Fejedelmi udvart
A Fejedelmi udvar nemzék a Közbiztonsági Bizottmányt
A Közbiztonsági Bizottmány nemzék a kormányzat gyengeségét
A kormányzat gyengesége nemzék az Alkotmányozó Országgyűlést
Az Alkotmányozó Országgyűlés nemzék a nagy zűrzavart
A nagy zűrzavar nemzék a császár elmenekülését
A császár elmenekülése nemzék a nép felfegyverkezését
A nép felfegyverkezése nemzék Windisch Grätz megérkezését
Windisch Grätz megérkezése nemzék az Ostromállapotot
Az Ostromállapot nemzék az Országgyűlés áthelyezését Kremsierbe
Az Országgyűlés áthelyezése nemzék a Dinasztia számára a veszedelmet
A veszedelem a Dinasztia számára nemzék Ferdinánd császár lemondását
Ferdinánd császár lemondása nemzék az államforma helyreállítását
Az államforma helyreállítása nemzék az 1849. március 4-i Alkotmányt
Az 1849. március 4-i Alkotmány nemzék a szabadelvű intézményeket
A szabadelvű intézmények nemzék az ellenszenvet
Az ellenszenv nemzék a reakciót
A reakció nemzék ennek az alkotmánynak a felfüggesztését
Az alkotmány felfüggesztése nemzék az abszolutizmust
Az abszolutizmus nemzék a néprétegek elnyomását
A néprétegek elnyomása nemzék a korrupciót a legmagasabb helyeken
A korrupció a legmagasabb helyeken nemzék 1859 vereségeit
1859 vereségei nemzék a hihetetlen pénzsűkét
A hihetetlen pénzsűke nemzék az igényt arra, hogy megértessék magukat a néppel
[Vége a 287. főlíószámú oldalnak.]
Ez az igény nemzék az Októberi Diplomát
Az Októberi Diploma nemzék a további követelményeket
A további követelmények nemzék Schmerling kormányát
Schmerling kormánya nemzék a Februári Pátent
A Februári Pátent nemzék az új osztrák alkotmányt
Az új osztrák alkotmány nemzék a magyarok követelődő ellenállását
A magyarok ellenállása nemzék a németek felháborodását
A németek felháborodása azonban mostanáig nem nemzett semmit sem.*

Ez az osztrák állapotok nemzedéki lajstroma, ahogy azok kialakultak és elterjedtek a napóleoni özönvíz napjaitól kezdve. De megvolt maga a birodalom, a sokféle beszéddel és nyelvvel. És ők mondták: hagyjatok minket épületet emelni, és téglát égetni és habarcsot készíteni. És hagyjatok minket egy Országgyűlést építeni, amelynek csúcsa a legmagasabb az országban, s amelynek alépitménye széles és elég nagy legyen ahhoz, hogy valamennyiünket befogadhasson, s amelynek, mint nekünk, egy a neve és ne hulljon szét minden égtáj felé. És hagyjátok, hogy az ajtóhoz olyan portást állítsunk, aki minden nyelven beszél és mindenkit, aki oda be-, vagy onnan kijön, a saját nyelvén üdvözljön: Jó reggelt, Fischer Úr! – Íratott az 1861. esztendőben.”¹⁶ [A 287. főlíószámú oldal utáni kis oldal vége.] A bibliai nemzedék-táblákra rimelő összeállítást erősíti a befejező szakasz párhuzama a Bábel tornyával.

¹⁶ A 246. főlíószámmon.

Látszik a feljegyzésekben olvasható események leírásaiból, hogy az evangélikusok nem voltak annyira ellene a Kalapos királynak és intézkedéseinek, mint a katolikusok. Elég, ha csak a türelmi rendeletről, vagy a templomépítés különböző fázisaira gondolunk. Ezért érhető, hogy az uralkodó még annyi évtized múltán is pozitív értékelést kapott:

„II. József császár imája

Zay Károly gróf a pápa enciklikáját tárgyalja. Szóban forgó cikkének végén az ágostai hitvallású evangélikusok volt főfelügyelője szembeállítja a „római pápa” kinyilatkoztatását az egyik „római császár” (II. József) következő ismert imájával:

Örök felfoghatatlan Lény! Te türelmes és szeretetre méltó vagy, a Te napod egyaránt süt a keresztyényekre és az istentagadókra, az eső megtermékenyíti a tévelygők földjeit, nem kevésbé, mint a hívőkét, és az erény magja ott rejlik bármelyik pogány és eretnek szívében.

Arra tanítasz engem, hogy a vélemények különbözősége nem tart téged vissza attól, hogy valamennyi ember jótékony atyja légy és mégis: én a teremtményed legyek kevésbé türelmes és ne engedjem meg, hogy bármelyik alattvalóm a saját módján imádkozzék hozzád? Nem, Te Mindenható, mindent szeretettel átfogó Lény! Legyen ez távol tőlem! Hozzád akarok hasonlítani, már amennyire a teremtményed egyáltalán hasonlíthat Hozzád. – Én olyan türelmes akarok lenni, amilyen Te vagy! Birodalmamban a jövőben felhagyok a lelkiismeret mindenféle elnyomásával. Hol van az a vallás, amely ne szeretné az erényt és ne gyűlölné a bűnt? Ezért türelmes akarok lenni mindenkivel szemben, ó, örök Lény, aki úgy fordul hozzád, ahogyan azt a legjobbnak tartja. Az értelem eltévelyedése rászolgál-e arra, hogy a társadalomból kirekesztessék? A szigor lenne az eszköz, hogy megnyerje a lelkeket és a tévelygőket jobb útra térítse? Ezentúl legyenek szétörve a türelmellenség gyalázatos béklyói! Ezek helyett mindig a türelmesség és a testvéri szeretet köteléke fogja körül alattvalóimat. Jól tudom, hogy hatalmas ellenállást kell majd legyőznom és ez leginkább azoktól fog eredni, akik a Te Szent Szavaid kihirdetői. Ne hagyjál el engem a Te hatalmaddal, szilárdíts meg engem a szeretetteddel, Te Örök Megfoghatatlan Lény, hogy ez által valamennyi ellenállást szerencsésen legyőzzem és teljesítem a mi isteni tanítónk törvényét, amely nem más, mint a Türelmesség és a Szeretet.”¹⁷ [...] [Vége az oldalnak.]

Itt van mindjárt példának az anyagiak miatt oly nehezen megszülető templomtorony és benne a harangok. De hát végre ez is meglett:

„1864. május 10. Általános volt a várakozás az ünnepélyes felszentelés iránt, amely a helybeli evangélikus gyülekezet részére Seltenhofer Frigyesztől öntött négy haranggal május 10. napján folyt le. Miu-tán a kocsi tiszta súlyát megállapították, a mester telephelyén felrakodtak, és virágokkal, szalagokkal és koszorúkkal díszítettek. Nyolc órakeresztény mozgásba lendült az impozáns menet. A hagyomány szerint megkoszorúzott pompás lovak és ökrök négyesével és hatosával összekötve alkották az itt még szokatlan fogatolást.

Az egyházközség és az ünnepi bizottság tagjainak eleje kísért mindenegyes kocsit és oldalt nyalka ifjak díszörségként jöttek-mentek fel és alá. A menet érintette az Ezüst utcát, a belső Várkerületet és a Kocsmaszert, hogy betorkolljon az Újteleki utcába, ahol Rupprecht úr házában lezajlott a mérlegelés.

A következő eredményre jutottak:

A nagy A harang 6066 bécsi fontot nyomott (újraöntötték és az új súlya 6274 font volt),

a kis Cisz, a terc, 3088 font,

a kis E, a kvint, 1864 font,

és a kis a, az oktáv, 757 font. Ebből következik az összsúly, 11755 font, vagy az újraöntöttet számítva 11983 font.

A mázsálás után a menet nekivágott az útnak az Újteleki utcán, Hosszú soron, Sétatéren és a Templom utcán át a Templom térre. Ott tribünt állítottak fel a négy lelkész úrnak és az idekért Dalfüzérnek. A templomtorony előtti térségen beláthatatlan számú gyülekezeti tagság és más személyek tömege volt található. Először a Dalfüzér énekelte az első kóruszámot, az Isten valóságos [Gott ist getreu] címűt, mire Wagner lelkész úr megtartotta az avatóbeszédét. Akkor megint ének következett és egy magyar üdvözlő beszéd, előadta a magyar hitszónok, Petrik J. J., amint egy magyar Alleluja is. [Ezek] zárták az örök-ké nevezetes ünnepséget, amelyet néhány hónap múlva a toronyavatás és a következő évben a Gyülekezet fennállása 300. évének a jubileuma kellett, hogy kövessen. Mi az egyik szónok kívánságával zárjuk:

¹⁶ A 287. főlíószámmon.

¹⁷ A 374. főlíószámú oldal utáni számozatlan oldalon.

Sopron, Orsolya tér, Lábasház (XVI–XVIII. sz.), Mária-kút (XVIII. sz.)
(Szelényi László felvétele)

Az összhangzatos harangozás legyen mindig szimbóluma az élet harmóniájának minden soproni számára, s minden időkre hangozzék: Elismerés a Mesternek! Elismerés az áldozatkész hitbuzgalomnak, aki nem faggatódzik hitfelekezet iránt, ott ahol a testvéri egyetértésen múlik a nagyszerű alkotás. Dicsőség a magasságos Istennek!

A négy harang együttes költsége kereken tízezer f. o. é-re rúgott. – A gyülekezeti tagság áldozatos buzgalmának bizonyosságául szolgáljon, hogy a 16000 f, amely a toronyépítés fedezetére szükséges és hátralékban volt, aláírással módton, mint kölcsön teremtődött meg. Ezt a kölcsönt néhány napon belül a havonta összeadott tízkrajcáros hozzájárulásokból egyenlítették ki. – Akkor a harangokat felhúzták és a Nagy harangot május 13-án húzták fel és május 14-én, szombaton valamennyivel beharangoztak, először, egy teljes órán át. A rá következő pünkösdvasárnap először harangoztak be a mi evangélikus istentiszteletünkre...

[Az oldal vége] *...ahol a hívők örömmel zarándokoltak el a templomhoz és így emelkedtek hangjaik a tiszta levegőébe, ahogy a halhatatlan Schiller kiáltja: Ennek a városnak a boldogságot az jelenti, hogy a béke legyen az ő első harangozásuk. Amit a mi ősapáink nem éltek meg, azt mi, ivadékaik, tapasztaltuk. Május 14-én volt az első esküvő – Bergmann doktor úré –, amelyik esküvői pár volt az első, aki először használta a toronyt, mint templomi bejáratot. Pünkösdvasárnap délutánján, az istentisztelet után, volt az első halott, akiért 4 óraker a harang szólt. Diák volt, aki meghalt és Bognárnak hívták.*"¹⁸

Schuster neve a nagy városépítők és természetbarátok mellett szerepel, ha ezt a következő közlésben (is) szerényen elhallgatja. A Fl. az ifj. Flandorffer Ignác nevének rövidítése, a Br. pedig Braun Nándoré. Ők mint tehetős polgárok egymással vetélkedve szervezték a Városépítők Egyesületét. Mág nem eldöntött kérdés, ki volt a kezdeményező.

„1865. Október elsején. Két itteni polgár (Fl & Br) kezdeményezésére, akik megértették, hogy az érdek, a kellemetesség, sőt az áldozat békésen megférnek egymás mellett, a természetbarátok nagy létszámban, talán 500-nál is többen gyűltek össze a Fertőnél, az úgynevezett Segenshüttenél (Halászkunyhónál), hogy száraz lábbal, egy órányi távolságra be a tóba, a maga nemében egyedülálló ünnepet tart-

¹⁸ A 368. főiószámán.

sanak. Miután már néhány nappal előbb egy nemzeti zászlót, rajta odaillő felirattal (az 1865. október elsejei tó-expedíció gyülekező helye) ékesített hosszú rúdon a száraz tó talajába tűztek, délután kettőkor megindult a zarándoklat az úgynevezett Segenshüttetől, amelyet még egy évtizede joggal hívtak Halászkunyhónak. Egy órát gyalogolt az ember, mire elérte a megjelölt helyet, hogy a nyolc négyzetmérföldnyi, teljesen kiszáradt tó közepén a kiszáradásra emlékező ünnepélyen részt vegyen.

A szél az összejövetelnek mintegy magasztalására toronymagas szódaoszlopokat emelt kavargva a magasba. Ameddig a tekintet elért, nem látott semmi egyebet, mint fehéren csillogó síkot a fluoreszkáló szódakristályoktól, mintha halotti lepellel lenne letakarva. Ez alatt titokzatos kiterjedésben működik a föld alatti termékenység. A talaj szabálytalan vetődései helyenként a legnagyszerűbb kristályos szódavirágféllel fedett szinteket képeznek. Ezeket a körülbelül három órányira levő túlsópartot minden veszély nélkül lépdelve el lehet érní. Amikor aztán a társaság ezeket a csodákat a száraz tavon mind látta, vidáman és tapasztalatokkal gazdagodva tért haza este Sopronba. Azonban, hogy a későbbi, a legkésőbbi utókor erről tudomást szerezhesen, ha majd megint nézheti az ismét áradó Fertőt, az evangélikus gyülekezet elkész urát, Kolbenheyer Mór urat fel fogják keresni, hogy fogalmazzon meg egy aktát az 1865. október elsejei szárazon volt hajókázásról. Ez a részt vevők aláírásával ellátva, örök emlékül Sopron szabad királyi város Levéltárába lesz elhelyezve.¹⁹ A következő feljegyzés a kézirat elején található ugyan, de nyilvánvaló, hogy Schuster utolsó közlései közé tartozik. Dátumából is következik ez, különösen a Pótláséból. Hiszen, mint már jeleztem, 1868. február 5-én halt meg.

„1867. június hónap. A Fertő területét, mert kiszáradt, hivatalból felmérték. Ez a munka most befejeződött. Ebből esett Sopron megyére 32,079 499/1600 hold, és Moson megyére 26,170 1328/1600 hold. A felmérés a partszakasz hossza szerint történt, ez Sopron megyénél 29791, Moson megye oldalán azonban 24314 folyó öl. A területen öt földtulajdonos osztozik: Esterházy herceg, Széchenyi Béla gróf, a győri püspökség és a szab. kir. város, Sopron. Sopron városára juthat 5936 öl partszakaszból kereken 6000 holdnyi terület.

Pótlás november hónapban. A Fertő jelenleg kiszáradt medrének felülete kb. 59,000 hold és 1600 négyesögl. Mivel az egész helyet most mint kiszáradtat lehet kezelni, kivéve némely kevés mélyedést a mederben magában, a patakok betorkollásánál, mint a Balfi patak, a Rákos, a Vulka, ahol néhány collnyi kis mélység létezik, ott semmilyen másfajta vízfelület sem található.”²⁰

Talán sikerült néhány idézettel megindokolni, miért lenne kár ezt a könyv formájú iratköteget továbbra is feldolgozatlanul hagyni. Már így is kirajzolódik egy, a világra figyelő iparos ember arcéle. Néha biztosan megállapítható, hogy saját élményeit rögzíti papírra, máskor újságból idéz, de akkor is jelét adja érdeklődésének. Mindenképpen új szín a hazai helytörténet palettáján.

Hárs József

„Sarkad bölcse”, Osváth Imre

„Én a múltban a jövődért turkállok.”
(Kossuth Lajos)

Jelen írás címe jeles történészünk, Márki Sándor leleménye, aki keresztfiaként ismerhette és tisztelhetette Osváth Imre lelkipásztort, akinek híre messze földre és magasra eljutott. Érdekes alakja tűnik elénk (a méltatlanul elfeledett) Móricz Pál író-újságíró hangulatos elbeszéléseiből vagy Tánicsics Mihály emlékezéseiből. És Jókai Mór híres regényében Ő lehet ama Lánghy Bertalan református pap, aki nem alkuszik és szembeszáll a nagy hatalmú „kőszívű emberrel”. Nem mellékesen Arany János komája, sőt távolabbról sógora is a költőnek. Nagyszalontán, Toldi írójának házában ismerkedett meg, kissé szokatlan módon, Petőfi Sándorral. De menjünk sorjában.

Osváth Imre 1807-ben, Nagyzerinden született. Szülei nemes Osváth Péter és Virágosi Erzsébet. Debrecenben végezte a református teológiát, és bizonyos idő – részben külföldi tanulmányok után – 1837-ben, Kőtegyán választotta lelkészévé.

¹⁹ A 384. főlírászámú oldal utáni számozatlan oldalon.

²⁰ A 24. főlírászámú oldal utáni, kis cédula nagyságú, számozatlan oldalon.

Arany és Petőfi barátja

Százhatvan esztendeje, a kegyetlen végű 1849-es évben hívták meg Sarkad lelkipásztorának, Veress Ferenc tragikus halálát követően. De legjobb, ha máris átadjuk a szót Móricz Pálnak, aki a maga elegáns, zamatos stílusával hitelesen kelti életre Arany, Petőfi és a lelkész alakját:

„Előbb ugyan csak amolyan lógós komaság volt a komaságuk, amennyiben 1846 augusztus 16. án Osváth Imre tiszteletes úr részt vett Arany Juliska keresztelőjén. Később valóságos komák lettek. A kötegyáni tiszteletesék egyik leányának Arany notárius uramék vállalták a keresztzüleségét. Arany János házánál hol „sógornak”, hol „komának” szölongatták ezentúl Osváth tiszteleteset, valóságosan családtagként tekintették, szerették az öles termetű, mélységesen kék szemű, hófehér fejű papot. Érdekes, hogy Osváthnak alig harminc éves korában hófehér volt haja, bajusza.” Néhány sorral lejjebb perdül elénk Petőfi. Íme, a fura találkozás: „A kert közepén szőlőlugas húzódott keresztül és éppen e lugasban mozgolódott egy vékonydongájú, cingár, különös legény. Zrinyi kabát ligett-lógott rajta. Csizmája sarkával mérgesen gázolta a ledöngölt kertút földjét. Hányta, vetette kezét. Meg-megállott, hol hirtelen nekilódult. Eles hangok süvöltöztek csutkás, nyúlánk gégejéből. Tekintete fel-felmeredt az égre, majd tenyerét homlokához nyomta. A déli nap a csipkés szőlőleveleken át aranyfényes sugárhullámokat csapdosott a mozgékony fiatalember szikár fejéhez. A galambszelíd óriás Osváth Imre tiszteletes nem is merészelt betolakodni ebbe a hosszú, folyószerű lugasba, olyan különös viselkedésű volt ez az ember. A lugas végén, mindjárt a szélső tőkénél megállott a pap, mikor a gondolataiban elmerült Petőfi odáig ért, az óriási darab ember mindannyiszor félszegül meghajolt és illedelmesen bemutatta magát:

– Jónapot kívánok, alázatos szolgája a tekintetes úrnak. Én, kérem, Osváth Imre kötegyáni református lelkipásztor vagyok!

Petőfi ügyet sem vetett a papra. Különös taglejtéseit, szakadozott beszédét szakadatlanul tovább folytatta. Ismét és ismét sarkon fordult. Ismét és ismét végigtáncolta a lehető hosszú lugast. Ám az Osváth Imre türelmének korszója kifogyhatatlan volt a csendes megnyugvás szent olajából. A költő újabb és újabb feléje fordulásokor ismét és ismét meghajtotta magát:

– Alázatos szolgája a tekintetes úrnak! Jó napot kívánok!

– Ej, a fenébe! Petőfi végül egyszer mégis megtorpant, elkapta az ismeretlennek szelíd, kérő tekintet s pillanatig rámeredt a papra, majd mérgeset csapott szikár kezével: – Ha jó, hát egye meg! – Sarkon fordult, hangosan „deklamálva” az aranyzöld szőlőlevél-lombozatok alatt folytatta sétáját.(...)

– Szó se róla, különös emberfia ez az én Sándor barátom – kahácsolta hajdúmód befelé nevetgélve Arany. Vaskos bajuszától eltakartan rezgölöttek azok az alföldi magyart jellemző, hangtalan mosolyok. Mindamellett a jó ebédnél megbékültek, összébemelegedtek Petőfivel. A költő névalírásával ellátott költeményköttel engesztelte ki Arany János komáját.

– Hát igaz, hogy ott a lugasnál láttam valakit – beszélte nevetve Petőfi – ámde mikor gondolataimban elmerülök...Hm...Dolgozom. Ilyen csekélységekkel nem törődöm. S tudom is én, hogy ilyenkor mit beszélek.”

Érdekes: a Szabadság és Szerelmek cingár, szikár, lobbanékony, révült-elragadtatott dalnoka, együtt a balladás, befelé forduló, szemlélődő természetű hajdúivadékkal, valamint a gyermekien-főnségesen szelíd lelkületű, óriás termetű, tudós emberpásztorral: három magyar őstípus! Az Erő és Igazság három szent útja.

Hogyan lett Jókai-hős

Már a kortársak tudni vélték, hogy Jókai Mór a „köszívű embert”, Baradlay Kazimirt, a geszti Tisza Lajosról, Bihar vármegye vaskezü, Bécshez hű adminisztrátoráról mintázta. Eddig rendben. Ámde Osváth Imre mindig jó viszonyban volt a Tisza családdal, ő mondta a halotti beszédet mind „Baradlay Kazimir”, mind Tiszáné Teleki Julianna grófnő temetésén, – szépen, tiszteletteljesen. Valószínűleg első sorban Tisza Lajos mély, elkötelezett reformátusságát tisztelte, semmint annak maradi, merev meggyőződését. Akkor?

Másik, még hatalmasabb urat dorgált ő meg: gróf Rhédey Ádám valóságos belső titkos tanácsost, királyi kamarást, aranykulcsos nagyurat, Erdély helytartóját, Bihar megye örökös főispánját, százezernyi hold birtokosát, Kötegyán gazdáját! De térjünk vissza inkább Móricz Pál szövegéhez: „*Rhédey gróf (1844) karácsony első napján Ács Nagy Sándor legátust meghívta ebédre, ami magában nem lett volna baj. Hanem ott kezdődött a hiba, hogy a legátust későn bocsátotta el a délutáni templomozáshoz. A kötegyáni hívek már az összes karácsonyi énekeket végigénekeltek...A legátus végre nagy dübörgéssel*

berohant és olyan kisebb botránkoztatásokkal elvégezte a délutáni istentiszteletet, amely az öreg estével fejeződött be. Az érzékeny Osváth tiszteletest nagyon bántotta az eset és az illendőség határain belül megfeddette a hatalmas grófi földesurat.” A gróf úr, továbbá aranykulcsos, Erdély gubernátora, stb. stb. dühbe méltóztatott gurulni és megszakította a kapcsolatokat szókimondó papjával. Bizonyára kellemesen és nagyon meglepődhetett Osváth Imre, amikor Rhédey Ádám halálakor lóhalálában futár érkezett Sarkadra, egyenest Kolozsvárról, mert a gróf végrendeletileg meghagyta, hogy csakis Osváth temetheti. A nábob temetését inkább két héttel elhalasztották, hogy a sarkadi tiszteletes méltóképpen felkészülhessen és odautazhasson.

Mi ebből a tanulság?

Talán az, hogy a gróf úr a negyedik magyar östípus. A nagyúr. Saját hibáját belátni, önmagát legyőzni képes volt, de nyilvánosan békülni már nem. Csak a halálban. Nagyúri öntudata, büszkesége (többek között Aba Sámuel királyunk és Rhédey Ferenc erdélyi fejedelem leszármazottja volt!) megsértődhetett, de jelleme sértetlen maradt. Az igazi úr sose úrhatnám! A halál árnyékában főhajtással tisztelgett a sarkadi pap szelíd, jogos igazsága előtt. S nem mellékesen bepillantathatunk Jókai Mór „alkimista arany-csináló műhelyébe”, páratlan meseszölvő világába.

Táncsics Mihály menekül, Osváthék segítik...

A Világos utáni könyörtelen őszön(1849) sodródott Táncsics és családja tájainkra. Lapozzuk föl Bujdosásom, rejtőzésem című emlékezeit: „Családomat Gyulaváriban hagyva, a vidéken szénéztem, hol kínálkoznék biztos foglalkozás. Sorsom Kőtegyánba vezérelt, hol a református pap Osváth Imrével ismerkedtem meg, ami nem volt nehéz dolog, mert a Munkások Újságát nemcsak járatta volt, de dolgozatokat is küldött bele. (...) említém Osváthnak, hogy rám nézve legcélszerűbb volna valahol a pusztán, hol senki sem ismer. földműveléssel foglalkozni, mert ehhez volna kedvem, s értek is hozzá.”

Így is lett. Táncsics örömmel számol be, hogy földet bérelt Osváthéktól, igen kedvező föltételek mellett, kinn az Erdő-Gyaraki pusztán. Közben egy somolyogtatóan komoly epizód, szintén Táncsics közlésében: „Egyszer kirándult a prédikátor megtekinteni, hogy éljük világunkat. Magaviseletéből azt olvastam ki, hogy ő mégsem egészen bizonyos abban, hogy én csakugyan igazán Táncsics vagyok-e, tehát hogy erről meggyőződhessek, felszólított, hogy mennék vele Árpádra a tisztartóhoz, ott van nála rokona, Szacs vay Imre is – látogassuk meg. Osváth csakugyan meggyőződött arról, ki vagyok, mert Szacs vay nevemen szólított.”

(Hmm, úgy tűnik, az ismerkedés nem a legszerencsésebb oldala volt Osváth tiszteletes úrnak. Avagy Táncsics paraszttá „lényegtülése” volt túl meggyőző?)

S még néhány szó a sarkadiak emberségéről

Az üldözött Táncsics írja: „Sarkadról a szolgabíró, esküdt és egy biztos érkezett tanyánkba. Mi ép-pen ebédnél valánk. Már előbb hetek folytán földbe ásott avas szalonnát sütöttem, minek zsírját a muszkák számára sütött igen-igen szegény kenyérre csepegtetém : ebből állott ebédünk. A pusztá földre telepedve ebédeltünk. Ez urak beléptére nagyon meg voltunk zavarodva, amit ők látva, azon vigasztalással állottak elő, hogy ne tartsunk semmitől , ők a gyáni pap (Osváth) által értesültek szánandó állapotunk felől, tehát azért jöttek, hogy a hallottakról személyesen meggyőződván, rajtunk segítsenek.”

Osváth Imre 1892-ben halt meg. Sarkadon, a Szigeti temetőben helyezték örök nyugalomra. Sirját egy valaki bizonyosan látogatja: özv. Raffai Ferencné Puskás Ilonka néni, aki a nagy tudású, nagy lelkű, nagy jellemű és nagy termetű lelkész ükunokája.

Szabó István

TERMÉS

A csejtei vár foglya – Báthory Erzsébet

Báthory Erzsébet valódi története a mai napig rejtély és számos megválaszolatlan kérdést vet fel. A köztudatban, mint a „csejtei rém” – a vérben mosakodó istentelen asszony, a leszbikus, sőt emberevő orgiák tevékeny résztvevője, sok ártatlan lány megkínzója – szerepel. Az elmúlt évszázadokban nem csökkent, sőt az utóbbi időben egyre nőtt az érdeklődés személye és életmódja iránt. A józan, igazságot kereső művek mellett, szélsőséges, fantázia szülte elképzelések is nyilvánosságot kaptak, annak ellenére, hogy a korabeli krónikákban nyoma sincs a már-már horroszisztikus vádaknak. A Lorántffy család prédikátora, Szepsi Lackó Máté a következőket írta az esetről: „1610. 29. decembr. Báthory Erzsébetet Csejten kő közé rakják, mivel haragjában egynehány leány asszonyát megölte, el is rekkentött bennök iszonyúképpen.”¹

Az első olyan történeti leírás, mely több szörnyűség mellett a periratokban egyáltalán nem szereplő „vérben való fürdés” vádját konkrétan említi, mintegy 119 évvel később, 1729-ben készült „*Ungaria suis cum regibus compendio data*” címmel. Nem lehet tudni, hogy a latin nyelvű mű szerzője, Turóczy László milyen forrásokból szerezte információit. Valószínűsíthető, hogy az emberek közötti szóbeszéd ihlette, illetve jezsuita papként így tudta kifejezni ellenszenvét a kálvini tanokat követő Báthory család iránt. Erdemes megemlíteni Fessler Ignác Aurél 1824-ben kiadott „*Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*” című írását, amelyből kiderül, hogy „Báthory Erzsébet naponta mosakodott embervérben és ez a szenvedélye hatszáz nemes leány életébe került.”² A történetíró szerint a leányokat a vár pincéjében tartották fogva és folyamatosan „csapolták” vérüket, majd az áldozatokat helyben temették el. Nagy Iván a XIX. század második felében publikált a magyar nemesi családokról szóló munkájában kérdőjelezte meg – az egyébként biológiaiilag lehetetlen – vérben való fürdés elméletét, azonban egyetértett azon állításokkal, melyek Erzsébetet, mint fiatal leányok megkínzóját és gyilkosát mutatják be.

A szakirodalomban érdekes átmenetet figyelhetünk meg. Egészen a XX. század közepéig azok az írások kerültek túlsúlyba, melyek Báthory Erzsébet bűnösségében hittek. Dr. Raskó Gabriella a női bűnözésről szóló könyvében nyolcvan gyilkosságot tekintett bizonyítottnak. Az első tanulmány, amely komolyan kétségbe vonta az asszony ellen felhozott vádakot, Hetyéssy István 1971-ben elkészült máig kiadatlan műve, az *Igazságot Báthory Erzsébetnek*. Szádeczky-Kardoss Irma, *Báthory Erzsébet igazsága* című könyvében a jogász szemével, körültekintően, egy koncepciós per lehetőségét mérlegelve tanulmányozta az esetet.

Ecsedi Báthory Erzsébet 1560-ban, Nyírbátorban született. Gyermekkoráról keveset tudunk, de annyit biztosan, hogy szülei – Báthory György, több vármegye főispánja és Báthory Anna – a kor szokásainak megfelelően korán kiválasztották leendő vejüket. Egy, 1567-ből származó irat, már, mint „*Nádasdy Ferenc mátkájaként*” említi a kislányt. A kézfogóra 1573-ban, az esküvőre pedig 1575. május 8-án került sor. Egyes források – tévesen – arról számolnak be, hogy Báthory Erzsébet hosszabb időt töltött leendő anyósa, Kanizsay Orsolya környezetében, aki már ekkor felfedezte viselkedésében „*a kegyetlenkedésre való hajlamot*.” Az igazság azonban az, hogy Nádasdy Tamás felesége 1571-ben meghalt, így arra sincs biztos adat, hogy valaha találkozott-e leendő menyével. A Báthory és Nádasdy vagyont egyesítő esküvő minden bizonnyal – a kor divatjának megfelelően – nagyszabású társadalmi esemény volt. Több könyv az asszony későbbiekben felszínre törő szadista hajlamainak okaként a boldogtalan házasságot teszi felelőssé. Nem lehet ezt sem tényként, csupán lehetőségként elfogadni, hiszen semmilyen adat sem bizonyítja. Nádasdy Ferenc, az „*erős, fekete bég*” csak néhány évvel volt idősebb feleségénél. Ismereteink szerint daliás termetű, kifejezetten jóképű férfi volt. Őt gyermekükről tudunk, Nádasdy Annáról, Orsolyáról, Katalinról, Andrásról és Pálról, de a felnőttkort csak hárman, Anna, Katalin és Pál érték meg. Apjuk keveset tartózkodott otthon, a török ellen vezetett hadjáratokat és megle-

¹ Nagy László: A rossz hírű Báthoryak. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1984. 72. old.

² Ugyanott: 19. old.

hetősen veszélyes országos ügyekbe bonyolódott. A császári udvarban nevelkedett Nádasdy Ferenc, Bécs politikai terveiről titokban tájékoztatta felesége nagybátyját, Báthory István lengyel királyt. Elgondolkodtatóak azok a közlések is, amelyek szerint a főispán több török elleni hadjáratot finanszírozott. Ezeknek költségét később, felesége tudtával – halála előtt nem sokkal – követelni kezdte a királytól. Erre vonatkozóan azonban hiteles bizonyítékot nem találtam, de akár ez is lehetett az oka a Báthory Erzsébet elleni eljárás megindításának. Egyes elméletek szerint Nádasdy tudott az asszony kegyetlenkedéseiről. Egy alkalommal például végignézte, ahogy hűgát meztelenre vetkőztetve bekenék mézzel és a bogarak közé dobták. A valóságban azonban a fekete bégnek nem volt hűga. Péter Katalin úgy gondolja, hogy egy beteg, szellemileg sérült, távoli rokonnal történhetett a dolog. Szádeczky-Kardoss Irma többek között azért tartja valószínűleg az esetet, mert a fellelhető dokumentumokban nem található olyan személy, akire ez a szerep ráillene.

Erzsébet borzalmas vérengzésének alapjául a következő *legendát* tartották. Állítólag nagyon hiú volt, aki minél tovább szerette volna fiatalságát megőrizni. Egyszer, amikor fésülködés közben a szolgálólánya véletlenül meghúzta a haját, az asszony – hirtelen haragjában – úgy ütötte pofon, hogy a lány kiserkenő vére az úrnő kezére hullott. Ekkor vette észre, hogy a vércsepp helyén sokkal simább, szebb lett a bőre. Ettől fogva rögeszméjévé vált, hogy leányok véreben mosakodjon, szépségének megőrzése érdekében. Garai Gábor versében így ír erről:

*„Nem szántad ön leányod
Óh kőnél köbb kebel!
Ifjú piros vérünket
Arcodra mostad fel.”*

1604-ben meghalt Nádasdy Ferenc, de Erzsébet – egyes megállapításokkal ellentétben – egyáltalán nem volt gyámoltalan özvegy. A hatalmas birtok ügyeinek intézése sem volt számára új, hiszen már korábban, férje távollétében is – Pásztori Gergely és más tisztek segítségével – gazdálkodott. Fennmaradt levelezése azt bizonyítja, hogy határozott, „*jóságaira gondot viselő, Istent félő az egyház és iskola javát is szíven viselő főúri*” asszonyként élt. Az ellene felhozott vádak szerint ekkor már gátlástalanul, a legelképesztőbb kínzási módokat kitalálva kegyetlenkedett nemcsak szolgálólányaival, hanem – mint a későbbi vallomások során elhangzott – nemes leányokkal is. Thurzó nádor, 1610 októberében – egy névtelen feljelentésből – értesült arról, hogy „*Báthory Erzsébet több mint háromszáz ifjú hajadont megvilkoltarván, az ártatlanok vérét női hiúságának hozá áldozatul. A nádor viszont ebben az időben éppen Báthory Erzsébet fia és vejei között támadt vagyoni vitában próbált igazságot tenni.*”³ Érdekes véletlen. Ez is valószínűsítheti azt, hogy az ügy hátterében a hatalmas, Báthory-Nádasdy vagyon megszerzésére irányuló próbálkozás állhatott. Hetyéssy István szerint az Erzsébetet ért súlyos rágalmakat éppen a legközelebbi hozzátartozói találták ki, mert így akarták eltitkolni igazi bűnét, a felségárulást, mely, ha kiderül, teljes vagyoneklobzással járt volna. Egyes írárok szerint az asszony Erdélybe való szökését akadályozták meg elfogásakor, hiszen indulásra kész, kincsekkel megrakott társzekerek álltak a vár udvarán. Ez a feltételezés sem lehetetlen, de nehezen elképzelhető, hogy Nádasdyné télen – hóban, fagyban, rossz utakon, kitéve magát és javait egy (vagy több) esetleges rablótámadásnak – indult volna útnak.

1610. december 29-én vacsora közben lepték meg és tartóztatták le az „*átkozott asszonyt*”, melyről Thurzó nádor a feleségéhez írt levelében a következőképpen számolt be: „*Nádasdynét megfogattam, és most viszik az várban. Az kínzó és ártatlanokat ölő gonoszakat egy ifjú leginnel edgyütt, melly segítője*

Báthory Erzsébet
(Egykorú kép a gróf Zay-család birtokában)

³ Ugyanott: 49. old.

volt az sok gonoszságnak, im felküldtem. Nagy őrizet és erős fogság alatt legyenek, míg Isten felviszen és törvény szolgáltaik felőlök. Az asszon emberek az városban lehetnek, az ifjú legin az várban, fogságban. Az mikor az csejtei kastélban mentek volna be arra rendelt embereink és szolgálaink, akkor is egy leánt halva találtanak az háznál, és második az sok sebek és kínzások miatt halálán volt. Azonképpen egy asszonyember is kinezva és sebesedve ült, a többi erős fogságban, az kiket jövőendő kínzásra tart az átkozott asszon.⁴

1611. január 2-án az úrnő belső szolgálait, mint cinkostársakat „tortúrának” azaz kínzásnak vetették alá és vallomásuk, valamint egyéb tanúk meghallgatásának alapján – néhány nappal később, a jogi szokásoktól eltérően feltűnően gyorsan – január 7-én már meg is született, sőt végre is hajtatott az ítélet. A bűntársak közül Joó Ilonát és Szentes Dorottyaét élve máglyára vetették, miután a hóhér mindkét kezük ujjait vasfogóval kitépte. Újváry (Ficzko) Jánost lefejezték. Beniczky Katalint valószínűleg nemesi származása mentette meg a kivégzéstől, börtönbe zárták, további sorsa ismeretlen.

Egyes források úgy tudják, hogy a csejtei várban Erzsébet egy kis kamrába befalazva élte tovább életét, azonban ez erősen vitatható, hiszen dokumentumok szerint vendégeket fogadhatott (mely alkalmakkor csinosan felöltözött) leveleket írhatott. Az is elgondolkodtató, hogy egy olyan asszony, aki éveken keresztül, leányokat tömegével kínzott és gátlástalanul gyilkolt, a továbbiakban hogyan volt képes elfojtani beteges hajlamait. Az Akadémiai Kislexikon állítását, mely szerint Erzsébet „várfogságában megőrült”, nem támasztja alá semmilyen komoly adat.

A XVII. században, Magyarországon, jogi kérdésekben *Werbőczy Hármaskönyve* volt az irányadó. Thurzó nádor törvényszegések sorát követte el, hiszen letartóztatni egy főiri személyt csak szabályos idézéssel lehetett volna, arról nem is beszélve, hogy Báthory Erzsébet ellen soha nem emeltek vádat, nem hallgatták meg (saját ügyében!) – holott ezt ő nyomatékosan követelte – és ítéletet sem hoztak ellene, hanem a bíróság tudomásul vette a nádor döntését, mely szerint életfogytiglani fogságban tartandó. II. Mátyás is törvénytelennek ítélte a Nádasdyné ellen folytatott eljárást és több alkalommal is – sikertelenül – az asszonnyal szembeni jogszerű vizsgálat lefolytatására utasította Thurzót. Ha hitelt adunk azoknak az elméleteknek, melyek szerint a nádor koholt vádak alapján tartóztatta le Erzsébetet, érthető, hogy miért akadályozta a szabályos per megindítását. A korabeli törvények szerint „a nyilvánvaló rosszhiszeműséggel emelt, megalapozatlan vád vagy gyanú előterjesztőjét, ha bebizonyosodott a vád alaptalansága, ugyanazzal a büntetéssel kellett sújtani, mint ami a méltatlanul perbefogottat érte volna elítélés esetén.”⁵

Erzsébet valószínűleg már 1610 nyarán tisztában volt a fenyegető veszély nagyságával. Augusztus 24-én a vasvári káptalan előtt tiltakozott az őt és családját érő „képtelen vádak” ellen. 1610. szeptember 3-án elkészítette azt a végrendeletet, melyben biztosította, hogy a családi vagyont lányai és vejei, valamint Pál fia örökölhessen. Ezt a testamentumot egésszítette ki 1614. nyarán, amikor a keresztúri birtok jogi helyzetét rendezte. Véletlen vagy sem, augusztus 21-én – három nappal az után, hogy gyermekei között írásban is létrejött a végleges birtokelosztás – Erzsébet meghalt. „...reggel chak halva találták. De azt mondgiak, hogi igen imatkozot és Szep Isteni dichereteket inekelt.”⁶

Halála, mely egy kínos és egyesek számára terhes ügy végét jelentette – feltehetően – megkönnyebbulést hozott, azonban a kérdés – az úrnő bűnösségéről vagy ártatlanságáról – nyitott maradt. A rejtélyes történet azóta is megoldásra vár. Vajon kiderül-e egyszer az igazság? Szádeczky-Kardoss Irma – a tények és következtetések alapos vizsgálata után – az alábbi álláspontra jutott. „Nem volt sem szadista, sem gonosz, sem bűnös. Áldozat volt. Egy politikai indíttatású, de talán személyes érdekektől sem mentes koncepció áldozata.”⁷

Akár így is történhetett...

Ecsedi Báthory Erzsébet 450 éve született.

M. Pázmány Kata

További szakirodalom: *Bánó Attila:* Magyar titkok nyomában. Athenacum Kiadó Bp. 2005. – *Nagy László:* A rossz hírű Báthoryak. Kossuth Kiadó Bp. 1984. – *Oscar Welden:* Báthory Erzsébet magánélete. Anno Kiadó 2002. – *Péter Katalin:* A csejtei várúrmó: Báthory Erzsébet. Helikon Kiadó Bp. 1985. – *Supka Géza:* Az átkozott asszony, Nádasdy Ferencné Báthory Erzsébet bűnügye. Erdélyi Egyetemes Könyvtár, Nagyvárád 1940.

⁴ *Szádeczky-Kardoss Irma:* Báthory Erzsébet igazsága. Nesztor Kiadó Bp. 1993. 114. old.

⁵ Ugyanott: 98. old.

⁶ Ugyanott: 210. old.

⁷ Ugyanott: 288. old.

Fejér megye etnikai és vallási viszonyai a XVIII. századi országos források tükrében

A megye az oszmán hódítás előtt

Fejér megye területe a középkorban nagyobb kiterjedésű volt a mainál¹, beletartozott a Duna-Tisza közének egy része, valamint a Csepel-sziget is². Ennek a területi felosztásnak vetett véget az oszmán foglalás. Kubinyi András számításai szerint a megye lakossága a XV. század végén 29 565–33 595 fő között változott, népsűrűsége pedig 7,2–8,1 fő/km² lehetett.³

A megyét a középkorban É-D irányban a Buda-Eszék hadiút, valamint a Bécs felől vezető Győrt Székesfehérváron át Földvárrel összekötő út szelte keresztül. Fehérváron keresztül haladt ÉK-DNy irányba az Esztergomból a Balaton északi partján a délvidék felé futó fontosabb útvonal, ebbe kapcsolódott bele a Budáról ugyanebbe az irányba tartó út is. Egy nagyobb belföldi út haladt a Sárvíz partján Fehérvártól kiindulva Tolna megye szívébe, és még két másik ilyen út szelte át a megyét. Az egyik Tétény környékéről kiindulva csatlakozott a fehérvár-zákányi úthoz, illetve a másik Fehérvártól kiindulva a Balaton déli partja felé vezetett.⁴ Fejér megye úthálózata jóval ritkább volt, mint a Dunántúl nyugati, illetve déli megyéié. Ennek okaként valószínűsíthető, hogy a megye jelentős területe, főként a Sár-folyó mentén mocsaras volt, éppen ezért a délnyugati részen nehezebben volt járható. Másik ok a kereskedelmi gócpontok, vagyis a városok alacsonyabb számában jelölhető meg.

A hódoltság alatt

A megye területének nagy része Székesfehérvár elfoglalásával (1543) került a hódítók kezére, de teljes egészében sosem tudták a birodalom részévé tenni. A vármegye tisztikara 1543-ban először Veszprémbe, majd a Felvidékre tette át a székhelyét és a vármegyét képtelen fenntartva többször ülésezett együtt Pest megyével.⁵ A megye délkeleti csücske a kis alapterületű szekszárdi szandzsák része lett, a délnyugati és nyugati részek a simontornyai szandzsákbégséghez tartoztak, a középső és keleti terület a székesfehérvári szandzsákbégség parancsaira hallgatott, és végül a megye északi része, ami magyar területnek számított, Veszprém elfoglalásáig (1552)⁶ részben Veszprém megyéhez, részben Komárom megyéhez tartozott közigazgatásilag. Mivel itt sem volt pontosan rögzített határvonal, az erőviszonyok szabták meg a települések hovatartozását és adóztatását, ráadásul – ismert okokból – Palota várának elestéig (1593) a megye nagy része, sőt egészen Faddig a Tolna megyében fekvő települések egy része is, kivették szerepüket a kettős adóztatás terheiből is.⁷ A megye területén élő hódoltság kori népesség számára az adatok szórványossága miatt nem tudunk következtetést levonni. Természetesen mind török részről, mind magyar részről készültek adóztatással kapcsolatos összeírások. A simontornyai szandzsákra vonatkozóakat Dávid Géza dolgozta fel.⁸ Fennmaradtak összeírások a székesfehérvári szandzsákról, valamint eddig nyomtatásban a szekszárdi szandzsák dzsijje defterei⁹ közül egy jelent meg és

¹ A jelenlegi megyehatárt 1950-ben alakították ki.

² Györffy György szerint az Árpád-kori nevén Nagy-szigetnek nevezett Csepel-sziget, a XIII. századtól önálló ispánságot alkotott, ékszerűen benyúlva Fejér megye területébe. *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Bp. 1987. 321. old.*

³ *Kubinyi András: A magyar királyság népessége a XV. század végén. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995), Bp. 1997. 109. old.*

⁴ A terület úthálózatának sűrűségére vonatkozóan csak a XII–XV. századi okleveles anyagok feldolgozására, tehát mintegy száz évvel korábbi adatokra támaszkodhatunk. *Glaser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata. Századok, 1929–30, 244–285. old. térkép melléklet.*

⁵ *Föglein Antal: A vármegyei jegyzőkönyv. Levéltári Közlemények, 1938. 154. old.*

⁶ Dávid Géza kutatásai szerint rövid ideig fennállt a veszprémi szandzsák is, aminek területét az újonnan elfoglalt Veszprém környékéből, valamint a simontornyai és székesfehérvári szandzsákok területéből hasították ki. A szandzsák 1552-től kb. 6 éven keresztül létezett. *Dávid Géza: A veszprémi szandzsák. Keletkutatás, 1992/2. 27–36. old. Veszprém 1566–1593 között magyar kézen volt és Fejér megye területén is gyakorolta az adóztatást.*

⁷ *Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban, Bp. 1981. Id. térkép. 105. 1559-ben a palotai kapitány Thury György és még 17 legénye osztozott Fejér és Tolna megye 68 faluján illetve részbirtokán. *Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. é. n. 77–88. old.**

⁸ *Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a XVI. században. Bp. 1982.*

⁹ *Velics Antal-Kammerer Ernő: Magyarországi kincstári defterek 1543–1635. I. Bp. 1886. 246. old.*

van adatunk a budai náhije¹⁰ területéről is. A magyar adóztatással kapcsolatos források szempontjából sem mondhatjuk magunkat sokkal szerencsésebbnek, mivel ahogy arra Szakály Ferenc rámutatott, Fejér megye volt az egyetlen, amely minden kamarai elszámolásból hiányzott, pedig véleménye szerint nem feküdt nehezebben megközelíthető helyen, mint például Baranya megye.¹¹ A területet adóztató Várpalota vártartományának összeírásait is forráskritikával kell kezelnünk attól függően kinek a számára készültek.¹²

A megye falvainak nagy része a 15 éves háború (1593–1606) folyamán pusztult el, a Komáromhoz tartozó északi részen 58%-kal, a simontornyai szandzsákhhoz tartozó délnyugati területeken 67%-kal esett vissza a települések száma, a székesfehérvári és szekszárdi szandzsákhhoz tartozó részekről nincsenek feldolgozott adataink.¹³ Az 1630-as években az elpusztult, vagy elmenekült lakosság helyét a „rác” gyűjtőnévvel illetett délszláv eredetű népesség foglalta el, letelepítésük az egész XVII. század folyamán folyt a megyében.¹⁴

A lakosságot a felszabadító háború mozdította ki ismét helyéről. 1685-ben az Érsekújvár–Vác–Pest vonal visszafoglalása után a Werlein István János által vezetett Kamarai Adminisztráció 1685-ben összeíratta Fejér megye területén a falvakat és pusztákat a Budai és a rác kerületben¹⁵, Csókakövi várbirtokát és a Székesfehérvári kerület helységeit.¹⁶ Összesen 65 helységet írtak össze: ebből 29 pusztá volt, 26 lakott településen 569 lakott és 726 lakatlan házat találtak. A fennmaradó 10 faluban csak 416 lakatlan házat tudtak összeírni. A lakosság számát Nagy Lajos 3000 főre becsülte, a menekülteket az elhagyott házak alapján több mint 6000-re.¹⁷ Mivel ez az összeírás is adózási célból készült, az adatokat óvatosan kell kezelnünk, hiszen az összeírók hírére ugyanúgy vándorbotot fogtak az emberek, mint a katonaságra. Az első, a megye teljes területére kiterjedő összeírásra 1696-ban került sor, de ez sem tükrözi a teljes valóságot, dicélis összeírásként ugyanaz mondható el róla, mint a korábbiakról. Ekkor 48¹⁸ lakott települést írtak össze, 1459 paraszteszáddal¹⁹, Nagy Lajos számításai szerint kb. 8000 fős lakosságról beszélhetünk ekkor. Az általa a középkor végén kb. 40 000 főre becsült Fejér megyei jobbágylakosságnak a XVIII. századra szerinte a negyötöd része, a természetes szaporulattól eltekintve, elpusztult, vagy elvándorolt.²⁰

A népességpusztulás mértéke és a XVIII. századi népesezési tendenciák

A megyében az 1696–1720 közötti adóösszeírások névanyagának összehasonlításával végzett vizsgálatából Nagy Lajos azt állapította meg, hogy 36 összehasonlított helység közül 15-ben az összeírtak 70–80%-a, 7-ben 60–70%-a, 9-ben 50–60%-a és 5 településen 30–50%-a élt tovább.²¹ A népesség önkéntes betelepődése, illetve szervezett telepítése már a század elején megindult, a németek betelepítésé-

¹⁰ 1559-ben és 1581-ben a budai náhije területén a Duna melletti helységeket írták össze. Uo. 123. old.

¹¹ Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban, Bp. 1981. 89. old.

¹² U. o. 104. old.

¹³ Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban, Bp. 1997. 152–153. old.

¹⁴ Nagy Lajos: Adatok a Fejér megyei jobbágytörténetéhez (1543–1768). In: Fitz Jenő (szerk.) Alba Regia I. Székesfehérvár 1960. 80–81. old.

¹⁵ A Duna mellé telepített naszádos katonai szolgálatot ellátó délszlávok, főként szerbek által lakott terület.

¹⁶ MOL, U. et C. 10.2. Az összeírás a megye területének nagy részét lefedte, a Buda környéki területek kivételével.

¹⁷ Nagy L. i. m. 84. old.

¹⁸ Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia Korában. I. köt. Dunántúl, Bp. 1970. 98–115. old. Felhő Ibolyánál 49 szerepel. MOL, Conscriptioes portarum, 1696. évi összeírás.

¹⁹ 833 jobbágy-, 124 zsellér- és 502 egyéb család

²⁰ Mint korábban láthattuk Kubinyi András a középkori népesség számát óvatosabban határozta meg, és a Csepel-sziget területét is alapul vette számításainál, így az akkori lakosságot 29–33 000 közé tette. Számításai egy jóval kisebb becslési adatból indulnak ki, mint ami Szabó István nevéhez fűződik. Szabó István: A magyarság életrajza. Bp. é.n. 49–51. old. Ezért a pusztulás mértékének megbecslésénél Nagy Lajos adatait fogadtuk el. Nagy L. i. m. 87. old.

²¹ Nagy Lajos i. m. 87. old. Nagy Lajos tanulmányában nem tér ki módszerének ismertetésére, ezért a fenti adatokat egyenlőre, az összehasonlító vizsgálatok elvégzéséig, fenntartással kell kezelnünk. Ahogy Dávid Zoltán is kiemelte az 1715–20-as adóösszeírás Acsády által közölt forráskiadásának kritikája kapcsán, a forrásokban szereplő névazonosság, korántsem takarhatja ugyanazt a személyt, vagy családot és egyéb községi történeti forrásokkal is össze kell vetni. Dávid Zoltán: Az 1715–20-as összeírás. 145–199. old. In Kovácsics József (szerk.): A történeti statisztika forrásai, Bp., 1957.

ról 1701-ből van az első adat²², ez a folyamat természetesen a szatmári békekötés után lendült fel ismét, de igazából nagyobb számú megjelenésük a megyében az 1740-es évek után következett be. A szlovák lakosság betelepítése is jellemzően csak az 1740-es évek második felétől kezdődött és általában a tovább költöző, vagy a pestis miatt kihalt rác családok helyére telepítették le őket a földesurak.²³ A rác települések főként a Duna mellett feküdtek jellemzően magánföldesúri birtokokon. A magyar lakosság megszállítása is zajlott 1713-tól, főként a felszabadító háborúk idején pusztán maradt falvakba.²⁴ A lakott falvak száma 1685-től az 1768-as úrbérrendezésig 26-ról 73-ra emelkedett, és a lakosság száma az 1784–87-es népszámlálás idejére pedig 115 471-re nőtt²⁵. Vagyis Fejér megye népessége is több mint a duplájára nőtt, ugyanúgy ahogy az ország összlakossága is az 1720–1787 közötti periódusban.

XVIII. századi források

Sok helyen olvashatunk idézeteket az egykorú átutazók kiadott leveleiből, útinaplóiból, amelyek több napi járóföldön csak pusztaságokat említenek.²⁶ A Dunántúlon keresztül utazók, vagy a dunai vízi utat, vagy a Duna mentén futó országutat használták, így Fejér megyével kapcsolatos információval ezek nem szolgálták számunkra. A másik használt útvonal a Buda–Székesfehérvár–Veszprémi volt, amely a megye északi részén haladt át, ahol a települések sűrűbben követték egymást.

1715-ben Sír Simon Clement Budától Légradig utazott, Tárnokra érve feljegyezte, hogy szlovákok és rácok lakták, akik földbe vájt házakban éltek, aminek csak a teteje volt a föld felszínén. Véleménye szerint éppoly nyomorúságosan voltak öltözve, ahogy laktak, mégis gazdagságban és bőségben teltek napjaik.²⁷ A következő település amiről megemlékezett Juró²⁸ volt, magyar lakossággal, akik rözse kunyhóban éltek. A vendégeket a paraszt család szalmán szállásolta el. A következő napon Székesfehérvárig 3–4 szegény falun haladt át, amiről sajnos nem jegyzett fel semmit Clement. Székesfehérvárról is csak annyit említett meg, hogy egy ingovány közepén fekszik két nagy külvárossal és szegényes házzal mindkét városrész végén.

Az utazóknak a megyében élő népességgel és életkörülményeikkel kapcsolatos megfigyeléseik igen szórványosak, ezért csak adalékként szolgálhattak a korszak egész országára kiterjedő igénytel készített összeírásaihoz és országleírásaihoz.²⁹ Mégis mivel a tárgyalt korszakunk elejéről kevés fennmaradt forrással rendelkezünk, fontosnak éreztük legalább utalás szinten említést tenni adataikról a leíró források mellé.

Országos források

A tanulmányban az 1715-ös,³⁰ valamint 1720-as³¹ adóösszeírások, Bél Mátyás országleírása³², az 1768-as úrbéri tabellák³³, a Lexicon Locorum³⁴, az 1784–1787-es népszámlálás, továbbá Korabinszky

²² Bodajk 1701, *Nagy L.* i. m. 88. old.

²³ Sósút, Tárnok, Bicske, Adony, Kuti

²⁴ *Nagy L.* i. m. 89. old.

²⁵ *Danyi Dezső–Dávid Zoltán* (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787), Bp. 1960. 31. old.

²⁶ Legtöbbet Mary Wortley Montague 1717. januári utazásáról írt levelét idézik a szakirodalomban. Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Válogatta, fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: *Gömöri György*, Bp., 1994. 105–109. old.

²⁷ Uo. 99–100. old.

²⁸ Gömöri a települést tévesen Kajászóval, vagy Sukoróval azonosítja. Szerintünk a nevezett település Gyúronak, a Tárnok melletti szomszédos településnek felel meg Székesfehérvár irányában. Kajászón ekkor nemesi közbirtokosok éltek, Sukoró pedig a Budától való távolság és a napló szerint meg tett út időtartama miatt zárható ki. Uo. 100. old.

²⁹ 1737-ben Richard Pococke szintén Székesfehérvárról jegyezte fel, hogy levegője rossz a mocsaras vidék miatt. Őt leginkább a város török előtti és utáni építészeti emlékei érdekelték. A francia jezsuita szerzetes, Francios Xavier de Feller, 1766-ban csak a szép jezsuita templomot és rendházat tartotta említésre méltónak a városban. *G. Györfly Katalin*: Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon. Idegen utazók megfigyelései. Bp. 1991. 72. old.

³⁰ Az 1715. évi országos összeírás, DVD-rom. A Magyar Országos Levéltár és az Arcanum Kft. forráskiadványa, 2004.

³¹ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720–21. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Folyam XII., Bp. 1896.

³² A Fejér megyéről készült feljegyzések, nem jelentek meg nyomtatott formában. Fordítása megjelent: *Bél Mátyás*: Notitia Hungariae novae historico-geographia, Fejér vármegye leírása. In.: *Farkas Gábor* (szerk.): Fejér megyei történeti évkönyv 11. Székesfehérvár 1977. 83–117. old.

³³ *Felhő Ibolya* (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia Korában. I. köt. Dunántúl, Bp. 1970., 98–115. old.

³⁴ Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum anno 1773 officiose confectum, Bp. 1920.

János Mátyás történeti földrajzi lexikona és Vályi András országleírásának adatai kerültek összevetésre³⁵. Időben a legkorábbi az 1715. évi majd az 1720-ban megismételt adóösszeírás, mivel csak az adózófejtökre terjedt ki ezért a népesség csak egy szűk rétegét foglalta magában. Az összeírásokat kísérő szöveges részek fontos részletekkel szolgálhatnak a kutatóknak, főként a gazdaságtörténet területén.

Fejér megye³⁶ esetében, annak két járásában, az 1715-ös összeírás 47 településre terjedt ki és 1766 adózó családfőt írtak össze a Nógrád megyei összeíró biztosok³⁷, 1720-ban³⁸ 52 településen 1619 adózót vettek számba, Székesfehérvár szabad királyi város kivételével.³⁹ Az 1715-ös összeírás szöveges része csak gazdasági adatokat foglalt magában, ellenben az 1720. évben négy településről, néhány a benépesítésre vonatkozó, történeti adatot is meg tudhatunk.⁴⁰ Az Acsády Ignác és munkatársai által végzett, a nevek hangzása alapján tett, etnikai besorolásról Dávid Zoltán bebizonyította, hogy teljesen hibás eredményekhez és arányokhoz vezetett.⁴¹ Így ez a két forrásunk a megye nemzetiségi viszonyaira vonatkozó kutatásához csak korlátozottan felhasználható, illetve más jellegű forrásokkal való összevetésük nélkülözhetetlen további kiaknázásukhoz.

Az országos kimutatások, főként országleírások adatainak összevetése szükségesnek tűnt a megye népességének etnikai és vallási hovatartozásában a XVIII. század folyamán bekövetkező változások felvázolása tekintetében.⁴² Ez a törekvés azonban nem csak válaszokat adott, hanem újabb kérdéseket is felvetett ezeknek a kútfőknek a megbízhatóságát, forrásértékét illetően. A feldolgozás és a szintézis kialakításának legfőbb nehézsége a források eltérő jellegéből fakadt, értékelésüknél a keletkezésük körülményeinek ismerete az egyik meghatározó pontot jelentette. A század elei adóösszeírásoknál már utaltunk rá, hogy csak az adózó népesség igen kis részét foglalták magukba és számos kutató feltárta már az állami adózási céllal készített kimutatások hiányosságait.⁴³ Ami egyrésztől fakadt a lakosság és a földesúr, ez esetben egyező érdekből, hogy csökkentsék a jobbágyságra eső állami adóterhet, másrészt, mint láttuk, a más megyéből érkező összeírók helyismeretének hiányából, illetve az összeírási rendeltetéstől értelmezési módjából, főként az 1715-ös conscriptio esetében.

Az országleírások közül első a sorban Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae historico-geographica” című munkája, amelyben megyenként gyűjtötték össze az adatokat Bél és munkatársai a század első harmadában. Ez egyrészt jelentett személyes adatgyűjtést, de a vármegyei hatóságok útján való adatkérés is. Annak ellenére, hogy Bél kutatása a központi hatóságok és az udvar támogatását élvezte, ami abban is megnyilvánult, hogy a megyei hatóságokat utasították a segítségnyújtásra, a nemesség részéről ellenzés kísérete ezt a tevékenységet. Ez utóbbit a kutatás eddig főként Bélnek az evangélikus felekezethez való tartozásával magyarázta.

Az első fejezetben általánosságban a természetföldrajzi, a népességről és a megyei hatóságokról szóló ismereteket összegezte, a másodikban pedig járásonként a településekről beszerzett információkat tárta az olvasó elé, rendszerezett formában.⁴⁴ Fejér megye esetében a lakosság jellemzésénél a ma-

³⁵ *Móra Magda*: Fejér megye népessége II. József korában. In.: *Farkas Gábor* (szerk.): Fejér megyei történeti évkönyv (FMTÉ) 5. Székesfehérvár 1971. 303–323. old., *Johann Mathias Korabinszky*: Geographisch-historisches und Produkten lexicon von Ungarn..., Pressburg, 1786.; *Vályi András*: Magyar országnak leírása, I–III., Hasonmás kiadás, Somorja 2003.

³⁶ 1693-ban a megye szervezet visszaállításakor két járást hoztak létre: a megye északi részét Alsójárásnak, déli részét Felsőjárásnak nevezték, ez a két járás rövidesen a Vértesaljai és Sármelléki nevet kapta. Az 1767. dec. közgyűlés megváltoztatja a felosztást kelet-nyugati irányban Bicskei-, Csákvári-és Sármelléki járást hozták létre, ez a felosztás maradt a XVIII. század folyamán. Pesty Frigyes helységnévtára, Fejér megye. Bevezetőt írta *Párniczky Józsefné*. In.: *Farkas Gábor* (szerk.) FMTÉ 11., Székesfehérvár, 1977. 164. old.

³⁷ Magyarország népessége... 14. old.

³⁸ Uo. 47. old.

³⁹ Az összeírások háttérét részletesen ismerteti: *Dávid Z.* i. m. 146–152. old.

⁴⁰ Pázmánd 1715 óta, Cece 1719-ben és 1720-ban-, Vajta 1720-ban települt, Tárnokról 1717-ben a svábok elköltöztek, 1720-ban új lakosok jöttek. Magyarország népessége... 326. old.

⁴¹ *Dávid Z.* i. m. 156–157. old.

⁴² A források ilyen jellegű összevetéséhez az ötletet Bán Péter Baranya megyével kapcsolatos hasonló jellegű tanulmánya adta. *Bán Péter*: Baranya vármegye etnikai és vallási képeinek alakulása a Mária Terézia-kori úrbérendezést követően. Baranyai Levéltári füzetek 160. Pécs, 1995. Különnyomat a Baranyai Történetírás 1992–1995 c. kötetéből. 283–317. old.

⁴³ *Dávid Z.* i. m. 174–175. old.; *L. Gál Éva*: Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766, Bp. 1988. 21. old.

⁴⁴ *Bél Mátyás* i. m.

gyarokról javarészt külső tulajdonságaik alapján adott leírást, illetve a folyamatos harcok miatt komor-nak és keménynek jellemezte őket. A betelepült lakosságnál a németekről feljegyezte, hogy nem azonos eredetűek, a német csapatokból maradtak itt, vagy nem rég költöztek az országba a sváb és a frank tartományból, akik megtartották hazai szokásaikat. A szláv lakosságot szorgalmasnak mutatta be, akik könnyebben szoknak meg a németeknél, és sok földesúr emiatt szívesen látta őket. Ez utóbbi azért érdekes, mert Bél 38 település esetében jegyezte fel az ott élő nemzetiségeket, ezek közül csak hét településen írt tót⁴⁵, vagyis szlovák etnikumról, míg hét helységeben szerb, vagy rác⁴⁶ lakosságról.⁴⁷ A könnyebb alkalmazkodó készséggel inkább a szlovák jobbágyokat szokták a korabeli forrásokban jellemezni. Ezzel szemben a délszláv etnikum tekintetében inkább azt olvashattuk, hogy nem szeretnek földet művelni, megmaradásuk bizonytalan.⁴⁸

A következő forrás csoport az 1768-ban készített úrbéri tabellák és urbáriumok, amelyeket a rendelet szerint az illető helység anyanyelvén kellett elkészíteni, illetve kiadni.⁴⁹ Az úrbérendezés Fejér megye mind a 73 településén 1768 áprilisában lezajlott, Győry Ferenc királyi biztos vezetésével.⁵⁰ De a kiadott urbáriumok nyelve nem tükrözi minden esetben az ott élő népesség etnikai hovatartozását. Igaz ez a tisztán egy nemzetiségű falvak esetében is: összesen nyolc német nyelvű urbáriumot adtak ki, kimaradtak a német települések közül két község⁵¹, amelyek magyar nyelven kapták meg a dokumentumokat. Ugyancsak magyar nyelvű urbáriumot kapott három magyar-német lakosságú és két német-rác-szlovák-magyar vegyes népességű települése a megyének.⁵² Annak ellenére, hogy ekkor nagy számban éltek szláv népcsoportokhoz tartozók, egyetlen szláv nyelvű tabella sem készült. Tisztán szlovák lakosságúként tartottak számon négy települést, magyarok és szlovákok éltek együtt két faluban.⁵³ Rác népessége volt a Duna menti helységeknél, szám szerint háromnak⁵⁴, és magyar-rác lakosság volt ekkorra már Dunapentelelén és Érden, valamint mind a négy nemzetiség együtt élt a fent említett Ercsiben és Adonyban.

A háttérét sajnos nem tudjuk, hogy miért nem minden esetben az adott helységben használt nyelven adták ki az urbáriumokat. Felhő Ibolya szerint⁵⁵, ha az összeírók kifogytak a megfelelő nyelvű nyomtatványokból, akkor más nyelvet állítottak ki. Ez a megállapítás a német nyelvű 2 község esetében megindokolja a magyarul kiadott urbáriumokat, de semmi esetre sem magyarázza a szlovák, vagy a délszláv nyelvű dokumentumok teljes hiányát. Bár ezt később igyekeztek pótolni a megye vezetői, a helytartótanácsból 1768 februárjában tíz-tíz rác és szlovák nyelvű urbáriumot kértek.⁵⁶

Az 1773-as *Lexicon Locorum*, ami ugyancsak országos jellegű, központi felmérés volt, Fejér megye esetében ugyanazt a 73 községet tartalmazta, mint ahol az úrbéri rendezés megtörtént. Ez a forrásunk a településen élők nemzetisége mellett a népesség vallási összetételét is közli a legtöbb esetben, kivéve azokat a településeket, amelyek nem voltak templomos helyek.⁵⁷

⁴⁵ Pázmánd, Ercsi, Etyek, Gyuró, Ráckeresztúr (korábban szerbek), Tárnok, Tordas.

⁴⁶ Ercsi, Érd, Sós-kút, Tárnok, Dunapentele, Perkáta ide kell még számítanunk Adonyt is, ahol vegyes lakosságról beszél, de ismereteink szerint ortodox vallású délszláv népesség is lakott ott.

⁴⁷ Összesen 56 települést tartalmaz a leírás, illetve Székesfehérvárt.

⁴⁸ 1720-ban a megye egyik felterjesztésében Ercsi, Érd, Adony, Perkáta, Batta, Rácalmás, Pentele, Ráckeresztúr lakosságát rácnak, vagy vándorló idegennek, nem állandó lakosnak jellemzi, akik adóemelés esetén tovább költöznek. Magyarország népessége... 326. old.

⁴⁹ *Felhő* i. m. 21. old.

⁵⁰ Uo. 100. old.

⁵¹ Magyar nyelvű urbáriumot kapott német nemzetiségű települések még: Ondód, Acsa

⁵² Német nyelvű urbáriumot kapott: Balinka, Gúttamási, Isztimér, Kuti, Boglár, Kozma, Nadap, Szár. Magyar-német lakosú települések: Mór, Lovasberény, Etyek, Adony és Ercsi a korábbi és későbbi oszág-leírásokban, mint német-rác-szlovák-magyar vegyes népességű helységek szerepelnek.

⁵³ Szlovák települések: Gánt, Pázmánd, Tordas, valamint Sós-kút, aminek korábbi rác lakossága elköltözött és helyükre szlovákok települtek. *Nagy L.* i. m. 89. old. Magyar-szlovák népesség élt: Martonvásár, Tárnok. Tárnokra az 1739-es pestisjárvány után telepítettek szlovákokat, a kihalt rác családok helyére. A helyben maradt rác lakosság beolvadt a szlovák többségbe. Uo. 89. old.

⁵⁴ Rácalmás, Perkáta és Batta (Százhalombatta)

⁵⁵ *Felhő* I. i. m. 21. old.

⁵⁶ *Felhő* I. i. m. 105. old.

⁵⁷ Templommal nem rendelkező települések: Gúttamási, Igar, Kuti, Sárkány, Veleg, Gánt, Sárosd, Felcsút, Kuldó Pusztá, Martonvásár.

A következő forrásunk az 1784–87-es népszámlás Fejér megye három járására vonatkozó összesített adatai. Sajnos a települések birtokosának neve és a helység egyházi beosztása hiányzik az összesítésből.⁵⁸ Az összeírás külön veszi számba a keresztény és zsidó lakosságot⁵⁹, de további felekezeti, vagy etnikai adatokat nem nyerhetünk belőle.

Korabinszky német nyelvű ország-lexikonja 1786-ban jelent meg, összesen 85 településről, illetve pusztáról közölt adatokat valamilyen formában. Gyakran az ott élő népesség etnikai hovatartozására, illetve a vallásra vonatkozó adatok is hiányosak, mivel ő is csak a templommal rendelkező felekezeteket jegyezte fel. Az 1796-ban kiadott Vályi András féle országleírásban sokkal több település és lakott hely található. A két fent említett munka közül egyik esetében sem találkozunk Fejér megye népességével kapcsolatos hasonló összefoglaló leírással, mint Bél Mátyásnál. Vályi csupán annyit említ, hogy 179 lakóhely van és egy szabad királyi város Székesfehérvár, amelynek lakói többnyire katolikusok.⁶⁰

Korabinszky műve elején leírta, hogy Fejér megye esetében is Mikoviny Sámuel hagyatékából származó, valamint saját gyűjtésű térképeket használt fel munkája elkészítéséhez.⁶¹ De sem az egyéb forrásokat nem ismertette, sem a munka folyamatát nem írta le olyan részletességgel, mint Vályi András. Utóbbi az előszóban az olvasó elé tárta a felhasznált forrásokat⁶², a második kötet előszavában pedig részletesen leírta, hogy az uralkodó és Helytartótanács rendeleteivel megtámogatva, hogyan fordult több ízben a vármegyékhez, illetve a birtokosokhoz, egyházi személyekhez, hogy tőlük adatokat nyerjen a lexikon elkészítéséhez⁶³, illetve a hibák kijavításához.

Etnikumok és vallások

Szöveges forrásaink fogalomhasználatának vizsgálatánál egy-egy szövegen belül is bizonytalan, vagy tényszerűen értelmezhetetlen kategóriákba ütköztünk pl. kevés, kevert, elegyes, illetve a számszerű adatok hiánya miatt nem tudunk egyértelmű következtetést levonni egy-egy település nemzetiségi, illetve felekezeti összetételének arányaira vonatkozóan. Bél Mátyásnál, ez ritka, csupán két esetben fordult elő ilyen jelző használata az etnikummal kapcsolatban: Ercsi esetében a szerb és német lakosság mellett, kevés magyarról és kevés töről ír, de ennél jóval homályosabb az Adonynál használt vegyes megjelölés, amivel a lakosság kevert etnikai összetételére utalt. Ezek a felületesnek nevezhető információk valószínűleg, nem személyes adatgyűjtés eredményeként kerültek a műbe.

Korabinszky pontos nemzetiség megjelölésekkel dolgozott, de adataiban általában a több mint tíz évvel korábbi *Lexicon Locorum* adatait ismételte meg, hét pusztánál hozott új információt⁶⁴, ami utalhatott a két forrás keletkezése közötti időszakban történt benépesülésére, ezzel szemben viszont négy

⁵⁸ 175 települést írtak össze, ebből 172 volt lakott. Az egyénekenkénti ház- és családi iverk nem maradtak fenn. A forrást közli: *Móra Magda*: Fejér megye népessége II. József korában. In.: *Farkas Gábor* (szerk.): *FMTÉ 5.*, Szfvár. 1971. 303–323. old.

⁵⁹ Fejér megye 10 településén 1736-os izraelita lakosság összeírása szerint összesen 170 fő élt, ebből 33 volt férfi, akik közül 4 magyarországi, 23 morvaországi származásúnak vallotta magát, 6-an pedig ismeretlen helyről érkeztek. *Magyarország népessége...* 282–283. old., 285. old. 1750-re 195 főre nőtt a számuk. Uo. 489. old. A népszámlálás idejére a megye 55 helységben 1349-en laktak. *Móra M.* i. m. 323. old.

⁶⁰ Vályi i. m. I. köt. A megyét a Székesfehérvári és a Veszprémi Püspökséghez sorolja. Az általa említett 179 lakóhely helyett mintegy 192 helység és pusztá, illetve szállás adatait ismerteti, több települést egy címszó alatt tárgyal pl. Kis- és Nagy Veleg. Illetve vannak falvak, amiket többször is tárgyal, így Falu Battyán, ami kétszer szerepel, vagy Alcsút és Felcsút, amik a Csút név alatt is megtalálhatók és itt az Alcsútra megadott nemzetiségi és vallási adatok eltérnek a korábbiól. Ld. Vályi I. köt. 26. old., 450. old., 670. old. Találkozunk olyan településekkel is melyek a szomszédos megyékhez tartoztak Aka (Veszprém), Nagy- és kis Perit (Veszprém), Tarana (Veszprém), Nagy- és Kis Bellek (Komárom m.). Illetve névváltozat, vagy név elírás miatt ismételt bekerült településsel Vastill, ami Vasztély pusztá megfelelője, illetve Szuko Pákozdi és Velence között, ami Sukrónak felel meg és ezen a néven is szerepel a könyvben.

⁶¹ Korabinszky a Mikoviny hagyatékhoz Erich Fritsch, vagyis Fritsch András Erik nevű tanítványa útján jutott hozzá. *Korabinszky* i. m. 2–3. old. A *Lexicon Locorum*hoz képest két település esetében van jelentős eltérés a két forrás között az egyik Ercsi, a másik Sósút, mindkét esetben a délszláv gyűjtőnévvel illethető népességgel kapcsolatban.

⁶² Bél Mátyás kéziratát, a Helytartótanács tíz kötetből álló Catastrumját és Korabinszky munkáját. Vályi. i. m. I. köt. Előszó.

⁶³ A nemzetiségre és vallásra vonatkozóan a következő kérdéseket küldte szét: „Magyarok e”, németek e”, vagy tótok, vagy elegyesek Lakosai?”, „Mitsoda Hitben, vagy Vallásban vagynak?”

⁶⁴ Szentgyörgy Pusztá, Szentmiklós (bicskei járás) Pusztá, Vasztél Pusztá, Töbörzsök Pusztá, Pusztavám, Szerccseny Pusztá és Szentágota Pusztá esetében csak felekezeti adatokat közölt.

korábban említett település hiányzik⁶⁵ az adattárából, hat település⁶⁶ esetében pedig eltérő adatot közölt a korábbihoz képest. Vályi András munkájában sokkal több a bizonytalanságra okot adó közlés. A népességgel kapcsolatban 82 esetben közölt adatot, ebből tizenhét helység esetében szerepelt az elegyes⁶⁷ jelző. Ezen belül kilencszer árnyalva: elegyes rác, elegyes magyar stb., de ezek sem sok támpontot adnak számunkra, csupán annyit, hogy több nemzetiség élt együtt. Csak két esetben: Lovasberénynél, ahol elegyes magyar és sváb és Gúttamásinál, ahol elegyes magyar és német lakosságról olvashatunk, tudjuk feloldani ezt a meghatározást. Azt kell mondanunk, hogy a bizonytalanság forrásaként, magát a szerzőt kell megjelölnünk, hiszen adatgyűjtése során a megyei hatóságokhoz intézett kérdéseiben a kevert etnikai viszonyok megjelölésével kapcsolatban ő maga használta ezt a terminust, egyéb pontosításra való felhívás nélkül.⁶⁸

További bizonytalanságot rejtenek az egyes népcsoportok elnevezésének különböző formái, illetve azok használatának következetlen gyakorlata. Bél, mint korábban már utaltunk rá a szlovák lakosság megjelölésére következetesen a tót elnevezést használta⁶⁹, a németek esetében a német népnév szerepelt, csupán egy esetben, Lovasberénynél állt a sváb megjelölése az etnikumnak. Több kérdést vet fel a délszláv népcsoportok megnevezésére szolgáló szerb kifejezés. Érd esetében lehetünk valóban biztosak abban, hogy szerb lakosságról beszélt, ugyanis ennél a településnél az ortodox felekezeti besorolás is szerepelt. Az ugyancsak délszlávok esetében használatos rác gyűjtőnév csak Tárnoknál található meg. A Lexicon Locorum a szlovák (slavonicus) és a német lakosság megnevezésében egységes formát követ és nem is ütközik ellentmondásokba, bár néhány adat további pontosításra szorul például Tárnok esetében, amit szlovák településként szerepeltet, de ahol a magyar és szlovák lakosság élt együtt. Ráckeresztúrnál Bél Mátyás a korábbi szerb lakosság helyére költöző tótokat említett, ezt erősítette meg a Lexicon Locorum slavonica megjelölése, valamint Korabinszky is. Ezzel szemben Nagy Lajos leírta, hogy a jezsuiták engedélyével az 1740-es évek második felében a rác lakosság Sósoktról Ráckeresztúrra költözött.⁷⁰ Ez utóbbit látszik alátámasztani, bár nem konkrét formában Vályi, mikor a település esetében elegyes lakosságról írt, és azoknak vallásával kapcsolatban a „katolikusok és másfélék” jelzőket használta. Ez feltételezésünk szerint megerősíti az ortodox vallású délszláv etnikum jelenlétét a század végén a helységben, de csekély számban. Itt kell rátérnünk a Lexicon Locorumban használatos illyricus meghatározásra, melyet egyaránt használtak a katolikus és az ortodox vallású délszláv népesség megnevezéseként.⁷¹ Korabinszky-nél a szlovák (schlowakisch) és a német (deutsch) megnevezés ismét egyértelmű kategóriát takar, de a délszlávok esetében a Lexicon Locorumhoz hasonlóan az illirisch szó egyaránt használatos volt az ortodox, a katolikus és a görög katolikus vallású népességre is.⁷² Vályi Andrásnál a szlovákok jelölésére a tót, a németekre a német és Lovasberény esetében a sváb kifejezés szerepelt, mint Bél Mátyásnál. A délszláv etnikumra összefoglalóan a rác megnevezést használta, a fentiekhez hasonlóan mind a katolikus, mind az ortodox vallású etnikai csoportoknál.

A vallásfelekezetek megjelölésénél más típusú bizonytalansági tényezők merülnek fel. Bél Mátyásnál szinte az adatközlés teljes hiányába ütközünk.⁷³ Vályinál ismét olyan kategóriákkal találkozunk, mint a másfélék, különbfélék, többfélék, ezek feltételezhetően az adatközlők kevésbé motivált munká-

⁶⁵ Szár, Szentpéter, Szentmiklós (csákvári járás), Szentmihály

⁶⁶ Felesút, Ercsi, Érd, Etyek, Tárnok és Pázmánd

⁶⁷ Csupán elegyes jelző szerepelt Ráckeresztúr, Martonvásár, Sósokút, Adony, Hantos, Kiskezi és Mór esetében. A felsoroláshoz tartozik Giro, ami sem a korábbi, sem a későbbi forrásokban nem ismert település. Alcsút esetében, mint már utaltunk rá két eltérő közlés szerepel egyik esetben magyar református vallású, míg a másik esetben elegyes katolikus népességről írt. Ld. 60. l. ábjegyzet.

⁶⁸ Ld. 63. l. ábjegyzet.

⁶⁹ A XVIII. században ugyanis még nem volt hivatalos a „szlovák” népnév. (Szerk.)

⁷⁰ Nagy L. i. m. 89. old.

⁷¹ Százhalombatta és Rácalmás esetében az illyricus megnevezés mellett a vallás megjelölésénél a schismaticus bejegyzést olvashatjuk a görögkeleti vallás megfelelőjeként. Ercsi, Érd és Perkáta lakossága szintén illyricusként szerepel, de katolikus vallásúként. Ez újabb bizonytalansági tényezőt vet fel, mivel jelenthetett katolikus vallású délszlávokat és az uniót esetleg elfogadó unitus szerbeket is.

⁷² Rácalmás esetében ortodox, Perkáta esetében katolikus és Százhalombatta esetében a görög katolikus jelölés szerepel a lexikonban, mint korábban már utaltunk rá ez a templommal rendelkező felekezeteket jelentette.

⁷³ Csupán Érdnél olvashatunk ortodox vallásról és Cecénél található meg a katolikus vallású lakosság megnevezése.

jának köszönhetőek.⁷⁴ Mégis Vályi adja a legárnyaltabb képet a települések vallási összetételéről. Némely esetben kiegészítéssel, pontosítással szolgál, például Perkátánál, ahol a korábbiakban illír katolikus népesség szerepelt. A templom épület alapján, Vályinál ezzel szemben magyar és rác lakosság olvasható, akik katolikusok és óhitűek, vagyis az ortodox vallás követői. Más esetben az esetleges időközbeni változást dokumentálta: Százhalombatta, Adony vagy Rácalmás esetében, ahol az esetleges további népmozgások, vagy a vallásváltoztatás miatt a katolikus lakosság száma megnőtt a korábbi ortodox lakossághoz képest. De az időbeli változások mellett felmerülhet az adatközlők szándékos, vagy kevésbé szándékos tévedése is, nemcsak a görögkeleti, hanem a református vallásúakkal szemben, így Inota, Sárkeresztúr, Kiskeszi és Sukoró esetében.⁷⁵ Végleges válaszokat csak a települések népesedéstörténeti vizsgálata után adhatunk arra a felvetésre, hogy a lakosság kicserélődéséről, áttéréséről, vagy a tények szándékos megmásításáról volt e szó.

A vallásfelekezeti hovatartozás pontos meghatározása, elhatárolása, két szempontból is nagyon fontos, hiszen egyrészt: „...a mélyen átélt vallásos hit közösségformáló és megtartó erkölcsi normarendszere viszonylag stabil és egyedileg sajátos anyagi, szociális és szellemi kulturális egységet alakított ki. Sőt inkább kultúrákat, mert egyazon nyelvi közegen belül is eltérő életmód-, illetve mentalitásminták honosodtak meg a tartósan különböző vallási hatásokra...” másrészt biztosabbá teheti a nemzetiségi-nyelvi csoportok körülhatárolását.⁷⁶

Ami a forrásokból kimaradt

A forrásokat vizsgálva a legszembeötlőbb a zsidóságra vonatkozó adatok hiánya. Az 1736-os izraelita népesség összeírásakor Fejér megye tíz településén⁷⁷ 170 főt⁷⁸, 1750-ben 195 főt⁷⁹ írtak össze. Az 1784-es népszámláláskor az 1349 főnyi zsidó lakosság 55 településen oszlott meg a megye 172 lakott településéből. A század első harmadában legnagyobb számban a megye középső részén a Velencei tónál fekvő Lovasberényben éltek a Cziráky család birtokán. A század utolsó harmadában a megye nyugati részére, a sármelléki járás területére költöztek be a legtöbben.⁸⁰ Sem Bél Mátyás, sem Korabinszky országleírása nem szól róluk, csupán a fent említett népesség összeírások adtak számot itt létükről. Vályi munkája is csupán négy településnél említi a izraelita vallást Mór, Martonvásár, Velence és Zámoly esetében. Az 1784-es számadatok alapján Mór mezővárosában viszonylag nagyszámú zsidó népesség élt, ezzel szemben az utóbbi három település esetén csupán pár fő.⁸¹ A két forrás keletkezése közt eltelt tíz évben az arányokban bekövetkezett esetleges változások további kutatásokat igényelnek. De a rendelkezésre álló adatokból ítélve mégis érdekes, hogy egyes adatközlők említésre méltónak találták a csekély számú ott élő zsidó lakosságot is, ellentétben azzal, hogy például Lovasberény, vagy Felcsút⁸² nagyobb közösségéről nem esett szó.

⁷⁴ Katolikus és másfélék: Ráckeresztúr, Kulcs, Pákozdi; különbfélék: Kuti, Szentpéter (bicskei járás), többfélék: Vajal. Bár mint korábban utaltunk rá a Lexicon Locorum és Korabinszky esetében csak a templommal rendelkező felekezetek szerepeltek, ami pontatlanságokhoz, illetve hiányokhoz vezetett. Így a már említett Sósút esetében ahonnan a rácok elköltöztek az 1740-es években és helyükre katolikus szlovákok települtek, de Korabinszkyénél ortodox templom szerepel (griechisch nicht unire). Vagy Dunapentele esetében ahol a Lexicon Locorum és Korabinszky is magyar lakosságot, és katolikus és ortodox templomot említ, ez utóbbi esetben az etnikai és vallási hovatartozást Vályi András enciklopédiája is megerősíti.

⁷⁵ A felsorolt települések mindegyike esetében a korábbi magyar református lakosságról Vályinál magyar katolikus, Kiskeszi esetében elegendő katolikus népességről írt.

⁷⁶ *Bán Péter* i. m. 286. old.

⁷⁷ Acsa (8 fő), Bodajk (4 fő), Csurgó (4 fő), Felcsút (4 fő), Nádasdladány (14 fő), Lovasberény (95 fő), Mór (27 fő), Szár (4 fő), Iszkaszentgyörgy (3 fő) és Velence (7 fő). Magyarország népessége...285. old.

⁷⁸ A 170 főből 33 volt férfi, akik közül 4 magyarországi, 23 morvaországi volt és 6-an ismeretlen helyről származtak. Uo. 282–283. old.

⁷⁹ Uo. 489. old.

⁸⁰ 1736-ban a Sármelléki járás 5 településén 52 fő, a Csákvári járás 3 településén 110 fő, ebből Lovasberényben 95 fő és a Bicskei járás 2 településén 8 fő izraelita vallású élt. 1784-ben a Sármelléki járás 26 településén 593 fő, Csákvári járás 14 településén 492 fő, ebből Lovasberényben 402 fő és a Bicskei járás területén 15 helyiségben 264 fő zsidó lakott.

⁸¹ Az 1784-es népszámlálás adatai alapján a zsidó lakosság aránya Mórban az összlakosság 2,9 %-a, Martonvásárban 1%, Velence és Zámoly esetén csak 0,58 illetve 0,51% volt.

⁸² Lovasberényben 1784-ben a zsidóság aránya az összlakossághoz képest 15,59%, Felcsúton 7,2% volt.

A másik etnikum, amiről a forrásaink nem beszélnek: a cigányság. Fejér megyei történetükre vonatkozó adatokat Heiczinger János dolgozta fel tanulmányában.⁸³ Az oszmán hódítók kiűzése után 1690. áprilisában a budai kamarai adminisztráció az igazgatása alá került Székesfehérvár városából kiltította a cigányokat.⁸⁴ I. József 1710-ben még szankciókkal fenyegette azokat a vendéglősöket, akik szállást adnak nekik, III. Károly uralkodása alatt az augsburgi rendeleteket⁸⁵ vezette be rájuk vonatkozóan.⁸⁶ Mária Terézia 1758-ban visszautalt erre a rendeletre, de megengedte a földesurak számára a letelepítésüket. A számukra vonatkozó első összeírásokból, az 1783–84-es katonai évre vonatkozó bicskei, csákvári és sármelléki járáások szolgabírói jelentéseiből és az 1785. esztendő első feléről készült országos kimutatásnak a megyére vonatkozó számadatainak összevetéséből, Heiczinger által összeállított adattárból kiderült, hogy 198 család és 13 özvegyasszony élt a megye 64 településén, valamint egy családban lakott Székesfehérváron.⁸⁷

Összegzés

Munkánk során eltérő céllal készült forrásokat igyekeztünk összevetni, a megye népeségi viszonyai vizsgálatának szándékával. Forrásértékük megbecsülésekor ezért igen fontos volt a keletkezési körülmények értékelése. A vizsgált század folyamán az idő előrehaladtával az uralkodók által elrendelt, központi kormányzati szervek által készített kútfőink egyre részletesebbek és pontosabbak lettek, de adataik javarészt számszerű volta miatt másik forrástípusunkkal, a magán kezdeményezésekből született országleírásokkal nehezen voltak egybevetendők. A másik fontos lépés a munkák készítőinek a területről szerzett információi mélységének és minőségének feltárására irányuló kísérletünk volt. Láthattuk némely esetben egy szövegen belül is ellentétes beszámolókat olvashattunk. Szöveges leírásaink szerzői sok nehézségbe ütköztek az adatgyűjtés folyamán, személyes tapasztalataik, illetve a másoktól beszerzett adataik arányát nehéz volt megbecsülnünk, kivéve egy-egy rendelkezésünkre álló helytörténeti forrással való összevetés esetén.

Térképre vetítve a század eleji összeírásokban szereplő településeket, két éles határvonal rajzolódott ki az egyik észak-déli irányban szeli ketté a megyét a Dunával párhuzamosan futó hadi út mentén, a másik pedig észak-kelet–dél-nyugat irányban a Velencei-tó déli partjának vonalában. A megye keleti felén és Velencei-tótól délre a településhálózat megritkulásával hatalmas lakatlan területek jöttek létre, különösen igaz ez a megye területének déli egyharmadára. A megye déli falvainak újratelepülése után is nagy kiterjedésű faluhatárok voltak a jellemzők.

A további etnikai, vallási adatok térképes ábrázolása érdekes időbeli metszetet adott számunkra, illetve segítette a forrásainkról kapott benyomások további finomítását. A hódoltság nem csak a lélekszámban és anyagi értelemben mérhető veszteségben, hanem nemzetiségi és kulturális viszonyokban is gyökeres változásokat hozott. A vizsgált kútfők közül a megye népeségének etnikai hovatartozását Bél Mátyás próbálta meg feltárni először. A műve alapján kirajzolódó kép szerint a XVIII. század első felében a Duna menti településeken maradt csak meg a rác, illetve szerb népesség, és korábban a megye déli részén lévő településeiket a felszabadító háborúk, illetve a Rákóczi-szabadságharc eredményeként elhagyták. A megye észak-keleti területein szlovák lakosság telepedett meg, és a németység a megye északi részén, főként a Vértes hegységben talált helyet a maga számára. A többi vizsgált forrásunk is jellemzően ezeket a letelepedési tendenciákat mutatta, természetesen kisebb, a fentiekben említett eltérésekkel. De mivel Bél nemigen írt a lakosság vallásfelekezeti hovatartozásáról, ezért művéből kiindulva nehezen tudtuk volna megítélni milyen vallási környezetbe is érkeztek a betelepülők.

A törökökhez mérleghez hozzátartozik a reformáció terjedése is. Mivel a tárgyalt század említett forrásai közül csak 1773-tól nyerhetünk vallásfelekezeti adatokat, ezért a megelőző időszakra vonatkozóan a következő vizsgálandó forráscsoportként az egyházlátogatási jegyzőkönyveket kell megjelö-

⁸³ Heiczinger János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. In.: Farkas Gábor (szerk): Fejér megyei történeti évkönyv 12., Székesfehérvár, 1978. 153–251. old.

⁸⁴ Uo. 174. old.

⁸⁵ "Az 1551. évi augsburgi birodalmi gyűlés elrendeli, hogy a törököknek nyújtott kémszolgálatok miatt a cigányok a birodalom területét három hónapon belül hagyják el, számukra menlevél ki nem állítható, a meglévő menlevelek pedig azonnal érvényüket veszítik, az elfogott cigányokat pedig helyben fel kell koncolni." *Póczik Szilveszter*: Cigányok és idegenek, Miskolc 1999. 21. old.

⁸⁶ Uo. 175. old.

⁸⁷ Uo. 187. old. A településekre vonatkozó névszerinti adattár: uo. 240–250. old.

nünk.⁸⁸ Reményeink szerint ezek értékes népesedéstörténeti és demográfiai adatokkal szolgálnak majd a számunkra, valamint annak a lehetőségével, hogy kiegészítésül és kontrollként használhatjuk a fentiekben tárgyalt kutatási anyag esetében. Illetve, hogy közelebb juthatunk olyan kérdések megvilágításához, mint például a katolikus vallás térnyerésének folyamata, és az esetleges vallás váltás kérdése, vagy az asszimilációs jelenségek vizsgálata.

Teljes mértékben ennek a feltárásnak a befejezésére akkor lesz lehetőségünk, ha kutatásaink során a megye településeire vonatkozó egyéb népességi és településtörténeti adatokat egybe vethetjük adagyűjtésünk eddigi eredményeivel. Tehát az időbeli és térbeli folyamatok vizsgálatánál a fenti adatok mindenképpen finomításra, pontosításra szorulnak. Így azt kell mondanunk, hogy kísérletünk eddigi hozadéka azt mutatja, hogy forrásaink csak a változások nagyvonalú irányait mutatják meg számunkra és akár csupán egyetlen forrás kiragadása is, elhamarkodott következtetések levonásához vezethet a XVIII. századi Fejér megye népességével kapcsolatban.

Kovács Adrienn

A cseszneki vár cigányainak szabadalomlevelei

1675–1740

Az utókor számára érdekes és tanulságos levélsorozatot közölt Thaly Kálmán¹ 1884-ben a Történelmi Tár című kiadványban a Veszprém megyei cseszneki vár cigányairól. Alcíme a következő: Czigány-diplomák a gr. Esterházy-család levéltárából.² Cigánydiplomának nevezi a közlő a szabadalomlevelet. Már ez utóbbi is elavult szó nyelvünkben. Egy olyan nyílt (nem lezárt) okirat, amely a szabad mozgást biztosító jogot tartalmazta. Tulajdonosaik mindig magukkal hordták, s felmutatásával igazolták ezt a fajta kiváltságukat. A kilenc dokumentum bemutatása elé bevezetőt is írt a történetíró tudós, amely már önmagában is külön nyelvtörténeti forrás lehetne, mivel azóta 125 év telt el.

Ennek első részében a magyarországi cigányok életmódját mutatja be, valamint azt, hogy mivel foglalkoztak a XIX. század végén. Ezek közé tartoztak olyanok, mint a *teknővájás*, *kengyelfutás* (az ura hintaja előtt futó szolgál; kísérő), *pecérség* (sintér, gyepmester), *eszkábakészítés* (csónakok, teknők összeszorítására készített, kéthegyű, lapos vaskapocs), *vályogvetés*, *miskárolás* (ivartalanítás, herélés), *kupeckedés* (kereskedés) stb. Asszonyaik *kuruzslással*, *jövendőmondással* foglalkoztak. A jelesebb (ügyesebb) cigányok közt főként a várakban és környékükön többen a fémek megmunkálását végezték, őket *csiszároknak* (kardot élesítő mester), *fegyverkovácsoknak* nevezték. Értettek egyéb fegyverek javításához, tisztításához, tüzszerszámok készítéséhez is.

A második részben az oltalomlevelek íróiról, az Esterházy családtagokról és magáról Csesznek váráról ír röviden.³

A Bakony egyik magaslatán álló, XIII. századi eredetű vár a XVII–XVIII. században a gróf (később herceg) Esterházy család tulajdonában volt. A sziklákra épített egykori erődítményt a XVIII. század közepén barokk kastéllá alakították át a család tagjai. Ismert, hogy a főúri család 1780-ban elköltözött, mivel az ország nyugati részén több, jóval kényelmesebb kastéllal rendelkeztek. Ezután csupán gazdasági szerepet töltött be az épület, és csak a szolgaszemélyzet használta a helyiségeket. Harminc évvel később, 1810-ben egy földrengés rongálta meg, majd 1820-ban pedig villámcsapás gyújtotta föl az épületet. Ekkor végképp lakhatatlanná vált, többé nem is állították helyre, ezért fokozatosan tönkrement, rommá vált.

⁸⁸ Jelenleg a római katolikus egyházi jegyzőkönyvek közül az 1746–47 folyamán Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, és az 1778-as székesfehérvári egyházmegyében Séllyei Nagy Ignác püspök által lefolytatott püspöki vizitáció jegyzőkönyveinek feldolgozása folyik.

¹ Thaly Kálmán (1839–1909) történetíró, költő és politikus, az MTA tagja volt.

² A cseszneki vár cigányai. Történelmi Tár. 1884. 568–578. old.

³ Uo. 568–570. old.

Mint említettük, a kilenc darabból álló, ritka kordokumentumot az Esterházy család tagjai írták. Időrendben ezek szerzőjükkal együtt a következők.

1675 gróf Esterházy János (*1610–†1690) győri tábornok és cseszneki várkapitány volt, ő emelkedett grófi rangra.

1697–1717 Esterházy Ferenc; Fejér vármegye főispánja volt, utód nélkül halt meg.

1717 Esterházy Péter, aki a kunok kapitánya volt.

1723–1740 Esterházy Ferenc, a fentebb említett János Mihály nevű testvérének az unokája⁴

Amint látható, a kilenc „diploma” időben 65 évet fog át. Mivel a vár tulajdonosai közül többen utód nélkül maradtak, unokatestvéri ágon történt a birtok további öröklése. Birtokaik közé tartozott Galánta (innen vettek nemesi előnevüket), Gönyű, Beckó, Fraknó, Surány stb. Ezen nyílt levelekkel biztosította a grófi család a Csesznenek élő cigányainak a szabad vándorlást az egyes birtokok között, ahogy egyikük írja, a „a szabados utazást és mulatást”, valamint „igaz utjokban és életek szabad táplálásában senkitől bántások vagy megháborítások ne legyenek.”

Ahogy Thaly Kálmán bemutatja, az első, 1675. évi dokumentum pártatlan ritkaságnak számított. A pecsétes hártylevélen a neveket a szövegben arannyal festett nagybetűkkel írták, a szöveg körül pedig dúsgazdag virágdíszítést festettek. A később íródott levelek mindinkább egyszerűbbek lettek, a szövegrészek ismétlődtek, s a legutolsók már semmiféle kiemelkedő külsőséggel nem bírtak.

Az első levélben *Veöres Mihály* vajda neve szerepel. A tisztsége alá tartozó cigányok mind kötelesek voltak az ő utasításait követni és betartani. Ha pedig közülük valamelyik ellene támadt vagy nem fogadta meg a vajdája szavát, „érdeme” szerint megbüntethette. Tehát már ekkor is élt a cigányvajdaság intézménye, s mint kiderül, úgy választották maguk közül, feltehetően az idősebb, tapasztalt és önmaguk közt tiszteletnek örvendő férfiakból. (Természetesen akkor ezt a földesúr hagyta jóvá.) Mihály vajda magas életkort érhetett meg, az Esterházy család három nemzedékén keresztül szolgálta földesurait. (Elsőként a már ekkor elhunyt *Dániel báró* (*1580–†1654) vajdája volt.) A vén vajda halála után a *Vere* nevű cigányok már nem, vagy csak ritkán szerepelnek a későbbi iratokban. Thaly szerint a kuruc világ alatt vagy „kipusztult ez a híres familia, vagy inkább csak a vajdai máltóságból kopott ki” – utólag nem tudjuk már eldönteni.

Az okiratokban csupán kevés utalás olvasható arról, hogy mivel foglalkoztak, milyen szokásaik voltak, mi volt jellemző az akkori életmódjukra. Érdemes megjegyezni, hogy cigány asszonyok, nők, gyerekek neve egyetlen alkalommal sem fordul elő a leírásokban, csak cselédként emlegetik őket.

Néhány dolgot mégis megtudunk róluk. Szinte nomád, állandóan vándorló életet éltek, hisz ezért is volt szükség a nyílt levelek megírására. Valójában nem is a cseszneki várhoz mint helyhez kötődtek, hanem inkább a főurukhoz, ezért mozogtak annak birtokai között. Főként kovácslásból éltek meg, utalás történik bizonyos „cserélésekre” is, de pontosan nem tudjuk meg, mit cseréberéltek és miért. Említés van a szénatakarásról, egyéb, meg nem nevezett kézi munkákról is. Az 1719. évi levél leírja azt is, hogy nem lopással, hanem munkájukkal kell mindennapi kenyerüket megkeresniük.

Az 1717-ben, Esterházy Péter által kiállított diploma bizonyítja, hogy szabadon, sátorokban laktak, és sátoronként bizonyos taksát szedett Szent György és Szent Mihály napkor tőlük. A pénzgétséget rhénes (rajnai) forintban határozta meg, ezen kívül minden sátor után egy font borsot követelt adóként. Csupán feltételezhetjük, hogy asszonyaik bizonyos fűszerekkel, esetleg gyógynövényekkel is házalhattak, másként nem kerülhetett volna a bors az adónemek közé. Az okiratban a gróf kénytelen volt írásban rögzíteni a büntetésüket is. Természetesen első bírójuk maga a vajda volt, de akire további panaszt tettek, azt a vétség súlya szerint pálcával, tömlőccel és vásra veréssel büntette. De ő is szabadon engedte cigányait jönni-menni, birtokaik megszállni, valamint mulatni. 1723-ban is kiemelik: „sem az szegénységnek, sem más embereknek kárt nem tesznek” – ígéri Sónaj Mártony vajda.

A kilenc, 1884-ben közölt cigánydiploma – annak ellenére, hogy 65 évet ölel föl, – szinte mindig ugyanazon témákat sorolja el. Cigányjobbágyaik kedvük szerint mozoghattak a birtokokon, azonban a vajdának mindig kötelesek voltak a döntéseit teljesíteni, valamint neki engedelmességni. Családjaikat csak munkával tarthatták fenn, különben a büntetést nem kerülhették el. Viszonzásul a főúr családja ezen leveleivel (is) megvédte őket azon országrészekben (úton, vámoknál, bíránál), amelyek nem tartoztak az Esterházy-birtokok közé.

⁴ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal IV. Pest. 1858. 93. old.

Érdemes faggatóra venni azokat a neveket, amelyek előfordulnak e levelekben, s összehasonlítani a magyarok által viseltekkel. Mint korábban jeleztem, nők és gyermekek neve érthetően egyszer sem szerepel bennük, csak a felnőtt férfiaké. Elsőként a választott és itt említett vajdák nevét soroljuk föl. A következő személyek tisztéséget:

Veöres (Veres) Mihály 1675–1711 között olvasható; az ezután következők: *Pápaj Mihály, Barják Ferenc, Kováts Gyurka* (öt később Ferenc gróf Fejér megyébe áthelyezte cigányaival együtt), *Horváth Ferenc* és *Kúti János*. A hat cigányvajda közül csupán Barják Ferenc családnéve nem magyar eredetű.

Összesítve az okiratokban olvasható neveket megállapíthatjuk, hogy mind a 24 személy teljes néven (családnév+keresztnev) szerepel.

A *vezetéknevek* és előfordulásuk betűrendben következő: Barják 1, Bihari 1, Horváth 4, Kovács (Kováts) 2, Kúti 1, Pápaj 1, Rigó 1, Sárközy 2, Sáros 1, Sónaj 1, Váczy 1, Veöres (Veres) 8.

Áttekintve a családnéveket megállapíthatjuk, hogy nem térnek el a magyarok által viselt nevektől. Egyetlen jellegzetes cigány nevet sem olvashatunk, olyanokat, amelyek a mai Magyarország különböző területein eltérve ugyan, de azonnal kitérnek, mintegy elárulva viselőik származását. Megjegyzendő, hogy a cigányok körében az állandósult családnévek ebben a korban nem voltak jellemzőek. Az 1700-as egyházi anyakönyvek legtöbbszörében a cigányoknak nem volt még családnévük. Ezért a matrikulát vezető papok többnyire a keresztnévhez csupán hozzáírták, hogy cigány (Zingarus vagy Zingarius). Egy kivétellel még ragadványnevekre sem gyanakodhatunk viselőik esetében. Veöres Mihály fiait így említik: Veres György, Veöres István, Veres Mihály, tehát öröklődött a családnév. Viszont a vajda öccsének Rigó György a neve, s nem is egyszer írták le. Az ő esetében csakis valamilyen, ma már nem ismert motívum alapján kapott megkülönböztető, ragadványnévről lehet szó.

A leírt 24 felnőtt cigány férfi *utónévanyaga* kevésbé változatos, mindannyian a kor leggyakoribb neveit viselték. Csökkenő sorrendben ezek a következők: György 6, Ferenc 4, János 4, Márton(y) 4, Mihály 4, István 1, Miklós 1.

Közülük nyolcra tudjuk meg a *becenevét*, ami valószínűleg szólító és említő névként is szerepelhetett. Nagyon jellemzőek lehetnek mind a korra, mind a cigányságra, ha az Esterházy család fők okirataiban is így rögzítették azokat. A leggyakoribb a Gyurka négy előfordulással (1719-ben még a vajda neve is csak becéző alakban szerepel). Két-két alkalommal olvasható a Marci (egyszer Marcin alakban – talán elírás lehet?) és a Mihók (kétszer Mihóka formában).

E 24 férfinevből nem szabad általánosítanunk, hisz számuk alapján nem lehet összevetni őket több tízezer adatokból készült áttekintésekkel. Mégis megállapítható, hogy a magyar eredetű (és nem cigányos) családnévek voltak jellemzőek a cseszneki vár cigányaira. Keresztneveik hagyományosak, követték a XVII–XVIII. század névadási szokását, s a kor legkedveltebb férfineveinek sorába illeszkednek.⁵ (Mindez nem mondható el a ma hazánkban élő cigányság névválasztásáról, mivel főként a ritka, extrém, idegen hangzású neveket választják gyermekeiknek.)

Életmódjukról, szokásaikról több közleményben olvashatunk a Történelmi Tár lapjain. Közülük talán a Kassán, 1686. március 23-án írt szerződés fogalmaz a legkeményebben. A szabad királyi városban és környékén élő cigányvajdákat kötelezték nyilatkozat aláírására (keresztvonnással való ellátásra), megerősítésre. Mint a dokumentumból kiderül, amennyiben ezt nem tették volna meg, akkor elűzték volna őket. Ezzel viszont elfogadták, hogy ők és a cigányok minden családtagja a legkisebb lopás esetén is „törvényes büntetés szerint felakasztatik.”⁶

Az itt vázoltaknál szerencsésebbek voltak az Esterházy család tagjai, mivel a cseszneki vár vajdáival együttműködve szabályozni tudták birtokaikon a nehezen beilleszkedő, vagy beilleszkedni nem is akaró családokat azzal, hogy bizonyos szabadságot, mozgási lehetőséget biztosítottak e szabadalomlevelekkel számukra.⁷

Dr. Fülöp László

⁵ Kálmán Béla: *A nevek világa*. Csokonai Kiadó, Debrecen 1989. 50. old.

⁶ A cigányok történetéhez (1686. március 23.) Történelmi Tár. 1884. 380–381. old. Közli: *Iff. Kemény Lajos*

⁷ Az egyik eredeti forrás (Thaly Kálmán) teljesen más szempontú feldolgozását olvashatjuk: *Nádasi Edit: A gróf Esterházy-család galántai és cseszneki uradalmán élő cigányok a XVII–XVIII. században*. Kisebbségkutatás. 2002. I. sz. 59–65. old.

Egyházközség – község – közbirtokosság – hegyközség 1848 előtt a Balaton-felvidéken

A reformkortól kezdve több szerző (Hrabovszky Dávid, Oláh János, Eötvös Károly) is felfigyelt a Balaton melléki nép nyitottságára, vendégszeretetére, barátságosságára. E tanulmány arra keresi a választ, hogy az itteni nép viselkedésének e sajátosságai pusztán a borkultúra eredményeként alakultak ki, vagy léteztek egyéb kimutatható társadalomtörténeti alapjai is.

A község és az egyházközség

A Balaton-felvidék több településén 1848 előtt nemesek, nőnemesek (agilisek) és jobbágyok alkották a lakosságot. A nőnemesek olyan jobbágyi származású férfiak, akiknek felesége vagy anyja nemesasszony volt. Kivételesen előfordult olyan település, a ma Csopakhoz tartozó Balatonkövesd, ahol a lakosság többségét nőnemesek alkották.¹ A nemes leányok és a nem nemes férfiak közötti házassodás kapcsán Mályusz Elemér a régi magyar társadalmi élet minden kasztszerűséget nélkülöző voltáról írt.² Holub József az agilisekről írt tanulmányában megállapítja: ha egy nemes leány jobbágyhoz ment feleségül, akkor a magyar jog szerint megőrizte nemességét – nem így a lengyel és a német jog szerint.³

A középkori példákka⁴ és a közkeletű felfogással⁵ ellentétben a XIX. század első felében a nemes leányok elsősorban zsellérekkel házasodtak.⁶ 1848 előtt egy sor Balaton-felvidéki településen még nem érvényesült a polgári értékrend alapján való házassodás, a rang és a vagyon szövetsége. A nemes leányok a módos, de a robottal, forspontozással, beszállásolással terhelt telkes jobbágyok helyett a nagyobb szabadsággal élő zsellérekhez mentek feleségül. Ezáltal kialakult a korábbi ismeretek szerinti társadalmi összetétel (nemesek + jobbágyok + zsellérek) módosulásával a Balaton-felvidéki települések egy részére jellemző társadalmi képlet (nemesek + jobbágyok + zsellérek=agilisek).⁷ E vegyes lakosságú falvakban a helyi önkormányzat működhetett elkülönülten, de közösen is.

A közös önkormányzatok létrejöttében nagy szerepe volt az agiliseknek, akik a nemesek és a jobbágyok között összekötő kapcsot alkottak: mint adózók a jobbágyokkal kerültek egy sorba, mint közbirtokosok a nemesekkel alkottak egy társaságot. Ilyen önkormányzatok létrejöttéhez telkes jobbágyokra is szükség volt, mert a nemesi-agilis lakosságú falvakban gyakran úgy oldották meg az agilisek képviselőségét, hogy néhány esküdtest választottak közülük, de a törvénybírói tisztséget nem viselhették.

A falusi önkormányzatokra vonatkozó rendelkezések (pl. az Urbárium és a községek igazgatásáról szóló 1836. évi IX. tc.) a bírói tisztségre való jelölés és a számadások ellenőrzésének földesúri jogain keresztül látszólag lehetetlenné tették a nemesek és jobbágyok közös önkormányzatának működését, a magyar törvények között mégiscsics olyan, amely kimondottan megtiltotta volna különböző társadalmi állású, rendi hovatartozású lakosoknak közös helyi önkormányzatokba való tömörülését. Mezővárosokban előfordult, hogy a nemesség komunitást alkotva elkülönült a polgárságtól, de az is, hogy a polgársággal együtt kormányozta a települést.⁸

¹ Lichtneckert András: Kövesd a szabad paraszti fejlődés útján. In: Csopak története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém 1997. 244. old.

² Mályusz Elemér: Túróc megye kialakulása. Bp. 1922. 142. old. 3. jegyzet.

³ Holub József: Az agilisek. Jogtörténeti tanulmányok IV. Bp. 1980. 112. old. és 21. jegyzet.

⁴ Uo. 109–123. old.

⁵ A kölcsönös vonzalom mellett a rang és a vagyon társulását, mint a nemes leányok és a jobbágyfiak házassodása okát említi a Zala megyei levéltáros is kiváló tanulmányában: Szabó Béla: Az agilisek és évszázados közdelmük Zala megyében az adómentességért. *Zalai Gyűjtemény 18.* Zalaegerszeg 1983. 132. old.

⁶ Ezt a tényt az 1828. évi országos összeírás alapján olyan községekben lehet megállapítani, ahol az adózók közül megjelölték az agiliseket. Alsóörsön 41 házas zsellér közül 21, Kövesden 27 házas zsellér közül 16 agilis volt. Hasonló adatokat Zala megyének főleg a lövői járásában lévő falvaiból kaphatunk. Baksa, Czup és Győrfa nemesi helységekben 20 házas zsellérből 18 agilis, 10 házatlan zsellér közül kettő. Barabáson 6 telkes jobbágy, 23 házas és 1 házatlan zsellér él, mind a 24 zsellér agilis. Hasonló a helyzet Boldogfán, Dédesen, Kozmadombján, Nemesnépen és Szentgyörgyvölgyén.

⁷ Lichtneckert András: A nőnemesek – egy tévhit nyomában. *Füredi História.* 2008. 2. sz. 2–8. old.

⁸ Veszprémben gr. Esterházy Imre püspök az 1725-ben kiadott privilégiumlevéllel leválasztotta a nemességet a közös önkormányzatról. Lichtneckert András: Veszprém város 18–19. századi történetének alapdokumentumai és alapkérdései. (Kézirat) Veszprém, 2006. – Hasonló történet Sümegen 1723-ban és Tapolcán 1752-ben. Kovacsics József–Ila Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona. II. Bp. 1988. 351., 398. old. – Várpalotán a Zichy grófok nem engedték meg a nemességnek az önálló önkormányzat felállítását. Veszprém Megyei Levéltár (VeML). Veszprém vármegye köz- és kisgyűlési iratai 309/1820. január 11.

A nemesek és a jobbágyok közös önkormányzása következtében létrejött alapproblémát Balatonfüred egyik földesura, a tihanyi apát 1833-ban fogalmazta meg az úriszéken, ahol a „statusi ideá”-ra hivatkozva törvénytelennek nyilvánította a balatonfüredi önkormányzatban kialakult állapotokat: „illetlen ellenkező jussokkal s minéműségekkel bíró nemes és pór embereknek keverék társaságát a füredi közbirtokú földes uraságok mint egy törvénytelen s a jobbágyi függést tőlök megakadályoztató statusi ideát a statusban soha el nem ismérték, sőt inkább ellenben ember emlékezetétül fogva mostanságig szüntelen jobbágyaikat a nemes urakkal való egy társaságot tilalmazták, s most is tilalmazzák.”⁹

A nemesek és jobbágyok közös önkormányzatára a török korból is van példa. Alsóörsön a kettős adóztatás következtében *magyar bíró* és *török bíró* működött. Utóbbi a török adójáért felelt.¹⁰ A III. Murád korából fennmaradt részletes defterben nemcsak az alsóörsi jobbágyok, hanem a nemesek is megtalálhatóak, így a Mórocz család, s az összeírásban valószínűleg Gereblyás néven szereplő Prépost és feltehetően a Tóthy családdal azonos Tót család.¹¹ A nemeseknek a defterben való felvétele miatt találunk többnyire nemeseket a török bíró tisztségében, akik ilyen tisztséget a magyar részre adózók előljárójaként nem vállaltak.

Alsóörsön, Balatonfüreden, Balatonkövesden a nemesek, nőnemesek és jobbágyok közös önkormányzatának gyökereit a református egyházban kell keresni, ahol a gyülekezetek tagjai között nem érvényesültek a rendi származás szerinti különbségek. Ezekre a Balaton-felvidéki községekre is igazak a Ruzsás Lajos által leírtak. Azokban a protestáns községekben, ahol jobbágyok és kismemesek éltek együtt, az egyházkormányzatban részt vehettek mind a jobbágyok, mind a kismemesek. Sok esetben a gondnok vagy az egyházközség világi vezetője a jobbágyok közül került ki, noha a tanácsban nemesek is helyet foglaltak. Az egyházszervezetben belüli közösség egyfajta összetartást is eredményezhetett a közeli nagybirtokkal szemben.¹²

Ruzsás megállapítása igazolható a Veszprém megyei Csajágon is, ahol 1745-ben 11 nemesi család egyezséget kötött a helység parasztjaival, amelynek alapján a falut közösen igazgatták és a hely nagy részét birtokló pápai pálosoktól bérbe vett regáliákat: kocsmat, malmot, mészárszéket közösen hasznosították.¹³ Az egyezésnek részesei lettek a faluban élő nőnemesek is.

Katolikusok esetében is van példa a közös falusi önkormányzatra: a Zala megyei Karmacs előljárósága nemesekből, agilisokból és jobbágyokból állt, mind a három státusz részt vett a jogszolgáltatásban.¹⁴

Az alsóörsi református gyülekezet iratai a XVII. századból nem maradtak fenn, de a XVIII. századi iratokból is kiténik, hogy az egyházközség és a község önkormányzata közös szervezetet alkotott. A református anyakönyvben feljegyzett 1728. évi *külső rendtartás* a falu önkormányzatára vonatkozott, ebből következően az egyházközség életét a *belső rendtartás* szabályozta.¹⁵ Az 1766. évi falutörvények is kettős célt szolgáltak, ennek megfelelően „Isten ditsőségére és a közönséges jó rendnek e mi keresztýzn gyülekezetünkben Isten törvénye szerint lehető fenntartására czélozó közönséges punctumok”.¹⁶ Az 1795. évi falutörvények által az egyházközségi és a községi szervezetet szétválasztották, de a község az eklészia kurátorának továbbra is engedelmességgel tartozott: „Mínthogy e mi helységünkben ezután a’ curátori hivatal a’ bíró terhének könnyítése végett a’ bírói hivaltaltól külön szakasztatik, tehát a’ község az eklészia curátorának szintén olyan tisztelettel és engedelemmel tartozik, valamint a’ bírónak.”¹⁷

⁹ VeML. Tihanyi apátság levéltára (TAL). Úriszéki jkv. 1833. november 11.

¹⁰ *Lichtneckert András*: Az alsóörsi török ház, a török bíróság és a Prépost család története. Veszprém 2006. 18-23. old.

¹¹ Uo. 11-12. old. – Az összeírás Alsóörsre vonatkozó részének fordítását Hegyi Klárának ezúton is köszönöm.

¹² *Ruzsás Lajos*: A Dunántúli társadalmi fejlődésének fő vonásai. In: Az MTA Pécsi (PAB) és Veszprémi Akadémiai Bizottságának (VEAB) Értesítője. A Dunántúli településtörténete II/1. Veszprém, 1976. 14. old.

¹³ *Ila Bálint–Kovacsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 152. old.

¹⁴ *Kovacsics József*: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991. 66. old.

¹⁵ Az alsóörsi ref. egyház anyakönyvei. I. k. 226. (MOL Mikrofilmár A 1567. tek.)

¹⁶ VeML. Az Alsóörsi Nemesi Közirtokosság iratai. Időrendben lévő iratok I. 5.

¹⁷ VeML. Az Alsóörsi Nemesi Közirtokosság iratai. Időrendben lévő iratok I. 12. – A három alsóörsi falutörvény szövegét közli *Lichtneckert András*: A falu önkormányzata. In: Alsóörs története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1996. 241-245. old.

Balatonfüred társadalmában a katolikusok nagyobb arányban képviselték magukat, mint Alsóörsön, ennek következtében az egyházkészség és a község önkormányzatának szimbiózisa nem létezett. 1847-ben mégis úgy rendelkeztek, hogy a helység református előljárói legyenek a presbitérium tagjai is: „a' kik helységi előljárókká választattak 's választatnak a' helvét hitvallásúak részéről, ugyanazok tegyék a' presbitériumot is”.¹⁸

A közös önkormányzatok és az öt bíróságos rendszer

A három rend közössége az önkormányzásban azt eredményezte, hogy valamennyi tisztséget, a törvénybíróit is nemes, nönemes és jobbágy egyformán betölthette. Ezt nemcsak a tisztségviselők lajstromai és rendi hovatarozásuk alapján lehet bizonyítani, hanem tétélesen is megfogalmazták az 1795. évi alsóörsi falutörvények II. 5. pontjában.: „Mínhogy e' mi helységünknek bírái és előljárói 3 rendű személyekből állanak, tudniillik vagy nemesek, vagy agilisek, vagy jobbágyok, azt végeztük, hogy mikor a' bíró nemes személy, akkor az agilis és jobbágy lakos minden kifogás nélkül tartozik annak engedelmeskedni, ellenben ha a' bíró vagy agilis, vagy jobbágy, akkor ismét a' nemes ember is tartozik annak szavát megfogadni, mert különben, ha nemességébe bizván a bírót megútálja és parantsolatit nem tellyesíti, a' büntetést el nem kerülheti, bár mennyen ezután akármelly székre.”

Az idézet szerint a Balaton-felvidéken a XVIII–XIX. században a jobbágyrendszer eltörléséig az önkormányzat sáncain belül a lakosok egyenlő jogokat gyakoroltak. E megállapítás ellen még azt sem lehet felhozni, hogy a jobbágyokat pálcázták, a nemeseket pedig csak pénzbüntetésre ítélték. Az alsóörsi törvénybírói jegyzőkönyvvel lehet bizonyítani azt, hogy a nemeseket is megpálcázták, igaz, előtte kikérték a nemes vagy ifjú nemes apjának hozzájárulását, amit a pénzbüntetés elkerülése végett meg is kapott az előljárásság.¹⁹ Degré Alajos, a kiváló jogtörténész is felhívta a figyelmet az alsóörsi önkormányzat különös voltára, anélkül, hogy nevéen nevezte volna azt: „Itt tehát hosszú ideig a nemes és nem nemes lakosok közös szervezetének egészen különleges egysége működött. Lehet, hogy volt ilyen több is.”²⁰ Bizonyos azonban, hogy csak korlátozott egyenlőségről lehetett szó, mivel az önkormányzat sáncain kívül teljes mértékben érvényesültek a nemesi előjogok.

Ezeknek az önkormányzatoknak a feje a *törvénybíró*, a testületet a törvénybíró és az esküdtek alkották. Törvénybírók a jobbágyfalvakban is működtek. A Veszprém megyei jobbágyfalvak egyik részében pl. a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés idején csak helységbíró, adózók bírāja vagy őregbíró volt, a másik részében törvénybíró is.²¹

Mivel a vegyes lakosságú falvakban élő adókötelesek állami és vármegyei adójának teljesítéséről is gondoskodni kellett, ezért ezekben a falvakban az adózók (jobbágyok, nönemesek) közül *adózók bíróját* is választottak, akit *helységbíró*nak, *őregbíró*nak is neveztek. Az őregbíró tisztségének viselése nem csak hatalomgyakorlást, hanem terhes kötelezettséget is jelentett a gazdaságot művelő jobbágy számára. A füredi Domján Józsefet két egymás utáni évben is megválasztották őregbírónak, s panaszlevelében azt írta földesúrnak, a veszprémi káptalannak, hogy „ezen nagy terhet mind a Tekintetes Nemes Vármegye, mind a Tekintetes Uraság tiszt urai, mind az helybéli lakosok továbbra is megnyomorítatásomra rajtam hagyták, mentő okaimat fel sem vévén.”

E két bíróon kívül Alsóörsön, Balatonfüreden az egy földesúrhoz tartozó jobbágyoknak külön előljárója is lehetett, akit *uraság bírójának* vagy *uraság gazdájának* neveztek. Alsóörsön, ahol a veszprémi káptalan volt a földesúr, a tisztség viselőjét *káptalan bírójának* vagy *káptalan gazdájának* nevezték. Ahol több földesúr osztozott a településen, mint Balatonfüreden (tihanyi apátság, veszprémi káptalan, gr. Esterházyak, Oroszy és Kazay család), ott több uraság bírāja vagy gazdája volt. Az urasági bíró vagy gazda tisztsége minden bizonnyal a középkori villicus-tól ered, de ez közvetlenül a Balaton-felvidéken nem vezethető le, annál kevésbé, minthogy a török korban a Balaton-felvidéki egyházi birtokokat a végvárak bérelték, s így az uradalmi igazgatás folytonossága megszakadt. Bár van bizonyíték arra, hogy választott tisztségviselő volt, de valójában a földesúr alárendeltje. Egy-egy uraság szárnyai alá tartozó jobbágyok képviselője, egyben az uraság parancsainak végrehajtója. A tisztséget Alsóörsön is,

¹⁸ Dunántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemény. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 1847.

¹⁹ Az alsóörsi törvénybírói jegyzőkönyv teljes szövege: Alsóörs története, 245–269. old.

²⁰ Degré Alajos: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt a Dunántúlon. Tanulmányok a falusi közösségekről. Pécs, 1977. 64. old.

²¹ Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek feleletei a Mária Terézia által kiadott úrbéri kilenc kérdőpontra 1768–1782. Veszprém 2007.

Füreden is hosszú időn át ugyanaz a személy viselte. Ő parancsolta robotra a jobbágyokat, közvetített a földesúr és a jobbágyok között, ellátta a gyámatya vagy árvák atyja feladatait is egy-egy földesúrhoz tartozó jobbágyok körében. A tihanyi uradalmi ügyész 1838-ban, nyilván a községek igazgatásáról rendelkező 1836. évi IX. tc. nyomán, részletes utasítást küldött a községek bírónak, amelyben az árvák vagyonának kezeléséről, a gyámatyák teendőiről rendelkezett.²²

Ha az adózóknak külön bírāja volt, akkor kézenfekvő, hogy a másik két rendnek, a nemeseknek és az agiliseknek is lehetett. Ezzel kapcsolatban Alsóörsön kevés bizonyíték áll rendelkezésre, mivel a nemesek és az agilisek bírāja kisebb szerepet kapott a falu életében, mint a törvénybíró, az adózók bírāja és az uraság bírāja. Különböző számadási iratokban, szerződésekben, közbirtokossági határozatokban időnként felbukkan Alsóörsön a *nemesség bírāja* tisztség. 1839-ben Mórocz Jánost a nemes és agilis közbirtokosság perceptorává választották, s a választásról felvett jegyzőkönyvet elsőként írta alá ilyen módon: „nemesség bírāja nemes Mórocz János”.²³ Több esetben előfordult, hogy a közbirtokosság perceptorának feladatait a nemesség bírāja látta el. A nemesség bírāja és a közbirtokosság perceptorá téhat azonos személy volt a XIX. század első felében. Előfordult, hogy a *nemesség bírāja* és a *törvénybíró* is azonos személy volt, de itt két különböző tisztségről van szó. A nemesség bírāja tisztség megszüntetésekor egyértelműen fogalmaztak: „Miatán megszünt köztünk, hogy bírót tartunk, ezennel Fábán Jánost mint közös gazdánkat megbízuk, hogy erdőosztályainkon, mint egész közönség választottja, minden eddig ezen tárgyban bírót illető dolgokban teljes jussal birjon. Ő hallgatja meg ezen tárgyban minden panaszokat, s ha ő maga nem rendelkezhetik, ő tehet panaszt az elégtételre törvénybíráknak, ő köteles az erdőkerülőt valamint fizetni, úgy a hibákért feleletre vonni.”²⁴

Az idézett rendelkezésből egyértelműen kiviláglik, hogy a nemesség bírāja és a törvénybíró nem azonos tisztségek Alsóörsön, hiszen az előbbi már megszüntették, amikor az utóbbi még létezett. Valamennyi rendelkezésre álló forrás arra utal, hogy a nemesség bírójának és a közbirtokosság perceptorának a tisztségét a XIX. század első felében ugyanaz a személy viselte. A különbség egyfelől abban lehetett, hogy a nemesség bírójának tisztsége régebbi volt, mint a közbirtokosság perceptoráé, másfelől abban, hogy a perceptor a nemes és agilis közbirtokosság gazdálkodását irányította, amelyen belül voltak olyan ügyek, amelyek kizárólag a nemesekre tartoztak (insurrectio, országgyűlés, megyegyűlés, követválasztás), és az agiliseket nem érintették. A közbirtokosság agilis tagjai nem viselhették a perceptor tisztségét.

Az alsóörsi nemes és agilis közbirtokosság számadási irataiban két esetben is említik az *agilisek bíróját*. Ez olyan esetben történt, amikor a közbirtokosságon belül valamilyen közös jövedelemnek a nemesek és az agilisek közötti felosztásáról vagy valamilyen kiadásnak a közösen való kifizetéséről intézkedtek. A közbirtokossági kiadások és bevételek felosztásánál 2:1 aránykulcsot alkalmaztak a nemesek és az agilisek között. Az éves jövedelemből levonták a nemességre jutó tiszta jövedelmet, majd a közönségre maradt jövedelmet 2:1 arányban elosztották a nemesek és agilisek között.²⁵

Ilyen formán 1848 előtt – a hegybíró és a szakigazgatási tisztségviselők (bor-, pálinka-, malom-, szék- és korombírák) nélkül is – öt bírósági önkormányzati rendszer működött Alsóörsön, ahol teljes kifejlődésében láthatjuk a nemesek, nönemesek, jobbágyok által közösen működtetett, de a rendi származás szerinti képviselőket is biztosító és funkcionális elemeket is érvényesítő önkormányzati szervezetet. A szakigazgatási tisztségviselők közül pl. a malombíró mindig nemesember volt, mivel az alsóörsi malom a nemes és agilis közbirtokosság tulajdonában volt. Ezzel szemben a két borbíró közül az egyik nemes, a másik jobbágy volt, mivel mindkét közösség rendelkezett a bormérés jogával.²⁶

A község és a közbirtokosság

1848 előtt közbirtokosságokat csak a nemesek alkothattak, bevéve maguk közé a nönemeseket is. (Közbirtokosoknak nevezték Balatonfüred négy földesurát és a nemes és agilis közbirtokosságot is.) A mindennapi életben egy vegyes lakosságú faluban nemes, nönemes és jobbágy egyformán élte a ha-

²² Alsóörs története 222–224. old. – VeML TAL Ügyészi hivatal iratai, 49. – *Lichtneckert András*: A falu önkormányzata. In: Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém 1999. 270–272. old.

²³ VeML Az Alsóörsi Nemesi Közbirtokosság jkv. B33.

²⁴ VeML Az Alsóörsi Nemesi Közbirtokosság jkv. B159.

²⁵ Alsóörs története, 224–225. old. – Agilis bírók a történeti Veszprém megyében is voltak: Csajágon 1799-ből, Leányfaluban és Középszikázon 1808-ból, Kisberzsenyben és Borszöresökön 1825-ből van adatunk a működésükre.

²⁶ Alsóörs története, 234–235., 275–276. old.

szonvételeket, de a nemes a közbirtokos jogán, a jobbágy a földesúr engedélye alapján (faizás) hordta a tűzifát az arányosításig osztatlan tulajdonban lévő határbeli erdőről.

A közbirtokossági jog alapja a falubeli belső telek vagy ház. Ennek következtében elveszítette a közbirtokossági jogát az, aki a szőlőhegyre költözött. A XIX. század végétől az első Balaton-parti villatulajdonosok azért akartak házat vásárolni Alsóörsön a faluban, hogy közbirtokossági jogot szerezzenek, ezáltal hozzájussanak a tűzifa- és haljárandósághoz, és befolyásolhassák a közbirtokosság döntéseit. A belső telkek vagy házak arányában történt az osztatlan tulajdont megszüntető arányosítás (*proportio*), a veszprémi káptalan és a nemes és agilis közbirtokosság között a falu határának felosztása, amely az idők folyamán lezajlott beköltözések miatt nem kevés vitát és pereskedést okozhatott az érintettek között.²⁷

Természetesen látszik, hogy a nemesi falvakban nem választható szét a község és a közbirtokosság, hiszen ugyanazok alkották mindkettőt. Előfordul, hogy a szakirodalom sem tesz különbséget egy-egy nemesi faluban a *közbirtokosság* és a *község* között. Igaz, hogy a személyi összetétel sokszor azonos, de könnyen megkülönböztethetőek, ha a szervezetüket és működésüket feltárjuk: mások vezetik a közbirtokosságot (a jómódúak), s mások a falut. A 141 évet megélt nemesi község, Peremarton közbirtokosságát a falu legnagyobb birtokosai, a Losonczy Farkas és a Virágh család vezették, akik a nemesi község önkormányzatában nem vettek részt. A községi önkormányzatban az egy telekkel vagy kevesebbrel rendelkező nemesek gyakorolták a hatalmat, ami terhes kötelezettséget is jelentett, ezért a mondás: „körbe jár, mint a falusi bíró tisztsége”.²⁸ A közbirtokosság és a község előljárósága olyannyira nem ugyanaz, hogy közöttük ellentétek voltak: a falu vezetői kizárták a közbirtokosság vezetőit a legfontosabb ügyek, pl. a jövedelmek kezelésének intézéséből. Kiváló példa erre Peremarton nemesi közbirtokosságának története, de Alsóörs és Kövesd is.

Peremartonban a falu nemesi társadalma két csoportra bomlott. Losonczy Farkas János a régebbi adománybirtokosok közé tartozott, s 1715-ben tanúként azt vallotta, hogy a falu jövedelmeiről nem tud semmit, mert vele nem szoktak azokról semmit sem közölni.²⁹ 1733-ban a falubeli jövedelmeket kezelő nemesek biztosítékot adtak arra, hogy a kocsmá, mézszárszék, malom és minden egyéb közjövdelemből nem fogják kirekeszteni a régi adománybirtokosokat. Ahhoz is hozzájárultak, hogy a régi adománybirtokosok közül ketten-hárman, akik „érdemesebbek”, részt vehessenek a gyűléseken, az előljárók számadásainak ellenőrzésében és a közjövdelem felosztásában.³⁰ Az 1750. december 10-én kiadott erdészeti statútumokat az adomány- vagy közbirtokosok (*nemes peremartonyi donatariusok és compossessorok*) adták ki, de két csoport írta alá, egyfelől az adomány- vagy közbirtokosok Losonczy Farkas Jánossal az élen, másfelől a helység jegyzője, törvénybírája és esküdtei.³¹

A közbirtokosság és a község szétválasztásánál adódhatnak nehézségek, pl. abból, hogy Alsóörsön 1817 és 1833 között a közbirtokosság perceptori és a falu törvénybírói tisztségét ugyanazon személy töltötte be. Időnként a közbirtokosság bevételei is a községi pénztárba folytak be, amelyeket a törvénybíró hol „átutalt” a közbirtokosságnak, hol nem. Ezen a téren csak az arányosítás teremtettsége helyezett. A hivataltörténet, a tisztségviselői névsorok azonban biztos támaszt adnak a két szervezet elkülönítéséhez.³²

A község és a közbirtokosság szétválasztása amiatt fontos, mert települése válogatja, hogy melyik szervezetnek volt döntő szava a helyi ügyek intézésében.

A hegység önkormányzata

A Balaton-felvidék keleti felén a szőlőhegyi önkormányzat legkorábbi időszakáról ugyanazok a források tudósítanak, amelyek a községek önkormányzatáról is. A török korban Szárberényben (ma Vörösberény), de másutt is a szőlőadásvételek a falubíró házában kötettek. Ott itták meg az áldomást is, mégpedig nem a szőlőbirtokosok, hanem a falubeli „polgárok” és nemesek előtt, akik az adásvétel tanúi

²⁷ Csopak és Kövesd arányosítási perének a Zala Megyei Levéltárban őrzött iratai a községtörténet kiváló forrásanyagát képezik.

²⁸ *Lichtneckert András: A peremartonyi nemesség.* In: Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza. Szerk. *Lichtneckert András.* Veszprém 2000. 92. old.

²⁹ VeML Veszprémi Bakonyi Múzeum iratai 810.

³⁰ VeML *Transactiones et contractus.* Nr. 114.

³¹ VeML Veszprémi Bakonyi Múzeum iratai 747.

³² Alsóörs története, 236–239., 271. old.

voltak. A XVI–XVII. századi forrásokból az derül ki, hogy a szőlőhegyi ügyekben a községi előjárók jártak el. Vincze István is arról írt 1961-ben, hogy Felső-Magyarországon a földesurak rendtartási, felügyeleti joga nem a szőlőbirtokosok közösségére hárult, hanem a helység közigazgatási szerveire.³³

Nincs levéltári adat arra, hogy a szőlőhegyi önkormányzat vármegyei szabályozása előtt (1752) hegybíróságok, hegytanácsok működtek volna a Balaton-felvidék keleti felén, ahol 1750 előtt egyetlen szőlőhegyi tisztségviselőről írtak a forrásokban, a hegymesterekről, akik többen voltak a nagyobb szőlőhegyeken. Esküdtjeik nincsenek, nem bíraskodnak, feladatuk a szőlőhegy felügyelete, a hegyvámhoz kapcsolt ajándékokért járó pénz beszedése a szőlőbirtokosoktól.³⁴ Ezen a területen 1727-ben a veszprémi káptalan, 1733-ban a jezsuita rend statútumokat, rendtartást adott ki a szőlőhegyek rendjének a szabályozására.³⁵

A keszthelyi borvidéken a szőlőhegyi önkormányzatok működése a XVII. század elejétől igazolható olyan forrásokkal, mint a diási és vonyarci hegytörvények (1653), a tomaji és bottyánháti artikulusok (1682), a cserszegi hegyközség pecsétnyomója (1691) és 1733-tól vezetett jegyzőkönyve.³⁶

A badacsonyi borvidéken a legkorábbi adat (1604) után inkább a XVIII. század első felében dokumentálható a szőlőhegyi önkormányzat működése az 1715. évi országos összeírásban montanistákként összeírt badacsonyládbi és kisörsi hegybírákkal, a csobánci uradalom badacsonyi, bácsi, csobánci, gyulakeszi, zánkai szőlőhegyeinek előjáróival (1722), a sároskisapáti hegybíróval és hegymesterrel (1722), az ecséri szőlőhegyi artikulusokkal (1736) és a belsőábrahámi bírákkal és esküdttekkel (1740).³⁷

A keszthelyi és a badacsonyi borvidékre a hegytörvényes-hegybíróságos rendszer, a balatonfüred–csopaki borvidékre a földesúri rendtartásos-hegymesteres rendszer, a jellemző 1752 előtt. Ebben szerepe volt annak, hogy a Balaton-felvidék keleti felén a nagy egyházi birtokok igazgatása nem kedvezett a szőlőhegyi önkormányzatok működésének. A Festeticsek és az Esterházyak keszthelyi és csobánci uradalmában erős hagyományai voltak a szőlőhegyi önkormányzatoknak, de ezek a hagyományok a nagyföldesurak birtoklásánál régebbi időkre nyúltak vissza, amikor a szőlőhegyeken még több földesúr volt. A közbirtokosságok kedveztek a szőlőhegyi önkormányzatok kialakulásának. A hegytörvények és a szőlőhegyi önkormányzatok létrejötté egyrészt a földesurak és a szőlőbirtokosok, másrészt a közbirtokos földesurak egymás közötti kompromisszumának eredményei. Megemlítendő, hogy a hegytörvényes-hegybíróságos rendszer kevés kivétellel pusztákon lévő szőlőhegyeken jött létre: Meszesgyőrök kivételével az egész keszthelyi borvidék szőlőhegyei, a badacsonyi borvidéken Badacsony, Ládbi, Kisörs, Ábrahám, Bács és Zánka. Az elpusztult falvak határában a szőlőhegyi önkormányzatok létrejöttét elősegítette az, hogy itt a községek nem végezheték el a szőlőhegyi önkormányzatok feladatait, mivel a puszták közigazgatásilag nem tartoztak hozzájuk.³⁸

A szőlőhegyi önkormányzatokat gyakran „demokratikus” intézményeknek szokták tekinteni, mert nemesek, jobbágyok, polgárok egyformán a tagjai és tisztségviselői lehettek, az 1752. évi Zala megyei hegytörvények azonban olyan szőlőhegyi önkormányzatok létrejöttét célozták, amelyekben a földes-

³³ Vincze István: A szőlőhegy birtoklása és rendje. Néprajzi Közlemények VI. 1961. 1. 97. old.

³⁴ Lichtneckert András: Szárberény szőlőművelése és szőlőhegyi önkormányzata a középkortól a 18. század közepéig. In: Balatonalmádi és Vörösberény története. Szerk. Kredics László és Lichtneckert András. Balatonalmádi 1995. 204–220. old.

³⁵ VeML Veszprémi káptalan hiteleshelyi jkv. 1727. Nr. 2. Közölve Csapok története, 355–356. old. – MOL Acta Jes. Coll. Jaur. Fasc. 7. Nr. 26. Közölve Balatonalmádi és Vörösberény története, 218–220. old.

³⁶ Pettő Béla: Egy XVII. századi magyar hegyközség törvényei. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Bp. 1894. 30–34. old. – Rassy Tibor: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum történeti adatgyűjteménye. Ház és Ember 2. Szentendre 1984. 243–245. old. – Kovácsics József, 1991. – Vajkai Aurél: Balatonmellék. Bp. 1964. 116. old.

³⁷ Kovácsics József-Ila Bálint, 110. old. – 1736.: VeML A gr. Esterházyak devescseri uradalmának iratai. Capsa 19. Nr. 6. – 1722.: MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 36. Fasc. G. Nr. 248 et A. – 1722.: MOL uo. Acta dominiorum. Fasc. 6. Nr. 4. D mell. – 1740.: Veszprémi káptalan magán levéltára. Ábrahám 3. 1740. és 5. 1752.

³⁸ A szőlőhegyi önkormányzatok nyugatról keletre terjedtek, mint ahogyan a lakosságnak a szőlőhegyekre nagyobb számban való kiköltözése is Zala megyében a Hegykertület (XVII. század) – keszthelyi borvidék (XIX. század első fele) – badacsonyi borvidék (XIX. század második fele) sorrendet követte. A helytörténeti lexikon közlése, miszerint már 1674-ben Tomaj, Diás és Vonyarc puszták szőlőhegyein a földesúr libertinusai és servitorai laktak volna, téves. Zala Megyei Levéltár. Processus civiles. Fasc. XIV. Nr. 22. „servitores seu libertini... domini Ladislai Petheő de Gerse... in oppido seu praesidio Keszthel... degentes de terris arabilibus et vineis ipsorum in territorio et promonthorio dicti oppidi seu praesidii Keszthel ac praediorum Vonyarcz, Dias, Cserszegh, Thomay, Agyágh, Uyhegy...”. A balatonfüred–csopaki borvidék területén nem volt számottevő a szőlőhegyre költözés.

urakon kívül a kismemesek érdekei is teljesen érvényesültek, emiatt a szőlőhegyeken demokratikus önkormányzatok nem léteztek, annak ellenére sem, hogy a hegybírói és egyéb tisztségeket minden rendű és rangú birtokos betölthette.³⁹

Az alsóörs, csopaki hegyközségek története azt mutatja, hogy a XVIII. század második felében a szőlőhegyi önkormányzat még nem parasztbíróságot jelentett, s a nemesség aktívan részt vett az önkormányzatok vezetésében. Csopakon 1754-től 1801-ig 15 évben nemes, 4 évben mezővárosi polgár, 6 évben csopaki jobbágy volt a hegybíró. A nemesek és a veszprémi polgárok között rangos személyeket találni, helyettes szolgabírót is és olyant is, akit Veszprém város főbírájává választottak. 1801-től 47 éven át jobbágyok töltötték be a hegybíró tisztségét.⁴⁰

Alsóörsön a veszprémi káptalan nem elégedett meg azzal, hogy a hegygyűléseken az ő tiszte elnökölt, gyakorolta a jelölés jogát, hanem az önkormányzatban közvetlenül is képviseltette magát azáltal, hogy a falubeli káptalan vagy uraság gazdáját vagy bíróját választotta meg hegybírónak. A tisztség viselője a káptalan jobbágyainak előjárója és egyúttal a földesúr alárendeltje. Az 1764. évi statútummal a káptalan prefektusa elismertette a káptalan részéről választott hegybíró tisztségét. Ettől kezdve a nemesi közbirtokosság és a káptalan jelöltjei közül egy nemes és egy jobbágy hegybíróvá választottak, a nemesek hegybírája a nemesek fundusain, a káptalan hegybírája a káptalan fundusain végezte a teendőit, itélkezett és igazgatott.

Alsóörsön az 1756-1800 között ismert 13 eset közül kilencszer nemes viselte a hegybírói tisztséget. 1801-től 1848-ig 13 évig nemes, 10 évig agilis, 25 évig jobbágyember volt a hegybíró. Történt mindez annak ellenére, hogy a XIX. század első felében mindhárom rendből jelöltek egy-egy személyt a hegybírói tisztségre a tisztújítások alkalmával. Ráadásul mindhárom jobbágyi származású hegybíró – Tóth Pál 18, Vörös Péter 5, ifj. Szabó Ferenc 2 évig – a káptalan vagy uraság gazdája vagy bíróját volt a faluban. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a hegybírói tisztség Alsóörsön is leértékelődött a XIX. század első felében. Ugyanakkor ebből nem szabad arra következtetni, hogy az alsóörsi nemesség kizorult volna a hegység vezetéséből. Ellenkezőleg, az 1820-as évektől kezdve a faluban és a szőlőhegyen egyre szervezettebben működő nemes és agilis közbirtokosság elismertette magát a hegység önkormányzatában is a káptalannal egyenrangú félnek, ami tükröződik abban, hogy a hegygyűléseket 1824 és 1829 között a káptalan és a nemesi közösség „előülése alatt” tartották, majd az agilizásokat is bevéve maguk közé, az 1830-as években a hegygyűlések a káptalan csopaki ispánjának, az alsóörsi nemeseknek és agilizsoknak az „előülése alatt” zajlottak.⁴¹

Balatonfüred szőlőhegyi önkormányzatának története másként alakult, mint az előbbieké. Az egyik legnagyobb Balaton-parti szőlőterülettel bíró helységben még különálló hegyközségi önkormányzat sem létezett 1836-ig, mert a füredieknek volt hegybírájuk, voltak hegymestereik, de a hegység jegyzői és esküdti feladatait a községi jegyző és esküdtek látták el, és a helység és a hegység ugyanazt a falupecsétet használta.⁴²

Hogyan írjam meg a falu történetét?

A településtörténeti monográfiákban sokszor alig találni olyan részeket, amelyek a felsorolt önkormányzatokkal, azok belső szervezetével és külső kapcsolataival foglalkoznának, pedig könnyű belátni, hogy a XVII–XIX. század folyamán az egyén – akár nemes, akár jobbágy – nemcsak termelőmunkát folytatott, hanem az egyházközség, község, közbirtokosság, hegyközség vezetőjeként vagy tagjaként is kifejezésre juttatta érdekeit és törekvéseit, és a felsorolt szervezetekben való jelenlétével és döntéseivel befolyásolta a helyi közösségek életének alakulását. Az önkormányzat- és hivataltörténet kutatása ilyen módon megalapozza a helyi társadalom történetének kutatását, hozzájárul ahhoz, hogy az egyénben ne csak homo oeconomicus-t lássunk, hanem életét, sokoldalú tevékenységét teljesebben és hitelesebben mutassuk be.

³⁹ *Lichtneckert András: Az arácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története. (Mikrotörténelem) Balatonfüred, 2008. 127–128. old.*

⁴⁰ Csopak története, 363. old. – A badacsonyi szőlőhegyen a hegybírói tisztség már 1756-tól parasztbírósággá alakult, aminek pl. Kisfaludy Sándor nem is vetette alá magát, szőlőadásvételeit nem vallotta be a hegység előtt. Magyar Néprajzi Múzeum. A badacsonyi hegység jegyzőkönyve 1756–1881.

⁴¹ Alsóörs története, 328–332. old.

⁴² *Lichtneckert András: A balatonfüredi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története. Balatonfüred 2008. 209–210. old.*

A helyi önkormányzatok történetének feltárásával közelebb juthatunk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miről is szól valójában egy-egy XVIII–XIX. századi falu története. Ehhez nemcsak a helyi önkormányzatoknak a történetét kell leírni, hanem kutatni kell a kapcsolataikat, az egymáshoz való viszonyulásuknak a történetét is. Meg kell figyelni azt, hogy a különböző feladatok ellátására létrejött szervezetek miben működtek együtt, s miben voltak ellentétek. Ugyanez elmondható a XIX–XX. századi falu történetéről, legfeljebb a kutatást a felsorolt szervezetek mellett ki kell terjeszteni az egyesületekre és a pártokra is. Fontos kérdés, hogy melyik szervezet volt a vezető szerep a falu életét meghatározó döntésekben. Alsóörs történetében pl. a nemes és agilis közbirtokosság – a beházasodások következtében a falu egyre nagyobb részét befogadva – nagyobb szerepet játszott, mint a községi előljáróság. Balatonfüreden fordított a helyzet, a községi előljáróság volt a vezető szerep, s még különálló hegyközségi önkormányzat sem létezett: volt hegybírájuk, de a hegység jegyzői és esküdői feladatait a községi jegyző és esküdtek látták el.

Lichtneckert András

Ki volt Zágoni Debreczeni János?

A Honismeret 2009. évi 4. száma közölte Zágoni Debreczeni János római katolikus főpap: „Néhány szó nemzeti hagyományaink és tájszógyűjtés ügyében” című dolgozatát, amely Vasárnapi Újság 1859-es évfolyamában jelent meg. A dokumentumhoz fűzött szerkesztői megjegyzés néhány adatot közölt róla. A folyóirat olvasói azonban nem elégedhetnek meg ennyivel. Éppen ezért néhány adattal kiegészítem rá vonatkozó ismereteinket, a teljesség minden igénye nélkül.

Zágoni Debreczeni János székely családból származott. Őseinek 1662-ben I. Apafi Mihály adott nemességet hadi érdemeikért Zágoni előnévvel. A hitújítás időszakában elődei reformátusok lettek, de később nagyapja katolizált. Apja később Szegeden telepedett le, itt született 1836. március 21-én. Szülei iparosok voltak. Az elemi iskolát és a gimnáziumot szülővárosában végezte a helyi piaristák híres gimnáziumában. Egyik tanára, Csaplár Benedek neves tudós volt, akinek ösztönzésére kezdett nyolcadikos gimnazista korában adatokat gyűjteni Ipolyi Arnold 1854-ben megjelent Magyar Mythológia című munkájához. Ipolyi Debreczeni adatait munkájában négy helyen is hasznosította.

A kitűnő eredménnyel végzett gimnáziumi tanulmányai után 1854-ben az egri Papnevelő Intézetbe került, ahol a Kispapok Egyházirodalmi Iskolájában egy bibliai tárgyú értekezésével és egy alkalmi szentbeszédével díjat nyert. 1858. augusztus 29-én szentelték áldozópappá. A teológia elvégzése után az év augusztusában Tiszaörsre nevezték ki káplánnak. A faluban buzgón gyűjtötte a népeletre vonatkozó adatokat, amit Czuczor Gergely és Fogarasi János használt fel az általuk szerkesztett Magyar nyelv szótárában.

1859-ben Egyekre került káplánnak Tárkányi Béla neves papköltő mellé. Ekkor dolgozott Tárkányi a Biblia fordításán, amelyhez Debreczeni János értékes nyelvtani megjegyzéseket fűzött. 1861-ben főpásztorra Törökszentmiklóásra rendelte káplánnak, ahol akkor Ipolyi Arnold volt a plébános. Ipolyi a fiatal papot a tudomány iránti szeretetre sarkallta. A városban Debreczeni az ő hatására kezdett középkori műépítéssel foglalkozni.

1863-ban érkeke Jászberénybe küldte káplánnak. 1864 júliusában azonban Bartakovics Béla érsek hajdúböszörményi plébánosnak nevezte ki. Még ebben az évben a római katolikus iskolába új kályhát rakatott, 1865-ben a templomba új orgonát készíttetett, és a plébánián, mivel ott nem volt könyvtár, parókiaiális bibliotékát állított fel. 1867-ben kijavíttatta a plébánia épületét.

Négy évig itteni szolgálata után lemondott állásáról és Egerbe költözött. Itt a Foglár-féle intézet igazgatója lett, illetve főegyházmegyei karkáplán és hitoktató. Ebben az időben szellemi fejlődésére nagy hatással volt Ipolyi Arnolddal, Tárkányi Bélával és Szvorényi Józseffel való barátsága.

Debreczenit 1872 augusztusában karcagi plébánosnak nevezték ki. A város lakosságának többsége református és nagy gondok voltak az egyházi élet körül. Lelkipásztori buzgósága, erélye és szívós kitarása révén a zavarok az egyházközségben megszűntek, s Karcag az egyházmegye legrendezettebb katolikus egyházközsége lett. Az új helyen való plébánosi működésének első dolga volt a parókia épületének kijavítása, amelyre 1873-ban került sor. 1875-ben a templom belsejét festette ki. Még ebben az évben arra kérte érsekét, hogy járuljon hozzá egy új templom építéséhez, mivel a meglévő már nem volt elegendő a hívek befogadására. 1882-ben a templomba új padokat készíttetett, a plébánosi épülethez melléképületeket hozatott tető alá. 1885-ben az iskolaépület részére telket vásárolt és a lelkészlakot is helyreállíttatta.

Az új templom építtetése azonban sokáig elhúzódott. Ebből kiindulva 1886-ban új beadványt intézett főpásztorához. A terv azonban ismeretlen okból karcagi plébánossága időszakában nem valósult meg. 1879-től a plébánosságán kívül még más munkát is végzett. Ugyanis a püspökladányi esperesi kerület esperesévé nevezték ki. Sem előtte, sem utána nem volt az egyházmegyében olyan főesperes, aki hozzá hasonló tevékenységet fejtett volna ki. Egyfolytában látogatta a kerület egyházközségeit, s tapasztalatait egy vastag füzetben összegezte és azt egyházi főhatósága elé terjesztette. Ő volt a Tanító Egyesületi Kör elnöke is. 1886-ban a király érseke felterjesztésére tiszteletbeli kanonokká nevezte ki, 1888 őszén pedig szabolcsi főesperes lett.

1890 májusában tényleges kanonoki kinevezést kapott. Az év májusában az egri Papnevelő Intézet kormányzója, valamint rektora, 1892-ben a Szent Györgyről nevezett gottáli címzetes apát lett. 1902-ben főszékesegyházi főesperessé lépett elő. 1903-ban éneklő kanonok, 1907-ben pedig olvasó kanonok lett. 1914 júliusában elnyerte a sebenkői választott püspöki címet. 1919 októberében addigi papi működése elismeréseképpen megkapta a II. osztályú Vaskorona-rendet. 1919-ben nagyprépostnak, illetve érsekhelyettesnek nevezték ki.

Debreczeni János hosszú ideig példaképként élt paptársai emlékezetében. Az ő legtalálhatóbb jellemzője, hogy *jó pap* volt. Gyakran misézett és végtelen szorgalommal végezte a szentolvasót. Minden héten egy teljes órát töltött el szentségimádással. Ő kezdeményezte Egerben a Jézus Szent Szíve és a Mária Szíve Társulat létrehozását. Mint teológiai tanár s előljáró, mindig szigorú volt, de szavain mindig átsütött a jóakaró szív melege. Szigorú volt, de hallgatóit, paptársait sohasem sértette meg. Izzó hazafias érzés hatotta át. Tözszyökeres magyar kifejezésekkel élt beszédeiben. Különösen akkor lobbant lángra, amikor a negyvennyolcas idők szegedi népdalairól beszélt.

Anyagi javait jórészt már életében a legszigorúbb egyházas felfogás szemmeltartásával szétosztogatta. Egy vaskos füzet őrzi keltezés és összegek feltüntetésével jótékonyágának tételeit. Oldalakat lehet kitölteni adományai felsorolásával. Most csak a legfontosabb adományait írom le. 1888-ban az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyletnek mintegy 230 kötetből álló könyvet és folyóiratot adott. Ebben megtalálhatók voltak a Magyar Sion, a Történeti Tár, a Magyar Nyelvőr, az Irodalmi Szemle, a Religio és az Egri Egyházmegyei Közlöny kötetei. 1905 májusában a felvidéki konicricai villáját a hozzá tartozó telekkel a szepesi egyházmegyének adományozta, hogy szegény paptársai ott nyaraljanak. 1916-ban a szegedi fogadalmi templom főoltárképének megfestésére 20 ezer koronát adományozott. Ugyanebben az évben az egri főszékesegyház részére 2000 koronát, az egyházi papi nyugdíjintézetnek szintén 2000 koronát, a papnevelő intézetnek 2000 koronát, a Szent József Internátus tőkéjének gyarapítására 3600 koronát, az egyházi kántortanítói nyugdíjintézet alapítójának növelésére szintén 2000 koronát adott. Sőt, 1916-ban még a kalocsai érsekség részére, a törökországi magyar missziók céljaira 10 ezer koronát adott. 1917-ben az egri Szent József Internátusában nevelődő „egy jámbor és istenfélő, falusi családból származó, tehetséges fiú ellátására, ruházkodására és egyéb költségeire” 10 ezer korona készpénzt és 40 ezer korona kölcsönkötvényt ajándékozott. 1918-ban gyémántmiséje alkalmából 80 ezer magyar korona járadéki kölcsönkötvényt juttatott a kisújszállási egyházközségnek. Ennek háttérben az állott, hogy mint karcagi plébános vágyott arra, hogy a kálvinizmus gócpontjain missziós egyházat alapítson. Ő erre a célra Kisújszállást szemelte ki, s 1908-ban itt építtetett egy templomot, amelyre 25 ezer koronát adott. 1919 márciusában az egri liceumi képtárnak felajánlotta Rafael:Krisztus sirbátételét ábrázoló képének másolatát és Kracker János Lukács két eredeti festményét (Urunk születése, a Napkeleti bölcsek imádása). Adományiért sohasem várt hálát. Azokat úgy adta, hogy azzal ne sértse meg mások önértetét.

Debreczeni János, ha ideje engedte, a tollat is buzgón forgatta. A Vasárnapi Újságban 1859-ben közölt cikkén kívül több munka is fűződik nevéhez. 1865-ben az Egri Naptárban jelent meg: A kereszténység küzdelme a pogánysággal hazánkban című cikke. 1867-ben a Religióban tette közzé Debreczeni levelek címmel a protestáns türelemről, s egyéb protestáns dolgokról szóló cikksorozatát. 1878-ban az Egri Népkönyvtár I. kötetében jelent meg a Téli esték című összeállítás, amelyben közreadta Kapisztrán Szent János életrajza című dolgozatát. Vallási, nevelési, történeti és egyháztörténeti tárgyú cikkei jelentek meg: a Religióban (1866–1868), a Szegedben (1866–1867), a Jász-Nagykun-Szolnokban (1877–1878), a Magyar Államban (1874, 1879), az Egri Egyházmegyei Közlönyben (1871, 1881–82, 1884). Több közleménye jelent meg a Hazánkban, a Katolikus Társadalomban, a Katolikus Néplapban, az Egerben. Ezekben kívül két önálló munkája is napvilágot látott. Az egyik Erzsébet királynő gyermekének születése alkalmából íródott 1868-ban. A másik A szentek élete (Eger, 1860–1878). Ebben a munkában társszerzői voltak Zalka János és Zsikovics Ferenc. Önálló munkát tervezett írni Jézus Szentséges Szíve és a Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Szíve címmel az ilyen nevű társulatok használatára. Sőt, a kispapok részére Lelkipásztorokodástan címmel tankönyvet akart összeállítani.

Még 1869-ben Zsendovics Józseffel, Zsasskovszky Józseffel, Vincze Alajossal, Katinszky Gyulával, Bydeskuthy Gyulával kezdeményezte az Egri Egyházmegyei Közlöny című folyóirat megindítását, amelynek ő lett az első szerkesztője.

1921. március 25-én Egerben hunyt el élete 86. évében. Földi maradványait az egri Főszékesegyházi kriptában helyezték örök nyugalomra.

Források és irodalom: Az Egri Érseki Levéltár: Zágoni Debreczeni Jánosra vonatkozó személyi iratok. – A hajdúböszörményi és a karcagi egyházközség iratai. – *Baráczius József*: Zágoni Debreczeni János gyémántmisés pap. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1918. évf. – *Baráczius József*: Cipruság Debreczeni János koporsójára. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1921. évf. – *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. V. Bp. 1943. – *Koncz Akos*: Az egri egyházmegyei papok az irodalom terén. Eger 1892. – *Kriston Endre*: Debreczeni János 1836–1921. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1921. évf. – *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái. II. Bp. 1893.

Szecső Károly

Magyarország forgalmi pénzei 1892–1914 között¹

Habár az 1892. évi XVII–XXI. törvénycikk² bevezették a koronát, mint új pénzegységet, kizárólagos törvényes értékű azonban csak 1900. január 1-jén vált az Osztrák-Magyar Monarchia területén. Ettől kezdve az összes állami, törvényhatósági és községi pénztár, valamint hivatal számadásait, az összes állami bevételt és kiadást kötelezően koronában kellett vezetni. A koronaérték felváltotta az 1858 óta érvényes ún. osztrák (forint) értéket. A régi és az új pénzrendszer értékegyége között az átváltási arány: 1 forint = 2 korona lett. Az érmeforgalommal kapcsolatban a koronaértékben való kötelező számítás bevezető törvénycikk úgy rendelkezett, hogy az előző pénzrendszer ezüst 1 forintosait korlát-

¹ Jelen tanulmány része a szerző doktori disszertációjának. A korona pénzrendszer tanulmányozásához rendelkezésre álló, általam is felhasznált levéltári és könyvtári források mennyisége óriási, s szép számmal lehet találni idegen nyelvű forrásokat és szakirodalmi munkákat is. A korszak magyar fém- és papírpénzeit, valamint a valutarendezés hátterét bemutató legfontosabb magyar nyelvű szakirodalmi munkák a következők: *Dr. Fellner Frigyes*: A valuta rendezése Magyarországon. Különös tekintettel a készpénzfizetések megkezdésére. Magyar Közgazdasági Könyvtár VI. Grill Károly Könyvkiadó-vállalat, Bp. 1911.; *Dr. Varga István*: Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1964.; *Rádóczy Gyula*: A legújabb kori magyar pénzek. (1892–1981). Corvina Kiadó, Bp. 1984.; *Dr. Égető Emese*: Az Osztrák-Magyar Monarchia pénzrendszere a századforduló idején. In: Pénzügyi Szemle, 1987. 4. sz. 297–307. old.; *Dr. Sára János*: A Habsburg-uralkodók kora és pénzverése Magyarországon. 1526–1918. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Bp. 1991.; *Kövér György*: Az Osztrák-Magyar Bank 1878–1914. In: *Bácsi Tamás* (szerk.): A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1993. 259–341. old.; *Leányfalusi Károly-Nagy Ádám*: A korona-fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei 1892–1925. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Bp. 2006.; *Adamovszky István*: Magyarország bankjegyei. A koronarendszer. 1892–1925. Reflex Kft, Bp. 2006.; *Dr. Garami Erika*: Pénztörténet. TAS–11 Kft, Bp. 2007.; *Adamovszky István*: Magyar érme katalógus. 1892–2008. adamo-ker bt., Bp. 2008.; *Adamovszky István*: Magyar bankjegy katalógus. 1759–1925. adamo-ker bt., Bp. 2009.

² 1892. XVII. Törvény-czikk [a továbbiakban tc. – a szerző] a koronaérték megállapításáról. In: *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytar. [A továbbiakban MT. – A szerző.] 1892–1893. évi törvénycikkek. Millenniumi emlékkiadás. Jegyzetekkel ellátta: *Dr. Márkus Dezső*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Bp. 1897. 282–288. old., továbbá: Budapesti Közlöny. [A továbbiakban BpK. – A szerző.] Hivatalos lap. 1892. 183. sz. augusztus 11. 1–2. old.; Pénzügyi Közlöny. [A továbbiakban PK. – A szerző.] A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium alá rendelt hatóságok, hivatalok és közegek számára. Kiadja a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium. 1892. 17. sz. augusztus 11. 949–956. old.; 1892. XVIII. tc. a magyar korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötendő szerződésről. In: MT. 1892–1893. 289–296. old.; BpK. 1892. 183. sz. augusztus 11. 2–4. old.; PK. 1892. 17. sz. augusztus 11. 957–966. old.; 1892. XIX. tc. az aranyforintra szóló kötelezettségnek koronaértékbeli aranyérmekben való teljesítéséről. In: MT. 1892–1893. 296. old.; BpK. 1892. 183. sz. augusztus 11. 4. old.; PK. 1892. 17. sz. augusztus 11. 966–967. old.; 1892. XX. tc. az osztrák-magyar bank alapszabályai 87. cikkének kiegészítéséről. In: MT. 1892–1893. 297. old.; BpK. 1892. 183. sz. augusztus 11. 4. old.; PK. 1892. 17. sz. augusztus 11. 968–969. old.; 1892. XXI. tc. némely államadósság bevéltásáról s a koronaérték behozatalára szükséges arany beszerzéséről. In: MT. 1892–1893. 297–299. old.; BpK. 1892. 183. sz. augusztus 11. 5. old.; PK. 1892. 17. sz. augusztus 11. 969–972. old.

lan mennyiségben el kell fogadni, vagyis nem váltópénz, hanem értékpénz szereppel bírnak. Emiatt tiszta aranyvaluta helyett ún. sánta aranyvalutáról beszélhetünk a Monarchia valutarendszerének tárgyalásakor. Tiszta aranyvaluta esetén csak az arany értékpénz lehetett volna korlátlan fizetési eszköz, s az ezüstpénz csak korlátolt mennyiségben elfogadható váltópénz. Mindenesetre tény, a Monarchia ezüstalapú pénzrendszere helyébe az aranyalapú lépett.

Az 1892. augusztustól 1899. decemberig tartó éveket – legalábbis az érmék tekintetében – a régi forint-krajcár és az új korona-fillér pénzrendszer pénzeinek „együtt élése” jellemezte: megkezdődött a régi fém-pénzek forgalomból való bevonása, ezzel párhuzamosan pedig az újak kibocsátása. Ezt az időszakot nyugodtan hívhatjuk „átmeneti korszak”-nak. A valutarendezés azonban még korán sem volt befejezettnek mondható, számos intézkedésre volt szükség e téren. Többek között ki kellett vonni az államjegyeket és a régi bankjegyeket a forgalomból, hiszen az 1881-től kiadott osztrák értékű forintértékre szóló bankjegyek egésze és az ugyanezen időtől kezdve kiadott államjegyek egy része még forgalomban volt 1899 végén. Az osztrák értékű fém- és papírpénzek teljes bevonására csak 1900 után került sor, mert időre volt szükség ahhoz, hogy a korona pénzrendszer érméi és bankjegyei kellő mennyiségben rendelkezésre álljanak. Ugyancsak fontos volt a készpénzfizetés, vagy ahogy a korszakban nevezték, a készfizetés felvételének kérdése, vagyis hogy bárki korlátlan mennyiségben átválthassa bankjegyeit aranyérmékre a bankfiókokban. Ez az 1859-es osztrák–olasz–francia háború óta fel volt függesztve, s a Monarchia fennállása idején így is maradt.

Az 1899: XXXI–XXXVIII. törvénycikkek³ újabb lépések a teljes valutarendezés irányába tett törekvéseknek, melyek a fém- és papírpénzek tekintetében egyaránt fontos intézkedéseket fogantatosítottak.

Magyarország fém-pénzei 1892–1899 között

Az 1892. évi valutarendezést szolgáló törvénycikkek értelmében nemsokára el kezdték bevonni a forgalomból az osztrák értékű fém- és papírpénzeket. E folyamat több évig tartott.

1892. december 31-ei határidővel vonták ki a forgalomból az ún. konvenciók pénzrendszer (1753–1857) még forgalomban lévő 3, 5, 10 és 20 krajcáros, 1 és 2 forintos, valamint 1, ½ és 1 koronatalléros érméit. E rendelkezés kiterjedt az 1870: XXIV. tc. alapján bevont 1848. és 1849. évszámmal kivert 6 pengő krajcárosokra is, melyeket – az anyagérték megtérítése ellenében – ez idáig még elfogadtak az állami pénztárak és hivatalok fizetesként vagy átváltás végett. Szintén nem fogadhatták el a többé az ún. levantei tallérokat (1780), melyeknek törvényes fizetési ereje már korábban megszűnt.⁴

A régi érmék kivonása mellett megkezdődött az újak kibocsátása is. 1893. április 1-től forgalomba kerültek az 1 és 2 filléres bronzérmék. Kibocsátásuk arányában az állami pénztárak megkezdték az

³ 1899: XXXI. tc. az államjegyekből álló függő adósság teljes beváltásáról. In: MT. 1899. évi törvénycikkek. Bp., 1900. 220–225. old.; BpK. 1899. 219. sz. szeptember 23. 6–7. old.; PK. 1899. 27. sz. október 1. 1765–1771. old.; XXXII. tc. a koronaérték megállapításáról szóló 1892: XVII. tc. kiegészítéséről. In: MT. 1899. 225–226. old.; BpK. 1899. 219. sz. szeptember 23. 3. old.; PK. 1899. 27. sz. október 1. 1771–1773. old.; 1899: XXXIII. tc. az 1892: XVIII. tc. alapján a magyar korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között az érme- és pénzrendszerre vonatkozólag kötött szerződést kiegészítő pótszerződésről. In: MT. 1899. 227–228. old.; BpK. 1899. 219. sz. szeptember 23. 3. old.; PK. 1899. 27. sz. október 1. 1773–1775. old.; 1899: XXXIV. tc. az Osztrák-magyar bank által kibocsátandó tiz-koronás bankjegyekről. In: MT. 1899. 229–236. old.; BpK. 1899. 219. sz. szeptember 23. 4–5. old.; PK. 1899. 27. sz. október 1. 1776–1782. old.; 1899: XXXV. tc. a magyar korona országainak kormánya és a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kormánya között a m. kir. pénzügyministerium és a csász. kir. pénzügyministerium által az Osztrák-magyar banknál arany értékmérekben teljesített, illetőleg teljesítendő lefizetések tárgyában kötendő egyezményről. In: MT. 1899. 236–240. old.; BpK. 1899. 219. sz. szeptember 23. 5–6. old.; PK. 1899. 27. sz. október 1. 1783–1787. old.; 1899: XXXVI. tc. a koronaértékben való közkötelező számítás behozataláról, az általános érme-forgalom rendezéséről és a koronaértéknek a jogviszonyra való alkalmazásáról. In: MT. 1899. 241–247. old.; BpK. 1899. 219. sz. szeptember 23. 6–7. old.; PK. 1899. 27. sz. október 1. 1788–1793. old.; 1899: XXXVII. tc. az Osztrák-magyar bank szabadalmának meghosszabbításáról. In: MT. 1899. 247–283. old.; BpK. 1899. 220. sz. szeptember 24. 1–10. old.; PK. 1899. 27. sz. október 1. 1794–1841. old.; 1899: XXXVIII. tc. az Osztrák-magyar bankot cselekvőleg illető, eredetileg 80 millió a.é. forintot tevő államadósság tárgyában kötendő új egyezményről. In: MT. 1899. 283–284. old.; BpK. 1899. 220. sz. szeptember 24. 10. old.; PK. 1899. 27. sz. október 1. 1842–1843. old.

⁴ „A m. kir. pénzügyministernek 55. 093. számú körrendelete a pengőpénzláb ezüst érméinek bevonása tárgyában.” 1892. augusztus 23. In: Magyarországi Rendeletk Tára. [A továbbiakban MRT. – A szerző.] Kiadja a Magyar Királyi Belügyministerium. 1892. 1950–1951. old.; BpK. 1892. 199. sz. szeptember 1. 2. old.; PK. 1892. 19. sz. szeptember 5. 1014–1015. old.

osztrák értékű 4 krajcáros réz váltópénz bevonását. A be nem vont 4 krajcárosok még forgalomban maradtak.⁵

Május 1-től forgalomba hozták a nikkelt 10 és 20 filléres váltópénzeket. Ezzel párhuzamosan megkezdték az osztrák értékű 20 krajcáros ezüst váltópénz bevonását.⁶

Május 16-án kezdődött az ezüst 1 koronás váltópénzek forgalomba hozatala.⁷

Június 1-től forgalmon kívül helyezték az osztrák értékű 2 és 1 forintos ezüst értékű érmeiket, bár az állami pénztárak és hivatalok július 31-ig fizetéskor vagy átváltáskor még elfogadták.⁸

Szintén június 1-től szűnt meg az osztrák veretű egyesületi tallérok és kettőstallérok forgalmi szerepe is. Ezen érmeiket június 30-ig fogadták el az állami pénztárak és hivatalok fizetésként vagy átváltás végett.⁹

1895. január 1-től forgalmon kívül helyezték az osztrák értékű 20 krajcáros ezüst és 4 krajcáros réz váltópénzt. Az állami pénztárak és hivatalok azonban még fizetéskor vagy beváltás végett december 31-ig elfogadták őket.¹⁰

1897. január 1-től már az osztrák értékű 5 és 10 krajcáros ezüst váltópénzek sem voltak többé forgalomban. Fizetésképpen vagy beváltás végett az állami pénztárak és hivatalok 1898. december 31-ig fogadták el ezen érmeiket.¹¹ Közben az 1895: L.I. tc.¹² értelmében 1 millió darab 1 koronás ezüstérme készült a Millennium alkalmából. Ezek emlékérmek, melyek azonban forgalmi érmeként 1896. május 15-től kezdődően¹³ ténylegesen résztvettek a forgalomban.

1898. július 1-jén bevonták a forgalomból az osztrák értékű 5/10 és 1 krajcáros réz váltópénzt. Az állami pénztárak és hivatalok azonban még 1899. december 31-ig fizetéskor vagy beváltáskor elfogadni tartoztak.¹⁴

Magyarország papírpénzei 1892–1899 között

Az 1892-es valutatörvények rendelkezései értelmében hamarosan megkezdődött az államjegyek bevonása is. Az 1894: XXIV. tc.¹⁵ elrendelte az államjegyekből álló 312 millió forintos közös függő adósságból – egyelőre – 200 millió forint beváltását. A beváltás elsősorban az 1888. július 1-jei keltezésű

⁵ „A m. kir. pénzügyminiszternek 19. 147. számú rendelete a koronaértékre szóló bronzérmék forgalomba hozatala s az old. é. négykrajcáros váltópénz bevonása tárgyában.” 1893. március 28. In: MRT. 1893. 563–564. old.; BpK. 1893. 75. sz. április 1. 1. old.; PK. 1893. 8. sz. április 1. 245–248. old.

⁶ „A m. kir. pénzügyminiszternek 27. 671. számú rendelete a koronaértékre szóló nikkelt-érmék forgalomba hozatala s az a. é. húskrajcáros ezüstváltópénz bevonása tárgyában.” 1893. április 25. In: MRT. 1893. 749–750. old.; BpK. 1893. 100. sz. május 2. 5. old.; PK. 1893. 11. sz. május 2. 299–300. old.

⁷ „A m. kir. pénzügyminiszternek 27. 688. számú rendelete a koronaértékre szóló egykoronás ezüstérmék forgalomba hozatala tárgyában.” 1893. május 3. In: MRT. 1893. 949. old.; BpK. 1893. 110. sz. május 14. 1–2. old.; PK. 1893. 12. sz. május 14. 308–309. old.

⁸ „A m. kir. pénzügyminiszternek 24. 151. számú rendelete az ausztriai értékű két és negyed forintos ezüst értékű érmék forgalmon kívül helyezése tárgyában.” 1893. április 8. In: MRT. 1893. 741–742. old.; BpK. 1893. 86. sz. április 15. 1. old.; PK. 1893. 9. sz. április 20. 269. old.

⁹ „A m. kir. pénzügyminiszternek 1170/P.M. számú rendelete az osztrák veretű egyesületi tallérok és egyesületi kettőstallérok forgalmon kívül helyezése tárgyában.” 1893. április 19. In: MRT. 1893. 747–748. old.; BpK. 1893. 92. sz. április 22. 1. old.; PK. 1893. 10. sz. április 27. 292–293. old.

¹⁰ „A m. kir. pénzügyminiszternek 46. 903. számú rendelete az ausztriai értékű 20 kros ezüstváltópénz és 4 kros rézváltópénz forgalmon kívül helyezése tárgyában.” 1894. június 23. In: MRT. 1894. 1092–1093. old.; PK. 1894. 18. sz. június 26. 307–308. old.

¹¹ „A m. kir. pénzügyminiszternek 1895. évi 92. 675. számú rendelete az ausztriai értékű 10 és 20 krajcáros ezüst váltópénz bevonása tárgyában.” 1895. december 20. In: MRT. 1895. 1670–1671. old.; BpK. 1895. 296. sz. december 22. 1. old.; PK. 1895. 34. sz. december 22. 671–672. old.

¹² 1895: L.I. tc. egy millió egy-koronásnak az ezredéves ünnepélyek alkalmára való veretése tárgyában. In: MT. 1894–1895. évi törvények. Bp., 1897. 321–322. old.; BpK. 1895. 299. sz. december 28. 1. old.; PK. 1896. 1. sz. január 1. 3–4. old.

¹³ „A m. kir. pénzügyminiszter 1896. évi 1454. számú rendelete az ezredéves ünnepélyek alkalmára vert egykoronás érmék forgalomba hozatala tárgyában.” 1896. május 15. In: MRT. 1896. 1178–1179. old.; BpK. 1896. 122. sz. május 24. 2. old.; PK. 1896. 14. sz. május 24. 311–312. old.

¹⁴ „A m. kir. pénzügyminiszter 1897. évi 40. 918. számú rendelete az ausztriai értékű 1 krajcáros és 1 krajcáros rézváltópénz bevonása tárgyában.” 1897. május 23. In: MRT. 1897. 776–777. old.; BpK. 1897. 136. sz. június 15. 2. old.; PK. 1897. 16. sz. június 15. 368–369. old.

¹⁵ 1894: XXIV. tc. a közös függő adósság egy részének beváltásáról. In: MT. 1894–1895. 151–155. old.; BpK. 1894. 167. sz. július 24. 1–2. old.; PK. 1894. 21. sz. július 24. 367–373. old.

osztrák értékű 1 forintos államjegy útján történt. A magánforgalomban 1896. január 1-től szűnt meg törvényes fizetőeszköz szerepe. A magyar és osztrák állami pénztárak és hivatalok azonban fizetesképpen vagy átváltás végett még június 30-ig elfogadták. 1896. július 1-től 1899. december 31-ig az 1 forintosokat már csak átváltani lehetett más törvényes fizetési eszközre, mely viszont államjegy nem lehetett.¹⁶

1897. december 31-ig az 1 forintosok mellett annyi 5 és 50 forintos államjegyet is be kellett váltani, amennyi a 200 millió forint eléréséhez volt szükséges. Ezen 5 és 50 forintosok beváltása úgy történt, hogy az állami pénztárakban lévőket, vagy e törvény életbelépése után oda bekerülteket 1897 végéig – a 200 millió forint eléréséig – visszatartották.¹⁷ Az államjegyek pótlására 1894–1895-ben évente 20–20 millió forint értékben terveztek ezüst 1 koronásokat kiadni. Ezen kívül ezüst 1 forintos értékűk, illetve bankjegyek képezték a további 160 millió forintot kitevő összeget. Az osztrák és a magyar pénzügyminisztérium ezeket az Osztrák–Magyar Banktól [a továbbiakban OMB – a szerző] kellett beszerezze, mégpedig úgy, hogy a kvóta arányának megfelelően 160 millió forint értékben arany 20 koronásokat fizetett be a banknál. Magyarországra ennek értelmében 48 millió forint befizetése hárult. Ezután a két pénzügyminisztérium kívánság szerint ezüst értékű pénzt vagy bankjegyet kellett kapjon a két főintézménytől. A befizetett 20 koronások a bank éreklészetéhez tartoztak.

A beváltott és megsemmisített államjegyek összegét levonták a közös költségre beváltandó függő adósság összegéből. Az államjegyek ily módon csökkenő összege nem volt újra növelhető. A 200 millió forint összegű államjegyek beváltásának folyamatát a közös függő államadósság ellenőrzésére kiküldött országos bizottság ellenőrizte.¹⁸

A 160 millió forint arany 20 koronásokban való befizetése – néhány százezer forint kivételével – a két pénzügyminisztérium részéről már 1896. júniusára megtörtént. Ezek ellenében az államjegyek beváltására fizetési eszközként ezüstöt és bankjegyet vehettek át. A fennmaradó államjegyekből álló függő adósság teljes beváltásáról 1899-ben rendelkeztek.

Mint láthatjuk, 1892–1899 között rendelkezések születtek az osztrák értékű fémpénzek forgalomból való kivonásával, illetve az új, koronaértékű fémpénzek forgalomba hozatalával kapcsolatban. Ezeknek hátterében az a törekvés állt, hogy a koronát kizárólagos törvényes értékű tegekké tegyék mind Ausztriában, mind pedig Magyarországon. Erre 1900. január 1-jén került sor. Az 1892. augusztustól 1899. decemberig tartó időszakot viszont még az „egymás mellett élés” jellemezte, vagyis, hogy a régi forint-fillér és az új korona-krajcár pénzrendszer pénzei egyaránt forgalomban voltak, mint törvényes fizetőeszközök. Ezért hívhatjuk ezen időszakot „átmeneti korszak”-nak.

A papírpénzek esetében azt láthatjuk, hogy az 1881-től kiadott osztrák értékű bankjegyek egésze, míg az ugyanezen időtől kezdve kibocsátott államjegyek egy része forgalomban volt 1899 végén. Az osztrák értékű fém- és papírpénzek teljes bevonására csak 1900 után került sor.

Magyarország fémpénzei 1900–1914 között

A korona, mint kizárólagos törvényes érték bevezetését követően 1900. március 15-én új címletet hoztak forgalomba, az 5 koronás ezüst váltópénzt, úgy, hogy amennyi osztrák értékű 5 forintos államjegy került beváltásra az OMB pénztárainál, akkora értékben bocsátottak ki magyar és osztrák 5 koronásokat¹⁹. Magyarországra ezen összeg 30%-a esett. 1900. december 31-ig a Monarchiában összesen 3 840 630 db 5 koronás vertek ki és bocsátottak forgalomba. A már 1893-tól forgalomban lévő 1 koronás ezüst váltópénzekből ugyanezen időszakig 60 004 752 darabot vertek, ebből 59 982 000 db forgalomba is került, a többi készletben maradt. A többi, szintén 1893-tól forgalomban lévő érméből a következő mennyiség került forgalomba: 20 filléresből 54 000 000 db; 10 filléresből 71 958 000 db (42 000 db

¹⁶ „A m. kir. pénzügyminiszternek 55. 863. számú körrendelete az ausztriai értékű egy-forintos államjegyek fölmondása és beváltása tárgyában.” 1894. július 24. In: MRT. 1894. 1119–1120. old.; BpK. 1894. 167. sz. július 24. 3. old.; PK. 1894. 21. sz. július 24. 373–374. old.

¹⁷ 1894: XXIV. tc. III. cikk. In: M.T. 1894–1895. 152. old.

¹⁸ Az elmondottakat bővebben ld. 1894: XXIV. tc. i. m. IV-X. cikk. In: MT. 1894–1895. 153–155. old.

¹⁹ „A m. kir. pénzügyminiszter 1900. évi 16.728. számú rendelete, a koronaértékre szóló ötkoronás ezüst érmék forgalomba hozatala tárgyában.” 1900. március 8. In: MRT. 1900. 336–337. old.; BpK. 1900. március 10. 56. sz. 1–2. old.; PK. 1900. 7. sz. március 10. 223–224. old.; „A m. kir. pénzügyminiszter 1900. évi 16.729. szám alatt kibocsátott hirdetménye, a koronaértékre szóló ötkoronás ezüst érmék ismertetése tárgyában.” 1900. március hó. In: MRT. 1900. 337–339. old.; BpK. 1900. március 2. 49. sz. a 4. old. utáni számozatlan lapon a magyar és az osztrák veretű 5 koronások elő- és hátlapjának fotója látható. Továbbá: Bp K. 1900. március 10. 56. sz. 2. old.; PK. 1900. 7. sz. március 10. 224–227. old.

készletben maradt); 2 filléresből 161 845 919 db (87 636 618 db készletben maradt); 1 filléresből 30 789 721 db (22 625 792 db készletben maradt).²⁰

A következő években folytatódott az érmék kibocsátása. 1908. január 1-jén újabb magyar veretű 5 koronás ezüstérmék, valamint 100 koronás arany értékérmék kerültek forgalomba, 1907-es évszámmal, Ferenc József uralkodásának 40. évfordulója alkalmából.²¹ Magyarországnak – magyar felfogás szerint – Ferenc József csak 1867-es magyar királlyá koronázása óta volt törvényes uralkodója, s nem 1848 óta. 1908-as évszámmal az osztrák kormány viszont osztrák veretű jubileumi 1 és 5 koronás ezüst-, valamint 10, 20 és 100 koronás arany forgalmi emlékérmé veretéséről intézkedett, így emlékezve meg Ferenc József 1848-as trónralépésének 60. évfordulójáról.²²

1912-ben forgalomba helyeztek egy új címetet, a 2 koronás, magyar és osztrák veretű ezüstérmét.²³

Habár 1899. december 31-ig rendeletekkel bevonták a forgalomból a régi pénzrendszer érméit, s ezután beváltási kötelezettségük megszűnt, mivel a lakosságnál még sok ilyen érme volt, 1900–1902 között újabb rendeletekkel próbálták teljesen bevonni őket. A 20, 10 és 5 krajczáros ezüstérmék beváltását 1900. január 26-án a magyar pénzügyminiszter rendelete²⁴ egy évvel meghosszabbította, amikor is névértékük feléért váltották be őket az állampénztárak és az adóhivatalok új érmékre. Ez a határidő sem bizonyult elegendőnek, így 1901. február 8-án 1902. február 15-ig meghosszabbították a beváltás határidejét, majd 1902. január 22-én újból, további rendelkezéssel.²⁵ Erre azonban később már nem volt szükség.

Az 1900. február 9-én hozott rendelet pedig intézkedett az 1 és 5/10 (fél) krajczárosok először június 30-ig teljes névértékben történő beváltásáról, július 1-től 1901. június 30-ig a névérték felében történő beváltásáról, végül egy 1901. június 17-ei rendelet a névérték feléért való beváltásról további rendelkezéssel intézkedett.²⁶ Erre azonban már nem került sor.

A 2 és az ¼ forintos ezüstérmék az 1901. január 23-ai rendelet értelmében súlyuk függvényében a pénzvero hivatalnál beválthatóak voltak.²⁷

²⁰ BpK. 1901. január 23. 19. sz. 1. old. Terjedelmi okokból nem célozom e tanulmányomban tárgyalni a címben foglalt időszakban kibocsátott érmék mennyiségét évekre lebontva.

²¹ „A m. kir. pénzügyminiszter 1907. évi 140 336. számú rendelete, a százkoronás arany emlék- és értékérmék, valamint az ötkoronás ezüst emlék-érmék forgalomba hozataláról és ismertetéséről.” 1907. december 31. In: MRT. 1907. II. kötet. 2279–2281. old.; BpK. 1907. január 1. 1. sz. 5. old.; PK. 1908. 1. sz. január 1. 10–12. old.

²² „A m. kir. pénzügyminiszter által az 1908. évi 140 308/907. szám alatt kiadott hirdetemény az ausztriai veretű egykoronás emlékérmék ismertetéséről.” 1908. február 20. In: MRT. 1908. 179–180. old.; BpK. 1908. február 27. 48. sz. 2. old.; PK. 1908. 6. sz. március 1. 263–264. old.; „A m. kir. pénzügyminiszter 1908. évi 45.259. szám alatt kiadott hirdeteménye az ausztriai veretű tíz- és huszkoronás arany emlék-érmék ismertetéséről.” 1908. május 1. In: MRT. 1908. 788–790. old.; BpK. 1908. május 8. 106. sz. 4. old.; PK. 1908. 13. sz. május 10. 681–682. old.; „A m. kir. pénzügyminiszter 1908. évi 66 303. számú hirdeteménye, az ausztriai veretű öt koronás ezüst emlékérmék ismertetéséről.” 1908. június 15. In: MRT. 1908. 1088–1089. old.; BpK. 1908. június 18. 139. sz. 175–176. old.; PK. 1908. 16. sz. június 20. 842–843. old.

²³ „A m. kir. pénzügyminiszter 1912. évi 49 337. számú rendelete, a koronaértékre szóló két-koronás ezüst érmék forgalomba hozataláról.” 1912. május 7. In: MRT. 1912. 598–601. old.; BpK. 1912. május 15. 110. sz. 2–3. old.; PK. 1912. 14. sz. május 20. 331–333. old.

²⁴ „A m. kir. pénzügyminiszter 1900. évi 111 422/1899. számú rendelete, az ausztriai értékű 20, 10 és 5 krajczáros ezüstérmék kivételes beváltásának engedélyezése tárgyában.” 1900. január 26. In: MRT. 1900. 115–116. old.; BpK. 1900. február 1. 25. sz. 1. old.; PK. 1900. 4. sz. február 1. 137–138. old.;

²⁵ „A m. kir. pénzügyminiszter 1901. évi 10 137. számú rendelete, az ausztriai értékű 20, 10 és 5 kros ezüstérmék kivételes beváltására kitűzött határidő meghosszabbítása tárgyában.” 1901. február 8. In: MRT. 1901. 212. old.; BpK. 1901. február 10. 34. sz. 2. old.; PK. 1901. 4. sz. február 10. 143. old.; „A m. kir. pénzügyminiszter 1902. évi 2122. számú rendelete, az ausztriai értékű 20, 10 és 5 kros ezüstérmék kivételes beváltására kitűzött határidő meghosszabbítása tárgyában.” 1902. január 22. In: MRT. 1902. 208–209. old.; BpK. 1902. február 1. 26. sz. 1. old.; PK. 1902. 3. sz. február 1. 35. old.

²⁶ „A m. kir. pénzügyminiszter 1900. évi 8122. számú rendelete, az ausztriai értékű 1 és 1 kr-os érmék pótlólagos beváltása tárgyában.” 1900. február 9. In: MRT. 1900. 237–238. old.; BpK. 1900. február 15. 36. sz. 2. old.; PK. 1900. 5. sz. február 15. 168–169. old.; „A m. kir. pénzügyminiszter 1901. évi 46 388. számú rendelete, az a. é. 1 és 5/10 (fél) krajczáros rézváltópénz beváltására kitűzött határidő meghosszabbítása tárgyában.” 1901. június 17. In: MRT. 1901. 466. old.; BpK. 1901. június 20. 140. sz. 1. old.; PK. 1901. július 20. 426–427. old.

²⁷ „A m. kir. pénzügyminiszter 1901. évi 96 712/1900. számú rendelete, a forgalmon kívül helyezett a. é. 2 frtos ezüstérmékkel leendő elbánás, valamint ezeknek és az a. é. 1 frtos érméknek kivételes beváltása tárgyában.” 1901. január 23. In: MRT. 1901. 210–211. old.; BpK. 1901. február 1. 27. sz. 3. old.; PK. 1901. 3. sz. február 1. 130–131. old.

Magyarország papírpénzei 1900–1914 között

1900. szeptember 20-án került forgalomba a korona pénzrendszer első bankjegye, a 20 koronás címlet.²⁸

Az új kiadásokkal párhuzamosan megkezdődött a régi állam- és bankjegyek bevonása is. Az 1901. augusztus 10-ei rendelet értelmében, a Monarchiában szeptember 1-jével megszűnt az 1881-es 5 és az 1884-es 50 forintos államjegy kiadása és átváltása, fizetni azonban a magánforgalomban még 1903. február 28-ig lehetett velük, míg a Monarchia állami pénztárai és hivatalai 1903. augusztus 31-ig fogadták el fizetesképpen, 1907. augusztus 31-ig pedig átváltás végett. A rendelet egyúttal közli, hogy 1901. szeptember 2-án megkezdődik az 1900. március 31-ei keltezésű 10 koronás bankjegyek kiadása, az 1899: XXXIV. tc. értelmében 160 millió korona erejéig.²⁹ Mivel 64 millió korona erejéig az 1900. március 8-ai rendelet már intézkedett 5 koronás ezüstérmék kiadásáról, e két címlet 224 milliós összege volt hivatott pótolni a közös költségen beváltandó ugyanakkora összegű államjegyeket.

1901. szeptember 1-jei rendelet intézkedett az 1880. május 1-jei keltezésű osztrák értékű 10 forintos bankjegy beváltásáról. Az OMB fő- és fiókintézetei 1903. február 28-ig fogadták el fizetesképp és átváltásképpen. Ez év március 1-től augusztus 31-ig már csak az OMB két főintézete (Budapest és Bécs) fogadta el ily formában, szeptember 1-től 1909. augusztus 31-ig már ezek is csak átváltás végett.³⁰

1902. május 17-ei rendelet gondoskodott a harmadik új címletű bankjegy, az 50 koronás forgalomba helyezéséről, mely május 26-án meg is kezdődött.³¹

Október 20-tól forgalomba helyezték a negyedik címletet, a 100 koronás bankjegyet is, ezzel párhuzamosan pedig bevonták az 1880. május 1-jei keltezésű 100 forintos bankjegyeket. Az OMB fő- és fiókintézetei 1904. április 30-ig fogadták el őket fizetesképp és átváltás céljából. Ezután október 31-ig a két főintézet még elfogadta fizetesképp és átváltás végett, azonban a többi bankintézet már csak átváltásként. November 1-től már csak a két főintézet fogadta el átváltás végett, 1910. október 31-ig.³²

1903. január 2-től forgalomba helyezték az ötödik bankjegycímletet, az 1000 koronást is, ezzel párhuzamosan pedig bevonták az 1880. május 1-jei keltezésű 1000 forintos bankjegyet, amelyet az OMB fő- és fiókintézetei fizetesképp és átváltás végett 1904. június 30-ig fogadtak el. Ezután december 31-ig a két főintézet még ugyanígy elfogadta, míg 1905. január 1-től 1910. december 31-ig már csak átváltás céljából.³³

1905. február 25-én sor került az első koronás címletű bankjegy cseréjére is. Ekkor helyezték forgalomba az új, 1904. január 2-ai keltezésű 10 koronást, s vele párhuzamosan az 1899: XXXVII. tc. 89. cikke értelmében bevonták az 1900. március 31-ei keltezésűeket. Ismételten hivatkoztak az 1899: XXXIV. tc. 88. cikkére, valamint az 1899. szeptember 21-én kiadott császári rendeletre, melyek szerint az OMB 160 millió korona összeg erejéig jogosult 10 koronás bankjegyeket kibocsátani. Az új bankjegyeket abban a mértékben helyezték forgalomba, amilyen mértékben haladt az 1900-as 10 koronások, illetve az 1884-es 50 forintos államjegyek bevonása. A Monarchia két államának és az OMB főtanácsának megegyezése értelmében a régi 10 koronásokat az OMB fő- és fiókintézeteinél 1907. február 28-ig

²⁸ „Hirdetmény az osztrák-magyar bank 1900. évi március hó 31-éről keltezett 20 koronára szóló bankjegyeinek kibocsátása tárgyában.” 1900. szeptember 8. In: BpK. 1900. szeptember 11. 207. sz. 3. old.; PK. 1900. 23. sz. szeptember 11. 791–793. old.

²⁹ „A m. kir. pénzügyminister 1901. évi 58 136. számú rendelete, az államjegyekből álló függő adósság teljes beváltása és a tízkoronás bankjegyeknek az osztrák-magyar bank által leendő kiadása tárgyában.” 1901. augusztus 10. In: MRT. 1901. 508–514. old.; BpK. 1901. augusztus 13. 185. sz. 2–3. old.

³⁰ „A m. kir. pénzügyminister 1901. évi 2571. P. M. számú rendelete, az a. é. 10-forintos bankjegyek behívása és bevonása tárgyában.” 1901. szeptember 2. In: MRT. 1901. 649–650. old.; BpK. 1901. szeptember 4. 202. sz. 2–3. old.

³¹ „A m. kir. pénzügyminister 1902. évi 39 441. számú rendelete, az osztrák-magyar bank 1902. évi január hó 2-áról keltezett, 50 koronára szóló bankjegyeinek kibocsátására vonatkozó hirdetmény közzététele tárgyában.” 1902. május 17. In: MRT. 1902. 514–518. old.; BpK. 1902. május 18. 114. sz. 3. old.; PK. 1902. 13. sz. május 20. 224–226. old.

³² „A m. kir. pénzügyminister 1902. évi 77 844. számú rendelete, a 100 koronára szóló bankjegyek kibocsátása és az a. é. 100 forintra szóló bankjegyek bevonása tárgyában.” 1902. október 7. In: MRT. 1902. 1009–1013. old.; BpK. 1902. október 10. 233. sz. 3–4. old.; PK. 1902. 25. sz. október 10. 484–488. old.

³³ „A m. kir. pénzügyminister 1902. évi 103 279. számú rendelete, az 1000 koronára szóló bankjegyek kibocsátása és az ausztriai értékű 1000 fra szóló bankjegyek bevonása tárgyában.” 1902. december 18. In: MRT. 1902. 2059–2064. old.; BpK. 1902. december 21. 293. sz. 3–4. old.; PK. 1902. 33. sz. december 21. 725–728. old.

fogadták el fizetés- vagy átváltásképpen, ez volt tehát a bevonás határideje. Ettől kezdve az OMB bankintézetei még 1903. február 28-ig elfogadták átváltás végett.³⁴ 1908. június 22-én megkezdődött a 20 koronás bankjegyek cseréje is. Ezen a napon hozták az 1907. január 2-i keltezésű 20 koronásokat forgalomba, az 1899: XXXVII. tc. 89. cikke értelmében, az OMB alapszabályainak 111. cikkét figyelembe véve, korlátolt mennyiségben. Az OMB-nek az alapszabályok 88. cikkében megállapított feltétlen kicserélési kötelezettsége tehát e bankjegyekre nem vonatkozott. Az új bankjegyek kibocsátása a régi, 1900. március 31-ei keltezésű 20 koronások bevonásával arányosan történt. A két kormány és az OMB főtanácsának megállapodása értelmében az OMB fő- és fiókintézeteinél a régi 20 koronásokat 1910. június 30-ig fizetesképp, vagy átváltás végett elfogadták, ez volt tehát a bevonás határideje. Ettől kezdve 1916. június 30-ig az OMB bankintézetei már csak átváltás végett fogadták el őket, míg ezt követően a bankalapszabályok értelmében az OMB többé nem volt köteles beváltani.³⁵

1910. augusztus 22-én forgalomba hozták az új, 1910. január 2-ai keltezésű 100 koronásokat, s megkezdtek az 1902. január 2-ai keltezésű 100 koronások bevonását, melyeket az OMB fő- és fiókintézetei 1912. augusztus 31-ig fogadtak el fizetesképp, vagy átváltás végett. Ezt követően 1918. augusztus 31-ig a fenti intézetek már csak átváltásként fogadták el őket. Ezzel az OMB-nek az alapszabályok 89. cikkében foglalt beváltási kötelezettsége megszűnt.³⁶

Az 1910-es 100 koronások kevés időt töltöttek a forgalomban. 1912. december 23-tól az OMB fő- és fiókintézetei megkezdtek az új, 1912. január 2-ai keltezésű 100 koronások kibocsátását³⁷, s az 1913. május 29-ei rendelettel bevonták a még csak mintegy két és fél éve forgalomba hozott „régii” 100 koronásokat. E bankjegyeket az OMB fő- és fiókintézeteinél 1915. május 31-ig fogadták el fizetesképp, vagy beváltás végett. Ezután, 1921. május 31-ig már csak átváltás végett, tovább az OMB alapszabályainak 89. cikke értelmében nem voltak kötelesek átváltani.³⁸

1913. szeptember 29-én folytatódott a bankjegycsere, amikor is az OMB forgalomba helyezte az 1913. január 2-ai keltezésű 20 koronást. Az új 20 koronások a régiék bevonásával arányosan kerültek forgalomba. 1914. január 2-ától megkezdtek az 1907. január 2-i keltezésű 20 koronás bankjegyek bevonását. A két kormány és az OMB főtanácsának megállapodása értelmében az OMB fő- és fiókintézetei 1915. december 31-ig fogadták el fizetesképp, vagy átváltás végett. Ezután, 1921. december 31-ig az OMB bankintézetei már csak átváltás végett, utána pedig már erre sem voltak kötelezve.³⁹

³⁴ „A m. kir. pénzügyminiszter 1905. évi 13 529. számú rendelete, az osztrák–magyar bank 1900. évi március 31-ről keltezett, 10 koronára szóló bankjegyeinek bevonása és 1904. évi január 2-ről keltezett, 10 koronára szóló bankjegyek kibocsátása tárgyában.” 1905. február 14. In: MRT. 1905. 181–186. old.; BpK. 1905. 37. sz. február 15. 1–2. old.; PK. 1905. 6. sz. február 20. 147–151. old.

³⁵ „A m. kir. pénzügyminiszter 1908. évi 63.657. számú rendelete, az osztrák–magyar bank 1900. március 31-ről keltezett, 20 K-ra szóló bankjegyeinek bevonásáról és 1907. január 2-ről keltezett 20 K-ra szóló bankjegyeinek kibocsátásáról.” 1908. június 11. In: MRT. 1908. 1084–1087. old.; BpK. 1908. 134. sz. június 12. 2. old.; PK. 1908. 16. sz. június 20. 838–842. old.

³⁶ „A m. kir. pénzügyminiszter 1910. évi 73 738. számú rendelete, az Osztrák–magyar bank 1902. évi január 2-áról keltezett 100 koronára szóló bankjegyeinek kibocsátása tárgyában.” 1910. augusztus 11. In: MRT. 1910. 596–599. old., csatolva mellé: „Hirdetmény új, 1910. évi január 2-áról keltezett 100 koronás bankjegyek kibocsátása és az 1902. évi január hó 2-áról keltezett 100 koronás bankjegyek bevonása tárgyában.” 1910. június 23.; BpK. 1910. 184. sz. augusztus 12. 1. old.; PK. 1910. 20. sz. augusztus 18. 600–604. old.

³⁷ „A m. kir. pénzügyminiszter 1912. évi 143 647. számú rendelete, az Osztrák–magyar bank 1912. évi január 2-áról keltezett 100 koronára szóló bankjegyeinek kibocsátásáról.” 1912. december 12. In: MRT. 1912. 2491–2494. old., csatolva mellé: „Hirdetmény az 1912. évi január hó 2-áról keltezett, 100 koronára szóló új bankjegyek kibocsátása tárgyában.” 1912. november 28.; BpK. 1912. 283. sz. december 12. 4–5. old.; PK. 1912. 34. sz. december 20. 1675–1678. old.

³⁸ „A m. kir. pénzügyminiszter 1913. évi 57 410. számú rendelete, az 1910. évi január 2-áról keltezett 100 koronás bankjegyek bevonásáról.” 1913. május 29. In: MRT. 1913. 997–998. old., csatolva mellé: „Hirdetmény az 1910. évi január hó 2-áról keltezett 100 koronás bankjegyek bevonása tárgyában.” 1913. április 24.; BpK. 1913. 123. sz. május 31. 2. old.; PK. 1913. 14. sz. június 1. 857–858. old.

³⁹ „A m. kir. pénzügyminiszter 1913. évi 115 039. számú rendelete, az osztrák–magyar bank 1907. évi január hó 2-áról keltezett, 20 koronára szóló bankjegyeinek bevonásáról és 1913. évi január hó 2-áról keltezett, 20 koronára szóló bankjegyeinek kibocsátásáról.” 1913. szeptember 20. In: MRT. 1913. 1606–1610. old., csatolva mellé: „Hirdetmény az osztrák–magyar bank 1913. évi január hó 2-áról keltezett, 20 koronára szóló bankjegyeinek kibocsátása és az 1907. évi január hó 2-áról keltezett, 20 koronára szóló bankjegyeinek bevonása tárgyában.” 1913. augusztus 28.; BpK. 1913. 217. sz. szeptember 21. 3–4. old.; PK. 1913. 24. sz. szeptember 21. 1097–1101. old.

Nem mehetünk el szó nélkül a gyors bankjegycserék mellett. Ezek oka a nagy méreteket öltő bankjegyhamisításokban keresendő, amely jelenség a papírpénzek terén nem új keletű, hanem már a papírpénz kibocsátás kezdetétől létezett. A XX. század elején a papírpénzek előállításának folyamán még nem voltak olyan biztonságtechnikai eljárások, mint manapság. Több címetet is hamisítottak, így pl. az 1907-es 20, illetve az 1910-es 100 koronást is, melyről körrendeletben tájékoztatták a pénzügyi hatóságokat és az állami pénztárakat, a hamisítványok jellemzőinek leírásával az egyes címletek kapcsán.⁴⁰ Előbbi megjelent Bécsben, Prágában és Triesztben is, tehát egymástól távoli helyeken, ami azt feltételezi, hogy jelentős számú hamisítvány készülhetett. A hamisítványok több ponton, pl. színben, papírvastagságban és egyebekben is eltértek a valódi bankjegyektől, tehát egy élesebb szemű ember képes volt felismerni őket. Egy példa, hogyan is „dolgozott” egy hamisító: „A hamisító a valódi bankjegy magyar és német képeről photomechanikai úton és rajzolással a kék jegyképről és az alapnyomatról nyomtató lemezeket készített, és ezekről a hamisítványt a valódinak kb. megfelelő színnel fehér velinpapírra nyomta.”⁴¹

Összefoglalás és kitekintés

Az arany valutarendszerre való áttéréssel az Osztrák-Magyar Monarchia pénzügyi rendszere megszilárdult, a valutarendezés tehát sikeresnek mondható, habár a tiszta aranyvalutát nem sikerült megvalósítani. Ennek ellenére a korona Európa, sőt a világ egyik legerősebb és legjobb valutájának számított az első világháború kitérésékor. Mivel az előző pénzügyi rendszer ezüst I forintosai értékű pénzként a korona-fíllér pénzügyi rendszer fennállása idején végig forgalomban maradtak, emiatt a kortárs pénzügyi szakemberek a Monarchia aranyalapon nyugvó valutáját joggal nevezték sántának. A korona inflációja 1918-ig mérhetőnek mondható, s csak az elvesztett világháborút követően vett nagy lendületet, ahogy ez az egyre növekvő címleteken keresztül jól nyomon követhető, egészen a legmagasabb, egymillió koronás címletig. A pénzügyi stabilizációt 1925-ben egy új pénzügyi rendszer, a pengő-fíllér bevezetésével sikerült megoldani.

Molnár Péter

Kalotaszeg iskolái Trianon után

A XIX–XX. század fordulóján Kalotaszegen a korszerű népoktatást a magyar állami iskolákban folyó tanítás jelentette. A kalotaszegi református felekezeti iskolák a modern polgári oktatást bevezető Eötvös-féle népiskolai törvény követelményeinek nehezen tudtak megfelelni, emiatt az egyházközségek fokozatosan lemondtak iskolafenntartó jogukról a magyar állam javára és a református iskolák épületeit, felszerelését átadták állami iskolák szervezésére. Jellemző a bánffyhunyadi iskola esete, ahol 1874-ben a református egyház a református iskola 3 hold 330 négyzetöl telkét a rajta lévő épületekkel, felszereléssel haszonbérbe adta a magyar állami iskolának, a szerződésben azonban kikötötte, hogy a tulajdonjogát a jövőben is fenntartja, valamint azt, hogy az ingatlant csakis magyar iskolának adja bérbe. A magyar állam a megegyezés szerint az egyháznak évente 600 korona bért fizetett.

A XX. század első évtizedének végére Kalotaszeg iskolahálózatában jelentős változások történtek, a felekezeti oktatás háttérbe szorult, az állami oktatás pedig számbeli súlyával, szervezettségével, anyagi lehetőségeivel a vidék népoktatásának irányítója lett. Az 1910–1911. tanévben Kalotaszegen a 42 iskola közül 33 állami 6 református felekezeti, 2 községi és 1 EMKE iskola működött.

⁴⁰ 1911. évi 3.367/P. M. számú körrendelet valamennyi pénzügyi hatósághoz és állami pénztárhoz az 1910. évi 100 koronás bankjegyhamisítványok ismertetése tárgyában. 1911. szeptember 5. In: PK. 1911. 24. sz. szeptember 10. 775–777. old.; 1911. évi 3.785/P. M. számú körrendelet valamennyi pénzügyi hatósághoz és állami pénztárhoz az 1907. évi 20 koronás bankjegyhamisítványok ismertetése tárgyában. 1911. október 8. In: PK. 1911. 26. sz. október 10. 820–821. old.; 1911. évi 126.349. P. M. számú körrendelet valamennyi pénzügyi hatósághoz és állami pénztárhoz az 1907. évi 20 koronás bankjegyhamisítványok ismertetése tárgyában. 1911. november 14. In: PK. 1911. 29. sz. november 20. 895–896. old.; 1912. évi 45.216. P. M. számú körrendelet valamennyi pénzügyi hatósághoz és állami pénztárhoz az 1907. évi 20 koronás bankjegyhamisítványok ismertetése tárgyában. 1912. április 23. In: PK. 1912. 12. sz. május 1. 295–296. old.

⁴¹ PK. 1911. 29. sz. november 20. 895. old.

Az 1914–1918. évi első világháborút Magyarország elvesztette és az országot súlyos területi veszteségek érték, Erdély magyarsága – közte a kalotaszegi is – kisebbségi helyzetbe jutott. Kolozsvár 1918. évi szomorú karácsonya után hamarosan Kalotaszegre is bevonultak a román csapatok. A katonai megszállást követte az új hatalom fokozatos berendezkedése, amelynek természetes következménye lett a magyar intézmények megszüntetése, több magyar iskola bezárása. Az új imperium ezen a túlnyomóan magyar lakosságú területen a megszüntetett magyar iskolák helyébe román állami iskolákat igyekezett szervezni.

Bánffyhunyadon – a vidék központjában – történt az első iskolakisajátítás: 1919. szeptember 26-án a magyar iskolát román iskolává alakították, két osztályt indítottak többségében környező román falvakból hozott tanulókkal, a 25 tanterem többi részében a román hadsereg katonai raktárakat rendezett be. A helybeli református egyház ekkor, hogy a magyar gyerekek ne maradjanak tanítás nélkül, egy magánlakásban református iskolát szervezett, amit a román jegyző rövidesen bezárattott.

1919. október 26-án Bokor Márton lelkipásztor az iskola tanerőit a következő formában értesítette: „Református iskolánkat a román hatóság karhatalommal besukatta. Kérem az összes tanerőket, hogy osztályaikat azonnal boesássák haza. A tanulóknak megmagyarázandó, hogy további intézkedésig tanítás nem lesz, de legyenek türelemmel, semmitől ne féljenek, mert ez az állapot csak rövid ideig (talán csak egy hétig) fog tartani. A növendékek útján – a lehetőségig – a szülők is megnyugtatódnak, hogy előbb-utóbb az iskola újra meg fog nyílni, s nincs szükség arra, hogy más iskolába vigye egyetlen szülő is a gyermekét. Az iskola újból való megnyitását közölni fogjuk. A beiratkozási céduláját mindenki jól megőrizze és ha az előjáróság járni fog a be nem iratkozottak számbavételére, csak azt mutassák, mely hivatva van igazolni, hogy ők a ref. iskolába már beiratkoztak! Egyszóval türelem és kitartás!!!”

Ebben a helyzetben a kalotaszegi egyházközségek megpróbálták védekezni, a régi szerződések hatályának megszűntével visszaigényelték iskolafenntartó jogaikat és megkezdték újjászervezni református felekezeti iskoláikat. Az új hatalom erre úgy válaszolt, hogy a hunyadi primpréter, az iskolarevizor – különböző okokra hivatkozva – kezdte bezáratni a református iskolákat: 1920-ban Kőrösfőt (november), 1921-ben Magyarapust (május), Magyarfenest (június), Ketesdet (szeptember), 1922-ben Egerest (október), 1923-ban Nyárszót (február), Hidalmást (március), Magyarzombort (április), Bánffyhunyadot (szeptember, újra), Kalotaszentkirályt (október), Bogártelkét (december).²

A román állami iskolahálózat fokozatosan kialakult, megerősödött, majd megpróbálta magához vonzani a magyar tanulókat azáltal, hogy magyarul is adtak elő. Később azonban a ezeket az ún. magyar tagozatokat elrománosították illetve megszüntették. Az 1923–1924-es tanévben Kalotaszegen már csak 12 református magyar felekezeti iskola működött a következő falvakban: Bábony, Farnas, Jákótelke, Kispetri, Magyarbikal, Magyarókeréke, Nádasdaróc, Sárvasár, Sztána, Tordaszentlászló, Vádkó, Zsobok.³

1924. július 24-én megjelent az állami elemi oktatásról szóló törvény az ún. „lex Anghelescu”, amely csaknem két évtizeden keresztül meghatározta az ország népoktatását, megkeserítve a magyar tanítók sorsát. A törvény a felekezeti iskolákba is bevezette a román állami tantervet és ezáltal a magyar kalotaszegi iskolák kényelvűvé váltak, ugyanis az iskolákban kötelezően román nyelven tanították a román nyelvet, a román történelmi, földrajzi és állampolgári ismereteket. A magyar tanítókat nyaranta kéthónapos tanfolyamokra küldték, ahol román nyelven tanulták az előbbi tantárgyak módszertanát, pedagógiai gyakorlatát, majd képesítési vizsgát tettek. Amennyiben a tanítók a vizsgán másodjára sem feleltek meg, elvesztették állásukat, a tanügyben szerzett jogaikat, egyszóval az utcára kerültek. A magyar tanítók teljesen kiszolgáltatott helyzetben voltak, ugyanis az iskolarevizorok bármikor újabb tanfolyamokra és vizsgákra utasíthatták őket. (Anghelescu nevéhez fűződött a kisebbségek által lakott megyékben a „kultúrznák” létrehozása, valamint az iskolákban a névelemzés és a származáskutatás bevezetése is!)⁴

¹ Bokor Márton: Egyházközségeink története. Kalotaszegi Magyar Református Naptár. Cluj 1937. 106–130. old.

² Kimutatás a református iskolák betiltásáról. Kolos-kalotai Református Egyházmegye Levéltára (Kolozsvár). E.123.

³ Kimutatás a Kalotaszegi egyházmegyében működő református felekezeti tanítókról (1924–25). KKEhml.vt. E.119.

⁴ Törvény az állami elemi oktatásról (1924). Nagyvárad. Ford.: Dr. Papp János.

A törvény szerint az állami és a felekezeti elemi iskolák 7 osztályosak, amelyek két szintből álltak: az I–IV. osztályos alapfokozatból és az V–VII. osztályokból a kiegészítő fokozatból. Ez utóbbi fokozatban folytatódott és megerősítést nyertek az első fokozatban tanultak.

Az első négy osztályban előírt tantárgyak a vallás, román olvasás, írás, nyelvtan, a magyar tannyelvű iskolákban a magyar olvasás, írás, nyelvtan, számtan, román történelmi, földrajzi, állampolgári ismeretek, természetrajz, egészségügy, rajz, ének, testnevelés, kézimunka, a falvakban gyakorlati földműves munka (fiúk), háztartási ismeretek (leányok) voltak. Heti óraszám 24–28 (I–IV.) és 12–24 (V–VII.) között változott.

A két világháború között Kalotaszeg református felekezeti iskoláiban szakképzett tanítók működtek; a 12 tanító közül Nagyenyeden heten, Kolozsváron és Székelykeresztúron ketten-ketten szereztek diplomákat.⁵ 1936-ban minősítésük hatnak ideiglenes (provizorikus), akik véglegesítő vizsgára köteleztettek és hatan véglegesített tanítók.⁶ Háromszékről öten származtak, kalotaszegi születésűek hárman voltak: a Bábonyban tanító Lénárt Ferenc (született Türebén 1863-ban), a Farnason működő Antal Béla (szül. Sztána, 1879) és a Kispetriben tanító Pócs Ferenc (szül. Bánfűhunyadon, 1901). Ezekben az években kezdték pályájukat Kalotaszegen azok a tanítók, akik később egész életükben a vidéken tanítottak, mint a magyarókeréki Técsy Berta, a kalotaszentkirályi Demeter Tibor és a magyarbikali Kupa István.

A tanítók fizetése szerény jövedelmet nyújtott: 1927-ben Lénárt Ferenc (Bábony) évi 33 ezer leit, Debreczeni Emma (Tordaszentlászló) 21 ezer leit, Jászberényi Mihály (Magyarbikal) 16 200 leit kapott. (Ebben az időben az átlagos tanítói fizetés 30–40 ezer lei között volt!).

Az egyházközösséggel kötött szerződés szerint a tanítók többségének a pénzbeli fizetés mellett természetbeni járandóság és néhány hold szántóföld használata is járt. Kovács Lajos zsoboki tanító az évi 11 820 lei fizetés mellett 60 véka búzát és 1,6 hold földet, Hadas Ferenc sztánai tanító pedig 9340 leit, 80 véka tengerit és 5 hold földet kapott.⁷

A Kalotaszegi egyházmegye iskolahálózata az 1938/39-es tanévben a következő volt:

	db	Tanulók száma	%
1. Román állami iskolák			
– román tagozat száma	29	2560	71
– magyar tagozat száma	8	539	15
2. Református felekezeti iskolák	12	498	14
3. Beiskolázatlanok száma		176	
4. Összesen	49		

Megjegyezzük, hogy a tanulólétszám a 7–15 éves református tanköteles gyerekekre vonatkozik, akiknek 86%-a román állami iskolába járt és akiknek 71%-a csak román nyelven tanult.⁸

Kalotaszeg iskolahálózata 1940 őszén – a második bécsi döntés után – teljesen megváltozott, de ez már új fejezetet jelent a vidék iskolázásának történetében.

Sebestyén Kálmán

⁵ Kimutatás..., 1927. KKEhmLvt, E.159.

⁶ Kimutatás..., 1936. KKEhmLvt, E.251.

⁷ Kimutatás..., 1927. KKEhmLvt, E.159.

⁸ Kimutatás..., 1938. KKEhmLvt, E.262.

ZSENGE TERMÉS

A Honismereti Szövetség és a Békés Megyei Karácsonyi János Honismereti Egyesület 2009. október 26–29-e között Gyulán szervezte meg a XIV. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiát, aminek témája: *Családom története – Családfám* volt.

A meghívó levél hangsúlyozta, hogy identitásunkhoz, önmeghatározásunkhoz nagyon fontos, ha tudjuk, honnan jövünk, kik voltak az őseink, hogyan éltek, mit tettek hazájukért, közösségükért, saját családjukért. „Ézért szüleiteket, nagyszüleiteket, rokonaitokat kikérdezve tudjatok meg minél többet családotok múltjáról. Szüleitek, nagyszüleitek és korábbi felmenőitek életéről. Írjátok meg mindazt, amit tőlük vagy újságokból, könyvekből összegyűjtöttetek. Őseitek foglalkozásáról, életük fontos eseményeiről, arról pl., hogy a történelmi események hogyan érintették őket. A legtöbb család őrzi a régi, hivatalos okmányokat, pl. születési, házassági vagy halotti anyakönyvi lapokat, kivonatokat, különböző igazolványokat, ingatlanok adásvételi szerződéseit, őrzi az egyes családtagok levelezését, fényképeit. Ezek felkutatása sokban segíthet nektek dolgozatotok, előadásotok összeállításában.

A következőkben az ott elhangzott előadásokból közlünk néhányat.

Bartha Éva

Szilágysomlyó történelmi emlékei

Városunk egyik büszkesége az óváros központjában álló Báthori-vár. Helyén korábban valószínűleg már a XV-ik században komoly, megerősített kúria állott. A majdnem négyszögletes alaprajzú, négy oldalról beépített épületeryűtest az évek során állandóan erősítették. A várkastély további építésére vonatkozó adatok IV. Báthori István korából származnak, ugyanis az apa halála után a hatalmas birtok a három fiúra, Andrásra, Kristófra, és Istvánra maradt. Szilágysomlyó 1550-től 1594-ig virágzott, István állandóan szépítgette, építette. A történészek szerint IV. Báthori Istvánt tekinthetjük a somlyói vár építőjének. Báthori Kristóf fia, Zsigmond építette 1592-ben a vár legszebb, ma is fennálló részét, a reneszánsz kaput. A kapu feletti kettős címeren a pajzsban kivehető a sárkány. A nagyon megrongált Báthori-címerben Báthori Zsigmond nevének kettős kezdőbetűje látható, és egy évszám, ami vita tárgya: 1592 vagy 1597.

A következő, történelmet idéző emlék a *Sólyomkő*, mely nemcsak kiránduló-, de történelmi emlékekkel rendelkező hely is. Sólyomkő a városdéli oldalán, a Csorba utca végétől kissé keletre fekszik. Furcsa formája olyan, amilyenek az időjárás formálta évmilliók során. A szájhagyomány szerint az 1920-as években a kő teteje tele volt sólyomfészkekkel, de azután a „tekerő kölykök” kipusztították őket, és azóta sem lakják sólymok a kő tetejét. De miért lett Sólyomkő a neve? A legenda így szól. A régi időkben a tatárok körülverték Somlyóvárát és minden áron el akarták foglalni. Ostrom alá vették hogy hozzájussanak a várban lévő kincsekhez. A védők hosszú ideig helytálltak, nagy veszteséget okozván az ellenségnek. Kitűnt hősiességével egy Sólyom nevű katona, aki kiváló nyilas volt. Míg a várban elfogyott az élelem, a várbeli nép magához szedte az értéktárgyait és a várból kivezető alagúton felszökött a Magura rengetegeibe. A tatárok utánuk eredtek. Az ősvény a Csorgó patak mentén, a Sólyomkő mellett visz kelet felé. A várbeliek ezen az ősvényen megmenekültek nyomukban a tatárokkal. A kifáradt menekülőket a tatárok lassan beérték. Hogy társaik megmeneküljenek, Sólyom a szikla mögé húzódott és a szűk ősvényen felfelé igyekvő tatárokat egyenként a nyilával lelőtte. A megmenekült várbeliek a tatárok eltakarodása után, e sziklát megmentőjükről Sólyomkőnek nevezték el.

Nagyon fontos és kiemelkedő építményünk a *katolikus templom*. A déli torony alatti bejárat ajtaja felett körbe vésva a következő felirat áll (latinból fordítva): *Ezt a művet a méltóságos somlyói Báthori István erdélyi vajda készítette*. A templom belső diadalívét a Báthoriak sárkányfogas címerének két oldalán *SB* – azaz Stefanus Bathory – 1532 olvasható. Az évszázadok folyamán a templomhoz többször

hozzátoldanak, építenek és renoválják. A Báthoriak építómunkájának eredménye a római katolikus templom is. Ez a város legrégebben alapított katolikus temploma, de pontos adatok hiányában a története csak hézagosan követhető. A közsikla alatti kiszögélés a város szívében már kezdetől fogva szent helye a településnek.

A református parókiához kötődően egy legendát szeretnék elmesélni. A török szultán a régi időkben a magurai úton vonult hadaival, hogy Erdélyt elfoglalja. Vele volt a leánya is, aki az úton szerzett betegségben meghalt, itt a Magura tetején. A szultán elrendelte a temetést, és a leány mellé temettette kincseit is, összesen 42 ládával. Így szól a legenda. A mohamedán szokás szerint a holttestet összes vagyontárgyával együtt temették el, ugyanis félték hogy a halott szelleme éjjel visszatér és bántja azt, aki elvette a kincseit. A Magura erdeiben található egy körülbelül 170 cm hosszú, 56 cm széles és 12 cm vastag szürkésfehér kő, mindenki úgy tudja, hogy ez a szultán leányának a sírköve. Pedig a kővön török írásnak nincs nyoma, viszont egy hatalmas M betű van belefárgva. 1896-ban vésették, a millénium évében, amikor ezen a helyen felállították. Ezt igazolja a kő két oldalára ültetett két erdelyi fenyő. Közülük az egyik már kiszáradt.

Az emlékkövet 1919 után ledöntötték, valószínű hogy szét is akarták törni, erre utal a rajta látható ütések nyoma. Szerencsére sikertelen volt a próbálkozás, s azóta ott fekszik elfeledve. Még most is ott lenne, ha 2006-ban a XVI. számú Báthori István cserkészcsapat lelkes közönsége fel nem kutatja és a református parókia udvarára le nem szállítja. Most ott várja sorsának jobbra fordulását. Ezek voltak azok a történelmi helyek, amelyek a várost a történelmi fontosságú Szilágysomlyóvá teszik.

Klaudi Zsófia és Tímea Boglárka

Családfakutatás a gyakorlatban

„A történelem ismétli önmagát.” Bizonyára mindenki ismeri ezt a szólást. Kissé elcsépelet ugyan, mégis, a világméretű, népeket befolyásoló eseményekben számtalan példát találhatunk rá. Amikor elkezdtem foglalkozni családom történetével, az a gondolat foglalkoztatott leginkább, hogy ez az állítás vajon igaz-e az én családomra? Élt-e benne olyan személy, akire hasonlítok, akinek a hibáit újra elkövetem? Általában mindenki a saját útját akarja járni az életben, de vajon milyen életutat jártak az én őseim? Tanulhatok-e az életükből? Nekem ezért fontos a családfakutatás, hogy meg tudjam válaszolni ezeket a kérdéseket. Mostanában, a kamaszkor végén, még inkább foglalkoztat a kérdés, ki vagyok én? Úgy érzem, hogy erre igazán biztos feleletet csak akkor tudok adni, ha ismerem a múltamat.

Hogyan is láttam hozzá a munkához? Először végiggondoltam lehetséges forrásaimat. Véleményem szerint a *legfontosabb a szóbeliség*. Ne várjunk a még élő rokonaink kikérdezésével, hiszen a hivatalos dokumentumok lapjain nincsenek leírva a családi anekdoták, nagyszüleink, dédszüleink saját története, gondolatai. De ha már csak írásos források állnak rendelkezésre, akkor az anyakönyvek bejegyzései, az anyakönyvi kivonatok igen meghatározóak. Mivel 1895-ig csak egyházi anyakönyvezés létezett, és mert ezt egyházanként külön-külön tették, megnehezítheti a munkánkat, ha nem tudunk elődeink vallási hovatartozásáról. A padlásokon megőrzött régi iskolai bizonyítványokat nézve, nemcsak elődeink jegyei, értékelései miatt szaladhat egy-egy halvány mosoly a szánk szélére, hanem fontos információkhoz is juthatunk. A levelek, esetleg egyéb dokumentumok is segíthetik munkánkat. A temetők sem elhanyagolható források, letisztítva a sírokra rakódott port és kiolvasva a már rég kifakult betűket, eltávozott rokonainkra bukkanhatunk. A nevek azonban csak akkor válnak igazán kézzelfoghatóvá, amikor előkerülnek a régi fényképek, és az eddig talán még soha nem látott arcok hirtelen összekapcsolódnak a már jól ismert nevekkkel.

Ezek alapján munkámat nagymamám kikérdezésével kezdtem. Persze már rengeteg történetet halottam tőle, hiszen családi összejöveteleken, kiskoromban nyaralások alkalmával, már sokat elmesélt nekem, de az igazat megvallva, csak most váltak igazán érthetővé a történetei. Írásos dokumentumokat is a nagymamám bonyhádi házában találtam, így különböző kitüntetések a munkájukért. Véralásért nagypapám kapott számos kitüntetést, mert 0-s vércsoportú vére volt, és mindenki számára használhatták a véré, ezért gyakran ment vért adni, hogy segíthessen. Sajnos ezt a vércsoportot senki sem örökölte tőle a családban.

A legjelentősebb családi dokumentumok azonban a Bibliák.

Az 1800–1900-as években a családnak asszonyai Bibliájuk első, illetve utolsó oldalain igyekeztek minden fontosabb adatot feljegyezni, így a születések, halálozások időpontját megőrizték az utókor számára, vagyis, mondhatni, számomra. Elmondhatom, hogy az emberekhez hasonlóan a család könyveinek is viszonylag kalandos életük volt. A második világháború után, mikor a német származású – vagy ahogy mindenki nevezi: sváb – családot vissza akarták telepíteni Németországba, első állomás-ként Mórásra vitették őket, és minden vagyonukat elkobozták. Csak kevés holmit vihettek magukkal, a Bibliák a házban maradtak. Néhány hét „száműzetés” után azonban hazatérhettek, de házaikat és értékeiket nem kapták vissza. De a felvidékiek azonban, akik megkapták az otthonukat, ezt a pár könyvet visszaadták, mert nemet nyelvük lévén, nem tudták azokat használni. Három Bibliánkban találtam használhatóbb adatokat.

Ha kinyitjuk őket, teleírt oldalakat találunk. A kézírás néhány helyen ugya már kissé elmosódott, de szerencsére a legtöbb beírás még olvasható. A német nyelvű feljegyzésekben, aki tanult németül, észrevehet néhány súlyos hibát. Ez annak köszönhető, hogy a sváb családokban szájról-szájra öröklődött a nyelv, soha nem tanulták az ún. irodalmi németet. A magyar nyelv hatása is jelentkezik a szavakon, ez látszik például az év, azaz Jahre, szó elírásán, amelyet -ah helyett -á-val írtak.

Az előadásom címében szereplő négy családdal fogok a továbbiakban foglalkozni, tagjaik életútjával, egy-egy számomra érdekesnek tűnő történettel.

Elsőként a szívemhez legközelebb állóról, a Schattmann-családról szólok. Eddig ötgenerációnyi Schattmann Józsefet sikerült találnom, az utolsó József a nagybátyám. Sajnos nem volt alkalmam, hogy erről az ágról bővebben beszélhessek idősebb rokonaimmal, hiszen nagypapám meghalt még jóval születésem előtt, de nagymamától és édesapámtól számos információt kaptam. A Schattmannok három generáción át Lázli erdejében éltek és dolgoztak mint erdészek. Ezt a hagyományt nagypapám szakította meg, aki először középszintű közgazdász végzettséget szerzett, majd a kisvejkéi TSZ-ben dolgozott, miután nagymamával Závodra költöztek, de mindemellett anyakönyvvezetői feladatokat is ellátott. Édesapám a közgazdász vonalat vitte tovább, a Pécsi Tudományegyetemen szerzett diplomát. De hogy a hölgyekről is szó essék, ebben az időben még nem volt jellemző a dolgozó nő, bár ha belegendülünk, a házimunka ellátása egy erdő közepén felér a legkomolyabb fizikai munkákkal. Ilyen életet élt déd-nagymamám, Póth Teréz, akivel előfordult, hogy több tucat madarat kellett megtisztítania, ha azt hozták haza a férfiak ebéd gyanánt, illetve a puskát is tudta használni, hiszen azzal jelzett az erdőben dolgozó férfiaknak, ha valami történt otthon.

Nagymamának azonban már volt állása, szintén a kisvejkéi TSZ-ben. És mert nagymamám született nevén Mőszmer Éva, így el is értünk a második családig. Mindkét Mőszmer János eredeti szakmáját tekintve kőműves volt és Závodon élt. Id. Mőszmer János harcolt és meghalt az első világháborúban, fia a második világháborúban harcolt, de neki sikerült hazatérni, igaz, téli időben több napig feküdt a csataterén sebesülten és súlyosan meg is betegedett. Foglalkozását tekintve útkaparó volt, ez annyit jelentett, hogy a Závod-Tevel közötti út karbantartását végezte, összeszedte a kidőlt fákat, lekaszálta a fűvet. Állásának köszönhetően nemcsak orvosi biztosítást kapott, hanem a szénát haza is vihette az állatainak, illetve a fát fűtőanyagként.

Szintén nagymamám ágából származik a következő két család, a Dorn és a Streitenberger család. Dorn Miklós Amerikába ment szerencsét próbálni, de súlyosan megbetegedett és csak annyi pénz sikerült összegyűjtenie, hogy hazautazhasson, majd hazaérve meg is halt. Neki nem sikerült az „amerikai álom” megvalósítása, bár nem ő volt az egyetlen, aki így járt. Fia, Dorn Márton férfiszabóként végzett Pécsen. Az első súlyosabb betegség hozzá köthető. Asztmás volt, és amikor családot Mórásra költöztették és barlangi lakásokat kaptak lakhelyül, felesége mindent megtett férje egészségéért. A bíró elé járult, aki átengedte nekik a háza mellett lévő lakást, de cserében Streitenberger Margit a bírói ház körüli munkákat vállalta el, Dorn Márton pedig, férfiszabó lévén, ruhákat varrt az előjárónak. Mindez azonban kis ár volt ahhoz képest, hogy ezzel a lakással tulajdonképpen az életét mentették meg. Streitenberger Ádám szintén egyfajta rendellenességgel született, süketnéma volt. Tantestületi felügyelő édesapjának köszönhetően azonban járhatott iskolába, megtanulhatott írni és olvasni. Ez azért volt fontos, mert a mai modern jelbeszédet ők még nem alkalmazták, így az írás megnyitotta előtte a kommunikáció kapuját. Végül – hogy megint a hölgyekre kerüljön a sor – szeretnék pár szóval megemlékezni szép-anyámról, Streitenberger Margitiról. Feltételezéseim szerint ő lehet a már korábban említett Bibliák feljegyzéseinek egyik szerzője. Azért engedtem meg magamnak ezt az elgondolást, mert az egyik Bibliában találtam „unsere Mutter”, illetve „unsere Fater” (édesanyánk és édesapánk) halálára vonatkozó bejegyzéseket, és a már kész családfára visszavezetve és behelyettesítve a neveket, minden bizonnyal tőle származnak ezek a fontos iratok. Nagymamám is gyakran emlegeti őt példaként, mert anyja korai halá-

la és anyagi okok miatt, már tizenöt évesen férjhez ment, ami mai szemmel nézve különlegességnek számít, akkoriban azonban teljesen természetes volt.

Kutatómunkám ideiglenes befejezésével, még nem tudok minden kérdésemre bizonyossággal válaszolni, de úgy érzem, minél jobban ismerem a múltat, annál jobban tudom elhelyezni magam a jelenben. Véleményem szerint a családfakutatás olyan, mint a véget nem érő utazás. Felszállunk a vonatra, az elkezd velünk száguldani, majd utazásunk megállóinál újabb és újabb nevekkel, évszámokkal, rokonkapcsolatokkal találkozunk, de végállomás soha sincs. Az igazat megvallva, nem is szeretnék leszállni erről a vonatról. Hihetetlen, magával ragadó élmény, amikor hosszú kutatás után rábukkanunk egy hasonló névre, és kicsit tovább kutatva rájövünk, hogy ő is egy elődünk, és ezzel mi egy kicsit „ő is vagyunk”, hiszen tőle származunk. Mindezekért tartom én, személy szerint, fontosnak a családfakutatást, múltunk megismerését, amelynek segítségével és az idő multával, talán az összes kérdésünkre választ kapunk.

Felkészítő tanár: *Dr. Gesztesi Enikő*

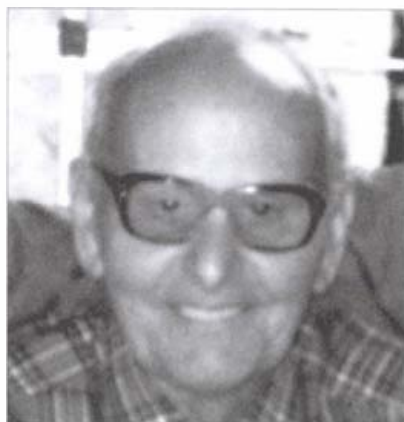
Schattmann Dorka

Családom története

A kutatásban még nem igazán számított „mesternek”, hiszen csak nemrég kezdtem hozzá az információszerzéshez. Bő egy hónapom volt arra, hogy minél többet megtudjak a családom származásáról. Több forrást használtam, közülük leghasznosabb talán a szóbeliség volt. Gondoljunk csak bele! Mi is emlékszünk a nagyszüleinkre, a nagyszüleink is emlékeznek a sajátjukra, és így már az űkszüleőkig eljuthatunk. Emellett a sírköveket és a fényképeket is megkerestem és elemeztem: ezek a pontos évszámok meghatározásában segítenek. A fényképek segítségével tudtam meg, mikor házasodtak össze az űkszüleim és a dédszüleim. Mikor rokonaim megtudták, hogy családfakutatással kezdtem el foglalkozni, a minap két újságcikket adtak segítségül. Ezekben a dédszüleim nyilatkoztak, sok pontos információt tudtam meg a kitelepítésükről.

A család történetében az apai ágot szeretném részletezni, mivel az anyai ágról nem sokat sikerült megtudnom, amiben közrejátszott, hogy a nagyszülők elváltak. Viszont az apai ágról mindkét nagyszülőm családtörténetéről sok mindent megtudtam.

Nagyapám történetével szeretném kezdeni. Az űkszüleim (Schneider János és Wiedeman Magdolna) nem Magyarországon születtek, hanem a németországi Raben településen. Ez a tény abban nehezítette dolgomat, hogy a kutatások során a feljebb nemzedékeket nem tudtam ki nyomozni. Még a dédszüleim (Holczer János és Schneider Anna) is ezen a településen születtek, azonban az első világháború után jobbnak látták életüket Magyarországon folytatni. Így kerültek a Tolna megyei Kakasdra. Nagyapám már itt született, itt járta ki az iskolát is. Ekkor az iskola nem olyan volt, mint most. A diákok többsége nem végzett egyetemet vagy főiskolát, hanem a 6. osztály elvégzése után, 12 évesen már dolgoztak. Ezt a nehéz sorsot fokozta a kitelepítés, ami a II. világháború után következett be. Nagyapám visszaemlékezése alapján az egész dobszóval kezdődött. Ezt követően mindenki a legelőre sietett, itt közölték, hogy mi fog történni velük, majd elvették minden értéküket és a házukat is. Sok esetben még a családokat is elválasztották egymástól. Egy kis batyúval a hátukon indultak el Lengyel községébe. Az út hosszú volt és fárasztó, mivel megszábták, hogy mikor lehet megállni, pihenni, és azt is, hogy mennyi időre.

Nagyapám

Itt azonban nem érezték jól magukat, rossz soruk volt, szőkésre készültek. Először a közelben levő erdőbe futottak. Itt egy kicsit eltévedtek, majd kikötöttek Kisvejken, ahol egy szőlősben kellett éjszákázniuk, majd másnap elindultak Kakasd irányába. Miután visszaérkeztek, kaptak egy házat, amelyben több család élt együtt.

Nagyanyám

Nagymamám története és élete másként alakult. Űkszüleim már Kakasdon születtek, ahol űknagyapám volt a falu bírója. Nagymamám Kakasdon járt iskolába, itt azonban csak három osztályt végzett el, mert váratlanul bekövetkezett a kitelepítés. Az egész 1947. augusztus 19-én kezdődött. Először dédanyámat a Szovjetunióba akarták hurcolni, de végül nem tették meg, mivel hét év alatti gyermeke volt. Az űkszüleimet és nagymamámat Bátaszékre vitték, dédanyámat és két másik lányát Kakasdon hagyták, ők azonban egyben akarták tudni a családot, és utánuk mentek. 21-én indultak el, marhavagonokban utazva. Ám annyira szerették Magyarországot, hogy a magyar zászlót egészen a határig viték magukkal. Először Pirnába, majd néhány nap múlva Weisbachba kerültek, egy parasztesaládhoz. Nagyon rossz sorsuk volt, „magyar cigányok”-nak nevezték őket. Nehezen tudtak megélni, mivel űkapám betegsége miatt nem dolgozhatott, így dédnagyanyám egyedül, kőötögetésből próbálta fenntartani a családot.

Mikor megtudták, hogy dédnagyapám újra otthon van (mivel addig orosz fogságban volt), elkezdték tervezni a szökésüket. 1949 januárjára meglett az ehhez szükséges pénz, de csak februárban indultak el. Először Hof városába szöktek. Itt lágerbe kerültek, ahonnan vissza akarták küldeni őket. Mivel dédnagyanyám eldobta az irataikat, nem tudtak mit kezdeni velük, így tovább folytathatták útjukat. Eljutottak Bécsbe, ahol egy osztrák úrtól menlevelet kaptak, s így érkeztek meg a határhoz. Untnak egy katonai laktanyába kerültek, ahol rendes ételt is kaptak. Ezt követte Szombathely, majd Győr és végül a budapesti Mária Terézia laktanya. Itt napi egyszeri étkezésre volt lehetőségük, a gyerekeknek még kenyéret sem adtak. A börtönből dédnagyapám segítségével jutottak ki, arra hivatkozva, hogy ő katona. Március 30-án, 712 nap után ismét Kakasdra kerültek. A börtön után az űkszüleim vigyáztak nagyszüleimre és testvéreire, míg a dédszüleim napszámosként dolgoztak, pont azon a földön, ami korábban az övék volt.

Végezetül azt tartom fontosnak, azt emelném ki, hogy a rokonaim mindig is magyarnak vallották magukat, és mindig hangsúlyozták, hogy ők nem hazaárulók.

Felkészítő tanár: Dr. Gesztesi Enikő

Holczer Mónika

Család, házasság, genetika

A család ősi intézmény, amely évezredek óta valamennyi kultúrában létezett valamilyen formában. A család az egyén és a társadalom közti közvetítő kiscsoport. A családi közösséghez tartozás kialakítja az ún. családi identitást, amelyet kollektív szimbólumokkal is kifejezésre juttatunk, mint például a családi név viselése.

A modern családmodell gyökerei a XVIII–XIX. századig, a felvilágosodás koráig nyúlnak vissza. Ekkor kezdett kialakulni a polgári intimitás, a szabadidő, a tulajdonképpeni magánélet.¹

Ennek több összetevője van, s ha a családi szemszögre szorítózunk, akkor két igen lényeges elemet kell kiemelnünk. Az egyik változás a házastársak közötti kapcsolatra vonatkozik. Míg korábban a házasság intézménye a családok közötti megállapodást, anyagi javakat szolgált, mostanra kezdett az új szemlélet meghonosodni, miszerint fontos, hogy a házas felek szeressék egymást. Ez persze társadalmi rangtól is függött, az uralkodói és felső rétegekben ez a nézőpont nem kaphatott súlyt, míg az alacsonyabb társadalmi rangú családoknál már a XVIII. századi levelezésekben olvashatunk olyan apai intést, miszerint a fiú nézze meg jól, hogy olyan nőt válasszon asszonyának, akit szeret is, és ne csak a hozományra legyen figyelemmel.

A másik változás a gyerekek helyzetében mutatkozott. Persze ez is társadalmi osztálytól függött, de a felvilágosodás korának hozadéka az a nézet, miszerint a gyerekek nem „miniatűr felnőttek”, így a szülők gyerekekhez való hozzáállása, nevelésük az évtizedek során átalakult, s a mai „modern” nézet felé kezdett közelíteni.²

¹ Girán János–Ligeti György: Szociológiai alapismeretek. Comenius BT. Pécs 2000. 140. old.

² Ugyanott 142. old.

A XX. században teljesedtek ki a változások, meghaladva a korábbi erkölcsi rendet. Megnőtt a házasságkötést megelőző kapcsolatok száma, módosultak a nemi magatartások, normák, ennek alapja volt a fogamzásgátlás ipari méretekre rúgó üzlete és az ezzel járó szabadabb szexualitás.

A családtagok száma lecsökkent. Nem csak arra gondolok itt, hogy a generációk szétváltak, a nagyszülöktől külön fészket épített a család, hanem a családonkénti gyermekek száma is megcsappant.

A legnyilvánvalóbb változás a válások nagy számában ütközik ki. Míg korábban vallási, erkölcsi bűnnek tartották a válást, a XX. században, főképp a II. világháború után a procedúra egyszerűsödésével már nem tekintették annak. Választási lehetőséggé nőtte ki magát, a társadalom szépen lassan elfogadta a jelenséget. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy Magyarországon 1880-ban minden századik házasság végződött válással, 1980-ban pedig vidéken minden negyedik, a fővárosban minden második házasság fulladt válásba.³

Talán a válások nagy száma idézte elő a hazánkban egyre nagyobb, elterjedtebb élettársi kapcsolatokat. Mutatja ezt, hogy Magyarországon a gyermekek 35%-a már házasságon kívül született.⁴ Több szociológiai vizsgálat megállapította, hogy ezek a kapcsolatok sem tartósabbak a házasságnál, csak ebben az esetben nincs válási-jogi procedúra.

Az együttélés hagyományos formáját, a házasságot koronként szokásjogi, vallási vagy épp törvényi alapon szabályozták. Így a házasságkötésnek mindig voltak korlátai, például, ha valamelyik fél kiskorú, eretnek, nincs józan ítélőképessége vagy éppen nem katolikus. A rokonok közötti házasságot sem engedélyezték: kezdetben hetedizigleni rokonok között, majd az 1215-ös lateráni zsinaton a negyediziglenig való rokonok közötti házasságot tiltották. Ma a polgári törvénykönyv szabályozza a rokonok közötti házastársi viszonyt. A téma nagyon időszerű, ugyanis 2009. szeptember végén fogadta el az országgyűlés az új Polgári Törvénykönyvet. Ebbe a családjogra vonatkozóan olyan módosítás került, ami morális és genetikai kérdéseket pedzeget. Jelenleg még csak jegyzői engedéllyel házasodhat valaki a testvére leszármazottjaival. A jogalkotók szerint azonban a jegyzőktől nem várható el, hogy ilyen kérdésben döntsenek, ezért ezt a rokoni kapcsolatot törölték a tiltó listáról. Tehát engedélyezetté válik, hogy valaki a testvére gyermekével házasságra lépjen.⁵

Pedig minél közelebbi rokonok a házastársak, annál nagyobb az esély, hogy utódaik génhibásak lesznek. Ugyanis a közös ősektől származó emberek azonos helyen hordozzák a kromoszómán a lapangó hibás géneket, így nagyobb az esély, hogy azok utódaikban összetalálkoznak. A nagybácsi–unokahúg és a nagynéni–unokaöcs esetében a génállomány 25%-a azonos, így ebben az esetben az utódoknak 8–10% esélyük van az esetleges genetikai terheltségre (elsősorban értelmi fogyatékosra).⁶ Tehát a beltenyésztés komoly szellemi visszamaradás veszélyét vonhatja maga után.

A történelem során számos példa int a rokonok közötti házasság veszélyeire, ami főleg az arisztokráta és uralkodócsaládok körében volt ismert. Az elsőfokú rokonok közötti szexuális kapcsolat éé gyermeknemzés ritka, de még az egyiptomi fáraók között is akadt erre néhány példa a XVIII. dinasztián belül, ami az uralkodócsalád kihalását eredményezte.⁷

A másod- és harmadfokú rokonok közötti veszedelmes viszonyokra jó példa a spanyol Habsburg-ház. 1527–1661-ig, azaz II. Fülöp és II. Károly születése között a spanyol királyi családban az élve született 34 gyermekből 10 meghalt, mielőtt betöltötte volna első évét, 17 gyermek, a megszületettek fele pedig 10 éves kora előtt halálozott el.⁸ Mi ennek az oka?

1516 és 1700 között a dinasztia tagjai egymás között házasodtak, a belterjes házasságkötések célja a hatalom és a vagyon megőrzése volt. Kétszáz év alatt megkötött 11 frigyből 9 unokatestvérek, másodunokatestvérek vagy nagybácsi és unokahúg között kötötték.

<i>Király</i>	<i>Királynő</i>	<i>Rokonsági fok</i>
I. Fülöp (1478–1506)	Johanna (kasztíliai és aragóniai)	harmadik unokatestvérek
I. Károly (1500–1558)	Izabella (portugál)	első unokatestvérek
II. Fülöp (1527–1598)	Mária (portugál)	duplán első unokatestvérek

³ *Paládi-Kovács Attila* (szerk.): Magyar Néprajz VIII. k., Akadémia kiadó, Bp. 2000. 664. old.

⁴ *Albert József-Leveleki Magdolna*: Szociológiai alapismeretek. Veszprém 2008. 117. old.

⁵ *Jobbágyi Gábor*: Személyi és családi jog. Szent István Társulat. Bp. 2000. 279. old.

⁶ *Dr. Czeizel Endre*: Családfa: Honnan jöttünk, mik vagyunk, hová megyünk? Kossuth, Bp. 1992.

⁷ Ugyanott.

⁸ <http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0005174>

	Mária (Tudor)	másodunokatestvérek
	Erzsébet (Valois)	távoli rokonok
III. Fülöp (1578–1621)	Anna (Ausztriai)	nagybácsi–unokahúg
IV. Fülöp (1605–1665)	Margit (Ausztriai)	másodunokatestvérek
	Erzsébet (Bourbon)	harmadik unokatestvérek
	Marianna (Ausztriai)	nagybácsi–unokahúg
II. Károly (1661–1700)	Mária Lujza (orleans-i)	másodfokú unokatestvérek
	Mária Anna (pfalz-neuburgi)	távoli rokonok

II. Károly az utolsó uralkodó. Mit tudunk róla? Kisbabaként „nagyfejű” és gyenge tüdejű volt, beszélni csak 4 éves korára tanult meg, járni pedig 8 esztendőskoráig sem tudott. Alacsony, sovány és gyenge termetű volt. Kevésbé figyelt a körülötte zajló eseményekre, ami szellemi visszamaradottság, az abulia (akarthiány) miatt volt. Házasságai gyermektelenek voltak, 18 évesen nősült először, felesége Mária Lujza korai magömlésről panaszkodott, második házasságát 29 évesen kötötte, s az új ara, Mária Anna már impotensként nyilatkozik a királyról. Károly mindennapjait nehezítették az időnkénti gyomor- és bélpanaszok, 30 éves korára úgy nézett ki, mint egy aggastyán, testét ödéma borította. 39 évesen halt meg, utolsó évében már nem tudott felállni, görcsös, rángó rohamai és hallucinációi voltak.

Hogyan korcsosulhatott el ennyire szervezete? A tudósok megállapították, hogy a tünetek két örökölt betegségre vezethetők vissza. Az egyik az agyalapi mirigy nem megfelelő működése, ami a hormontermelést tökéletlenül szabályozta, ez vezetett a szellemi (idegrendszeri) és testi (anyagcsere) visszamaradottsághoz. A másik betegség a veséjében jelentkezett, savkiválasztó képességük jelentősen lecsökkent, így megnőtt a savszint a vérben. Ez az elváltozás az izmok gyengeségét, a csontok fájdalmas ellágyulását, görbülését, deformálódását váltotta ki.

Tehát a genetika komolyan hat az egyén életmódjára, életvezetésére, párválasztására, gyermekvállalására, pályaválasztására, tanulási ambícióira – egész sorsára. Mondhatni „a vérben van”, amit úgy lehet értelmezni, hogy az ember fizikai-lelki állapota és az ebből fakadó sorsa a véren keresztül genetikailag erősen meghatározott. Ennél fogva bizonyos betegségek vagy rossz tulajdonságok hatványozottan lehetnek jelen a rokonok leszármazottainak életében.

Természetesen a kiragadott példákon kívül is találhatóak a történelemben hasonló esetek. Bizonyára előfordult alacsony rangú, egyszerű emberek körében is, csak arról nem születtek történeti feljegyzések. Ezek megismerésére szolgál a családfakutatás. Idős rokonok, egyházi feljegyzések, levéltári anyagok lehetőséget adnak arra, hogy mindenki megismerje családjának történetét, ami sok érdekességet rejthet magában, mindemellett egy sor hasznos információt adhat a család génállományát illetően. Így a manapság divatosabb is váló családfakutatások egyik tanulsága lehet: a múlt előrevetíti a jövőt.

Munkácsi Katalin Fruzsina

Bitskey Aladár, az egeri úszósport büszkesége

Bitskey Aladár (1905–1991) ahhoz az első nagy egeri úszógenerációhoz tartozott, akik ismertté és elismertté tették Eger Európában és szerte a világban. Nemzedékek nőttek fel a kezei alatt és tanultak meg úszni Ali bácsitól, hiszen még 80 évesen is ott volt a medence szélén, vagy a régi fedett uszoda kismedencéjében, ahol az első métereket tettük meg. Ő volt az egeri úszásoktatás első számú mestere. Abban az időben, az 1920-as években ugyanis nem Budapest, hanem Eger volt az úszás fővárosa Magyarországon. De miért is olyan fontosak a sportsikerek a magyarok számára az első világháború után?

Bitskey Aladár

Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés következtében hazánk elvesztette hatalmi pozícióját, méltóságát és fontos, a magyar nép számára történelmi jelentőségű országrészeket is. Több millió magyar került át a trianoni határokon túlra és szakadt el az anyaországtól. A hadsereg létszámát csupán 35 ezer főben maximalizálták. Bethlen István miniszterelnöksége alatt sikerült belépni a Népszövetségbe 1923-ban, de az antant gazdasági és politikai ellenőrzése továbbra is sújtotta az országot.

Az országban revíziós propaganda alakult ki: Klebelsberg Kunó kultuszminiszter mindent megtehetett azért, hogy a propagált magyar kultúrfőlényt a Kárpát-medencében valósággá tegye, ami összekapcsolódott a Szent István-i állameszmével. Minisztersége alatt az országban fejlődött az oktatás. Az 1926-os népiskolai törvény hatására 10%-ra csökkent az analfabétizmus. Jelentős fejlődés következett be a közép-, illetve felsőoktatásban is. A középiskolákat differenciálták és az elitképzést számos külföldön létrehozott kulturális intézet is segítette. Ehhez szervesen kapcsolódik a magyar sportélet felvirágoztatása is. Hiszen a kultuszminiszter szerint az oktatás és a sport töltötte be a honvédelem szerepét a Trianon utáni Magyarországon. Ezen belül kezdett a magyar úszósport fejlődni, melynek fellegvára Eger lett.

A Bányi-uszoda

A Bányi István nevét viselő nyitott uszoda és annak környéke nagyon sok változáson ment át az elmúlt századokban. Az első egeri szabadtéri fürdőt 1856-ban építették a mai versenyszoda (Bányi István Sportuszoda) helyén. 1924-ben Bányi Géza, városi főmérnök, Bányi István, kiváló egeri úszó édesapja újabb nagyszabású terv megvalósításába fogott:

elkezdődtek az ország és Közép-Európa első korszerű, 50 méteres versenyszodájának kivitelezési munkálatai. Egy évvel később, 1925. június 1-jén átadták az egeri versenyszodát. Érdekessége, hogy y természetes hőforrásra épült, melynek vizét a török korban is használták a város lakosai. Mivel az uszoda vize télen sem fagyott be, így az úszók ekkor is tudtak edzeni. Kiváló eredményeiket részben a megnövekedett edzésszámnak is köszönheték. További érdekesség, hogy az uszoda szabálytalan alakú, mivel követi a természetes forrás alakját, valamint a medence alja nem betonozott, hanem kavicsal borított.

Ebben az uszodában edzett a fiatal Bitskey Aladár is, a kiváló sportoló és katonatiszt, a tiszteletré méltó polgár és a nem utolsósorban a város, a Bányi-uszoda, és mindenki Ali bácsija. Fia, dr. Bitskey István így emlékezik vissza édesapjára és annak szavaira: „A helytállás embere volt a sportban, a munkában, az ifjúság nevelésében és helytállás hűségben ehhez a városhoz, Magyarországhoz, a magyar sporthoz.”

Tösgyökeres egeri család gyermekeként született Eger városában. Középiskolai tanulmányait a jól ismert Dobó István Gimnáziumban fejezte be. Majd a Ludovika Akadémiát elvégezve, a katonai pályát választotta élethivatásának. Részt vett a második világháborúban, főtisztként szerelt le 1945-ben, ezt követően a megpróbáltatások időszaka következett családjá számára is.

Az akkori hatalom osztályidegennek tekintette, és családjával együtt kitelepítette szülővárosából. Túrva a megpróbáltatást mégis Egerbe tért vissza, amikor arra lehetőség nyílt, és az úszás mestereként vált ismerté. A mindig elvű Bitskey Aladárt az 1956-os forradalom után politikai nézeteiért börtönbüntetés várta.

Négy év múlva, kiszabadulva ismétlően e városba tért vissza. Ismét az uszoda partján, több ezer gyermek tanítómestereként állt helyt az úszásért, a sportért és az ifjúság neveléséért. Megközelítően 30 000 gyermeket tanított meg úszni, családokon belül több nemzedékkel szerettette meg e sportot. Egészen haláláig dolgozott e nemes feladaton. Személyéhez kapcsolhatók olyan sportnagyságok, akik nemcsak megtanultak tőle úszni, de azt folytatva indulhattak el a világsíker felé az olimpiai dobogó legfelső fokáig.

Mit mond a sporttörténelem Bitskey Aladáról, az úszóról, a világsíkeret elérte sportemberről? Nagy úszógeneráció tagjaként vált ismerté. Már 10 évesen versenyzett és 17 évesen vidéki bajnok, 18 évesen pedig Magyarország úszóbajnoka lett. Bátyja, Zoltán 1924-es párizsi olimpiai részvételét követ-

A Bitskey Aladár-uszoda Egerben

ső vidéki csapat vehetett részt Magyarország első osztályú vízilabda-bajnokságában. Nagyra becsült személyiségét a következő szavakkal értékelték szobrának felavatásakor: „Ezt a sportsikert ma is őrzi ez a város. Őrzi az a sportmúzeum, melynek alapkövetélete ő maga is szorgalmazta, és a gyűjteményt relikviáival gazdagította. Őrzi ez az uszoda nevével, és a jövőt illetően őrzeni fogja itt ez a szobor, mely leleplezésre vár azzal a Bitskey-szoborral együtt, amelyről ugyanezen pillanatban hull le a lepel a már említett egricki sportmúzeumban. Várunk arra, hogy egyszer megvalósulhasson az olimpiakonok szoborparkja, melyben sportnagyságok szobrai fogják értékelni az 1000 éves város történetében a XX. század sportjának felbecsülhetetlen értékeit.”

Talapzatára helyezve a szobor ott áll a maga szikárságával a MESE (egri sportegyesület) úszódresszéjében. Bitskey Aladár küldetését az alábbiakban foglalta össze: „Higgy az úzás nagyszerűségében, versenyképességében és a sport útján való emberré válásban!” Emlékeztet arra, hogy az uszodánk története még mindig nem fejeződött be. Várják a hatalmon lévők olyan döntését, mely emberi értelembe elfogadható és egybehangzó alkotni akarást eredményez a Bárány-uszoda felújítása és korszerűsítése érdekében.

Pazarlás és meggondolatlanság volna, ha Eger történeti belvárosa elvesztené a legimpozánsabb, ma már 84 éves, Közép-Európában elsőnek megépült versenyuszodáját, ami műemlékértékű is egyben.

Felkészítő tanár: *Katona Istvánné*

Mészáros Eszter – Pelyhe Zsolt – Simon Stella – Malik Vivien

Forrás: Egri Sportmúzeum – *Herber Attila, Martos Ida, Moss László, Tisza László: Történelem (6.)* – Internet

Bitskey Aladár mellszobra

A XIII. Országos Kiadványszerkesztői Konferencia

„Őrizzük, tartsuk fenn emlékeinket,
Gyűjtsük össze töredékeinket,
Nehogy elveszünk végleg,
S ezáltal üresebb legyen a múlt,
Szegényebb a jelen, és kétesebb a jövő.”
(Cato)

2009. november 13–15. között immár tizenharmadik alkalommal rendezte meg a Honismereti Szövetség – ezúttal a Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesülettel mint házigazdával – az Országos Kiadványszerkesztői Konferenciát, melynek témája: *A honismeret átörökítése a kiadványokban.*

A háromnapos rendezvényre az esztergomi Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központban került sor.

A résztvevőket Halász Péter, a szövetség elnöke köszöntötte, majd átadta Kovács Lajosnak, a Komárom–Esztergom Megyei Egyesület elnökének, dr. Tittmann Jánosnak, Dorog város polgármesterének és Forróné Virág Zsuzsának a Komárom–Esztergom Megyei Egyesület titkárának a Honismereti Szövetség Elismerő Oklevelét.

Az ünnepélyes megnyitó után *A honismereti mozgalom egyik legfontosabb feladata a hagyomány őrzése, éltetése* címmel Halász Péter megtartotta a konferencia nyitó előadását.

A nyitó előadást követően a konferencia résztvevői megtekintették a rendezvénynek helyet adó Szent Adalbert Központ gyönyörűen felújított épületét, mely egyben a szeminárium épülete is. Itt kapott helyet az érseki levéltár és könyvtár is, meglátogatása mindenki számára nagy élmény volt.

Az épület megtekintése után *A hagyomány szerepe a honismereti egyesületek munkájában* összefoglaló címmel korreferátumok következtek. Fejér megyéből *Nagy Éva* beszélt sikeres előadássorozatukról, általános iskolás vetélkedőikről. Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből *Titkos Sándorné* osztotta meg tapasztalatait a résztvevőkkel a megyében jól működő iskolai programokról. Vas megyéből *Zsámboki Árpád*, Tolna megyéből *Kaczián János* számolt be röviden a megyei egyesületek ilyen irányú munkájáról.

Este a Körösi László Kollégiumban *Mándli Gyula A fénykép, mint a hagyomány őrzője* című érdekes, vetítéssel egybekötött előadását élvezhették a jelenlévők. A második napot *Dr. Csorba Csaba* előadása nyitotta. *A hagyomány és hagyományátadás módszertani kérdései a helytörténeti kiadványokban* témájú előadásában számbavette a különböző műfajú honismereti kiadványok szerepét a hagyományok megtartásában.

A kapcsolódó korreferátumok a hagyományok megjelenési lehetőségeiről, módjairól szóltak.

Dr. Pifkó Péter az esztergomi polgári hagyományokról, *Vas Ágnes* a Balassagyarmati Honismereti Híradóról, *dr. Bárdos István* a Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány honismereti, helytörténeti kutatómunkát bemutató törekvéseiről, *Ruda Gábor* a Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület kiadói tevékenységéről beszélt. *Dr. Wágenhoffer Vilmos* Kirva (Máriaalom) községben végzett kutatásait ismertette a sírjelekről, sírkeresztekről.

A nap második felében két előadás foglalkozott azzal, hogyan lehet a következő generációba is elpántálni a honismeret szeretetét, miként lehet bevonni őket a honismereti mozgalomba.

Veszprém megyéből *Rásky Mihályné* a *Hagyomány az iskolai olvasókönyvekben és munkáltatói füzetekben* címmel saját honismereti oktató módszerét ismertette.

Hagyomány az iskolai évkönyvekben és egyéb iskolai kiadványokban című előadásában *Forróné Virág Zsuzsa* hasonlította össze a régi és újonnan megjelenő kiadványok tartalmát.

A korreferátumok során *Dr. Horváth Géza* a Komárom-Esztergom megyei könyvtár digitalizált helytörténeti anyagát ismertette a hallgatósággal, majd a dorogi *Fódi János* mutatott be hangzó anyagokat a magyarországi német nemzetiségű zenéjéből. *Dankó József* a Dorogi füzeteket, a horgosi *Kiss-Iván Anna* a Horgos című helyi újságot ismertette.

Üde színfoltja volt a délutánnak *Rillné Csapó Etelka* könyvtáros Högyészai Magazin című kiadványt bemutató színes, érdekes hozzászólása.

Az este a honismereti mozgalom folyóiratai kiadványszerkesztőinek bemutatkozása jegyében telt. A jelenlévők ismertették az általuk szerkesztett kiadványokat így: *Szabó Lajos* a Bácsországot, *Zsámboki Árpád* a Vasi Honismereti Szemlét, *Sándor Mária* a Somogyi Honismeretet, *Titkos Sándorné* és *Tóth Tamás* a Szülőföldünk című kiadványt, *Dukrét Géza* pedig a Partiumban megjelenő honismereti kiadványokról tájékoztatta a konferencia résztvevőit. Befelezésre *Evva Margit* beszélt az Abaúj Honismereti egyesület munkájáról.

Az utolsó napon *Halász Péter: Honismeret és hagyomány a megyei folyóiratokban* címmel tartott előadása után ismét a szerkesztőké volt a szó. *Dukrét Géza* a Partium c. folyóiratáról tartott ismertetőt, majd a vendéglátó Komárom-Esztergom megye folyóiratait, kiadványait ismerhették meg az érdeklődők. *Tapolcainé dr. Sárai Szabó Éva* a tatabányai levéltár kiadványairól, *Kovács Lajos* az Új Forrás című folyóiratról, *Virágh Jenő* pedig a LMES című periodikáról tartott ismertetőt.

Halász Péter zárta be a konferenciát, hangsúlyozva, hogy a szó – és ma már az internet – elszáll, de az írás megmarad, s ez adja a honismereti kiadványok jelentőségét a mozgalom és kulturális életünk szempontjából.

Azt gondolom, hogy minden résztvevő számára hasznos és élvezetes is volt ez a három nap, hiszen a sok előadás és korreferátum mellett alkalom volt kötetlen beszélgetésekre, tapasztalatcserére is. A konferencia teljes időtartama alatt az Esztergomi Heliser József Könyvtár jóvoltából kiállítás volt látható a megyéről megjelent, honismereti témájú kiadványokból.

Köszönjük az Oktatási és Kulturális Minisztériumnak, a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központnak és az esztergomi Körösy László Középsiskolai Kollégiumnak a támogatást, mely nélkül nem kerülhetett volna sor e tartalmas konferencia megrendezésére.

Forróné Virág Zsuzsa

Múlt a jelenben

A X. Vajdasági magyar tájházak konferencia

A doroszlói tájház 2001. szeptember 7-én nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt és 2001–2009 között 7100 látogatója volt. Kezdeményezői és létrehozói – Nagy István és Raj Rozália – az indulásnál a hazai szakemberek közül, csupán a már sajnos elhunyt Kasza László építész segítségére számíthatott. Maga is támogatta a kezdeményezők ötletét, miszerint a legcélravezetőbb az lenne, ha a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum szakemberei szakmai felügyeletével történnének a munkálatok. Megszólításunkra, az említett intézmény érdeklődött is a kezdeményezés iránt, és számos konzultációval figyelemmel kísért valamennyi munkafolyamatot a születő tájházban. A segítő tenniakarást ezúttal is megköszönjük! Bár a kezdeményezők szinte teljes szabadságot kaptak, az irányítás és felügyelet biztosíték volt a szakmai igényeknek megfelelő tájház megvalósításához.

A pozitív tapasztalatok alapján született meg az ötlete a Vajdasági magyar tájházak múltja, jelen, jövője szakmai konferenciasorozat elindításának. A Vajdasági Magyar Folklórközpont (VMF) berkein belül kezdeményezett találkozót többhónapos előkészület előzte meg. Szakmai eszmecsere és számos hazai ellenvélemény elhangzása után – amik a találkozósorozat szükségességét igyekeztek megkérdőjelezni –, mégis sor került az első öszejevetelre 2002. július 26-án, a nyugat-bácskai Doroszlón, 23 fő részvételével. Azóta évente egy-két alkalommal sikerült megszerveznünk. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az ötlet jó volt! A konferenciasorozat létjogosultságot nyert és eredményt hozott!

A tizedik öszejevetelnek az Apáczai és Illyés Közalapítvány támogatásával 2006-ban vásárolt VMF székház (Szabadka, Dózsa György u. 17.) adott otthont, 2009. december 12-én. A szép számban megjelent érdeklődők (51 fő), Vajdaság 25 és Magyarország több helységéből érkeztek. A hazaiakon kívül Pécsről, Szentendréről, Jósvafőről jöttek előadók.

A VMF elnöke Nagy István köszöntötte az egybegyűlteket, majd Raj Rozália (VMF titkár) tíz év tapasztalatát összegző előadása következett. A szakmai öszejeveteleken felvetett számos feladat közül a leg sürgetőbbeket vette számba:

1. Bácska, Bánát, Szerémség egykori magyar parasztsága több ezerre tehető tárgyi hagyatékának számbavétele, dokumentálása, megfelelő elhelyezése,

2. segítségnyújtás, újabb magyar tájházak létrehozásának segítése a szakmai háttérintézmények szakembereinek bevonásával, a hazai tájházmozgalom magasabb szakmai szintre emeléséhez, továbbá forrásteremtés a tárgyalkotó népművészet kibontakozásához,

3. útmutatás a tájházak élővé tételéhez a falusi turizmus ösztönzése érdekében.

A találkozók résztvevői minden esetben a következő csoportokból kerültek ki:

- hivatásos magyarországi szakemberek, vendégelőadók, valamint a kis létszámú hazai szakemberek,

- a már meglévő tájházak létrehozói, tulajdonosai, működtetői,

- azon közösségek képviselői amelyek néprajzi, helytörténeti gyűjtemény vagy tájház létrehozását tervezik.

Az eltelt tíz évben összesen 39 előadótól 73 előadás hangzott el.

A konferenciákat tíz helyszínen (Doroszló, Kúla, Temerin, Horgos, Gombos, Topolya, Bácsgyulafalva, Péterréve, Kisorosz, Szabadka), Vajdaság 48 közösségéből összesen 389 fő részvételével szerveztük. Egy-egy találkozó alkalmával a szervezett tanulmányút során pedig, 14 vajdasági tájházat ill. helytörténeti, néprajzi gyűjteményt tekinthettek meg a résztvevők. Az eredmények számbavételével, valamint a további tervek ismertetésével zárult az öszejezés.

Ezt követően a konferencia résztvevői a közelmúltban a Bácsgyulafalván (Telecska) Kovács István termelő által létrehozott dohánymúzeum és az ugyanott berendezett kovácsműhely megnyitóját bemutató, Nagy István készítette videófilmet, a tulajdonos rövid kiegészítésével.

A Szerémségben található Maradék (Maradék) tájházának bemutatása az előadó betegsége miatt elmaradt. *Silling Léda* néprajzkutató-antropológus „A kupuszinai helytörténeti gyűjtemény jelentősége” című előadása viszont igen hangulatos és tanulságos volt! A falu gazdasági életében és építkezésében

végbement változásokat mutatta be először. Ezt számos fotó követte a jellegzetes szakrális építményekről. A gyűjtemény jelentőségének ismertetése mellett szó esett a sajátos helyi ételekről is

A tanácskozás második részében – második alkalommal a rendezvények során – újabb, a témával kapcsolatos kiállítás is létrejöhett. *Dr. Kondor Tamás* fiatal építész (habil. egyetemi docens Pécsi Tudományegyetem) a tanácskozás helyszínének több helyiségében rendezett tárlatot (plakátok, makettek), a horvátországi magyarság népi építészetét szempontjából értékes épített örökségének védelmében indított, 16 településen végzett dokumentáló kutatások eredményeiről szóló, „Östöl maradt” című előadásával.

A jelenlévők szívesen hallgatták *Szablyár Péter* (Magyarországi Tájházak Szövetsége ügyvezető elnöke) „A tájházak fokozódó szerepe a települési örökségvédelemben, értékmentésben” c. előadását. A fotódokumentációból sajátos épületekkel ismerkedhettek a résztvevők, és számos ötletet hallhattak.

A legnagyobb tetszést *dr. T. Bereczky Ibolya* főigazgató-helyettes (Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, Tájházszoftvégség elnöke) előadása aratta, amely számos gyakorlati tanácsot tartalmazott a tájházak berendezésére vonatkozóan.

A tájházmozgalomban tevékenykedők közül, újabb közösségek képviselői is jelen voltak. A Bácskossuthfalváról, Tornyosról érkezettek számára az információgyűjtés és kapcsolatteremtés volt az elsődleges cél, majdani tájházuk létrehozásához. Ezúgyben érkeztek a gombosiak és oromiak is. A Tiszakálmánfalváról, Tóthfaluból a már létrehozott helytörténeti kiállítás szervezői kérdéseikkel fordultak a szakemberekhez.

A tanácskozás zárását követően a Szabadka melletti Ludason a Róka tanyára utaztak a résztvevők. A létesítménnyel *mgr. Hulló István* igazgató (Városi Múzeum, Szabadka) szakvezetésével ismerkedhettek meg az érdeklődők. Az igen izletes disznótoros ebédet is a Róka tanyán, hangulatos környezetben fogyasztották el.

A szervező VMF úgy véli, hogy ezúttal is a szakmai előremenetelt segítette valamennyi előadás. A találkozó ezúttal is jó szolgálatot tett: a mozgalom résztvevői és a hivatásos intézmények szakemberei között kapcsolatok jöttek létre a szakmai továbblépés érdekében. A szervező VMF elnöke és munkatársai a résztvevők számára a mozgalomról szóló írásokból, cikkekből, útmutatókból összeállított szakmai propagandafüzetet, valamint a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum által kiadott Tájházi tudástár című DVD-lemezt adott át karácsonyi ajándékként.

A VMF ezúttal is megköszöni valamennyi személynek és intézménynek a hazai tájházmozgalom keretében nyújtott segítséget. Külön köszöni a Magyarországi Tájházak Szövetségének, valamint a Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre) munkatársainak a sokéves együttműködését!

A konferencia ezúttal az újívdéki Tartományi Művelődési Titkárság anyagi támogatásával valósult meg.

Raj Rozália

„Komáromi Dunamalom kereke”

Malmok, molnárok Komáromban és környékén

A komáromi Klapka György-múzeum felvidéki néprajzi anyagának gyűjtőjeként és a gyűjtemény kezelőjeként, a 2009. november 20-án megnyílt kiállításról és rendezvényeiről írom az alábbi tájékoztatót. Kedvesinálónak is szánom, hogy aki innen értesül ezekről az eseményekről, megnézhesse a 2010. február 28-ig nyitva tartó időszak kiállításunkat.

A kiállítás előkészületei során a meglévő szakirodalom megismerése mellett, régi és új adatközlőktől információkat nyertem a XX. század első felének Komárom környéki őrlési szokásaira vonatkozóan. Ezeket a Komáromi Levelek című időszak kiadványunkban meg is jelentettük. Ezt kiegészítendő, kiemeltem a már meglévő néprajzi gyűjteményemből a kiállításához kapcsolódó darabokat és mellettük újabb, a kiállítást színesítő dokumentumokat, archiv fotókat és tárgyi relikviákat is sikerült – ha csak kölcsönbe is – gyűjtenem Dunaradványból.

Az 1947-ben Magyarországra telepített ismerőseim közül felkerestem két volt komáromszentpéteri és egy martosi férfit, valamint egy Hetényből származó asszonyt. Molnár Sándor, Holecz Károly, Jöba

János és Feketéné Gál Eszter már betöltötték a 80 életévüket, de fiatal korukat az említett felvidéki falvakban éltek le. Szüleikkel kisgyermekként évenként többször eljártak a hajómalmokba gabonát őrletni. A velük készített beszélgetések alapján megismertem azt a világot, amikor a hajómalmok sora várta a szekerekkel érkező gazdákat a Duna mentén.

A november 20-i kiállítás megnyitón elsőként Számadó Emese múzeumigazgató, a kiállítás rendezője köszöntötte a vendégeket. A kiállítást dr. Balázs György néprajzkutató, a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese nyitotta meg, és a következőket mondta:

„A hajómalmokból készültem és elhoztam egy fiatal hölgy nagyszerű könyvét. Hajómalmok Európában a kora középkortól napjainkig. Térképeken ábrázolja az összegyűjtött csaknem 700 európai hajómalom adatát. Franciaországtól Bulgáriáig. Ebből száz adat végigköveti a Duna folyását.

A Duna lassú, széles, hajómalmok használatára alkalmas folyóvíz, de van olyan szakasza, ahol sziklás a meder, gyors a folyása, ahol összetörne a *hajómalom*. Ezért a Dunára a hegyből lefutó gyorsvizű patakokra *kanalas malmot* építenek.

Van egy érdekes adat, ez általában a középkorra és a kora újkorra volt jellemző, amíg az emberek a fogatolt szekeret használták teherszállításra. 30 km volt az a távolság, amire nagyobb tömegű őrletet érdemes volt elszállítani, azon túl a szállítási és egyéb költségek miatt nem volt gazdaságos a szállítás. Ez azt jelenti, hogy 30 km-es sugarú körben – mert hiszen aznap haza is kellett menni – malmot kellett találni. Ha volt alkalmas vízfolyás, akkor építettek különböző vízimalmokat, a nagyobb folyók mellett hajómalmot, de ha nem volt, akkor más energiaforrást kellett felhasználni, ami lehetett szél, vagy állati erő, izomerő.

Amikor a malmokat nézzük, jusson eszükbe, hogy évszázadok során mindig az adott helyhez, az adott igényekhez, körülményekhez megfelelő malomtípust épített az ember, azzal az őrleszerkezettel, amely szinte változatlan volt évszázadokon keresztül, az energia-átalakító, illetve energia-felvevő és -továbbító szerkezetek hallatlanul széles skálájával. Felfigyelhetünk arra, hogy egy-egy malomhely mennyire állandó volt, ugyanis malmok építésére alkalmas hely egy patakon vagy a folyón nem volt mindenhol, ezért évszázadokon keresztül ugyanarra a helyre építettek malmot, akkor is ha a török feldőlt, vagy a jég összetörte vagy leégett. Ezeket a helyeket a térképeken nyomon követhetjük: mindig ugyanoda került vissza a malom, hiszen az energiát akkor még nem lehetett elvezetni. Az a néhány méteres tengely vezette az energiát, ami a malomkerék tengely volt. A helyben megtermelt energiát helyben kellett felhasználni az őrlésre és ezért alakultak ki olyan megoldások, hogy ha épült egy malom, és nem volt megfelelő számú látogatója, akkor a molnár, vagy a segédje körbejárta a környező falvakat is. Ezt úgy nevezték hogy sugározás. Összegyűjtötte az őrletet majd ki is vitte. Vagy a molnár megvendégelte az őrletöket, magához édesgette őket. Nagyon sok érdekes anyag van ebben a kiállításban, gyakorlatilag az emberiség történetének egy nagyon fontos szelete. A legfontosabb élelemnek, a búzának a lisztnek, a kenyérnek az emberiség történetében elfoglalt helye.

Hallottam hogy sokat vannak itt a túlsó oldalról is. Jártam arra, s találkoztam egy érdekes dologgal. Tudják-e, hogy koccintásnál mit mondanak odaát? Azt, hogy *béküljünk!* És miért?

Nepomuki Szent Jánossal kezdődik ez a kiállítás is, ott látjuk a szobrát is. Tudjuk, hogy ő a vízenjárók, főleg a vizimolnárok védőszentje. Egyszer egy hajómalmot összetört a jég és elsüllyedt. Csak a hajómalom orrán ált ki a Jánoska. Az öreg molnár amikor ment ki reggel a ladikjával, látta, hogy oda a malom, csak a Jánoska áll ki a vízből. Az evezőjével leverte onnan a vízbe: – *Jánoska, nem védted meg a malmot!* Mert hát Jánoskának az a feladata, hogy védje a malmot. Egy idő múlva lepadt a víz és szóltak a molnárnak: – *Öreg, a malom kint van szárazon, lehetne örölni. Kimentek, megjavították, vízre húzták és kezdtek örölni. De az öreg molnárt nagyon bántotta a dolog, hogy öröl a malom, de nincs aki megvédje, nincs ott a Jánoska. Feljöttek hozzá a lejjebb fekvő falvakból: – Öreg, találtunk egy Jánoskát, nem a magáé? Nézte, ez az a Jánoska. Szépen visszaillesztette az orrtökére. Elövelt egy pohár bort, és hozzákoccintotta: – *Jánoska, béküljünk!**

Horsa Istvánné

A „szakállas farkas” emléke Putnokon

A lokálpatriótákat tömörítő Putnok Városért Egyesület – vezetője dr. Laczkovich Katalin főorvos – legújában egy ivókutat állított a gömői kisváros Putnok sétálóutcájában, a szakállas farkas legendája alapján.

A történet úgy szól, hogy réges-régen egy félelmetes lény tartotta rettegésben a környékbeli embereket. Ez idő tájt egy asszony ebédet vitt urának a Hegyestetőre, aki állatait legeltette ott. Az erdő szélénél járt, amikor egy szőrös, farkasszerű lény támadt rá, tépte, szaggatta ruháját és testét. A fenevad amilyen hírtelen megjelent, olyan gyorsan el is tűnt. A nő menedéket keresve szaladt urához, aki egy fa árnyékában aludt. Már ébresztette volna, amikor észrevette férje nyitott szájának fogai közt saját ruhájának foszlányait. Megdöbben a felismeréstől, hogy párja a rettegett szakállas farkas. Kétségbeesésében és dühében felkapott egy nagyobb követ és azzal agyonütötte a férjét. A holttestet betakarta kövekkel és elmesélte mindenkinek a szörnyű történetet.

Putnokon az a hír járja azóta is, hogy aki a tragédia helyszínén jár, annak dobnia kell egy követ a sír-ra, különben megkísérli őt a szakállas farkas.

A különös hiedelemény emlékét őrző alkotás Kónya István művésztanár munkája.

Kerégyártó Mihály

Imolay dr. Lenkey István Pro Gömör-díja

A debreceni székhelyű Ethnica Alapítvány dr. Ujváry Zoltán professzor kezdeményezésére azért alapított díjat annak idején, hogy kitüntesse azokat, akik fáradságot nem ismerve sokat munkálkodnak annak érdekében, hogy a történelmi Gömör megye néprajza, kultúrája ne menjen feledésbe.

Szomorú tény, hogy a történelmi Gömör megye 151 magyar településéből Trianon után 130 Csehszlovákiához került, s mindössze 21 község maradt Magyarország területén. Az internacionalizmus korában nem is volt illő Gömörrel beszélni, annak ellenére, hogy Petőfi Sándor az Úti leveleiben azt írta, hogy „Magyarország egyik legszebb megyéinek egyike Gömör.”

A 2009. évi Pro-Gömör-díj átadására Putnokon került sor, a Tompa Mihály Emlékbizottság megalakulásának 50. évfordulójára rendezett konferencián, a Serényi Béla Gimnázium és Mezőgazdasági Szakközépiskola dísztermében. Az elismerést ez alkalommal *Imolay dr. Lenkey István* vehette át dr. Ujváry Zoltán professzortól.

Lenkey István Miskolcon született 1941-ben. Alsószuhán, Dubicsányban, Imolán, Putnokon élt 19-éves koráig. Középiskolai tanulmányait Ózdon és Mezőkövesden végezte. Ezt követően Debrecenben, Budapesten, Baselben folytatott bölcsészettudományi és művészettörténeti tanulmányokat. Bölcsészdoktori diplomát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen kapott.

Dolgozott református segédlelkészként, könyvtárvezetőként, nyomdászként, könyv- és kiadványtervezőként, szerkesztőként, újságíróként. Foglalkozott teológiai kérdésekkel, irodalom-, könyv- és nyomdatörténettel, művészettörténettel és természetesen Gömör-kutatással.

Különösen nagy kedvelője, gyűjtője évtizedek óta az ex libris-nek és az alkalmi grafikának. Gyűjteményéből már csaknem kétszáz kiállítást szervezett az ország különböző részén. Gyűjteményének egy részét a putnoki Holló László Galériának ajándékozta.

Kerékgyártó Mihály

In memoriam

Tüskés Tibor (1930–2009)

Balatonszántódon született 1930. június 30-án. 1952-ben az ELTE-n magyar-történelem szakon végzett, Dombóváron majd Pécsen tanított. A katedra mellett kulturális szervezőmunkát folytatott, s irodalomtörténeti munkásságának kezdete is ebből az időből eredeztethető.

A Jelenkor főszerkesztőjeként 1959 és 1964 között számtalan túrt és tiltott író művét közölte az akkori kulturális hatalom ellenére. Szerkesztői elve a minőséget tartotta szem előtt a hivatalos véleményekkel szemben. Kodolányi János, Weöres Sándor, Mészöly Miklós műveinek közlése miatt elmozdították, ám az irodalom szolgálatát előbb újra tanárként, majd könyvtárosként folytatta, miközben szerkesztői munkáját sosem adta fel. Könyvsorozatokat gondozott 1985-től 1991-ig Pannónia Könyvek címmel, kiterjedt irodalmi levelezése irodalmi és művelődéstörténeti forrás. Bizton állítható, hogy a Somogy folyóirat akkor élte legjobb időszakát, amikor 1993–1995 között ő szerkesztette. Leginkább ekkor mutatkozott meg az a fiatal pályatársakat segítő szándék, amelynek hozadéka számtalan tehetség pályára állítása volt. Ezért soha nem várt hálát, hatalmas tudását szerénységével leplezte, s ez még az akadémikusok elismerését is kiváltotta személye iránt. Olyan műhelyt teremtett a kaposvári folyóirattal, amelynek hasábjain a nyomdafestékek ritkán jutó szerzők is kibontakoztathatták magukat. Szeliden, megbántás nélkül terelte a tehetségeket a legjobb megoldás felé. Ezért is sokan hálával tartozunk neki. Irodalomtörténészként is gigantikus munkát végzett. Olyan, a hatalom által megbélyegzett írókat emelt újra az irodalmi köztudatba monográfiáin keresztül, mint Kodolányi János, Rónay György, Pilinszky János, vagy Csorba Győző. Számtalan tanulmányt írt Veres Péterről, Illés Gyuláról, Nagy Lászlóról, Martyn Ferencről, Németh Lászlóról, Fodor Andrásról, ezeket később kötetekbe rendezte. Példát mutatott azzal is, hogy a fővárosi irodalmi életétől távol maradandót alkotott, el tudta fogadtatni a régióban született értékeket, miközben elkerülte a provincializmus veszélyeit. Lokálpatriótaként megmutatta a magyar irodalom rejtett kincseit, a Budapesttől távol alkotók egyetemes értékeit. Takács Gyula, Galambosi László, Lovász Pál, vagy Bertók László költészete nélküle nem biztos, hogy elnyerte volna méltó rangját. Ez a haláláig vállalt Pannon Szellemisség olyan nagyszerű, a táj és az ember kapcsolatát érzékenyen bemutató művek születéséhez vezetett, mint a Zalamente-Somogyország, Nagyváros születik vagy az Utak Európába.

A magyar irodalom alázatos szolgálojának impozáns munkásságát az enyhülő kádári hatalom, amely leváltotta a Jelenkor éléről, végül is kénytelen volt József Attila-díjjal kitüntetni. Az Arany János- és a Szabó Zoltán-díjat már a rendszerváltás után kapta meg.

E sorok írója ifjúként ismerte meg a siófoki könyvesboltban, amikor Fodor Andrásal itt járt a Balaton-parti városban, író-olvasó találkozón. Innen datálódik barátságunk is. Gyakran találkoztunk, írói munkámat számtalan gesztussal segítette. Utoljára 2004 nyarán látogattam meg Pécsen Tarczy Péter

A szerző és Tüskés Tibor a pécsi kertben (Tarczy Péter felvétele)

barátommal, akinek egyik könyvéhez ő írta az előszót. A lakásán beszélgettünk, újabb könyveit dedikálta, majd a Misina tető alatti hétvégi házában remek paprikás krumplit főzött, miközben saját termésű borát kortyolgattuk. Akkor kiderült az is, hogy nem csak a szőlőhöz ért, hanem a gyümölcsfákhoz is. Ilyen szakszerűen gondozott kertet ritkán lát az ember. Akkor az jutott eszünkbe, hogy ez a gyümölcsös írásainak, szerkesztői mentalitásának a tükré is. Az a fajta igényesség, ami túlzásoktól és bőbeszédűségtől mentes irodalmi munkásságát is jellemezte. Leplezetlenül, őszintén beszélt betegségéről, szív-műtétjéről, aminek semmi nyomát nem fedeztük fel rajta. Szípkázó szelleme, az irodalmi múlt és jelen közötti összefüggéseket felvillantó pontos megfogalmazásai hallatán úgy éreztük, hogy egy jó nevű egyetem megbecsült előadója ül mellettünk. Mert nem tudom ugyan, hogy vágyott-e volna rá, de Tüskés Tibor egyetemi tanárként is sokat tehetett volna azért, hogy a magyar irodalomnak masszív tudással felvértezett középiskolai tanárai legyenek. Így is tanítómesterként örizzük meg emlékezetünkben, halálával a magyar irodalomra pótolhatatlan alakja távozott közülünk.

Matyikó Sebestyén József

Kovács Béla (1932–2009)

2009. augusztus 26-án nagy veszteség érte a magyar középkori régészetet, a történelemtudományt, különös tekintettel az egyháztörténetre, s a levéltáros társadalmat, valamint a helytörténetet és honismeretet. Életének 77. évében súlyos betegségben elhunyt *Kovács Béla*, a Heves Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója. Több mint háromnegyed századot átívelő élete hű lenyomata a rendszerváltás előtti ellentmondásos magyar életnek.

1932. december 31-én született a Heves megyei Dormándon, ahol édesapja, idős Kovács Béla vasúti segédtiszt, édesanyja Bauer Hermina háztartásbeli volt. Gyerekkorában apja szolgálati beosztásának függvényében lakóhelyük többször változott. Éltek Vecsésen, Vácon, s az Észak-Erdély visszacsatolása utáni évben pedig Nagyváradon. Az elemi iskola elvégzése után tanulmányait a nagyváradi premontrei gimnáziumban kezdte el, s miután a háború végén Egerbe költöztek, az itteni ciszterci gimnáziumban folytatta. Ezt követően a rend zirci központjába került, ahol államilag elismert érettségi vizsgát tett.

A rend felszámolása után 1951/52-ben a MÁV Villamos Felsővezeték Építészeti Osztályának szerelője, 1952 és 1954 között sorkatoná volt. 1955 őszétől 1958 februárjáig előbb a Pétervásárai Járási Tanács népművelési előadója, utóbb a Füzesabonyi Járási Művelődési Ház igazgatója volt. 1958. március 1-től 1972. március 15-ig az Egri Dobó István Vármúzeumban dolgozott, kezdetben hivatalsegédi, majd társlétszámú, végül régész-muzeológusi beosztásban. 1957-től levelező tagozaton kezdte el egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, magyar-történelem szakon. Eközben vendéghallgatóként régészeti tanulmányokat is folytatott. 1963-ban kapott diplomát.

1972. március 16-án a Heves Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Művelődésügyi Osztálya a Heves Megyei Levéltárba helyezte át, ahol 1973. október 1-i hatállyal kinevezték a levéltár igazgatójának. Innen 1993-ban ment nyugállományba.

Kovács Béla tudományos pályáján, mint középkori régész indult el. Ennek első szakaszában, 1972-ig elsősorban középkori régész volt, bár más témákkal is foglalkozott. A régészeti pályán eltöltött egy évtized alatt a megye területén több ásatás vezetője volt, illetve részt vett abban. Például a váraszói román-kori templom, a gyöngyöspatai templom, a siroki vár, a tarnaszentmáriai középkori templom feltárása stb. Kutatási eredményeit az Egri Múzeum Évkönyveiben, a Régészeti Füzetekben, az Archeológiai Értesítőben tette közzé. Történeti munkái közül figyelemre méltó a Nemzetiségfői és ispánsági székelyek kutatási problémái Észak-kelet Magyarországon, a Kabarok és palócok, A töröktől visszafoglalt Eger újjáépítésének első éve című, monográfiai értékű forráspublikációja.

Egyháztörténeti munkái közül legfontosabb Az egri egyházmegye története 1596-ig című könyve, amely 1987-ben jelent meg. 1997-től az ő szorgalmazására indult el Az egri egyházmegye történetének forrásai című forráskiadvány sorozat, amely az Egri Érseki Gyűjteményi Központ és a Heves Megyei Levéltár közös kiadásában, az ő szerkesztésében jelent meg. Idejéből még arra is futotta, hogy megírjon három önálló falumonográfiát (Bélapátfalva, Noszvaj, Sarud), s közreműködjön két kiadvány megírásában (Heves és Kápolna).

Munkáiban több, az addigi tudományos véleményektől eltérő nézetet fogalmazott meg. Például 1964-ben a váraszói középkori templom feltárásáról írott tanulmányában hatalmas anyagot tett közzé a középkori templomok keleteléséről. 1967-ben pedig megoldotta a románkori templomok feltárásról írt dolgozatában, az addig ebből a szempontból nem hasznosított középkori oklevél és egyháztörténeti ismeretei alapján, a középkori templomok nyugati karzatainak kérdését. 1970-ben a Kabarok és palócok című tanulmányában merész kísérletet tett a palócok eredetének meghatározására, amikor is régészeti, nyelvtörténeti stb. kutatásai alapján kimutatta, hogy szerinte a palócok a kabaroktól származnak. Igaz, hogy tanulmányát a szerző nem tekintette végleges megoldásnak, de továbbgondolásra alkalmasnak tartotta.

Levéltári munkája legnagyobb eredménye volt, hogy az 1980-as évek végére elkészült a Heves Megyei Levéltár komplex épületegyüttese. Nevéhez fűződik a levéltári munkában, hogy az országban elsőnek alkalmazta a perem- és fénylukkártyát. 1985-től megteremtette a levéltárban a számítógépes adatfeldolgozás legszükségesebb feltételeit. Az általa szorgalmazott módszerek országosan elterjedtek.

A Heves Megyei Levéltárban nemcsak új módszereket vezetett be, hanem az intézményt országos szinten is elismert vidéki kutatóhellyé fejlesztette. Igazgatóságának két évtizede alatt négy levéltári kiadványt indított útnak, illetve szerkesztett. (Archívum, a Heves Megyei Levéltár Közleményei; a Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, a Heves Megyei Levéltár segédletei, Tanulmányok Heves megye történetéből.)

Levéltári szaktudását országos szinten is elismerték. A Magyar Országos Levéltár 1974 elején felkérte, hogy működjön közre az akkor induló Diplomataikai Fényképgyűjtemény összeállításában, amelynek célja többek között a Mohács előtti Magyarországon, a Trianon utáni határokon kívül őrzött középkori oklevelek feltárása, s mikrofilmzésre való előkészítése. Óra a szlovákiai levéltárakban őrzött oklevelek feltárása háruult. Másik országos jelentőségű megbízatása a kismartoni Burgenlandi Tartományi Levéltárban őrzött Batthyány család grófi ága köpcsényi levéltárában őrzött anyagok rendezése volt, amelyben 2004-ig aktívan részt vett.

Mint kiváló levéltárost, több országos hatáskörű állami és társadalmi szervezet bízta meg jelentős feladatokkal, illetve választotta tagjai vagy vezetői közé. A Levéltári Tanácsnak 1974-től három cikluson keresztül volt aktív résztvevője. 1980-tól levéltári szakfelügyelő volt, s több mint egy évtizedig ellenőrizte, véleményezte, segítette a tanácsi fenntartású levéltárak munkáját. Az 1980-as évek közepén egy ciklusban a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságában ő képviselte a levéltári szakterületet. A Magyar Levéltárosok Egyesülete 1986. december 13-i közgyűlésén a szervezet

egyik alelnökévé választották. Három év múlva pedig őt bízták meg az ügyvezető elnöki teendők ellátásával, egészen a következő tisztújításig.

Munkásságát megyei és országos szinten egyaránt elismerték. 1968-ban a Heves Megye Művelődéséért díjat, 1975-ben a Heves Megyei Tanács közművelődési díját, 1983-ban a Heves Megyéért díjat, 1993-ban a Szabó Ervin díjat, 2002-ben a Széchenyi Ferenc díjat kapta meg.

Bár nem volt tudományos minősítése, sőt egyetemi doktori címet sem szerzett, ennek ellenére a hazai középkori régészetben a történettudományban és a levéltáros szakmában maradandót alkotott. Gazdag életműve még hosszú évtizedekig megkerülhetetlen lesz. Méltó arra, hogy emléke sokáig megőrződjék az utókor tudatában.

Szecksó Károly

Csiffáry Tamás (1958–2010)

2010. január 19-én, 51 éves korában elhunyt *Csiffáry Tamás*, az esztergomi Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kara, Magyar nyelv, irodalmi és kommunikációs tanszékének vezetője. 1958. február 8-án született Dorogon. Doktorátusát 2008-ban kapta meg Nyitrán, a Konstantin Filozófiai Egyetemen, ahol vendégtanárként is dolgozott. Tanári pályafutása során számos felvidéki magyar diákot tanított az esztergomi egyetemen – kommunikáció és tanári szakon – magyar történelemre és magyar nyelvre. Kutatási területéhez tartozott a magyar történelem, a magyar irodalom, a kommunikáció, az anyanyelvi módszertan. Önálló kötetei: Magyar királyok könyve, Erdély ezer éve, Vajdaság gyöngyszemei, Mátyás király. Közreműködött a Magyar irodalmi lexikon, a Mitológiai lexikon, a Magyar szinonima kézikönyv szerkesztésében. Távozása nagy veszteség az egyetemnek, diákoknak és a volt diákoknak egyaránt.

A honismereti mozgalom azt a segítőkész munkatársat gyászolja benne, akinek közreműködésével 1992 és 2002 között – honlapunk elődjeként – a Honismeret folyóirat digitális formában felkerülhetett a világhálóra, s ezzel lehetővé tette, hogy az általunk képviselt értékek szélesebb körben ismertekké váljanak.

KÖNYVESPOLC

Partiumi füzetek

(Szerk.: *Dukrét Géza*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Nagyvárad)

Ezerszer elmondták, ezerszer leírták már, hogy egy nemzeti kisebbség önmagához méltó fennmaradásának nélkülözhetetlen feltétele az alapos önismeret, az erős múlttudat. Az egyén és a közösség múlttudatának pedig szerves összetevője annak a tájegységnek, régióknak az ismerete, ahol a nemzetiségi közösség él. Kisebbségi létehelyzetben kettős jelentősége van a helytörténetnek, honismeretnek, hiszen a reális önismeret jogos igénye mellett azt is tudni kell, hogy a többségi sovinizmus gyakori támadási módszere a kisebbség honosságának kétségbe vonása. A türelmetlen beolvasztási törekvések sürűn előforduló megnyilvánulása, hogy az útjában álló nemzetiségi közösség őshonosságát vonja kétségbe, ott-honérzetét kezdi ki.

Ezért is van különös jelentősége annak, hogy 2008-ban megjelent a *Partiumi füzetek* elnevezésű honismereti, helytörténeti kiadványsorozat ötvenedik kötete, és azóta immár újabb és újabb, az anyaország és az Erdély közötti „Részek” (Partium) magyar kultúrhistoriáját feltáró kiadványok hagyták el a sajtót.

A Partium a Trianonban elcsatolt magyar területek közül a hazánkban kevésbé ismertek közé tartozik. Ennek nyilván az az oka, hogy mind Magyarország, mind a történelmi Erdély felől nézve a „széleken” helyezkedik el. Ráadásul nyelviileg nem alkot olyan tömböt, mint a Székelyföld vagy a Csallóköz, de nem is az anyaországi figyelem és együttérzés célpontjában álló szórványvidék. A Partium földrajzilag sem olyan természetes módon körülhatárolható, mint a folyók ölelte Vajdaság vagy a baranyai háromszög. Ezért is volt nagyon nagy jelentősége annak, hogy a romániai rendszerváltozás után megalakult a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, amelynek egyik célja éppen az volt, hogy bevigye a köztudatba e határterületek történelmi és kulturális örökségének gazdagságát, megannyi sajátosságát – miközben a bizottság alapítói jól tudják: egyetlen magyar történelem, egyetlen magyar kultúra létezik, a magyar nemzet szellemi öröksége egy és oszthatatlan. Pontosan ez okból valamennyi táji, területi magyar egyesületnek, civil szervezetnek együttesen (egymásról tudva) kell őriznie és ápolnia az adott régió szellemi örökségét. Ez az értékörző munka esetünkben a helyismereti, helytörténeti kutatásokban és ezek eredményeinek közreadásában ölt formát.

A *Partiumi füzetek* a Bizottság valamennyi munkafarmájának (honismereti kutatások, konferenciák rendezése, emlékműállítások, kulturális vagy állagmegőrző táborok szervezése) végeredményét tükrözi. A kiadványsorozat megjelenését a Nagyváradai Római katolikus Püspökség és az ugyancsak nagyváradai székhelyű Királyhágómelléki Református Egyházkerület támogatja. Az eddig megjelent mintegy hatvan kötet – Halász Péter minősítéssel idézve – „lélegzetelállító teljesítmény”.

A hatvan kötet önmaga számszerűségében is tekintélyt parancsoló lehet. Ám sokkal többről van szó, min-

denekelőtt tematikai és műfaji gazdagságról, illetve sokszínűségről. Az eddig megjelent kötetek között talán a legtöbb települések és műemlékek (várak, templomok, középületek, paloták, épületegyüttesek) alapos leírásai, építészeti- és művészettörténeti elemzései. Számos mű mutat be emlékhelyeket, kultikus helyszíneket (emlékműveket, szobrokat, temetőket). A kisebbségi létehelyzetből fakadóan a kiadványszerkesztők különösen nagy figyelmet szentelnek a templomok és iskolák múltja feltárásának, ezek mellett több kiadvány témája volt mozi, fürdő, ipari és gazdasági létesítmény. Ugyancsak nagy számban láttak nyomdafestéket életrajzi művek, a partiumi magyar művelődéstörténet jeleseinak biográfiái. A kiadványsor tárgyalta témák területi változatossága is említésre méltó, hiszen az olvasók e kötetek révén megismerhették a Partium olyan tájegységeit, mint Bihar, Hegyköz vagy Szilágyság. És természetesen a kötetek révén alaposan megismerhető a magyar művelődéstörténet jeles településeinek sora, mint Nagyvárad, Arad, Nagykároly, Nagyszalonta, Nagyszentmiklós, Érmihályfalva, Sarmaság, Szentjobb, Zsibó, Koltó, Majtény. E települések pusztá említése a magyar história és kultúrhistoria galériáját idézi az olvasó emlékezetébe: Szent László királytól Pötöfin át Ady Endréig, Arany Jánostól Bartók Bélán át Kós Károlyig, Kazinczy Ferencről Wesselényi Miklóson át Sinka Istvánig.

Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy a kötet sor a kutatási módszerek és a tárgyalásmódok, illetve műfajok tekintetében is fölöttébb színes: a kisebb tanulmányok, adatközlések gyűjteményétől a monografikus szemléletű munkákig ér a sor. A füzetek között van leíró tárgyalásmódú adattár, statisztikai elemzés, életrajz, szociográfia, riport, ismeretterjesztő tanulmány, szépirodalmi irányú esszé, memoár, tudós értekezés stb.

Mivel a *Partiumi füzetek* szerzői, szerkesztői egy szellemi közösség tagjai – akik tudnak egymásról, ismerik egymás munkásságát, számon tartják egymás eredményeit –, a kiadványok együttese csakugyan egy „lélegzetelállítóan” nagyszabású partiumi enciklopédia körvonalait rajzolja ki. Úgy is fölfoghatjuk a *Partiumi füzetek* eddig megjelent kötetek egész polcot kitevő sokaságát, mint egy óriási helyismereti, helytörténeti adattár, ki kicsoda, lexikon és enciklopédia megannyi elkészült fejezetét. És ez a grandiózus teljesítmény mégis „mindössze” a magyar honismeret egyetemes monográfiájának egyetlen részlete.

Ötven fölött az ember többnyire megállapodott személyiség, kiforrt karakter, akinek már számon tartható múltja van, ám komoly elképzelései is lehetnek a jövőről. Ötven fölött már érzik a teljesség ígérte, ez már a „betakarítás” időszaka, az elért eredmények tudatosításának korszaka, de még folyvást születnek új és újabb elképzelések is. Így van ez a könyvsorozatokkal is. Ötven darab fölött már biztosan megítható a kiadó teljesítménye, biztos ítélet mondható a kiadványsorról, miközben persze érdemes figyelni az újdonságokra is. Pillantsunk tehát bele az „ötvenedik fölötti” számozású újabb kötetek némelyikébe, hogy képet kapjunk az immár érett sorozat friss terméséről.

A sorozat 51. kötete *Jósa Piroska* munkája. A szerző eredeti foglalkozására nézve orvos, aminek azért van jelentősége, mert szociografikus szemléletű tanulmányai-ban igen sokszor érint a szakmájába vágó demográfiai, népegészségügyi kérdéseket, így például halálokokat elemez, népszaporulat arányokat állapít meg. Jósa Piroska a rendszerváltozás óta igen sokat publikált az erdélyi magyar sajtóban, számos kötetet is közreadott. Ez utóbbiak emlékezetes darabja volt a *Virágszönyeg a váradai utcaköveken* (2007) című dokumentarista történelmi riportja, amely Nagyvárad 1940. őszi visszatérésének hiteles, egyben érzelemgazdag krónikája.

Szépírói erényeit főlliváltó írásainak e mostani gyűjteménye (*Bihari sorsok a változó időben*, 2008) Bihar vármegye középkortól napjainkig terjedő roppant gazdag történelméről ad bő ízelítőt. A tárgyalt témák hozzávetőleges időrendjébe sorolt dolgozatok elsője *A középkori váradai várat* írja le, amelyet Szent László uralkodása idején, a XI. században kezdtek építeni afféle templomerődként. A szerző nem annyira műemlékleírást nyújt, inkább a várhoz kapcsolódó eseménytörténetet eleveníti föl. Fölidézi a lovagkirály temetését, a helyi káptalan történelméről, a híres-neves szobrász-tesztvérek, Kolozsvári Márton és György alakját, Vitéz János püspökségének emlékeit. Az 1497-ben Váradot csaknem kiirtó perstisjárványig követi a várhoz kapcsolódó fontos és érdekes történelmi és részint életmódtörténeti eseményeket, tényeket.

Hasonló módon, irodalmi igényű krónika formájában beszéli el a Belényes szomszédságában fekvő *várad-fenesi Bélavár* történelméről, illetve a várnak emléket állító népköltő, Fenesi János versei közül idéz, amely költemények a várhoz fűződő legendákat dolgozzák föl a naiv műballadák modorában. Faluszociográfiákat közül a Fekete-Körös völgyében fekvő *Bélfenyérről*, azután a Sebes-Körös völgyében elterülő *Körös-kisfennőről*, valamint a Pece parti *Szölös községről*. Mindhárom írásának középpontjában a települések demográfiai és nemzetiségi viszonyainak alakulása áll. Jósa Piroska epikus stílusban beszéli el a falvak történetét, ugyanakkor szociográfusi pontossággal adatozza a települések népesedési, nyelvi adatait, miközben érzelemgazdag módon jellemzi a falvak milióját, érzékeltetve egyedi hangulatát. Vagyis nála a tények pontos számbavételével, a szociográfusi elemzésekkel egyenrangú eszköz a lélekköltői ábrázolásmód, az érzelmi hatást kiváltó evokatív elbeszélés.

A szorosan vett helytörténeti dolgozatok után tanulmányainak második csoportját család- és életrajzi írásai alkotják. Portrét fest az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc nagyváradai mártírjáról, Szacsav Imréről, alapos – építészettörténeti háttérkérdéseket is érintő – dolgozatban alkotja meg a híres építőmestereket és építész-műemlékeket adó Rimanóczy-család portrékrónikáját, vagy a horvátországi eredetű Sztaroveszky-familia történetét, érzelemgazdag biográfiát közöl Csernák Béla református püspökről, és végül nagynénjéről, a 96 évet élt Kuglis Mária-ról, akinek élete egy személyben hordozta a partiumi magyarság XX. századi sorsát. Az életrajzokban is látványosan érvényesül a dokumentarista szerző pontosságára, a forráselemző hitelességre törekvése és az igényes stílusú, szépírói kifejezésforma egysége, harmóniája. Az életrajzi dokumentumok, levelek, naplójegyzetek, anyakönyvi adatok, a táblázatos kimutatások, a demográfiai és népegészségügyi statisztikák mellé szinte oda simulnak a szubjektív stílusjegyek, a fölidé-

zett hangulatok, a megélt érzelmek, a szerző egyéni hitelet adó azonosulási képessége.

Ugyancsak a forráselemző objektivitása jellemzi a kötet záró tanulmányát (*A huszadik század történelmének tükröcserepei*), amelyben a váradolvasi római katolikus anyakönyvek 1901 és 2000 közötti bejegyzései alapján dolgozza föl e városrész főbb demográfiai mutatóit, a házasságkötések, keresztelek, temetések adatait, a halálokok változásait. De kitér a névadási szokások alakulására, valamint az öngyilkosságok kérdésére a különböző történelmi korszakokban.

Jósa Piroska szépírói kvalitásokkal alkotó helytörténész, akinek láthatóan rengeteg – és fontos! – mondani-valója van Nagyvárad és környéke, a bihari táj, a Körös-vidék múltjáról és a múlt ma érvényesülő hatásáról, tanulságairól. Végül is akár településtörténetet, akár életrajzot vagy családtörténetet ír, azt kutatja: mi az az erő a tájban és a lélekben, a múltban és a jelenben, ami megtartja a partiumi, bihari magyarságot a történelem sodrásában.

A sorozat 56. darabjaként látott napvilágot *Orosz Otília Valéria Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében* (2008) című áttekintő szempontú, önmagában is enciklopédikus igényű könyve. A Királyhágómelléki Református Egyházkerülethez tartozó Érmelléki Református Egyházmegye ma 32 gyülekezetből áll, a szerző e gyülekezetek templomainak orgonáit – orgona híján harmóniumait – veszi számba és írja le, de olyan módon, hogy egyben egyháztörténet is fölvezöl.

Mindenekelőtt bemutatja az Érmellék tájegységét, jellemzi településszerkezetét, számba veszi jelentősebb községeit, áttekinti a régió történelmét az Ér Anonymustól való első írásos említésétől kezdve a táj arculatát teljesen átalakító XIX. századi vízszabályozási, lecsapolási munkálatokig. Még mindig előljáróban, ugyancsak összefoglaló áttekintést ad az orgonaépítés történelméről a Kr. e. II. századból származó aquincumi orgonától a XX. századi mesterek alkotásaiig, egészen pontosan a romániai orgonaépítők 1999. évi nagyszabású konferenciájáig. Bemutatja az Érmellék orgonáit készítő mestereket (Angster József, Wegenstein Lipót, Soukenik János, Ország Sándor József, Besnyő Ferenc és mások), jellemzi-értékeli munkáikat. Majd kötetet főtételben a települések alfabetikus rendjében – Albistól Székelyhidig – haladva összefoglalást nyújt az adott település templomának történetéről, majd részletesen leírja az ott található orgonát, illetve harmóniumot. Orosz Otília Valéria dokumentumfotókkal látványosan szemléltetett kötet, mint a *Partiumi füzetek* valamennyi darabja, voltaképpen a hatalmas (virtuális) partiumi enciklopédia egyik kerek, egész fejezete.

A további „ötvenedik fölötti” kötetekről szintűgy elmondható, hogy részei, fejezetei a nagy partiumi kézikönyvek. *Borbély Gábor Szölös és bor az Érmelléken* (2009) című, monografikus fölépítésű könyve – amely a sorozat 57. számú darabja – az Ér és a Berettyó között fekvő dombos vidék nagy múltú szőlőkultúráját mutatja be. Ezen a tájon a XIII. században már bizonyosan folyt szőlőművelés. Az írott forrásokra való sűrű hivatkozásokkal rekonstruálja a szerző a középkori Érmellék bortelemelését, amely igazán a XVIII. század második felében, Mária Terézia uralkodásának korszakában lendült föl a háborús konjunktúra okán. Ettől kezdve Bihar-diószeg vált a helyi szőlészet központjává, de a szerző sorra-rendre bemutatja a leghíresebb, legismertebb sző-

lősműves falvakat, így Hegyközszentmiklóst, Érköbölkut, Margittát, Ércsanádot és másokat. A XIX. század második felében a filoxéra ezen a tájon is kipusztította az ültetvényeket: a 19 ezer holdnyi szőlőből csaknem 17 ezer elpusztult. Borbély Gábor részletezőn és pontosan adatolva beszámol az újratelepítésről, sorban bemutatja a szőlőrekonstrukció legnagyobb alakjait, a legismertebb borászokat, például a nagykágyai Nagy Gábort, a szalacsi Nagy Imrét, a diószegi Szücs Józsefet, a székellyi Fábry Sándort, az érmiályfalvi Jakab Deszót és társaik újrakezdésben is úttörő jelentőségű munkásságát. Azokét a vállalkozó szellemi, kitartó szakembereket, akik szó szerint "föltámasztották" az érmelléki szőlőkultúrát és bortermelést. A táj borászatának újabb fölívelése a XX. század elejére esett, az ekkori állapotokat ismertette mutatja be a szerző a leghíresebb hegyközségeket, valamint a bihárdiószegi Magyar Királyi Borászati és Szőlészeti Szakiskolát.

Kötele első, történeti nézőpontú, kronologikus fölépítésű része után a táj manapság föllelhető emlékanyagát tekinti át Borbély Gábor. Számos fotóval szemléltette mutatja be a ma is – igaz, többnyire romosan – álló borpincéket, pincesorokat, képekkel illusztrálva beszél a ránk maradt borászati eszközökről, tárgyi emlékekről, kiter a palackozás hajdani módszereire, szól a borospalackok címkéiről, a ránk maradt árjegyzékekről, és természetesen bemutatja a leghíresebb érmelléki szőlő- és borfajtákat, a bakatort, a rizlinget és a tramint.

Az utolsó fejezetben (*A borturizmus lehetőségei az Érmelléken*) már a jövőt fűrkéti. Szól a borutak szervezésének feltételeiről és lehetőségeiről, majd képzeletbeli utazásra invitál: elkalauzol azokba a falvakba, ahol minőségi bort kóstolhat az odalátogató, ahol még romosan is szép pincesorokat (Székelyhid, Asszonyvására, Értarcsa, Szalacs) láthat az érdeklődő, majd leír egy Nagyváradról kiinduló borutat, úgy, hogy minden esetben ismerteti a szóban forgó település múltját, jellemzi a borászat helyi sajátosságait, a borkultúra mai állapotát. Külön értéke a kötetnek dokumentumértékű – ám sajnálatosan gyöngye minőségű – képanyaga, amely kedvezésül lehet az olvasó számára, hogy ellátogasson e vidékre, hogy megbámulja a szelíd lankákat és kiváló borokat kóstolgasson.

A 2009. év Kazinczy-év (is) volt, ilyenformán mi sem természetesebb, mint hogy ebben az esztendőben a *Partiumi füzetek* szerkesztői tanulmánykötettel tisztelgtek a táj szülőtte, a nagy költő, író, műfordító és nyelvújító emléke előtt születésének 250. évfordulója alkalmából. Az összeállító, *Dukrét Géza* kiváló érzékkel nem egy Kazinczyt általában bemutat, méltató, a jól földolgozott életművet ismételtlen áttekintő írásokat válogatott össze, hanem olyanokat, amelyek Kazinczynak a partiumi tájjal való összetartozásáról vallanak. Az originális tanulmányok elsője, *Tar Erzsébet* munkája Kazinczy szülőfaluját, Érsemjént mutatja be, továbbá – mintegy az egész kötet bevezetéseként – rövid pályaképet vázol föl a mesterről, mintegy a munkásságának, egész életművének kiindulópontjaként ragadva meg a szülőtáj jelentőségét. *Fehér József* forráselemzésen és -idézésen alapuló dolgozata a Kazinczy család birtokában álló zempléni Alsóregmec községről, illetve a mester itteni gyermekkori időzéseiről szól. *Kiss Endre József* az oly sok magyar író számára kedves iskolavárost jelentő Sárospatak Kazinczy-emlékeit veszi számba. *Kováts Miklós* a fiatal Kazinczy kassai korszakát eleveníti föl, *Kováts Dániel* pedig az írófejedelem nevével összefort települést, Ka-

zinczy aziliumát, Széphalmot mutatja be, ugyancsak számos dokumentummal, idézettel és – sajnos, gyöngye minőségű – képpel támasztva alá mondanóját. A szerző tüzetesen ábrázolja azt a természeti, táji és tárgyi környezetet, amely itt körbevette az alkotó embert, szinte Kazinczy szemével látatja a hajdanis Széphalmot. Kováts Dániel szerint az a negyedszázad, amit a mester 1806 és 1831 között itt töltött azzal az irodalomtörténeti eredménnyel járt, hogy ez időben Széphalom lett a magyar irodalom egyik központja, és itt született meg a mester „korszakfordító kezdeményezései”.

A tájtörténeti-irodalomtopográfiai tanulmányok sorát egészítik ki a kultusztörténeti nézőpontú dolgozatok. *Kupán Árpád* írása az érsemjéni Kazinczy-szobor fölállításának (1907) körülményeit idézi föl, *Bakó Endre* két-száz év debreceni irodalomtörténet-írása Kazinczy-képek mozaikjait állítja össze portrévá. Az utolsó írásmű a mester Svédországban élő leszármazottjának útírja. A ma élő *Kazinczy Ferenc* 2006. évi erdélyi körutazásának célja csak részben volt az, hogy híres őse nyomait fölkeresse, részben meg az volt, hogy képet kapjon a XXI. század elejének erdélyi magyar életéről, az immár demokratikus országban élő magyar kisebbség sorsának alakulásáról. Írása végén tapasztalatait ékként összegzi: „*Hogy lehetne ezt a hetet összefoglalni? A magyarok helyzetét jobbnak találtam, reményeire, elvárásaira, a jövőre nézve. Kilenc nap igen rövid idő, könnyen lehet tévedni, de egy bizonyos optimizmust véltem találni azoknál, akikkel beszélünk. A magyarok helyzete lényegesen javult a rendszerváltás óta, és remélik, hogy tovább fog javulni. A magyar intézmények lassan újra felépülnek.*”

Ennek a bizakodásra okot adó helyzetnek, pontosabban a magyar intézmények reményelti újjáépülésének egyik igen fontos momentuma, hogy a *Partiumi füzetek* című kiadványsorozat annyit év óta folyamatosan megjelenik, és immár mintegy hatvan kötetével betölti a honismereti, helytörténeti jellegéből adódó nemzeti kisebbségi hivatását, valamint – ismételtetjük meg – egyik terjedelmes és gazdag fejezetét alkotja a virtuális partiumi – és tágabban az erdélyi, magyar – kultúrtörténet nagy enciklopédiájának.

Mezey László Miklós

A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760

Az egyházi levéltárak 1989 előtt, mintegy négy évtizeden keresztül megtűrt intézményeknek számítottak. Már annak is örülnünk kellett, hogy az állami levéltárak nem (teljesen) olvasztották be őket (többnyire a felosztott szerzetesrendek egyes kolostorainak levéltárai kerültek állami kezelésbe). Romániában vagy Szlovákiában viszont az egyházak községeknél nem hagyták meg csak az éppen használatban lévő anyakönyveket, a többi dokumentumot „begyűjtötték”.

A diktatúra évtizedei alatt a legszomorúbb sors az egyházközségek irataira várt. A lelkeszek száma egyre csökkent, egy-egy lelkesnek egyszerre több gyülekezet lelki gondozását is föl kellett vállalni. A lakatlaná váló lelkeszlakokban, az évente csak néhány alkalommal használt templomokban tárolt iratok, anyakönyvek több-

nyire rendezetlenül szétszóródtak, összekeveredtek, s részben meg is semmisültek, vagy elkallódtak. A lelkészek nagyobb hányada nem sokat törődött a régi könyvekkel, iratokkal, csak az anyakönyvek iránt mutattak (szükségből), némi fogékonyságot. A helyzet annál is elkeserítőbb, mert a községek 1945 előtti iratanyaga 1944–1950 között nagyrészt megsemmisült. Így a régi falu történetének összefüggő iratsorozatai csak az egyházi irattárakban maradtak meg.

Az egyházkerületi levéltárak már 1945 előtt is törekedtek arra, hogy anyagukat rendezzék, segédleteket készítsenek, forráskiadványokat jelentessenek meg. Kétségtelen, hogy 1945 előtt a magyar református egyházi helytörténetírás szép eredményeket tudott fölmutatni. 1945–1989 között viszont a kutatás nagyon erőteljesen visszaesett. Benda Kálmánnak köszönhetően nagyobb léptékű szervezett egyháztörténeti kutatás szinte csak a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában folyt, amely évkönyveket is adott ki. Az egyházkerületi levéltárak megfelelő szakemberek és pénz hiányában legfeljebb az anyagok rendezésére, dobozolására, raktárjegyvezékre, leltárak készítésére voltak képesek. No meg kiszolgálták azt a kevés kutatót, aki betévedt. Az egyházkerületi könyvtárak is nagyon szűkös pénzből gazdálkodhattak, és csak az adományoknak, ajándékoknak, letételeknek köszönhették, hogy így is számottevően gyarapodtak.

1989 után jelentősen változott a helyzet. Az új egyházi vezetés fölismerte a levéltárak jelentőségét, és lehetőségei szerint próbált is tenni annak érdekében, hogy a levéltárak ne csupán raktárak, hanem egyben kutatóhelyek legyenek. Megkezdődött a levéltári anyag nagyobb arányú rendezése mellett a különféle segédletek, forráskiadványok készítése. Az egyháztörténet-írás is újraéledt csipkerózsika-álmából. Már nemcsak a központi folyóiratban (Confessio), hanem az egyházkerületek folyóirataiban is (pl. Acta Papensia, Egyháztörténet) sorra jelennek meg az adatközlések és feldolgozások. Kétségtelen, hogy a munkák nagyságrendjének és szervezetségének ugrásszerű megnövekedése személyi változásokkal is összefügg. Így lehetővé válik, hogy belátható időn belül mind az egyházközségek, mind az egyházkerületek vonatkozásában megszülessenek azok az új, jelentős forrásanyagok nyugvó monográfiák, amelyek egyre fájóbb hiányoznak.

Sárospatak mellett a pápai egyházkerületi levéltár rendező és feldolgozó munkája az, ami országos vonatkozásban is különösen nagy figyelmet érdemel. Ebben nem kis szerepe van annak, hogy Veszprémből olyan jól képzett, gyakorlott levéltáros került Pápra, mint *Hudi József*, akinek a számára a vezetés létrehozta a megfelelő munkafeltételeket.

A magyar történetírás legkiválóbb művelői (pl. Pesty Frigyes) már az 1860/70-es években világosan látták, hogy a kutatás, s még inkább a történeti feldolgozás egyik alapfeltétele a személyi adattárak elkészítése, mind az országos, mind a kisebb területi egységek tekintetében. Tehát nemcsak az országos fő tisztségviselők, a vármegyék fő- és alispánjai, a városbírók, polgármesterek, az egyházi felső vezetés tisztségviselőit kell ismerünk, hanem az alsóbb szintű világi és egyházi vezetőket is. Az 1918 előtti nagy nekibuzdulás után ugyan az 1970-es évektől születtek személyi adattárak (archonológiai), de egész sor területről még mindig hiányoznak ezek az alapvető forrásbázisok. Az 1790–1992 közötti

egyházi felső vezetés adatait a História Könyvtár Kronológiák, adattárak sorozatában jelentették meg (4. Bp. 1996.). Tény és való, az archonológiai adatgyűjtés roppant fásztó, mondhatni unalmas tevékenység, azonban eredményei a kutató munkáját fölgyorsítják, megkönnyítik, mert egy-egy kisebb témakör esetében néhány név mögött megtalálni, hogy milyen életpályát rejt, többnyire reménytelenül hesszadalmas vállalkozás. Az archonológiai adattár (mosszaladalmi mutatóval) viszont percek alatt (megbízható!) eredményt hoz.

A feudalizmus évszázadaiban az egyház és az iskola egymással szorosan (gyakorlatilag elválaszthatatlanul) összefüggő intézmény volt. Éppen ezért csak kicséni tudjuk a Pápai Református Gyűjtemények monumentális vállalkozását, amely az 1526–1760 közötti időszakból közli az egyházkerületi prédikátorainak és rektorainak életrajzi adatait. Ennek a nagy munkának egyik alapja az 1943/44-es országos lelkészi adattár összeállítására (és megjelentetésére) irányuló gyűjtés volt. Ez (ha nem is volt teljes), de felmérhetően jelentőségű, és szerencsésére a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában (Debrecen) meg is maradt. Sőt megkezdték a lelkésznévsorok számítógépre vitelét is: elkészültek a tiszántúli, tiszáninneni, erdélyi egyházkerület adataival, s most folyik a dunamelléki adatok fölville. A tiszáninneni egyházkerület 1898-ban készítettett egy nagy egyháztörténeti fölmérést. A terjedelmes kérdőív alapján úgyszólván megírható az egyes egyházközségek vázlatos története, és pontosan megtudható, milyen iparművészeti értékek (kegytárgyak) voltak birtokukban. 2005 óta ennek személyi adatsorai interneten hozzáférhetők.

A pápai kötet a következő egyházi tisztségviselők listáját közli: egyházkerületi püspököket, főjegyzőket, az egyházmegyék espereseit, alespereseit, jegyzőit, ülnökeket, s más kisebb tisztségviselőket, az egyházközségek betűrendjében a prédikátorokat, levítákat, rektorokat, praecceptorokat. A táblázatos közlésben az egyes személyeknél megtaláljuk a tanulásukra, rektorságukra, lelkészeknél a felszentelésükre, eskütételükre, lelkészi állomásképeikre, egyházi tisztségeikre vonatkozó föllelhető adatokat. A több mint 750 oldalas kötetben 1863 prédikátor és levita, 534 iskolamester, vagyis csaknem 2400 egyházi személy adatait találhatjuk meg. Mivel ennek az adatbázisnak a személynév- és helységnevmutatója igen nagy terjedelmű lett volna, ezt úgy oldották meg, hogy a kötethez DVD-t mellékeltek, amely tartalmazza a kötet teljes anyagát PDF formátumban, s a kereső lehetővé teszi, hogy minden szóra, szótőredékre is rákereshessünk.

Az egyházkerületi levéltár anyagát ugyan feldolgozták a kötet összeállítói, azonban az egyes egyházközségeknek a helyszínen őrzött iratanyaga átnézése egyelőre nem volt megoldható. Ez a hatalmas munka a távlati tervek között szerepel. Reméljük, hogy belátható időn belül az 1760 utáni időszak adattára is elkészül. A bevezetésben a kötet egyik szerkesztője, *Köblös József* azt közli, hogy folyamatban van az 1760–1848 közötti időszak föltárása, s a távlati cél az adatbázis 1920-ig történő bővítése. Hasznos lenne, ha a többi egyházkerület is a dunántúli kötettel egyező rendszerű adatbázist jelentene meg, ami igen sokat segítene, nemcsak az egyháztörténészeknek. Az 1943/44-es lelkészi adattár számítógépes elérhetősége legalább ilyen súlyú feladat.

Bizunk benne, hogy ehhez lesz erő, lelkesedés és pénz is. Az államnak az eddigénél jobban kellene támogatni az egyházi gyűjteményeket (s persze az egyházakat

is), hiszen 1945 után diktatórikus eszközökkel elvették az egyházaktól anyagi alapjukat, s azóta teljesen kiszolgáltatottak a mindenkori politikai hatalomnak. Az egyház támogatása nem hitbéli kérdés, hanem, az egész társadalom, az egész ország érdeke. A diktatúra ebben a tekintetben is olyan bűnököt követett el, amelyek jövőveteléhez generációk megfeszített munkájára lenne szükség. Csakhogy 1989 óta feltűnően lassan haladnak a dolgok, s mivel az egyházak személyi „megtisztulása” is csak felemásan történt meg, a helyzet egyelőre nem sok derülátásra ad okot. De éppen ezért minden nagyszerű eredménynek igencsak örülünk kell. Nem szabad megfedelkednünk azokról, akik ennek a nagy munkának részesei voltak: anyaggyűjtésben és feldolgozásban *Hudi József, Köblös József, Kránitz Zsolt*, technikai szerkesztés terén *Mezei Zsolt*, a szerkesztés munkáját *Köblös József és Kránitz Zsolt* vállalták.

(Pápai Református Gyűjtemények. Pápa 2009.)

Csorba Csaba

KRIZSÁN ANDRÁS – SOMOGYI GYÖZŐ:

A Balaton-felvidék tájba simuló népi építészet

Gulácsi Aurélia szerkesztésében jelent meg a 109 oldal terjedelmű, 306 képet tartalmazó kötet, amelynek szerzői: *Krizsán András* építész-író és *Somogyi Győző* festőművész-grafikus. A kötet két nagy egységre tagolódik: az első, mintegy 44 oldal terjedelemben tartalmazza a szöveges részt, míg a második 59 oldalon a rajzokat közli. Ezt követően az ajánlott és felhasznált szakirodalom listája olvasható, majd angol és német összefoglaló, végül pedig mindazon támogatóknak a felsorolása következik, akik a kötet megjelenéséhez hozzájárultak. 22 személy, intézmény, vállalkozás és önkormányzat neve és címe szerepel itt támogatóként, akiket külön köszönet illet önzetlenségükért, áldozathozatalra való készségükért! A kötet melléklete egy rendhagyó térkép, amely úgy ábrázolja Salföld utcáit, lakóházait és középvilágait, valamint közterületen álló szakrális emlékeit, hogy a szemlélődő számára meglevenedik a falu. Utcai mint a gyöngyörök, épületei pedig gyöngyszemekként omolnak a szemlélődő elé, a harmonikus oromdíszek külön-külön ékszereket jelentve, szabálytalan kövekből felhúzott kerítései mediterrán hangulatot ébresztenek, árszatanak, míg utcáin vagy a falu szélén álló fészületei az idő korlátai közé fogott időtlenséget sugározzák, elgondolkodtatva a halandót a kronos és kairos távlatain. *Somogyi Győző* így látja és látattja a falut. Aki egyszer rátekinthet erre a térképre, már soha nem fog másképp emlékezni Salföldre! „Egy művész szemével, egy tudós aprólékosságával és egy amatőr utazó tapasztalataival gazdag rajz” (*Dvorszky Hedvig*) ez a település egészéről.

A kötet címlapjáról a szentbékáliai Istvány-ház tekint ránk gazdagon ékített oromzatával. A szöveges rész, amelynek szerzője *Krizsán András*, a „*Magasba emelt táj*” alcímet viseli. Ezen belül 15 kisebb fejezetet különíthetünk el úgy, hogy azok egymásba kapcsolódnak és mintegy előkészítik a képek útját. Hiszen szó és kép megerősítik, kiegészítik egymást, egyszerre nyújtják a látványt, de a képzeletet megmozgató, építő ékkövek formagazdagságában való elmerülés lehetőségét is, amelynek oly nagyon híjával van a jelen ifjú nemzedéke. Az első három fejezet „*A hely szelleme*”, a „*Kötenger*” és „*Élet a kövek között*” címet viseli, bennük azt a ter-

mészeti környezetet tárja *Krizsán András* az olvasók elé, amelyben évszázadok, sőt évezredek folyamán élet született és ez az élet maradádnak bizonyult itt, alkalmazkodott az éghajlati, a talajadottsági és minden, a természet által kínált lehetőségekre úgy, hogy nemcsak a maga hasznára fordította azt, hanem jó gazdaként hűségese sáfárává is vált mindennek, megtartva a Teremtőnek a művelésre és őrzésre vonatkozó parancsát. A következő fejezet a „*Hajdan volt kerek világot*” idézi meg, rámutatva a térség összetett társadalom szerkezetére, vallási sokszínűségére, amely nyilvánvalóan a kultúrában is nyomot hagyott. A jelenlegi, gyakran siralmas állapotokat idézi a „*Ki húzza meg a harangot*” című fejezet, hisz nem elegendő csupán csak a természet megóvása, ha az itt élő ember nem élvez védelmet, nem biztosítanak számára megélhetési lehetőséget, holott ez a föld, ez a szőlő-és borgezálkodás számára áldott terület mindezt biztosítani tudná, ha megfelelő támogatást élvezne a tájban lakó, azt művelő ember is. Ezt követően tér rá az építész-építőművész-író magára a tájba simuló építészeti lényegére, ennek jelentésére és jelentőségére, rámutatva arra a harmóniára, amely ezeket az épületeket jellemzi, amelyek a táj kinálta és nyújtotta lehetőségekhez alkalmazkodva egy sajátos falu-és utcaképet hoztak létre, olyan lakóépületekkel, szőlőbeli építményekkel, gazdasági melléképületekkel, amelyek lakhatók, élhetőek voltak, a család létszámának megfelelően alakíthatók, minőséget, időtállóságot jelentők, amelyek nemzedékek számára emeltek, dacolva a múlt idővel, szilárd alapokra helyeztetve, szilárd kőfalakkal megerősítve. A „*Tájba simuló építészeti*”, az „*Otthon lenni a világban*”, a „*Térbeli melódiák*”, a „*Sárból, kőből boltszivárvány*”, a „*Házak koronája a kémény*”, az „*Utócsa néző szemek*”, a „*Vakolatihímek*” című fejezetek úgy mutatják be a tájban értelmezett Balaton-felvidék hagyományos építészeti jellemzőit, hogy a telek, a telken álló épületek, épületegyüttesek és a lakóházak minden jellegzetességére kitérve, az egyes építészeti elemek összhangjára rámutatva, felhívja a figyelmet minden apró részletre és alkotóelemre, amelyek együtt harmonikus, élhető-lakható házakat alkotnak/alkotnak, amelyeken nem lehet fölösleges elemekre rátalálni, amelyeken az összhang uralkodik és ez meghatározójává lett a tájnak, a településnek, az itt élőknek, nyugalmat, örömet, szépséget, békét árasztva. Élő és személyes emlékek, történelem, hagyományok gazdagsága tárul fel a sorok nyomán, megmutatva a tájban élő ember szellemiségét, rávilágítva sokszoros kötődésére a természethez és történelméhez, nemzedékek során át megőrzött, bár megkopott hagyományaihoz, összességében a hely szelleméhez. Megismertet a Szerző a lakóépületek szerkezetével, szerkezeti elemeivel, de úgy, hogy miközben pontos műszaki szempontokra mutat rá, felhívja a figyelmet arra a harmonikus egységre, amely az épületelemeket együttesen jellemzi és amelyet kőbe zárt költészetnek, kőbe zárt dallamoknak nevezhetünk. Miközben a tornácok változatos megjelenéséről ejt szót, azoknak rendkívül célszerű, hasznos voltára is rávilágít. A falakról, tetőszerkezetekről, héjazatról szólva a falazás lényegét is ismerteti, továbbá az ácsmunka bonyolult tudást igénylő mozzanatait és a tetőfedés változatainak praktikumát. Aki felülről tekint le ezekre a falvakra a bennük meghúzódó hagyományos építészeti emlékekre, azt lenyűgözi a kémények csodája, gazdag formakincse. Róluk szólva a tűzölőrendezések és a füstelvezetés változatait sem hagyja figyelmen kívül a Szerző, kitérve korszerűsítésükre,

amely a bennük élők mindennapjait könnyítette meg. Végeztél az ajtókat, záratok, ablakokat veszi sorra, ki-
térve a kőbástyákra, amelyek sajátos hangulatot sugáro-
znak ezekben a falvakban. A „*Vakolathimek*” című feje-
zet végigvezeti az olvasót egy képzeletbeli úton, amely-
nek során az épületek külső megjelenésének legzsze-
mbe-tűnőbb területe, a vakolatdíszek tárulnak fel. Rendkívüli
találékony, elképzelhetetlen gazdagság és változatos-
ság a jellemzőjük. A nagy művészeti stílusok jellege-
teiségeiből mind-mind megőriztek valamit, az anyag ki-
nálta lehetőségnek és a közösség ízlésének, valamint a
mesterek tehetségének megfelelően alakítva, formálva,
megfogalmazva azokat. Ennek szerves folytatása a
„*Malterművészet*”, amelyben az építész kerekedett az
író fölé, pontos útmutatást adva ezeknek a vakolathí-
meknek elkészítéséhez, a létrehozásukhoz szükséges
munkához. Végeztél az utolsó két fejezet egyikében
„*Újjászületés*” címmel ezeknek az épületeknek, épület-
együtteseknek a megmentéséről, megőrzéséről, újjászü-
letésük lehetőségeiről és nem utolsósorban lakhatóvá té-
telükről fogalmazta meg gondolatait, a mai igényeknek
megfelelő belső átalakításuk mikéntjéről szól, megszive-
lendő módon, ugyanakkor valódi gyakorlati útmutató ez
egyszerre, segítve, előmozdítva az értéktentést és vele
az értéktentést. A végső „*Ellenállni az időnek*” cím-
mel hangzik el, elgondolkodva és elgondolkodtatva azon
a tényen, hogy a hagyományos életforma visszafordítha-
talan megszűnésével milyen sors vár a népi műemlékek-
re. Ugyanis reálsan látni kell, hogy nem elegendő győ-
nyörködni bennük, a magukban hordozott költészetet
érezve, erre a figyelmet felhívni, hisz miként az ember,
az általa alkotott, életének keretét adó és számára
védelmet jelentő hajlékok is romlandóak, az időnek, a
természet törvényeinek csak ideig ellenállók. Javításra,
gondozásra, megújításra szorulnak, amit csakis olyan
személyektől, családoktól, közösségektől lehet elvárni,
aki vagy akik a helyi sajátosságokban létez meg nem
talált értékekre lelnek, ami vonzóvá lesz számukra
annyira, hogy a helyiek helyben maradnak, az ide érke-
zők pedig letelepednek itt, megtalálva a megélhetés for-
rását is. Mindezekhez azonban segítségre, támogatásra,
biztatásra van szükség és akkor ezek az építészeti emlé-
kek nem csupán hírvivők vagy múzeumi épületegyüttes-
ek lesznek, megmutatva a hozzájuk kötődő hagyomány-
os életformát, hanem újra élettel megtöltött hajlékok-
ká válnak, amelyekben élni lehet és amelyekben jó élni.

A kötet második nagy, külön egységnyi, de az írott
szóval szervesen összekapcsolódó része a Somogyi Győ-
ző festőművész által megrajzolt „*Balaton-felvidéki kép-
tár*”. Ezek a képek, rajzok bemutatják a tájat, a táj növény-
zetét, a tájba illeszkedett, abba belesimuló falvakat, ben-
nük a hajlékokat, szőlőhegyi pincéket, prэшázakat, a
templomokat, kápolnákat, útmenti feszületeket, harang-
lábat, mindent, ami az épített környezetet jelenti és szük-
séges ahhoz, hogy az ember igazán otthonra leljen, ott-
hon érezhesse magát a természet-adta, Isten-teremtette
világban. A hegykoszorú itt nemcsak természeti kincs,
hanem történelmi örökség is, hisz benne, csücsön vagy
lábánál, jelenlévő ma is a múlt. A házak nemcsak mint
épületek jelennek itt meg, hanem mint művészeti alkotá-
sok és a magas szintű mesterségbeli tudás példái, tanúi,
emlékei, hisz a vakolatdíszek rendkívüli nagy száma, for-
magazdagsága, változatosága, mivisége és a fantázia
szármalásáról, az alkotások időtállóságáról, alkotók és
megrendelők ízlésének kifinomultságáról vallanak. A
növényzet, a kerítések építőkövei és kőbástyái, az utcák

kanyargása, a föld felszínéhez való alkalmazkodása
semmit össze nem hasonlítható mediterrán hangulatot
árasztanak. Jó elmerülni ebben a látványban, megidézve
a hajlékokat építetők, a kerítéseket megrakók, a pincé-
ket, prэшázakat használók, a falvakban élők, a kincseket
megőrzők és továbbadók emlékét. A templomok a tem-
plomdombon, a kálvária kápolna vagy a faluban megbú-
jós kicsi istenháza, az útmenti feszületek mind-mind arról
árulkodnak, hogy az itt éltek és itt élők számára fontos a
lélek gondozása is, azért teremtettek szakrális tájat, szak-
rális tereket. Vajon hányan koptatták ezeknek a tem-
plomoknak köveit, ki mindenki ült padjaikban az évszázad-
ok során, hány lelkipaposa pásztortolta a nyáját, hirdette
itt Isten Igejét, mutatta be az áldozatot és mi mindent ál-
doztak hívei azért, hogy ezek a lelki élet ápolására, az
Úrral való szorosabb kapcsolat éltetésére szolgáló hajlé-
kai hitüknek, megmaradjanak, hirdette mindenkor az ör-
zőknek egyházukhoz való hűségét. A templomok tornyai
mellett különleges szépséget nyújtanak az ég felé törő
kémények. Ezeknek játékosága, sokfélesége valami kü-
lönös alkotó gondolatokról árulkodik. Minden, ami So-
mogyi Győző keze nyomán megjelent, megelevenedett,
élettel telített lett és a szavak mellett szó nélkül szólalt
meg, kiegészítve a leírtakat, ékes-hímes szóra bírva
mindazt, amit ez a varázslatos vidék hordoz. Így egészí-
tik ki egymást szavak és képek a felfedezés élményét ki-
nálvá olvasónak, nézelődőnek, szemmel, szívvel befoga-
dónak. Természeti és történelmi értékek állnak előttünk
a táj arculatának sokféle vonását, változását együtt őrző
és megmutató tükrében. Különös, egyedülálló élmény:
egyszerre békeséget, fenséget, szeszélyességet, színek
kavalkádját fekete-fehéren, titokzatoságot, ragyogást és
derűt sugároznak. A tornácok oszlopait nézve halljuk az
onnan elhangzó köszönést, a pincéket, prэшázakat látva
pedig a likas pincékből kiáradó, szívélyes beinvitálás
hangja ér fülünkig, hogy a pince bűvészeiben vagy a vén
diófa, kőterfa alatt álló malomokból megalkotott asztal-
nál egy pohár jóféle bort köszönthessünk az egész esz-
tendőben szőlejeiben munkálkodó gazdára.

Somogyi Győző különlegesen különös jelensége a
magyar közéletnek, művészetnek. Az alkotás létrehozá-
sa számára szent és vallásos aktus – ahogy művészi ars
poeticájában maga megfogalmazta. A paraszti világ, a
falu felé a néprajz, jelszen az Erdélyi Zsuzsa által gyűj-
tött, feldolgozott és közreadott archaikus népi imádsá-
gok fordították. A magyar múlt, a magyar művelődés
iránti valódi keresztény elkötelezettsége legendásnak
mondható. Mind élete, mind művészeete legszebb példája
a hazához, a szülőföldhöz való kötődésnek, hűségnek, –
még ha az választott szülőföld is – a magyar nemzet éle-
te, sorsa iránti felelősségnek, elkötelezettségnek. Szű-
kebben a Káli-medence, tágabban a Balaton-felvidék ér-
tekeinek megmentése érdekében fáradságot nem ismer-
mer/nem ismert, ami példaadó mindenki számára, aki
ezen a nyelvtérleten él vagy élni fog. Művészi munkál-
kodásának értelmét a természetfölkötire irányuló tevé-
kenységben látja – ahogy arról Dvorszky Hedvig művé-
szettörténésznek beszélt. Minden, amit tesz, aktív
evangélizáció, műveivel a jó hírt hirdeti, a teremtett vi-
lág harmonikus egységét. Még akkor is így van ez, ha
időnként apokaliptikus gondolatok árnya vetül a termé-
szeti és a hagyományos épített környezet megővéséért
született egy-egy figyelemfelhívó alkotására. A tájat ma-
radandó élményként ragadja meg, szépségére pedig kö-
zösségi élményként mutat rá – hívta fel erre a különösen

jellemző mozzanatra a figyelmet Somogyi György művészettörténész-műfordító.

Somogyi Győző rajzainak a kötetben látható összesége szívet-lelket melengetően idézi meg a tájat, a Balaton mellékét, ahol „vén tőkének telnek a fűrtők” (Keresztury Dezső), a benne élő, hajlékot építő, értéket teremtő és megőrző emberrel együtt. A képek és szavak nyomán feltáruuló látványt Édes János 1838-ban írt soraival és Eötvös Károly gondolataival tudnám igazán jellemezni:

„Az egész Balaton-tájéka szívemelő, délre a két mér-földnyi széles víztükör, északra a hegyek csúcsáig fölter-jengő szőlők eleven, zöld pártája, az egymást érő faluk, jól készült házaikkal és templomaikkal, a szőlőhegyekkel sűrűn tarkálló csinos borházak hasonlíthatatlan szépségű kilátást mutatnak...” (Édes János: Utazás a Magyarhon szobos vidékein. Társalkodó 1839. 8.)

„A Balaton ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édes-bús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkesége a múltból s ragyogó reménység a jövődre...” (Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül I-II. Bp. 1901.)

Adja Isten, hogy úgy legyen, amihez a szerzőpáros, Somogyi Győző és Kriszán András könyvükkel hozzájárultak, értékeket mentve, értéket teremtve, az öreg Kós Károllyal szólva: „Ami keveset tudok apáink építéséről elmondottam. Azért, hogy lássa, aki akarja, hogy mit csináltak ők másképpen mint más nemzetek, hogy apáink másképpen éltek másképpen laktak másképpen építettek mint mások. Hogy tehát a mi apáink nemcsak a maguk eszével gondolkoztak, de a maguk esze szerint éltek és dolgoztak is. És talán nem is olyan rosszul!” (Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal Bukarest, 1978.)

Egy rekviemnek induló kötet a déli tájakból áradó örömmek, jövődőt formáló reménységnek hirdetője lett. Hamvas Béla öt génuszának egyike ez, szívünkhöz, lel-künkhöz talán legközelebb álló, ahol „A napfény fehé-rebb, majdnem olyan fehér, mint a Földközi-tenger fö-lött. A színekről a köd eltűnik és jobban világitanak. A tárgyak körvonala élesebb. A légkör, mintha elektromos-sabb lenne... A fény az embert is átsugároztat, a dolgokba is bevilágít és a gyümölcs íze is világosabb... Itt tenyészik a déli növény, a gesztenye, a repkény, a füge, a szőlő...” (Hamvas Béla: Öt génusz és A bor filozófiája. Életünk könyvek 1988. 9-10.)

Mivel ad többet ez a könyv az eddigiekénél? – tehetjük fel a kérdést. Annnyal, hogy benne a bölcsész: néprajz-kutató-történész, a mérnök, az építőművész és a festő-művész egyszerre szólal meg, teljes összhangban és nem csupán megmutatja a múltat, a hagyományost, hanem a jövődőt távlatait, lehetőségeit is feltárja, megrajzolja. Köszönet az alkotóknak és köszönet a könyvet megje-lentető Cser Kiadónak, külön köszönettel a szerkesztő Gulácsi Auréliának, továbbá mindenkinek, aki valamivel hozzájárult megjelenéséhez.

Külön köszönet illeti a bortermelőket, bors gazdákat, akik vendégül látják a könyvbemutató résztvevőt!

Értő figyelmükbe, megbecsülő szeretetükbe, befoga-dó szívükbe ajánlom tisztelettel és szeretettel ezt a különös élményt, örömet jelentő kötetet! (Cser Kiadó Buda-pest 2009.)

S. dr. Lackovits Emőke

SKULTÉTY CSABA:

Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában

Újabb hiányt pótló könyvvel leptem meg a kárpátaljai magyarság élte iránt érdeklődő olvasókat *Skultéty Csaba*, aki kitartó hűséggel és elkötelezettséggel harcol azért, hogy megismertesse szűkebb pátája trianon utáni keserves történetét.

A szülőhely Nagykapos, azután Késmárk, ahol a gim-náziumi éveket töltötte, és Ungvár is meghatározó nyo-mot hagyott benne, s amikor kalandos úton nyugatra, majd később a Szabad Európa Rádióhoz került, külpoli-tikai kommentátorként a kisebbségekbe kényszerült ma-gyarok szószóljója lett. 1987-ben, egy Pax Romana Kon-ferencián ismerkedtünk meg, s a közös érdeklődés szim-pátiát, barátságot teremtett közöttünk. Azóta kísérlem fi-gyelemmel magyarság-szolgálatát.

A Szabad Európa Rádiónál nagy volt az óvatosság ki-sebbségi ügyekben. Skultéty Csaba ennek ellenére, ahol csak lehetett, beillesztette a témát külpolitikai kommentárjaiba. Magyarország akkoriban még kevésbé foglal-kozott ezzel a témával – Kárpátaljával pedig egyáltalán nem. A téma annyira ismeretlen volt, hogy a nyugati ma-gyarság körében is tartott valódi adatokon alapuló elő-adásokat a kárpátaljai helyzetről, és előadásával végig-járta Nyugat-Európa legtöbb nagy városát. Az első, lugánói előadás lett a rádióban elhangzó Kárpátaljáról szóló sorozatok elindítója.

Több évtizedes rádiós munka után Budapestre költö-zött, s azóta járja az országot, sőt a Kárpát-medencét, előadásokat tart, újságcikkeket, tanulmányokat, könyve-ket ír. Ez a legújabb kötet az elkötelezett, alapos felkés-zültségű újságíró különböző műfajú írásait tartalmazza. Bámulatos, ahogy még Münchenben megszervezte a kárpátaljai újságok folyamatos beszerzését. Ezért törté-nhetett az a különös dolog, hogy később a Széchenyi Könyvtár a Nyugat-Németországban élő Skultéty Csaba-tól jutott hozzá a kárpátaljai újságokhoz.

Ahogy teheti, felkeresi gyermek- és ifjú kora fontos állomásait. Olyan empátiával és szakértelemmel ír a leg-kényesebb témákról is, hogy a legmagasabb fórumokon kellene tanácsait, tapasztalatait meghallgatni. Benesről például ezt olvassuk: „*Neve Trianon követően hamar fogalomává vált, diáként én ezt már mint felvidéki gim-nazista, a levegővel együtt, amelyet beszívtam, megkap-tam. A csehszlovák állam egyik alapítójaként gátlást nem ismerő, eszközeiben nem válogató, minden emberi szem-pontra, vagy tisztességre fitymát hányó, ilyen szellemet népére is sugárzó politikus jelképe lett. (...) Államalapí-tói feladatának tekintve, hogy elősegítse és figyelje az új Szlovákiánál is ismeretlenebb keleti tájak birtokbavétel-ét.*”

Legszívesebben minden írásából mazsoláznék, olyan igaznak érzem mondanivalóját. E helyen azonban csak felsorolhatok néhány címet a gazdag választékból: Kár-pátalja és a kárpátaljai magyarok, Benes és Kárpátalja, Kárpátalja története szovjet tálalásban, Viszontlátás Kár-pátaljával, Nagykapostól a Szabad Európa Rádióig, Ra-vasz László és szovjet Kárpátalja, A Szabad Európa Rá-diótól az Ung partjáig.

Jó szívvel ajánlom olvasásra Skultéty Csaba könyvét mindazoknak, akik szeretnének többet – s főként igazat – tudni egy nyugati magyar rádiós munkájáról s a kárpátal-jai, felvidéki magyarságról. Befelezésül egy vele készí-tett interjúból idézek: „*Négy évtizedes nyugati publicisz-*

tikai munkásság és tapasztalat után hazaérve, úgy érzem, hogy feladatomban, mi több, személyes kötelezettségem van. (...) Gondolatvilágomban az élen az a magyar nemzet: áll, amely kisebbségi életre kényszerült. Én magam ebből jövök és – ha más formában is – Nyugaton ugyancsak kisebbségként életem. A Kárpát-medence minden sarkában jártam és járok, de Budapestről is tenni igyekszem, amit tehetek.

(Kairosz Kiadó, Bp. 2009.)

Zika Klára

KISS ERIKA:

A Fecske-malom története 1882–2009

A XVIII–XIX. században szinte minden településen működött malom, a nagyobbakban több is, országosra vagy 20 ezer. Az őrlés nehéz feladatát a lehetőségektől függően vízimalomban, szélmalomban, vagy éppen szárazmalomban végezték. A XIX. század közepén találtak először igazi versenytársra, amikor megjelentek és rohamosan elterjedtek a gőzmalomok. Ez akkora technikai lépés volt (s érdekes módon nagyjából szinte egy időben zajlott le), mint pl. a lovas szekérről a vonatra történő átállítás. A jászberényi malmok is ezen az úton jártak.

A XIX. század második felében létesített gőzmalomok – ahogy nevezték műmalomok – már nem csak technikailag jelentettek újdonságot a városban, hanem velük együtt új tulajdonforma is megjelent, ezek ugyanis a városi tulajdon vízimalmok mellett magántulajdonban működtek. Ipari létesítmények, az ekkora méretekhez nem szokott helyiek számára ezek már gyárak voltak. Valóban, bennük a korukban a haladást jelképező gőzgépek adták az energiát, az őrlést – az addig használatos malomkövek helyett már – hengerszékerek végezték. A működtetésüknek már nem volt feltétele a vízikerek felöltésére visszatérő víz megléte, a gépek folyamatos működést, nagyobb termelést, szabályozottabb minőséget eredményeztek.

A város első gőzmalma 1873-ban kezdte meg a működését, s utána másodikként 1882-ben a Fecske János helyi földbirtokos által létesített malom. A század végén a városban már három gőzmalom és egy – szinte csodálatos módon 1940-ig működtetett – vízimalom elégítette ki a városi és környékbeli lakosság őrlési igényét.

A hely- és ipartörténeti bevezető után bontakozik ki a kötet tartalma: a Fecske család története, és vele együtt a családi tulajdon malom története. Levéltári kutatásból származó adatok, fennmaradt családtörténeti iratok, visszaemlékezések, a helyi sajtó korabeli színes anyaga adja ehhez a forrásanyagot. De igen fontos dokumentum volt az a családfa, amelyet az egyik leszármazott hosszú évek kutatómunkájával rajzolt meg, elsősorban is a malomalapító és a működtető családtagok szemszögéből, 1721-től a XIX. század végéig született gyermekekig. A családfakutató a jászok fiúági öröklési rendjét messzemenően figyelembe véve elsősorban is a férfiak leszármazását kutatta, a lányokét már kevésbé.

A malomalapító Fecske János, majd a vállalkozást továbbvivő ifjabb János is városi virilis képviselő volt, közügyek képviselője és intézése is vállaltó lokálpatrióta. A malom működtetése mellett több más gazdasági vállalkozásban is részt vettek, sőt a város számára nagyfontosságú fürdőt és a még fontosabb villanytelepet is a

család alapította és üzemeltette. A gőzmalomhoz kötődő gőzfürdő, amelynek fizet egy frissen fűrt artézi kút adta, 1896 eseménydús esztendejében gőz-, kád- és gyógyfürdőként nyílt meg. A gőzmalom energiafeleslege szinte kínálta a vállalkozó kedvű tulajdonosának a komplex energiafelhasználást, s a fürdő mellett 1904-ben villanytelepet létesített. A városközpont utcáinak közvilágítása, a számtalan köz- és lakóépület innen kapta az elektromos áramot egészen 1928-ig, amikoről a város az országos hálózatra kapcsolódott.

A családi vállalkozások mellett a források adta lehetőségeket messze kihasználva a család életéről több fejezet is szól. A malommal egybeépített hosszú utcafrontú – 12 ablakos – polgárház a Fecske-család otthona, vállalkozásainak bázisa volt. Sajátos hangvételűek ezek a részek, a visszaemlékezések, a történetek és emlékek, de a kutatott források is sajátos személyi történetű alakulnak. A korabeli város társadalmi és kulturális élete is megjelenik, a benne mindenkor érdemi szerepet vállaló családtagokkal. Az 1930-as évek gazdasági válsága a családi vállalkozásait sem kímélte meg, s a fürdő, de a villamos áram szolgáltatás is egyre több veszteséget halmozott fel, amit bérbeadásuk sem oldott már meg.

A vállalkozás sorsa a második világháború és a követő évek eseményei, majd az 1949-ben történt államosítás során pecsételődött meg. A malom, de a családi szövegírások miatt is Fecske-családot kuláknak minősítették, otthonuk elhagyására kotelezték őket és „kitélepítették” – Jászberénybe, egy másik kulák családhoz. A nehéz körülmények között, de méltósággal csendben töltött további életútjukat, melynek végén a népes család férfiága is kihalt, a visszaemlékezések rajzolták meg.

A Fecske-malom története azonban folytatódott tovább, 1950-től állami kézben, ekkortól már csak egyetlen jászberényi malomként. A korszak levéltári dokumentumaiból volt megrajzolható az 1950-es évek története, közte az 1955–56-ban kezdett jelentősebb fejlesztés, majd az 1980 táján történt modernizálás, az üzem egészét átalakító rekonstrukció. Eltűntek a Fecske-malom idejéből megmaradt utolsó gépek, berendezések és eszközök, mára mindössze egy régi szerszámos láda, egy gabonamérő véka, valamint a szép öntöttvas fedéltartó oszlopok közül egy darab maradt emlékl.

Külön fejezetbe ismerkedhetünk meg a malom négy fázisra bontható működési elvével, magával az őrlési folyamattal. Szerzőnk még szinte az utolsó pillanatban, a malom 2009-ben történt bezárása előtt végigjárta a malmot a pincétől a padlásig, s a látottakat tanulságosan és élményszerűen adja közre. Az év fordulatot hozott a jászberényi malom életében. A több mint 125 éves Fecske-malom a funkciót váltó és beépülő városközpontból költözni kényszerült, s ekkor be is szüntette működését.

A helyi Szatmári-cég új, nagy és korszerű malma a város külső részén épült fel. Modern technológiája, gazdaságos üzemmenete, termékeinek minősége már a XXI. század elvárásainak és követelményeinek is megfelel. A malomtörténet végén szereplő mindössze három oldalnyi reklámszerű cégismertetője – annak ellenére, hogy a kötet legnagyobb szponzora volt – a hazai céges kiadványokkal ellentétben elegánsan visszafogott.

A kötet utolsó fejezete egy érdekes helytörténeti adattár. Hasznos, gazdag fényképmelléklettel ellátott gyűjtemény a város múltjának, kiemelkedő emlékeinek megismeréséhez. Kissé kilóg ugyan a malom-, család-, és cégtörténetből, de szerzőnk ezt már más helytörténeti mun-

kjában is „elkövete”. Így a legújabb kutatások anyaga sem vész el, nem fajsúlytalan vagy elérhetetlen helyen kerül közlésre, hanem éppen egy jászberényi történet becses tartalmú és méltó formájú közreadásakor.

(Jászberény, 2009.)

Bencze Géza

KISIDA ERZSÉBET:

Felvidéki harangszó. Kincsesládikánk.

Mivel jómagam is a Felvidék-széléről származom, természetesen mindig azonnal fölfigyelek a tájegységet megjelölő szóra, bárhol is látom. A címlap színes fotóján Krasznahorka várának jól ismert képét pillantottam meg, előterében pedig egy parasztszaládnak (apa, anya, két gyermek) 1920-ban, az USA-ban készült képe. Aztán belelapozva a könyvbe a belső címlap előtti oldalon már láttam, hogy a szerző 1942-ben született Viszlón. A hátsó borítón úgy olvashatunk a könyvről, hogy „A Bódva-völgy (rövid o-val írva!) emlékezte egy csodálatos időutazás is egyben...” A falutörténetben is rövid o-val írva olvassuk a Bódva nevét. A címlap annyiban meglepítő, hogy bizony a gömöri Krasznahorka igen csak messze esik borsodi Viszlótól, Torna vára sokkal közelebb van hozzá. Igaz, talán nem annyira ismert, vagy nem volt a kiadónak látványos képe róla, de így a címlap bizony így meglepítő. Kár, mert a könyv tartalma talán nem szorulna ilyesfajta reklámra.

Tehát az első benyomásom a kötettől „vegyes” volt, ahogy mondani szokás. Aztán elkezdtem olvasni. Falutörténettel kezdődött. Nagy megkönnyebbülésemre nem különféle monográfiákból, adattárakból és cikkekből összeollózott adathalmazt találtam ebben a fejezetben, hanem rövid, afféle „mesélős” (azaz olvasmányos), korántsem tudalékos krónikát, ami csak annyi adatot tartalmazott, amennyi feltétlenül szükséges, hogy fogalmunk legyen arról miféle település is az a Viszló. Aztán következik öv. Kisida Istvánné elbeszélésében, milyen is volt a családja apai, anyai ágon, a férje ágán. Persze a nagymamától és más rokonoktól hallottak is beépülnek a kötetbe, egységes egészé formálva. A család mögött meg-elevenedik a falu, a hagyományaival, változásaival. Betekinthetünk, milyen volt az „amerikás” élet, és hogyan lehetett szorgos munkával megalapozni az itthoni életet.

A kötet legfőbb értéke, hogy aprólékosan leírva meg-tudhatjuk, milyen volt a hagyományos falusi élet. Milyen épült a ház, hogyan művelték a földet, hogyan foglalkoztak a jószággal. Mi volt a férfi dolga, mi volt az asszonyé, hogyan nőttek bele a munkába és fiú és leány-gyermekek. Megismerhetjük a tevékenységek helyszí-nét, s azt is, milyenek voltak a hétköznapiak, hogyan folyt az élet reggeltől estig. A munka mellett részesei lehetünk az ünnepeknek is. Az utolsó fejezetekben az édesanya mesél asszonyéletéről, asszonysorsáról. Fü-ggelékben vöfélyversek olvashatók.

A büntetőbíró, iskolajogász, majd ügyvéd Kisida Erzsébet végtelen türelemmel faggatta ki édesanyját és családját a múltból, s gyűjtötte össze a saját emlékeit is. Időben tette, mert édesanyja 2005 decemberében elhunyt, csaknem 95 esztendősen. A könyv megjelenését tehát már nem érthette meg. Kisida Erzsébet már hosszú ideje gyűjtötte faluja és családja emlékeit, pályázati anyagai ott találhatók a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjte-

ményében (Rémiás Tibortól tudom), valamint a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában. Így kerek egészé formálva válik azonban igazán közkinccsé. A Kráter Kiadó elévülhetetlen érdemeket szerzett e kötet megjeleneté-sével.

Aki kíváncsi a hagyományos paraszti életre, az eddig is sokféle könyvet vehetett a kezébe, monográfiákat, út-mutatókat, szociográfiákat egyaránt. De ez sajátos jelle-gű híradás, olyan részletességgel ismerteti meg a min-dennapokat. Bizony érdemes lenne belőle filmet, sőt akár filmsorozatot is készíteni. Már igencsak ideje lenne, hogy ne csak az amerikai, angol, francia, olasz életet be-mutató hosszú szappanoperákon nőjenek föl nemzedé-keink.

A Hernád-völgyének népelete is sok tekintetben ha-sonló volt, mint Viszlóé. Gyermekkorom nyarait a rokon-nál (Hernádnémetiben) töltve számomra mindig a legnagyobb ünnepek a kenyérsütés volt. Lássuk, hogyan történt a kenyérsütés Viszlón: Hétfő volt a kenyérsütés napja. Vasárnap, vécsernye után hazaérve gondosan ke-zet mosott a gazdaasszony, bevitte a pitarba a tekenő-lábat, rátette a tekenőt, a komorából kihozta a gyűrőtáb-lát meg a kovászt. Gyűrősürcöt között maga elé, aztán szakajtónként behordta a lisztet. Hat szakajtó lisztből nyolc kenyér sült. A tekenő egyik végébe átszítálta az asszony a lisztet. A legfinomabb „első lisztből” készült a sütemény meg a kalács, a „második lisztből” a kenyér, a „harmadik liszt volt a leggyengébb minőségű (korpás liszt). A lisztesládának három része volt, külön rekeszt mindegyik lisztféléseknak.

A tekenőben kis gödröt kellett fűrni, s beleöntve a meleg vizet, ebbe lehetett belemorzsolni a kovászt meg az élesztőt. Kovászolólapáttal kellett aztán elkeverni, összedolgozni a lisztet meg a vizet, lágyra hagyni a tész-tát. A kovászolólapátot keresztbe téve a tekenőn, abrosszal letakarták, hogy ne fázzon a kovász.

Másnap reggel, miután a gyermekek elmentek az is-kolába, kezdődött meg a sütéssel kapcsolatos munka. „A kemencébe begyújtottam, vizet tettem a tűzre melegedni. Utána gyűrősürcöt kötöttem magam elé, alaposan meg-mostam a kezem... Amikor kibontottam a kovászolást, azt figyeltem, hogy a kovász mennyire kelt meg. A liszt-be lyukat fűrtam, egy marék sót tettem bele... Meleg vi-zet, de nem forrózt öntöttem a lisztbe, dagasztani kezdtem a megérett kovászt a lisztel meg a vízzel. Két oklóm-mel dagasztottam a család kenyérét. Igen nehéz munka. Hányszor beleizzadtam?! Legalább egy fél órán át kell dagasztani a kenyéret, de inkább hosszabb ideig. Addig kell dagasztani, amíg a tészta a kezemtől el nem válik. Ekkor a kidagasztott tésztát meglisztettem, abrosszal le-takartam, fejelet tettem rá, hogy a melegben megkeljen a kenyér. Kelni hagytam úgy egy vagy másfél óráig... mentem a kemencéhez. Akkorra már leégett a tűz... Szénvonóval szétlöktem, hogy az egész kemence alja melegedjen át. Visszamentem a tekenőhöz. A szakajtó-kat meglisztettem, sorba raktam az asztalon. Kibontot-tam a tésztát, kiszaggattam a kenyereket. Leszakítottam a tésztából olyan jó kétmaroknyit, olyan egy kenyérnek valót. A tekenő sarkába lisztben megpörgettem, betettem a szakajtóba... Amikor végeztem a kenyérszaggatással, letakartam a szakajtókat, hagytam egy kicsit pihenni a tésztát. Megint a kemencéhez mentem. A korábban szét-lökött tüzet szénvonóval összehúztam a kemence szájá-hoz. A tekenőben maradt tésztából, a „maradékából” lán-gosokat nyújtottam, vittem a kemencébe megsütni. A tűz

mögött csak néhány perces sütésre volt szüksége a vékonyra sikkalt (nyújtott) tészának. Amikor „megkapta a láng”, megpirosodott, akkor vettem ki a kemencéből. Megsöpöríttem az alját taju (toll)-söpörővel, utána megkentem, rendszerint olajjal. Tányérral az asztalra tettem. Kenyérsütés reggelén mindenki ezt a kenyérlángost ette, meg tejet ittunk hozzá. Ezek a lángosok olyan nagyok szoktak lenni, mint a kenyérsütő lapát, de frissiben, melegen 3-4 kenyérlángos úgy elfogyott, hogy észre sem vettem... A kemence ne legyen se forró, se elhűlően lévő – így tanított anyám. Gyorsan egy tálba vizet készítettem magamnak a kemencepadkára. Vittem a két karomon, magamhoz szorítva a két szakajtót. A kenyérsütő lapát szelét a kemenceajtónak támasztottam, ráöntöttem a szakajtóból a tésztát. A tetejét a vízbe mártott kezemmel lesimítottam, keresztet vettem rá... Betettem a kemencébe, hátra, baloldalra. Szépen, lassan, óvatosan kihóztam a lapátot a kenyér alól. Vettem elő a következő szakajtót. A másik mellé tettem a kemence lapjára ezt a kenyeret is. A következő szakajtókat a gyerekek egyesével hordták, én nem mozdultam el a kemence mellől. A hátsó sorba három, a középső sorba is három, az első sorba, a tűz mögé pedig két kenyeret tettem megsülni. Még mindig maradt hely a kemence lapján egy tepsi kalácsnak vagy turos bélesnek, esetleg süteménynek... A kenyér berakása után, amikor a kemenceajtót bezártam, első dolgom volt, hogy megnézzem az órát. Kétórai sütésre van szüksége a kenyérnek, a kalácsnak másfél óra elég... Két óra elteltével, amikor megsült a kenyér, kenyérsütő vídlával kiszedtem a kemencéből, tajuosöpörővel megsöpörgettem az alját, aztán az asztalra, egymás mellé raktam. A meleg kenyeret sosem szabad egymásra rakni, mert megnyomódik. Amikor egy kicsit meghűlt, megszegtem az egyiket. Csak egy kromkát vágtam le belőle, hogy megnézzem, milyen kenyeret süttöttem... Amikor teljesen kihűlt a kenyér, a komorába, a liszteláda feletti, a gerendára erősített rúdra szerelt polcra felraktuk. Vetőabrosszal takartuk le. Jó szellős hely ez a kenyérnek...”

(Kráter Műhely Egyesület. Pomáz 2009.)

Csorba Csaba

BORZSÁK ENDRE:

Juhászok, betyárok, garabonciások

Minden olyan érték, amely ugyanabban a földben gyökerezik, amelyből származunk, büszkévé tesz bennünket. Megtanít becsülni embert, jellemet, törekvést, munkát. Ezen keresztül pedig önbecsülésre is nevel, és világosan megmutatja számunkra, hogy hol van a helyünk a világban.

A Monoron működő Borzsák Endre Hagyományörző Egyesület, illetve a kiadásban közreműködő Monorért Baráti Kör, és a szerkesztőbizottság tagjai: Laza István, Horváth Mária és Kiss Attila olyan ember életművét tették közkincsé, aki valóban erősíteni tudja a monoriak szülőföldhöz való kötődését és felkelti minden néprajz iránt érdeklődő ember figyelmét.

2009-ben a száz éve született Borzsák Endre tiszteletére, emlékének megőrzésére kiadott kötet a tehetséges néprajzkutató publikált és nyomtatásban először megjelenő írásait tartalmazza. A monori tudós életét a könyv elején található életrajzi vázlatból ismerhetjük meg. Az írásokat követő Függelék pedig keretet ad a könyvnek, amely az életrajzi adatokat kiegészíti a Borzsák Endre

életének, munkásságának megismerését segítő dokumentumokkal, lektori véleményekkel, levelekkel és fényképekkel.

Borzák Endre Györfly István tanítványaként, és ösztönzésére fogott hozzá az egyre fogyatkozó számú magyar juh tartásának vizsgálatahoz, a pástörélet jellemzőinek gyűjtéséhez. A magyar juhtartás kutatása alkotta néprajzi munkásságának gerincét.

A *Juhászok, betyárok, garabonciások* címet viselő tanulmánykötet legterjedelmesebb részében is a juhásztartásról szóló írásokat olvashatjuk. Ezek közül csupán kettő jelent meg korábban az Ethnográfia folyóiratban. Az 1937-ben publikált *Juhhús a népi táplálkozásban* című tanulmányban Pest megyei, főleg gombai és monori adatok szerepelnek. 1964-ben, Györfly István halálának 25. évfordulóján pedig a *Meddőnyáját* bemutató írás látott napvilágot.

A könyv első fejezetének további kilenc tanulmánya most jelenik meg először. A szerkesztők érdeme, hogy a néprajztudomány és a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tették az eddig kéziratként rejtőzködő írásokat.

Az 1937 és 1940 között végzett néprajzi gyűjtések alapján készült el 1960-ban az *Adalékok a magyar juhtartáshoz* című tanulmány, amelyhez Keszi-Kovács László, Borzsák Endre kortársa, pályatársa írt lektori véleményét. Ebben így értékeli a szerző munkásságát: „Borzák Endre a már korábbi tanulmányában is bebizonyította, hogy a legjobb szakértője a magyar-juh tartásának. Ebben a tanulmányban, ... ismét bizonyoságot tesz anyagismerete bőségéről, megbízható pontosságáról és az általa gyűjtött anyag életszerű, kifogástalan és mindemellett a legmesszebbmenő tudományos igényeket kielégítő interpretáló készségéről.”

Az *Adalékok a magyar juhtartáshoz* tanulmányban Borzsák Endre alapos szakirodalmi körültekintéssel és széles körű gyűjtésére támaszkodva mutatja be a magyar juh tenyésztőhelyét, színét, illetve a rackajuh elnevezés téves tartalmát a magyar nyelvben. A XIX. század végétől szinte általánosan került be a köztudatba a magyar juh megjelölésére használt racka elnevezés, amellyel a népnyelv eredetileg a fürtös magyar juh és a merinó keveredéséből született bárányt jelölte. Az ilyen állaton durva bundája, tökéletlen formája miatt igyekeztek hamar túladni.

Borzák Endre kritikus szemlélete tükröződik írásában is, amikor a hosszas etimológiai elemzés végén élesen jegyzi meg: „... fejedelmi szép állatunk – tanult emberek által leginkább használt három fenti neve: rackajuh, magyar rackajuh, ősi racka – magyarra fordítva ilyenformán hangzik: selejtjuh, magyar rongyjuh, ősi semmirevaló. ... Tegyük pontot a dolog végére azzal, hogy a magyarság ősi soron rackajuhot sohasem tenyészített, mint ahogy kórót és gízgáz sem termelt soha.”

A *Télutó és tavasz a juhnyájak életében* című írás számtalan szépirodalmi szövege is illő részletet tartalmaz. A Szent György napig tartó szabad legeltetés helyszínének bemutatása során szinte megjelenik szemünk előtt a táj: „Míg az erdő, mint mondám, erősen gondolkodva bontakozik ki téli bundájából, addig a kopár pusztán, a fölötté megzendülő első pacirtszorszóra rögtön elhalványul a szük napok minden keserű emléke. A bőjti szél parancsára a tél utolsó fehérsége is búcsút vett a háttértől. A hófoltok egyik napról a másikra eltűnnek, s eny-

he szállt hozta pár langyos éjszaka után a juhász kimerészkedik nyájával az erdőből a belső nyomásra.”

Az olvasmányos, szép írások hiteles néprajzi gyűjtésekre támaszkodnak, és a háttérükben alapos szakmai felkészültség áll. Így kapunk képet a kosnyáj életéről, a számar és a komondor nyáj mellett betöltött szerepéről, a fejőakol használatáról.

Ugyancsak a kéziratok anyagból kerültek ebbe a fejezetbe a juhtejt és a juhhús feldolgozásáról, a juhdög nyúzásáról, a juh orvoslásáról szóló írások. A birkaagyógyítás és a pásztorszervezet bemutatása után az állattartás másik területe is megjelenik a fejezet tanulmányai között. *A régi istállók élete és a jószág takarmányozása Pest megye északi felében* című írást a Néprajzi Értesítő is közölte 1936-ban.

A gazdálkodás egyéb területeit érintő írások szintén kaptak szakmai figyelmet. *A Monor környéki gabonarakitározási módokról* a Népünk és Nyelvünk hasábjain jelent meg. *A régi tűzhely, ételek, étkezés* című tanulmányt 1941-ben a Néprajzi Múzeum Értesítője közölte, az Ethnographia – Népélet című folyóirat 1937. évi 4. száma pedig *Pákászat Monoron és környékén* című írásnak adott helyet.

Mese és hiedelemvilág címet viseli a könyv második fejezete, amelyben egy mese teljes szövegét, garabonciásokról, kísértetekről, boszorkányokról szóló néprajzi gyűjtéseket, több töredékes hiedelemtörténetet olvashatunk. Ezek az írások hozadékai voltak a gazdálkodás témakörében végzett gyűjtéseknek. Borzsák Endre figyelme a pásztorkodás, istállózó állattartás, földművelés, táplálkozás részletes megismerése mellett kiterjedt a kutatott témák folklórvonatkozásaira is. A töredékes voltukban is figyelemre méltó lejegyzések adatokat szolgáltatnak a hiedelem témakörben kutató néprajzosoknak, és érdekes olvasmányai lehetnek az érdeklődőknek.

Míg a néprajzosok számára az első fejezet tartogatja a legtöbb csemegét, addig a helytörténet iránt érdeklődők szívét a harmadik fejezet fogja leginkább megdobogtatni. Borzsák Endre helytörténeti írásai, amelyek a *Pest Megyei Hírlap Monor és Vidéke* című helyi mellékletében, a *Bokrétások Lapjában*, illetve a ceglédi Kossuth Múzeum kiadványában jelentek meg, itt most egy csoportban olvashatók.

A farkasok világáról szóló írás öt részben idézi fel azokat a történeteket, amelyek a XIX. században még

általános külterjes állattartás mellett gyakran megestek. Az ember szemében mindig félelmetes ragadozók az alföldi lápos területek lecsapolása előtt sűrűn látogatták a nyájukat. A megváltozott természeti körülmények és életmód következtében a farkasok elvesztették életterületet, és a XX. század elejére nemcsak Monor környékéről, hanem az egész ország területéről eltűntek. Borzsák Endre még tetten érte emléküket, így általa mi is képet kaphatunk erről a számunkra ma már mesebelinek tűnő vadvilágról.

Hasonló letűnt világot idéz fel a *Földi János csikós emléke*, amelyben a ménes, a gulya melletti élet szereplőiként megjelennek a betyárok is. *Tatár Sára és Tarka Bandi* története a betyárok világába kalauzol, amely csaknem olyan távolinak és félelmetesnek tűnik a mai olvasó szemében, mint a farkasok világa.

Az utolsó monori dudás című írás Bódi Györgynek, cupis Gyura bácsinak állít emléket, aki a XX. század fordulóján kecskebőrből készült hangszerével a monori bálók állandó szereplője volt. Nemcsak a közösségi élet viadalmai bukkannak fel Borzsák Endre írásában, hanem a szellemi élet keserves pillanatai is. A hitelesen rögzített történetben irodalmi értékek is megmutatkoznak.

A harmadik fejezet utolsó két írása történeti emlékeket dolgoz fel. *A temető bizalmasága* a sírleletek, régészeti emlékek nyomán tárja fel Monor területén a korábbi történelmi korszakok emlékeit. Borzsák Endre nem vállalkozott nagy következtetések levonására, de néprajzi gyűjtőként szerzett tapasztalatait a régészeti leletek értelmezésében is hasznosította. Ahogyan írja: „A régész tapasztalatból, a nép tájékoztatásából tudja már, hogy az avar, besenyő, honfoglaló magyar, kun sír lakója az életben mind *huszár* volt.”

Az 1848–49-es szabadságharc Monorhoz és környékéhez kapcsolódó eseményei a monori honvédek emlékeinek összegyűjtésével álltak össze egy valóságos képpe, amelyben nemcsak a honvédegylet életének kiemelkedő alkalmai jelennek meg, hanem a közösség viszonyulása is az öreg honvédekhez.

Borzsák Endre *Juhászok, betyárok, garabonciások* címmel összefoglalt tanulmányai irodalmi élményt nyújtó lendületes és élvezetes stílussal, őszinte hangvétellel mutatják be elődeink életmódját. A könyv a néprajztudomány számára unikális adatokkal szolgáló írásaival a széles olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Baksa Brigitta

Magyar juh fejése, Hortobágy, 1936 (Borzsák Endre felvétele, Néprajzi Múzeum)

Honismereti Bibliográfia

Az anyanyelv az életben. Válogatás az oktatási és Kulturális Minisztérium anyanyelvi pályázataiból. Kiadja az Anyanyelvépítők Szövetsége és a Tinta Könyvkiadó. Bp. 2009. 380 old. – *Balázs Géza–Grétsy László:* Előszó; *Baksa Péter:* Közelítések az anyanyelvhez; *Bencze Imre:* Anyád nyelve – A magyar nyelv szimfóniája tíz tételben; *Bodnár Diána:* Anyanyelvünk parazitái; *Bodor Loránd:* Gyimesi csángók az édes anyanyelv tükrében; *Boronkai Dóra:* A társalgás, mint a szocializáció első lépcsőfoka; *Boszik Lóránd:* Kitisztult az ég; *Cseh Katalin:* Utóregések: Az anyanyelvről, meg a közérzetről; *Iványi Tibor:* A házszámot elvitte a szél: *Há való vagy? Sehá se!; Vitéz Ferenc:* Könyvörö; *Kiss Fenni:* Nyári Séta; *Kovács Manuella Emese:* Szerelem a Balatonon; *Turzai Nóra:* „Trendi” magyar nyelv. *Körtvélyesi Klaudia dr.:* Az anyanyelv jelentősége a szlovákiai magyar közösség életében; *Lackfi János:* Variációk anyanyelvre – századok hangján; *Laczkó Mária:* A szavak ereje napjainkban; *Madarasi Mónika:* Mi a roma gyerek anyanyelve? – Anyanyelvünk felmérése egy általános iskolában; *Márki Anita:* „Po zákárpátszki” – Interferenciajelenségek a kárpátaljai magyar közösségben; *Nagy Éva:* Magyarok lenni s fiatalnak; *Nigriny-Demeter Adrienn:* Kitisztva; *Pomozsi Péter dr.:* Levelek a szederfa alól – Őrsze némem meséitől a nyelvökölögiáig; *Salamon Ferenc:* Állandó szókapcsolatok Háromszéken; *Schirm Anita:* Az anyanyelv az emberek életében; *Schweigerhardi Zsanett dr.:* Bormondások, Fröccs-szótár; *Sebő József:* Nyelvünk Bakony-erdejében; *Simon Dorottya:* Mi is az az anyanyelv? *Somogyi Erika:* Így beszélnek diákjaim – A síófoki gimnazisták szóbeli kommunikációjának szó- (és kifejezés-) készlete; *Somos Csilla:* Ez a föld, ahol annyiszor, és ahol soha mégsem; *Svindt Veronika:* Gróf Széchenyi István: Az anyanyelvről ember és nemzet életében (Széchenyi lapangó írása a magyar nyelvről); *Szarvas Melinda:* Határtalan élet; *Szilvási Csaba dr.:* Az anyanyelv az életben; *Szítás Benedek:* A jog nyelve – a nyelv joga; *Vigh Erika:* Ösztönösen és tudatosan; *Zágorec-Csuka Judit:* Hűség és kétnyelvűség a muravidéki magyarok identitásának tükrében.

Ábrahám Vera: A lengyeltóti zsidó temető szöveg- és motívumkincsének analízisa. Magánkiadás. Szeged. 2008. 208 old.

Balázs Lajos: Amikor az ember nincs is ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda 2009. 711 old.

Barabás László: Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken. Mentor Kiadó. A Marsvásárhely 2009. 797 old.

Barcs, a 30 éves város. (Szerk.: *Bagi Gáborné.*) Móricz Zsigmond Művelődési Központ. Barcs 2009. 387 old.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2009. 4. (51. szám) 136 old. – A tartalomról: *Gasparik Mihály:* Amiről az Alföld ősmaradványai beszélnek; *Há-*

la József: A Tisza, az őszallatok temetője; *Móra Ferenc:* A mamut utazása; *Lidija Bali:* A vörös hajú istennő; *Kónya Bence:* Apró kincsek; *Mód László:* A szentesi agyagművesség fejlesztésére irányuló törekvések a XIX–XX. szd. fordulóján; *Báló Zoltán:* A „Sátán füstje”, avagy a dohányzás szokásának elterjedése a Zentai Múzeum leletanyagának tükrében; *Szelekovszky László:* A kunhalmok a történelem néma szemtanúi; *Dénes József:* Ismeretlen Árpád-kori nemesi várak Bács és Bodrog vármegye területén; *Rövid József:* A nád jelentősége, felhasználása a múltban és napjainkban; *Klein Rudolf:* Szivélyes szövetség a bácskai pusztákon; *Sebő Kocsis Zsuzsanna:* Tájházak, identitás és kulturális emlékezet; *Bordás Attila:* 200 éves az újverbázi gimnázium – A 100 éves algimnázium története; *Gleszer Norbert:* A Rákóczi-helmek hazahozatalának rítusai Bács-Bodrog vármegyében, a saját tükrében; *Majer János:* Ninestelenl követni a ninestelen Krisztust – 800 éves a ferences rend; *Harmath Károly:* A ferencesek múltja és jelene a mai Vajdaság területén; *Báth Dániel:* A zombori ördögűző II.; *Beszédes Valéria:* Kálváriáink a XVIII. században; *Silling István:* Szent Antal-tisztelet Nyugat-Bácskában; *Kónya Sándor:* Szent Ferencről zengjen szívünk égi dalt; *Korhecz Papp Zsuzsanna:* A Délvidék legszebb Szent Ferenc ábrázolása; *Mašić, Boris:* Az apatini apátság; *Fábián Borbála:* Egy templomtorony titkai: 250 éves a bajai Pádusi Szent Antal-templom; *Káich Katalin:* Kolostori színjátszás/iskolai színjátszás; *Škorić, Dušan:* A pétervári ferencesek; *Korhecz Papp Zsuzsanna:* A Szabadkai ferencesek portrészorozata; *Gleszer Erik:* Than Károly élete és emlékezete.

Bodnár Zsuzsanna dr.: „Se kovász a kenyérének, s vize malmának”. Néprajzi fogalomtár a Hon- és népismeret oktatásához. Megyei Pedagógiai, Közművelődési és Képzési Intézet. Nyiregyháza 2008. 124 old.

Budapesti Negyed. Lap a városról. Főszerk.: *Gerő András.* Kiadja a Budapest Főváros Levéltára. 2009. 1. 240 old. – A tartalomról: *Rozsnyai József:* A pesti Esterházy palota és lakói; *Gál Éva:* Lakás vagy nyaraló? (a Rózsadombról); *Bácskai Vera:* Egy jómódú pesti polgárcsalád lakásviszonyainak stációi; *Halmos Károly:* Egy építész lakhelyei. Hild József építész és építőmester tárgyi környezete – fizetésképtelensége tükrében; *Gábor Eszter:* A polgári lakásigények mélyrepülése – az egy-szobás cselédszobás lakás; *Prakfalvi Endre:* Lehel (Elmunkás) tér 2. A., B., C., D.; *Preisich Gábor:* Közvélemény kutatás az új házak lakói között; *Bácskai Vera:* Egy úriház és lakói Pesten [Rákóczi u. 29.]; *Nagy Ágnes:* Lakóközösség kontra háztulajdonos, megbízott kontra házfelügyelő: osztályharc a bérházban: A budapesti házfelügyelők igazolása 1945-ben.

Csodaszervas III. Östörténet, vallás, néphagyomány. Szerk.: *Molnár Ádám.* Molnár Kiadó. Bp. 2009. 284 old. és XIV. színes képtábla. – A tartalomról: *Fodor István:* Mire szolgáltak a szkíta aranyzarvasok?; *Uray-Kőhalmi Katalin:* Csodaszervas a tajgában; *Márton Alfréd:* Szakralitás és hatalom a türköknél; *Peter B.*

Golden: A kazár szakrális királyság; **Kordé Zoltán:** A székelység eredetéről; **Tóth Endre:** Sacer Mons – szakrális helyek a magyarság kereszténység felvétele előtti valóságában; **Szakács Béla:** Szent László a XIV. szd.-i kódexfestészetben; **Szabados György:** Korai történelmünk szemlélete a XVIII. szd. végéig; **Voigt Vilmos:** A csudaszarvas; **Baski Imre:** Madjar: magyar eredetű néptörődék a kazakoknál? – **Kara György:** Ítélet egy mongol–magyar balítéléről; **Abrahamovits Endre:** Hagyományok és változások Korondon – Beszélgetés Páll Antalnéval; **Szmadám György:** A magyar népi kultúra elemeinek megjelenése animációs filmművészetünkben; **Abrahamovits Endre:** A táncháztól a népzene kutatásig – beszélgetés Jánosi Andrással; **Kiss Ferenc:** Válogatás 2006–2008. népzenei és világtzenei kiadványaiból.

Dávid Géza–Fodor Pál: „Ez az ügy fölöttébb fontos”. A Szultáni Tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei. MTA Történettudományi Intézet Bp. 2009. 383 old.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvpolók Szövetségének folyóirata 2009. 5. 20 old. – A tartalomról: **Bencédy József:** Szemben a nyelvi értékekkel; **Büky László:** Cumilla szép haja és kolmizóvas; **Balázs Géza:** A magyar nyelvstratégia felé; **Földiák András:** „Nyelvfejlesztés” közpénzen; **Jakab István:** Helyesírásunk hiteleért; **Lévai Zoltán:** Ahogy a Műgyetemen tanítom...; **Zimányi Árpád:** A magyartanártól a mozgóképkultúra- és médiaismeret-tanárig; **Buvári Márta:** Szálkák – Éltes hölgyek nyara; **Balog Lajos:** Az elveszett kincs; **Holczner József:** Nem mindig elég a vessző; **Minya Károly:** Üzletnév-bemutató; **Dóra Zoltán:** Egybe vagy külön; **Gárdonyi Éva:** Nyelvi játékok a kereskedelmi szlogenekben; **Kökényesi Nikolett:** Ne „veklájluk” az olvasót!; **Szilágyi Ferenc:** Ilyen még nem volt (Magyar–inka nyelvrokonság, dél-amerikai magyar őshaza); **Grétsy László:** Egy mindentudó könyv a keresztnevekről.

Feresik Erzsébet–Raátz Judit: Keresztnevek enciklopédiája: A leggyakoribb női és férfinevek. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2009.

Frech József–Frech Józsefné: Gyerekkorunk játéka. Somogyi gyerekjátékok. Magánkiadás. Nagyberki 2009. 175 old.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk.: **Baán Beáta.** Kiadja a Balatonfüredi Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 2009. 3. 24 old. – **Lichtneckert András:** A füredi Kiserdő (Angolkert és a Fenyves) története 1790-től; **Elek Miklós:** A Balaton Gözhajózási Társaság részvénye (1846); **Nagy Ferenc:** A Balaton Egylet első alapszabálya; **Tóth-Bencze Tamás:** A Balatonfüredi Vöröskereszt szervezet; **Lucz Endre:** Adalékok a balatonfüredi közfoglalmi kikötő történetéhez; **Boross Marietta:** Balatonfüredi emlékeim: 1944. december 3. – 1945. április 25.; **Rácz János:** Füredi halásztopográfia.

Gazda László: Csángómagyar falvak I. A–G. Nap Kiadó 2009. 336 old. – Helytörténeti lexikon Acélfalvától Gyimesbükkig.

Gáborján Alice: A tardi kendermunka. A Néprajzi Múzeum tudománytörténeti kiadványsorozata 15. Néprajzi Múzeum – Herman Ottó Múzeum. Bp. – Miskolc 2009. 88. old.

Göncz József–Bognár Béla: Szép Felvidékünk III. Kastélyépítők emléke kordokumentumokon és történelmi emléklapokon. Sopron–Szombathely 2007. 216 old.

A Hagyomány burkai. Tanulmányok Balázs Lajos 70. születésnapjára. Szerk.: **Lajos Katalin, Tapodi Zsuzsanna Mónika, Kriza Kőnyvek 33.** Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár 2009. 352 old. – A tartalomról: **Mohay Tamás:** Párvalasztás, születés, gyász. Balázs Lajos hűségéről; **Bíró Béla:** A vágy ritusa; **Visszapillantás, rálátás és tanulások. Tódor Erika Mária** beszélget Balázs Lajossal; **Kiss Zsuzsanna Éva** beszélget Balázs Lajossal; **Voigt Vilmos:** Népi kultúránk képe; **Verebélyi Kincső:** Atmenetek – ritusok; **Zsigmond Győző:** A reneszánsz etnomikológiája, az etnomikológia reneszánsza; **Nagy István:** Kétnyelvű betlehemes játékok; **Kürti László:** Miért táncolnak az idegenek?; **Barabás László:** Állandó és változó a maroszekei húsvéti szokásokban; **Peti Lehel:** Krikszihelyzeteket artikuláló vallásos tartalmú álmok egy moldvai csángó településen; **Barna Gábor:** A rózsafüzér társulatok tárgyi világa.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: **Fábián Tibor.** Nagyvárad 2009. 19. 8 old. – A tartalomról: **Komádi Sándor:** Aradi református évszázadok; **Sólyom Emese:** Partiumi Néptánc-tábor; **Dukrét Géza:** XV. Partiumi Honismereti Konferencia.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: **Fábián Tibor.** Nagyvárad 2009. 20. 8 old. – A tartalomról: Újvárossy Ernőre emlékeztek Temesváron,

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: **Fábián Tibor.** Nagyvárad 2009. 21. 8 old. – A tartalomról: **Gazda Árpád:** Népfelkelés Tökés László ablakából 1.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: **Fábián Tibor.** Nagyvárad 2009. 22. 8 old. – A tartalomról: **Kupán Árpád:** Mozzanatok a dobrai eklézsia történetéből; **Gazda Árpád:** Népfelkelés Tökés László ablakából 2.

Harangszó. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja. Fel. szerk.: **Fábián Tibor.** Nagyvárad 2009. 23. 8 old. – A tartalomról: **Sándor Lajos:** Tolnay Tibor emlékére; **Gazda Árpád:** Népfelkelés Tökés László ablakából, 3.

Hágár országa. A magyarországi zsidóság: történelem, közösség, kultúra. Szerk.: **Szalai Anna.** Antall József Alapítvány – Kossuth. Bp. 2009. 306 old.

Horváth József: Csurgó monográfiája. Kiadja az Önkormányzat. Csurgó 2009. 544 old.

Istrate, Daniela Marcu: A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása (2000–2002). Teiki László Alapítvány. Bp. 2008. 669 old.

Jászsági évkönyv 2009. Szerk.: **Pethő László** és **Egyedfi Gizella.** Kiadja a Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény 2009. 322. old. – A tartalomról: **Frivaldszky János:** Bepillantás Krúdy Gyula műhelyébe; **Kovács J. Béla:** A nart eposztól I. Rákóczy György szabályáig; **Kakukk Máttyás:** Hetaegkattú Koszta születésének 150. évfordulójára; **Fodor István Ferenc:** Hegyfokj Kabos

nyomában; *Lovas Lajos*: Morális bűncselekmények a XVIII–XIX. szd-i Jászkunságban; *Szabó László*: Az osztét nép nemzetté válása; Archiv fotók a jászsági Makó családok történetéhez; *Wirt Lajos*: Adatok a jászsági Makó családok történetéhez; Jászkisér várossá nyilvánításáról szóló előterjesztés; *Hajdú László*: A városi cím megszerzése és a feltárló lehetőségek; *Földi József*: Árokszállásról, mint kvázi kistérségi központtól; *Nagyné Fehér Edit*: Tíz éves a Fogódkodó Egyesület; *Tóth Edit*: Nincsen korhatár – interjú Ritoókné Adám Magda pedagógussal; *Farkas Kinga*: Jászok munkavállalása Svédországban; *Hegyi Csilla*: Természetvédelem a Tápió-vidéken; *Nagy András*: Osszét rokonainknál ünnepeltünk; *Bibókné Tomcsányi Rozália*: Pusztamonostor női viselete; *Csomor Józsefné*: A jászberényi Gimnázium egyik jeles diákjáról [Donáth Ferenc]; *Csörgő Teréz*: A tehetségek kibontakozásának lehetőségei a középiskolában; *Fodor István Ferenc*: Béreltük Pákát; *Lukács László*: 1848–49-es jászsálszentgyörgyi honvédek nyomában; *Miklós Gyula*: Tíz év a jászberényi Tanítóképző Főiskolán; *Törőcsik István*: Jászapáti nevének eredetéről.

Juhász Katalin (szerk.): Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról. *Dokumentáció Ethnographica* 25. L'Harmattan – Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény – MTA Néprajzi Kutatóintézet. Bp. 2009. 332 old. – *Juhász Katalin*: Előszó; *Verebélyi Kincső*: Gondolatok a tisztaság értelmezéséről; *Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor*: Néhány gondolat a tisztaság szimbolikájáról; *Juhász Katalin-G. Szabó Zoltán*: A hidrogeológiai viszonyok és a vízhasználat összefüggései, különös tekintettel a Balaton-felvidék településeire; *Várkonyi Gábor*: „Isten a hóvízbe vezetvén...” Tradíció vagy divathullám, fürdőskultúra a 17. századi Magyarországon; *Deáky Zita*: Közegészségünk miseriái – köztisztasági kérdések Magyarországon a 19. szd. végén; *Gergely Katalin*: Források, kutak a Svábhegyen – a svábhegyi vízház; *Czinger Szilvia*: Higiéniá és tisztálkodás a százzadelőn, Budapest; *Peterdi Vera*: „... arc, fül, nyak, váll, karok, hónalj...” Tisztálkodási, tisztántartási szokások és szabályok egy középosztálybeli családban 1923–1933 között; *Jávor Kata*: A higiéniai gyakorlat változása az ideák, köztük a saját testhez való változó viszony tükrében – Zsombó, 1977–2007; *Lajos Veronika*: Testek-tisztaság-modernitás – kulturális és társadalmi összefüggések Moldvában a bájé kapcsán; *Báti Anikó*: „Este örömmel, reggel körömmel”. A mosogatástól a szájhigiénéig; *Murányi Veronika*: A ház szennye, szemete. Hulladékkezelés Gyimesközépkolon az ezredforduló után; *Dyekiss Virág*: A takarítás rendje Alsószentivánon; *Vincze Ildikó*: Nem a virágoskertet kell öntözgetni, hanem a szőlő legyen bekötözve – A lakóház és az udvar rendben tartása Tabajdon; *Valuch Tibor*: „Mosdunk, fürdünk, fogat mosunk...” – Tisztálkodási és testápolási szokások változásainak jellegzetessége 1945 után; *Nagyfalusi Ágnes*: Divat? Szépség? Igényesség? Női szörtelenítés – Motivációk eszközhasználat; *Sári Zsolt*: Szappantörténetek a Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményéből; *Paréj Gabriella*: Az udmurt muncesó; *Kovács-Tóka Anita*: Az udmurt fürdőház és a vele kapcsolatos hiedelmek, szokások; *Tátrai Zsuzsanna*: Aranyos víz, szótlan víz; *Órsi Julianna*: A családi élet tiszta-

sága – Erkölcsi normák és szankciók a családi hírnév megőrzéséért a 18–19. szd.-ban.

A Kapisztrán Szent János Templom 60 éve, 1949–2009. Szerk.: *Frajka Félix*. Kapisztrán Szent János Templomig. Bp. 2009. 59 old.

Katona Csaba: Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója, 1850–1852., 1856. *A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai* 38. Balatonfüred 2008.

Katona Csaba: „Füreden az idén először nekem huzatik szerenádn...” Slachta Etelka balatonfüredi naplója (1841). *A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai* 37. Balatonfüred 2008.

Kovács Sándorné: Árpádföld és iskolája. Kiadja a Főváros XVI. kerületi Önkormányzata. Bp. 2009. 208 old.

Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. Szerk.: *Bartók Györgyi és Mezey László Miklós*. Kiadja a Könyvtári Intézet. Bp. 2009. 11. 60 old. – A tartalomról: *Nagy Attila*: Benedek Elek időszerűsége; *Magyarné Fazekas Ágnes*: K90özépkolások attitűdje az olvasásra és fogalomkörre vonatkozóan egy metaforavizsgálat tükrében.

Lakatos István: Csikszentmiklós, a megtartó falu. Szerzői 2009. 254 old.

Limes I–II. Tudományos Szemle. Főszerk.: *Virág Jenő*. Szerk.: *Seres Attila*. Tatabánya 2009. 2-3. 113+137 old. (Délvidék 1941–1944.) – *Seres Attila*: Bevezető; *Szűgyi Ferenc*: A Délvidék 1941/1944 közötti történetére vonatkozó források a zentai Történelmi Levéltárban; *Bagdi Róbert*: A Délvidék népeisége az 1941. évi népszámlálás alapján; *Demeter Gábor-Radics Zsolt*: A Délvidék gazdasági-társadalmi visszaesése (1941–1941); *A. Sajti Enikő*: A magyar állam berendezkedése a Délvidéken 1941–1944; *Pihurik Judit*: Magyarok és szerbek a Délvidéken 1941–1944; *Ema Neimarlija*: A német kisebbség sajátos helyzete a Bácskában a magyar fennhatóság idején 1941–1944.; *A. Sajti Enikő*: Hány magyar áldozata volt a partizánmegtorlásoknak a Délvidéken? Historiográfiai áttekintés; *Molnár Tibor*: Zenta 1944 őszén: a hatalomátvételtől a leszámolásig (1944. 10. 8.–1944. 11. 09.); *Mészáros Zoltán*: Az 1944–1945-ös vérengzések nyoma a jugoszláviai állami propagandában; *Seres Attila*: Bukovinai székelyek a Bácskában 1941–1944: Iratok a Szent László Társulat levéltárból; *Galántha Gergely*: Adalékok a délvidéki háborús bűnösök Jugoszláviai irányuló kiadatási eljárásaihoz; *Kovács Csaba*: A délvidéki magyarok történelmi emlékezete és identitása a terület-visszacsatolás és az 1944–45-ös atrocitások kapcsán.

Magyar Napló. A Magyar Írószövetség Lapja. Főszerk.: *Oláh János*. Bp. 2010. 10. 72 old. – A tartalomról: *Beke Kata*: A tömeggyilkosság elkerülhetetlen hibaszázaléka. Túlélőként a Kossuth téri [1956-os] vérengzésről; *Fábián László*: Hová tűnt a piros vér a pesti utcáról? – Tamási Lajos emlékezete; *Miskolczi Ambrus*: Reformot! De hogyan? – Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely furca vitája; *Péntek János*: Évfordulók a Magyar nyelv évében; *Székelyhídi Ágoston*: Nemzet, anyanyelv, anyaország; *Nagy Gábor*: A nemzeti önismeret a magyar költészetben – Az 1960-as évektől az ezredfordulóig; *Kovács István*: Közéletéről és irodalomról, a közelmúltról és a még közelebbi jövőről.

A magyar szolidaritás balatonboglári példái. 1939–2009: Teleki Pál és Varga Béla. *Boglári Füzetek.* Kiadja az Önkormányzat. Balatonboglár 2009. 80 old.

Merieske Rezső: Budakalász története az őskortól napjainkig. *Kalászi Krónikás Könyvek I.* K.ós Károly Általános Művelődési Központ. Budakalász 2009. 43 old.

Misóczki Lajos: Vallás- és egyházügy a Rákóczi-zabadságharc idején. Gyöngyös Város Önkormányzata. Gyöngyös 2009. 268 old.

Moldvai Magyarság. Szerk.: *Iancu Laura.* Hargita Kiadóhivatal. Csikszereza 2009. 12. 22 old. – A tartalomról: *Csillag Balázs:* Beszámoló a Szatmári; *Szőcs Lóránt:* Tízéves a Moldvai Csángó Oktatási Program; *Botezatu Victoria-Oana-Szőcs Lajos Levente:* Szerelem, szerelem...; *Oláh-Gál Elvira:* Hazamenni – avagy mennyit ér a csángó értelmiség sorsa; *Duma-István András:* Klézse falurésze, Tyúkszer; *Nick Ferenc:* Az elhagyott idő Csoma Gergely új főtáblumáról; *Sylvester Lajos:* Csupa csapás az élet; *Gazda László:* A „Vrancea Kincsei” pionírpedigó II.; *Jerney János* keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845; *Iancu Laura:* Mózsai esete az Ősszakállúval.

Múzeumőr. A múzeumi ismeretterjesztés lapja. Szerk.: *Bánkiné dr. Molnár Erzsébet.* *Keckemét* 2009. 4. sz. 119–150. old. – A tartalomról: *Bánkiné Molnár Erzsébet:* Száz éve született Lükő Gábor, a tudós muzeológus; *Ujváry Zoltán:* Holló László rajza édesapjáról; *Selmeczi László:* Móra-émlékek Szolnokról; *Bódán Zsolt:* A gyulai Ladics-hagyaték a világhálón; *Bagi Gábor:* A kiskunsági földművelés 1848-ban, a szabadságharc előestéjén; *Péterné Fehér Mária:* A német kisebbség gyökerei; *Bereznai Zsuzsanna:* Népi gombaételek Oszdólán; *Mészáros Márta:* Diszes gyászkoesi a Kiskun Múzeumban.

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. Főszerk.: *Valter Ilona.* Bp. 2009. 5. 285–364. old. – A tartalomról: *Buzás Gergely:* Középkori fürdők; *G. László Judit-Papp Adrienn:* A budai török fürdők kutatása az évezred elején; *Simon Anna:* Az esztergomi strandfürdő; *Rozsnyai József:* A Gellért-fürdő és -szálló építésének története; *Bujdosó Győző:* A Szent Gellért Gyógyfürdő 2007–2008. évi műemléki rekonstrukciója.

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. Főszerk.: *Valter Ilona.* Bp. 2009. 6. 365–440. old. – A tartalomról: *Fejérdy Tamás:* „Ingó” és „ingatlan” műemlékek; *Buzinkay Péter:* A hivatali műtárgyfelügyelet 10 éve (1998–2008); *Merczi Miklós:* A városi közönségi közlekedés tárgyi emlékeinek megőrzése; *Péntekné Ungváry Mária-Kőszeghy-Puska Ildikó:* Halottkémlés, halotti szemle, halotti jegyzőkönyv – különös tekintettel gróf Széchenyi István halotti jegyzőkönyvére; *Opra Zsuzsanna:* A szeplőtelen fogantatás disputája a gyöngyösi ferencesek egykori oltárképen.

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. Főszerk.: *Valter Ilona.* Bp. 2009. 6. 365–440. old. – A tartalomról:

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Hortiné dr. Bathó Edit.* Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2009. 6. 24 old. – A tartalomról: Oklevelek a négyzállási Kompolth-ok és Kürt birtok történetéhez; *Farkas Kristóf Vince:* A csigacsontról;

Aszlan A. Cucijev: Magyar szabják az Észak-Oszét Alán Köztársaság Nemzeti Múzeumában; *Gulyás Erzsébet:* Jászsági sajtó a rendszerváltáskor I; *Gömöri Árpád:* In memoriam Bethlendy Béla; dr. *Farkas Ferenc:* 135 év a tudomány és a szolgálatában; *Bojáró Királyné:* Tevékeny ősz a szolnoki Nyitnikék Óvodában; Emlékmű a jász kun huszároknak; *Gulyás Katalin:* A 2008/2009. évi megyei helytörténeti pályázatok; *Vig Márta:* Egy rendezvényről, s a Kunhegyesi helytörténeti füzetek 8. számáról.

Salamín András-Vigh Józsefné Mecséry Viktória: Az Angolkisasszonyok Zugligeti Intézete II. – tanítványok emlékezete. *Hegyhádkünk gyöngyszemei, II.* Bp. Infotop Kft. 2009. 124 old.

Séta a pesti Vármegyeházán és irodalmi barangolás Pest megyében. Szerk.: *Makra Borbála* és *Szadváriné Kiss Mária.* Kiadja a Pest Megyei Közművelődési Intézet. Bp. 2009. 246 old. – Dr. *Szőcs Lajos:* Köszöntő; *Sin Edit:* Irodalmi barangolás Pest megyében.

Somogyi Honismeret. Kiadja a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. 2009. 2. 126 old. – *Frech József:* Szalacska; *Lesz Éva:* Somogyzil élte egykor és most; dr. *Gáspár Ferenc:* Az első szoborvita Kaposváron; *Friesz Kázmér:* Egy zamárdi adalék 1957-ből; dr. *Magyar Kálmán:* A hedrehelyi ferences kolostor; *Vonyó Attila:* Hagyományok a siófoki kistérségben; *Frankovics György:* Mennyei szita, menyasszonyi szita; *Fülöp András:* A tabi rk. templom falfestményei; dr. *Haragh Ferenc:* Emlékezés a szelízi évszázados bükkökre; dr. *Sipos Csaba:* Százötven éve született Vikár Béla; dr. *Vértes László:* Pusztasátor – a Somogyból indult költő; *Matyikó Sebestyén József:* In memoriam Schéner Mihály; *Gálné Jáger Márta:* A XXIII. Mesztegnői honismereti találkozó; dr. *Gáspár Ferenc:* Dr. Bodosi Mihály emléktáblájának avatására. Dr. *Sipos Csaba:* Püski Sándor: Könyves sors – magyar sors.

Soós Sándorné: „...fonjunk rózsafüzért szép Üdvözlétebül! A rózsafüzér imádsága és rózsafüzéres versek a XIX–XXI. századi magyar irodalomban. Magyarok Nagyszonyia Ferences Rendtartomány. 2009. 268 old.

Szabó Ferencné: Az élet legármegosabb oldaláról. Szociográfia a cigányokról. Jászöveg Műhely Bp. 2009. 204 old.

Szatlóczi Gábor: A Tátika vár története. A Gersei Pethő család és tátikai váruradalmuk története. História-antik Könyvkiadó. Bp. 2009. 169 old.

Százhuszonöt év Angyalföldön. A Nyíró Gyula Kórház születésnap emlékkönyve, 1884–2009. M. Mediprint Szakk. Bp. 2009. 110 old.

Szépalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 19. Szerk.: *Kovács Dániel.* Sátoraljaiújhely 2009. 680 old. – A tartalomról: *Biró Ferenc:* Magyarosítási szándékok 1790 körül; *Debreczeni Attila:* Kritika, nyilvánosság, izlés a Magyar Museum programjában; *Szilágyi Márton:* Az érzékeny levélregény magyar variációja; *Mezei Márta:* Viselet és viselkedés Kazinczy portréiban; *Fried István:* Önletrajziség, Kazinczy Ferenc, „paktum” az olvasóval; *Szathmáry István:* Kazinczy stilisztikai nézeteiről – még egyszer; *Koncz Sándor:* „Szellem vala ő...” – Kazinczy Ferenc emlékezete; *Vácsi János:* Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801–1816); Kazinczy

Ferenc Cseh- és Morvaországban; *Kiss Endre József*: Kazinczy Ferenc és a maszonéria; *Bojtor István*: Kazinczy Ferenc vallásossága; *Martinák János*: Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Sándor vitájáról; *Szikra Éva*: Kazinczy és a kertművészet; *Bánfalvy Anna*: Kazinczy kertjei: utazások, kertelmények; *Csorba Csaba*: Kazinczy városa: Sátoraljaújhely; *Fehér József*: Kazinczy és Tokaj; *Kováts Dániel*: Zarándokút a fogságot szenvedő Kazinczy nyomában; *Kiss Lajos*: A gyógyszergyártó és -forgalmazó gróf Török Lajos; *Diószegi György Antal–Diószegi Krisztina*: Spilenberg Pál, a szerkesztő; *Praznovszky Mihály*: Kubinyi Agoston önéletrajza; *Halászi Aladár*: Geleji Katona István, a nyelvvédő; *Mizser Lajos*: Aranylábú; *Nyiri Péter*: Gondolatok a gyökökről és a Czuczor–Fogarasi szótárról; *Papp Sándor*: A nyelvújítás és a kémia; *Nyirkos István*: A magyar Nyelv élettere; *Balázs Géza*: Ezt fölírni! Nyelvi jegyzetek; *Nagy Levente*: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2009; *Dombóvári János*: Páros szárnyunk, az anyanyelv és a zenei anyanyelv titkairól; *Katona Rezsőné*: Vallomás az anyanyelvről; *Csohány János*: Kálvin János életpályája; *Trajtler Dóra*: A Consecratio templmi novi és a bekecsi templom feliratai; *Benke György*: Teológia és irodalom; *Ótvös László*: Kálvini hatások a magyar szépirodalomban; *Barsi Ernő*: Csokonai és a néphagyomány; *Pátkai Róbert*: Nemzeti himnuszunk; *Kun Miklós Jenő*: Pósa Lajos eredeti olvasókönyvei és Az Én Újságom; *Petercsák Tivadar*: Az erdőhasználat 16–18. századi szabályozása; *Viga Gyula*: A táj és a hagyományos paraszti gazdálkodás átalakulása; *Tamási Edit*: Egy évszázados család Borsodszadányban: a Kecskemétiak; *Evva Margit*: A fáji Fáy család abaújdevecseri ága; *Kovács Eleonóra*: Batthyányné (Budai) Apraxin Júlia; *Horvai-Simon Sarolta*: Magyar konyha és vendéglátás a reformkorban; *Vincze Tamás*: „A Mikszáth-ünnep annyira szépen folyt le...”; *Cap György*: A proletárdiktatúra és a cseh megszállás Zemplénben; *Kézi Erzsébet*: A sárospataki kollégium három, Erdélyből jött jeles tanára; *Filep Antal*: Győrffy István élő öröksége; *Bencsik János*: Felszabadulás, avagy az új rend berendezkedése Tarcalon; *Scabó Zoltán*: Noszvajai gyűlkezetanalízis, 1958; *Polner Zoltán*: A magyar Faust-mondák nyomában; *Oroszné Prepog Erika*: A Tarcali Helytörténeti Gyűjtemény életrajzához; *Dodek Jenő*: Bélyi krónika 1919–1940; *Kazinczy Ferenc A. G.*: Utunk Németországon keresztül Dánia felé; *Kováts Lorántné*: Történelmi idők Kassán II. (1945); *Köszeghy Elemér*: A „hármás énhasítás”; *Engelmayer Ákos*: Szepes; *Czente Zoltán*: Confessio Gömör-riensis; *Mihalovicsné Lengyel Alojzia*: Útirajzok Kárpátaljáról; *Somogyi Gábor*: Újhely nagy jötevője, Somogyi Ilona emléke; *Panyuscsik Jánosné*: Zsujta és a Görgeyek; *Siska József*: Bodrogköziek Vereckén; *Fehér József*: Búcsúsávak dr. Busa Margittól; *Dukrét Géza*: Emléktűlés Érsemjénben; *Kováts Dániel*: Péchy Blanka és az anyanyelvi mozgalmak; *Wacha Imre*: Kiállítás a beszédművelő mozgalmakról.

Szilágyi Erzsébet: A Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium története – I. k.: Diákok: 1859–1952; 1990–Schola-Orbis magyar iskolatörténeti adattár, 2. 2009. Bp. 2009. 407 old.

Tankó Gyula: Gyimes a politika árnyékában. Státus Kiadó. Csíkszereda 2009. 336 old.

Tilesik György: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. szd. első felében. *Archivum Comitatus Castriferrei. Kisonográfák*, 3. Vas Megyei Levéltár. 2009. 232 old.

Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról. Szerk.: *Juhász Katalin. Documentatio Ethnographica* 25. Angyal földi Helytörténeti Gyűjtemény – MTA Néprajzi Kutatóintézet. Bp. 2009. 332 old. – *Verebélyi Kincső*: Érték és mérték: gondolatok a tisztaság értelmezéséről; *Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor*: Néhány gondolat a tisztaság szimbolikájáról; *Juhász Katalin–G. Scabó Zoltán*: A hidrogeológiai viszonyok és a vízhasználat összefüggései, különös tekintettel a Balaton-felvidék településeire; *Várkonyi Gábor*: „Isten a hővizbe vezetvén...” Tradíció vagy divathullám a 17. szd-i Magyarországon; *Deáky Zita*: Közegészségügyünk misériái – köztisztasági kérdések Magyarországon a 19. szd. végén; *Gergely Katalin*: Források, kutak a Svábhegyen – a svábhegyi vízház; *Czinger Szilvia*: Higiénia és tisztálkodás a századelőn, Budapest; *Peterdi Vera*: „arc, fül, nyak, váll, karok, hónalj...” Tisztálkodási, tisztántartási szokások és szabályok egy középosztálybeli családban 1923–1933 között; *Jávorka Kata*: A higiéniai gyakorlat változása az ideák, közöttük a saját testhez való viszony tükrében; (Zsombó 1977–2007); *Lajos Veronika*: Testek-tisztaság – modernitás – kulturális és társadalmi összefüggések Moldvában a bájé kapcsán; *Báti Anikó*: „Este örömmel, reggel örömmel”. A mosogatástól a szájhigiénéig; *Murányi Veronika*: A ház szennye, szemete. Hulladékkezelés Gyimesközéplek az ezredforduló után; *Dyckiss Virág*: A takarítás rendje Alsószentivánon; *Vincze Ildikó*: Nem a virágoskertet kell öntözgetni, hanem a szőlő legyen bekötözve – A lakóház és az udvar rendben tartása Tabajdon; *Valuch Tibor*: „Mosdunk, fürdünk, fogat mosunk...” – Tisztálkodási és testápolási szokások változásainak jellegzetessége 1945 után; *Nagyfalusi Ágnes*: Divat? Szépség? Igényesség? Női szőrtelenítés – Motivációk eszközkészlet; *Sári Zsolt*: Szappantörténetek a Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményéből; *Paréj Gabriella*: Az udmurt muncsó; *Kovács-Tóka Anita*: Az udmurt fürdőház és a vele kapcsolatos hiedelmek, szokások; *Tárai Zsuzsanna*: Aranyos víz, szótlan víz; *Órsi Julianna*: A családi élet tisztasága – Erkölcsei normák és szankciók a családi hírnév megőrzéséért a 18–19. szd.-ban.

A történelem segédtudományai az Európai Unióban. „Határok nélkül”. Nemzetközi tudományos konferencia ragyolczi Csoma József heraldikus, genealógus, archeológus születésének 160. évfordulója alkalmából. Encs – Abaújdevecser, 2008. Szerk.: *Evva Margit, Kóczy T. László, Pandula Attila*. Széchenyi István Egyetem Győr, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület Encs, Városi Művelődési Központ és Könyvtár Encs. Kiadja a Városi Művelődési Központ és Könyvtár Encs 2009. 178 old. – *Dr. Ódor Ferenc*: Előszó; *Spilenberg-Diószegi György Antal*: A hegyaljai görögök kereskedelmi tevékenységének főbb jellemzői a XVII–XVIII. szd.-ban; *Lakatos Sarolta*: A nagykállói Kállayak napkori főága a 19. szd. végén és a 20. szd. első felében; *Csorba Csaba*: Cimerhasználat Magyarországon 1526 után; *Csorba Csaba*: Zempléni címerek; *Szemán Attila*: Bányászjelvé-

nyek kialakulása Magyarországon; *Vitek Gábor*: Fejér vármegye nemesi felkelési zászlói; *Pandula Attila*: Az 1898-ban alapított „Diszcerem negyvenévi hű szolgálátért” adományozási gyakorlata a Horthy Korszakban; *Szálkai Tamás*: Fegyverzet ábrázolása 1526 előtti magyar címeres leveleken; *Várlaki M. Péter-Kóczy T. László*: Genealógiai mítosz és allegória a velencei Pala d'oro-n és Szent István intelmeiben; *D. Négyvessy László*: A kecskeméti nemesség az 1809. évi nemesi insurrekcióban; *Nagy Lajos Zoltán*: A krasznikvajdai Szent-Imrey család; *Evva Margit*: „A történelmi Abaúj vármegye régészeti leletei Csoma József szemével”; *Bakti-Bartusné Hellebrandt Magdolna*: Az elmúlt száz év ásatásai Abaújban; *Vitek Gábor*: A történelem segédtudományai az Európai Unióban. „Határok nélkül” – összefoglaló az emlékülnepről és a tudományos konferenciáról.

Ugrai János: Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830. L'Harmattan Kiadó. Bp. 2007. 254 old.

Unitárius Élet. A Magyarországi Unitárius Egyház lapja. Szerk.: *Balácsi László, Kelemen Miklós, Léta Sándor*. Bp. 2009. 6. 28. old. – A tartalomról: *Jancsiknak B. Márta*: Dévai emlékezéskönyv; *Jakab Júlia*: Újból életre kel a magyarországi unitárius ifjúsági szervezet; *Szárász Miklós György*: Ariánusok, trinitáriusok, unitáriusok.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2009. 4. 32. old. – *Rojkó Annamária*: Palota-Ujfalú nincs a térképeken; *Varga Károly*: Az Istvánélti MÁV Főműhely; *Lőrincz Róbert*: Az istvánhegyi kápolna dokumentuma a dunakeszi Szent Mihály-templom Historia Domusában; *dr. Szerényi Antalné*: A régi Újpest elfeledett alakja: Papir Sándor; *Dr. Rokolya Gábor*: A polgári kor újpesti

közjegyző; *Rojkó Annamária*: Epizódok Aschner Lipót életéből 7. rész: Szabadulás és „külszolgálat”; *Kriszán Sándor*: Újpest dunai átkelőhajózása – A megyeri rév története, 4.; *Valachi Anna*: Rákóczi Sándor ihlető újpesti élményei; *dr. Kriszka György*: A „láthatatlan” lép látványos őszi diszruhában; *Hirman László*: Ifj. Wolfner Gyula; *Szöllősy Marianne*: Regénybe illő történet.

Úton. Húszéves a Palóc Társaság. Szerk.: *Z. Urbán Aladár. Palóc Társaság 2009. 200 old. – A tartalomról: Balassi Bálint emlékezete; Krúdy Gyula hazatért; Magyar kultúra napja; Kedves virágai a Palócföldnek; Örökség Népfőiskolai tábor; Sajó Sándor emlékezete; Magyar írás – Rovásírás; Honismereti tőrak; Palócföldi pedagógusok találkozói. Z. Urbán Aladár*. Mondják, mondjuk, holnap vagy, Gyermekem; *Hardy F. Gábor*: A szécsénykovácsi könyvtár köszöntése; *Mészáros Attila*: Köszvényen; *Böhm András*: „Mindenki tegye dolgát”; *Halász Péter*: Nemzeti örökségünk része – a honismereti mozgalom; *Kanizsa József*: A Krúdy Gyula Irodalmi Kör életéről; *Praznovszky Mihály*: A kettő, ami egy; *Andor Csaba*: A Madách Irodalmi Társaság tevékenysége; *Bozó Vilmos*: Bemutatkozunk; *Leidinger Dániel*: Nagy tisztelettel köszöntöm a húszéves Palóc Társaságot!; *Szöke István Atilla*: S belébüvök mindörökre; *Biró József*: A magyarság szabir-onogur eredete; *Friedrich Klára*: Még látható rovás emlékeink. *Bédi Viktor*: Mesét mondok, valóságot – Nagyszüleim emlékeiből; *Kún Emese*: Itt ringatták bölcsőm; *Juhász Egon*: Itt ringatták bölcsőm; *Magó Ádám*: Mit üzen Kölcsey Himnuszával a ma emberének?; *Deminger Csilla*: Örökségünk megőrzésére; *Mészáros Attila*: Ami engem foglalkoztat; *Kúcs Ildikó*: Régen volt, igaz volt; *Miklái Attila*: Mi lesz velünk, magyarokkal? – Jövőkép; *Bodor Gergely*: Mi lesz velünk, magyarokkal?; *Kádár Hanga*: „Vár állott, most köhalom” – Pusztuló emlékeink; *Szomolai Csilla*: Amiről egymás között beszélünk; Jó Palócok.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum: alíírás

A csejtei vár egykor és ma

M. Pázmány Kata írásához

460 Ft

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM
OKM

MYKL
MAGYAR MŰVELŐDESI INTÉZET
ÉS KÉPZŐMŰVELÉSI LEKTORÁTUS

MNM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Barabás Miklós Bethlen Gáborról készült festménye
a nagyenyedi kollégiumban (*Trunchi Péter* felvétele)

